

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTA DOĞU VE İSLÂM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU EKONOMİ POLİTİĞİ ANABİLİM DALI

**SEKÜLER İKTİSADİ DOKTRİNİN ELEŞTİRİSİ ÇERÇEVESİNDE
ORTADOĞU-İSLAM TOPLUMUNDA EKONOMİK ENTEGRASYONUN ESASLARI**

Doktora Tezi

HAZIRLAYAN: LEVENT COŞKUN ERKEKOĞLU

İSTANBUL, 2015

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTA DOĞU VE İSLÂM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU EKONOMİ POLİTİĞİ ANABİLİM DALI

**SEKÜLER İKTİSADİ DOKTRİNİN ELEŞTİRİSİ ÇERÇEVESİNDE
ORTADOĞU-İSLAM TOPLUMUNDA EKONOMİK ENTEGRASYONUN ESASLARI**

Doktora Tezi

Hazırlayan: LEVENT COŞKUN ERKEKOĞLU

Danışman: Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU

İSTANBUL

TEZ ONAYI

Marmara Üniversitesi Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü Ortadoğu Ekonomi Politikası Anabilim Dalı 706209003 no'lu Doktora öğrencisi Levent Coşkun ERKEKOĞLU' nun hazırladığı "Seküler İktisadi Doktrinin Eleştirisi Çerçevesinde Ortadoğu İslam Toplumunda Ekonomik Entegrasyonun Esasları" konulu DOKTORA TEZİ ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI lisansüstü Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin 28. maddesi uyarınca13/08/2015..... günü, saat 15.00 yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonucunda adayın tezininKabul... ne OYBİRLİĞİ/OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU	Kabul	
Prof. Dr. Tiğınçe OKTAR	Kabul	
Prof. Dr. Seyfettin ERDOĞAN	Kabul	
Doç. Dr. Muzaffer KOÇ	Kabul	
Yard. Doç. Dr. İ. Murat BOZKURT	Kabul	

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı	: Levent Coşkun ERKEKOĞLU
Anabilim Dalı	: Ortadoğu Ekonomi Politikası
Tez Danışmanı	: Prof.Dr. Ahmet TABAKOĞLU
Tez Türü ve Tarihi	: Doktora – Ağustos 2015
Anahtar Kelimeler	: Ortadoğu, İslâm, Entegrasyon, Seküler, İktisat, Doktrin.

ÖZET

Bir toplumda sosyal adalet ve sosyal dayanışma amaçlandığı takdirde, toplumu oluşturan birimlerin tamamının maddi ve manevi ihtiyaçlarının karşılanması ve garanti altına alınması gereklidir. Toplumsal saadet ya da refah kavramından “sadece maddi mutluluk” algılandığı takdirde, manevi ihtiyaçların iktisadi sorunlara dâhil edilmediği anlaşılmaktadır. Bu durumda refah kavramı yalnızca “maddi zevklerin tatmini”nden ibarettir.

Uluslararası iktisat, “yalnız kendisine hep daha fazlasını elde etmek için yaşayan insanların zevklerinin ve hazlarının toplamının artışının sağlanması”na odaklanmaktadır. Toplumsal refah seviyesindeki artışı “daha fazla tüketebilmek” olarak algılayan Geleneksel iktisadi zihniyet, Avrupa Aydınlanması esaslarına dayanmaktadır. Aydınlanma düşüncesine bağlı “kendi kendine işleyen piyasalar”, iktisadi ilişkilerde “insan doğasının” egoist davranış ilkesine dayandığı fikri savunur. “Seküler” esaslara dayanan ve egoist bireylerden oluşan “doğal düzen”de toplumun mutluluğu yerine önce bireysel mutluluk amaç edinildiği için, “yalnızca merhametsiz, acımasız, dinsiz, gaddar ve maddi güç sahibi bireylerin mutluluğu” gaye edinilecektir ki bu bireylerin mutlulukları birbirleriyle çatışabilmektedir. Egoist ve çıkarıcı bireylerden oluşan “doğal düzen” esasına dayalı bir toplumda dünyevi ve uhrevi saadeti temin etmek mümkün değildir.

“Batı’lı zihniyete dayanan iktisadın egoist davranış motifi ve *Allah inancı yerine insan aklını merkez yapan dünya görüşü*”, Ortadoğu-İslâm toplumunun “Âhret inancı gereği

iktisadi yaşamının dayanışmacı anlayışı” ile çelişmektedir. Liberal sisteme dayalı iktisadın zihniyet temellerinde, düzenin Tanrısal olmadığı, sistemin merkezinin *kişisel menfaat* olduğu kabul edilmiştir. Hayatın iktisadi alanında amaç, en çok ve en özgür biçimde kişisel menfaat elde etmektir. Toplumsal yaşamın “doğal oyun düzeni” olduğu, her karar vericinin maksimum menfaat sağlamayı arzuladığı, egoist davranışın rekabet neticesini “doğal” olarak ortaya çıkardığı, egoizmin geliştirilmesinin faydalı olduğu ve iktisadi karar verici birimlere mutluluk getireceği inancı, İslami zihniyet esaslarına dayalı iktisat öğretisine aykırıdır. Geleneksel iktisadın “seküler zihniyet esasları” Darwinci zihniyete ve Pantheist inanca dayanması gerekçesiyle “seküler iktisadi bireyin”, “güçlünün zayıfı ezdiği bir mücadele olan iktisadi hayatta, dinsiz, gaddar ve acımasızca davranış göstererek, hiçbir engel tanımadan, her türlü kutsal değeri ezip geçerek, dünyevi menfaatine ulaşmayı kendisine bir amaç edinmesi” nin mümkün olmadığı ispat edilemez. “Her birimin bencilce ve rasyonelce davranarak yalnızca kendine maksimum çıkar sağlayan alternatifini tercih ettiğinde toplumun maksimum refaha ulaşacağı”na dair “ideal ve maksimum refah sağlayıcı doğal düzen” çelişkilidir. İktisadi aktörlerin başkalarının durumlarına kayıtsız kalarak yalnızca kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmelerinin neticesi gayr-i ahlaki bir tavır sayılabilir. Bu zihniyet esasları pratikte, *tabiat-perest ve materyalist felsefeye* dayanmaktadır. Bu nedenlerle, Ortadoğu-İslâm toplumunun zihniyet esasları, Batı zihniyet esaslarına dayalı “seküler iktisadi anlayış” a uymamaktadır. İnsanın kâinattaki hedefi sadece kendi dünyevi mutluluğunu sağlamak olmadığı” için, “seküler iktisadi insan”ın nitelikleri, Kur’an hakikatlerine göre tarif edilen insanın en ehemmiyetli gayesinin manasına aykırı olduğu görülebilir. Bununla birlikte, İslami kuralların hükmündeki iktisadi düzende gerçekleşebilecek bir “toplumsal saadet ve refahın” başka hiçbir sistemde mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Yöntemine bakılmaksızın, iktisadi aktiviteler, “insanlığın gereği olan merhamet kavramına zıt düşen *egoizm, hırs ve menfaatçilik* esaslarına bağlı *faiz müessesesine dayalı bir rejimde* işlemektedir. Bir diğerine tepki olarak ortaya çıkan *İktisat ekolleri*, ahlaki kaideleri esas tutan ve adalet kavramını gerçekleştiren bir öğretiyi izlememişlerdir. İslâm’ın öğretilerine aykırı olan “*gücün hak doğurduğu*” görüşüne bağlı tabiat-perest ve maddeci zihniyet, iktisadi birimlerin maddesel faydacı esasa bağlı olarak, “*rasyonel davranışlar sonucunda toplamlı veya makro seviyede toplumsal oluşumlarını*” açıklamaya yönelmiştir. Buna göre, toplumsal yaşamın iktisadi alanının en büyük mutluluğa, en çok hazzı ve tatmine ve maddi çıkarılara erişmek amacıyla birbirlerinden mümkün olduğu kadar çok menfaat elde etmek isteyen iktisadi karar

vericilerden meydana geldiği anlayışı hakimdir. Ancak İslâmi zihniyette, maddesel menfaat uğruna her şeyin feda edilmesi kabul edilebilir bir anlayış değildir.

Semavi dinler insanlara huzur, düzen, dünyevi ve uhrevi hayatı için saadeti temin eden ilkeler, esaslar getirmiştir. Semavi dinlere göre, toplumda egoist ve merhametsiz davranışlarla her birimin kendi iktisadi başarısının peşinde olması aykırı bir görüştür. Bu demektir ki, “egoizm ve menfaatçilik, bilinç sahibi olanların bütünlüğüne, birliğine engeldir”. Buna göre, İslami yaşamda iktisadi davranışın ve motivasyonunun, İslami toplumun iktisadi saadetinin tanımının, İslami prensiplere uygun uluslararası iktisadi ilişkilerin hedefinin, uluslararası boyutta ekonomik bütünleşmenin temellerinin ve hedeflerinin “Seküler iktisad”ın doktrinine ve varsayımlarına göre açıklanması anlamsız ve çelişkili olacaktır.

Ortadoğu-İslam Toplumunda iktisadi zihniyet kaidelerine bağlı bir sistem oluşturulması bir “gereklilik”tir. Bu “gereklilik” İslami kaidelere uygun bir ekonomik entegrasyon modeli ile somut bir çözüm haline gelebilir. “Sadece azami dünyevi zevk alma amacıyla iktisadi işlem”, Ortadoğu ve İslam Âlemi için umumun gayesini ve saadetini temin edemez. Orta Doğu-İslam dünyasının bir kaynaşma içerisinde olması, ekonomik bütünleşmeye doğru gitmesi için, Batılı zihniyet esaslarına talip olması çelişkilidir.

Bütünleşmenin en önemli sebebi din ve ümmet anlayışıdır. Ortadoğu-İslam toplumu için “ekonomik entegrasyon” tercihi, entegrasyondaki ülkeler ve İslam Dünyası için “en iyi strateji” olacaktır. Bütünleşen ekonomilerin idare edilmesi gereği ve her ülkenin farklı olanaklara sahip olması gereği, aralarında muamelatta zulümler, aldatmalar olmaması için Şer’i hükümlerin ve Sünnet’in belirleyici olması zorunludur. Bundan dolayı, İslami ekonomik bütünleşmede en önemli esaslar faiz müessesesinin olmaması ve zekât müessesesinin olmasıdır. Toplumsal yaşamda dayanışma, sadaka, hılllet olmalıdır.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname : Levent Coşkun ERKEKOĞLU
Field : Political Economics of the Middle East
Supervisor : Prof.Dr. Ahmet TABAKOĞLU
Degree Awarded and Date : Ph.D - August 2015
Keywords : Middle East, Islam, Integration, Secular, Economics,
Doctrine

ABSTRACT

If in a society, the aim is to establish the social justice and cooperation, it is inevitable to meet and see to the material and spiritual needs of each and every component that the society is composed of. If the perception from the social felicity or prosperity is ‘only materialistic happiness’, then it means the spiritual needs are not accounted into economical propositions. In this case, conception of prosperity consists of only satisfying the materialistic pleasure.

International Economics focuses only on “increasing the *enjoyments* and *pleasure* of people who lead a life to gain more for themselves”. Conventional Economics’ mindset, that perceives the achievement of social prosperity as ‘being able to consume more and more’, is based upon the fundamentals of the European Enlightenment. Self-operating markets based upon the argument of the European Enlightenment sustain the idea that ‘*Human Nature*’ bears on the principle of egoism in economic relations. Since in the ‘Natural Order’ relying on “secular” basics and consisting of egoistic individuals, it is the priority to aim the individual happiness rather than the social happiness, ‘only the happiness of *merciless, ruthless, irreligious, cruel and* economically powerful individuals will be the real objective even so the happiness of these individuals are intersected at certain levels. It is impossible to establish the worldly and otherworldly felicity in a society that is based upon the “*Natural Order*” formed by egoistic and sordid individuals.

Egoist behaviour model of the Economics that bears on the Western ideology and its worldview that puts human mind as a focal point in the place of the God faith is in deep

conflict with the Middle East Islamic Society's cooperative economics understanding due to its strong perception of hereafter. The mental foundations of Economics bearing on Liberal system refer to the centre of *Natural Order* as personal interest, not godlike. The main purpose of Economics in life is to gain freely the limitless personal interest and profit. It is against the mental principals of Islam to accept that; the Social life is a 'natural game formation', each individual is liable to desire the limitless interest, growing the egoism is a beneficial factor and all these bring happiness to individuals that make economic decisions. Since 'secular mental principals' of Conventional Economics refers to Darwinist and Pantheist essentials, it is unprovable that for a 'secular economic individual' in such Economical Environment, where the rich overwhelm the poor, it is not actually possible to achieve the worldly interests by disregarding each spiritual value irreligiously, ruthlessly and cruelly. It is paradoxical to suggest that "the ideal Natural Formation (Natural Order) with circumstantial prosperity of the Society" is possible to be achieved if each individual selfishly and rationally choose the alternative lining on own pocket. It can be considered an unethical conduct for economic players to act only in pursuance of their own interests in ignorance of others. In practice, this approach is based on the *naturalistic* (worldly minded) and *materialistic* philosophy. Accordingly, the mindset of the Middle East-Islamic society does not match the "secular economic understanding" that is based on the Western mindset. Since the objective of the humankind in universe is not merely to secure his (secular) wordly prosperity, *the attributes of "secular economic man" can be said to be contrary to the meaning of the most important objective of the humankind that is defined according to Qur'anic truth.* However it turns out that 'social prosperity and welfare' that can be achieved in an economic order dominated by Islamic rules, is not possible in any other system. Regardless of the method, economic activities are carried out in an *interest-based regime* that is based on *egoism, greed, and utilitarianism* which is contrary to humane mercy. Appearing as a reaction to others, *economic schools* have not followed any discipline that is based on ethical rules, and that realizes the concept of justice. The naturalistic and materialistic mind, which depends on the idea that "*force (power) brings right*" in breach of Islamic discipline, has tended to explain "*social formations at the aggregate or macro level as a result of rational behaviors.*" Accordingly, the understanding is dominant that the economic area of social life comprises economic decision-makers who want to get the utmost benefit from each other in order to attain the highest pleasure, satisfaction, and material benefits. However the Islamic mindset does not accept to sacrifice everything for the sake of material benefits.

Monotheistic religions have provided humankind with such principles that offer peace, order, and prosperity for his worldly and otherworldly lives. According to monotheistic religions, it is an anomalous opinion that each unit seeks for his own economic success by means of egoistic and merciless conducts in society. This means that egoism and utilitarianism is an obstacle against the integrity and unity of conscious creatures. Accordingly, it shall be nonsense and contradictory to explain the economic conduct and motivation favored in Islamic life, the definition of economic prosperity of the Islamic society, the objective of economic relationships that conform to Islamic principles, and the foundations and objectives of economic unity at international level based on the doctrine and assumptions of “Secular Economics”.

It is a “*necessity*” to create a system based on the rules of an economic mindset in the Middle East and Islamic Society. This “*necessity*” can lead to a concrete solution through adaptation of an economic integration model that is based on Islamic rules. “The economic conduct that is only intended to attain the highest worldly pleasure” shall not secure the object and prosperity of public for the Middle East and Islamic Society. It is contradictory for the Middle East and Islamic Society to ask for the Western mindset to cohere into an economic unity.

The most important cause of integrity is the *religion* and *Ummah*. The preference of “economic integration” for the Middle East and Islamic Society shall be “*the best strategy*” for the countries in integration as well as for the Islamic World. It is mandatory to apply Sharia law and Sunnah due to the requirement to administrate integrated economies, due to the fact that each country has different resources, and in order to prevent oppressions and deceptions among them. Accordingly, the most important principles of the Islamic economic integration is *the lack of interest mechanism* and *the presence of zakat mechanism*. The social life must incorporate solidarity, charity, and neighborliness.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER.....	vii
TABLO LİSTESİ	xi
KISALTMALAR	xii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	5
1. “Seküler İktisadi Doktrinde” Toplum, Ticaret, Uluslararası Ticaret ve Ekonomik Entegrasyon esasları	5
1.1. Birey ve Toplum Görüşü Açısından Geleneksel İktisat Teorisinin “Seküleritesi”	6
1.2. “Seküler İktisadi doktrin”e bağlı ülkelerarası serbest ticaret ve ekonomik entegrasyon.....	11
1.3. “Seküler İktisadi Doktrin” Çerçevesinde Gelişmiş Ekonomik Bütünleşme Tecrübelerinin Topluca Analizi.....	21
1.3.1. Küreselleşme - Bölgeselleşme Eğilimi ve Entegrasyon	21
1.3.2. Entegrasyon ve Türleri	24
1.3.2.1. Sosyal Entegrasyon	24
1.3.2.2. Politik (Siyasal) Entegrasyon.....	24
1.3.2.2.1. Federalizm.....	25
1.3.2.2.2. Fonksiyonalizm (İşlevselcilik)	26
1.3.2.2.3. Neofonksiyonalizm (Yeni İşlevselcilik).....	27
1.3.2.2.4. İletişimsel Etkileşimcilik (Transactionalism).....	28
1.3.2.3. Ekonomik Entegrasyon	28
1.3.2.3.1. Ekonomik Entegrasyonun Aşamaları.....	30
1.3.2.3.1.1. Serbest Ticaret Bölgesi	30
1.3.2.3.1.2. Gümrük Birliği.....	31
1.3.2.3.1.3. Ortak Pazar	32
1.3.2.3.1.4. Ekonomik Birlik (Ekonomik-Parasal-Siyasal ve Askeri Birlik).....	32
1.3.2.3.2. Ekonomik Entegrasyonun Avantaj ve Dezavantajları	34
1.3.3. Dünyada Bütünleşme Hareketleri ve Ticari Anlaşmalar	36
1.3.3.1. Korumacılık ve GATT Sistemi	37
1.3.3.2. Dünya Ticaret Örgütü (WTO).....	38

1.3.3.3.	Uluslararası Para Fonu (IMF)	39
1.3.4.	Bölgesel Ekonomik Anlaşmalar	40
1.3.4.1.	Gelişmekte olan Ülkeler Arasında Bölgesel Ekonomik Anlaşmalar	40
1.3.4.1.1.	Amerika Kıtasında Bölgesel Ekonomik Anlaşmalar	41
1.3.4.1.1.1.	Karayipler Ortak Pazarı (CARICOM)	42
1.3.4.1.1.2.	Orta Amerika Ortak Pazarı (CACM)	43
1.3.4.1.1.3.	Latin Amerika Entegrasyon Topluluğu (LAIA)	43
1.3.4.1.1.4.	Andean Grubu	44
1.3.4.1.1.5.	Güney Konisi Ortak Pazarı (MERCOSUR)	44
1.3.4.1.2.	Afrika Kıtasında Bölgesel Ekonomik Anlaşmalar	45
1.3.4.1.2.1.	Afrika Birliği Örgütü (AU)	45
1.3.4.1.2.2.	Batı Afrika Ülkeleri Ekonomik Topluluğu (ECOWAS)	46
1.3.4.1.2.3.	Batı Afrika Ekonomik Topluluğu (CEAO)	47
1.3.4.1.2.4.	Mano Nehri Birliği (MRU) Hata! Yer işareti tanımlanmamış.	48
1.3.4.1.2.5.	Büyük Göller Ülkeleri Ekonomik Topluluğu (CEPGL)	48
1.3.4.1.2.6.	Orta Afrika Gümrük ve Ekonomik Birliği (UDEAC)	49
1.3.4.1.2.7.	Doğu ve Güney Afrika Tercihli Ticaret Alanı (PTA)	50
1.3.4.1.3.	Asya Kıtasında Bölgesel Ekonomik Anlaşmalar	50
1.3.4.1.3.1.	Güneydoğu Asya Ulusları Topluluğu (ASEAN)	50
1.3.4.1.3.2.	Güney Asya Bölgesel İşbirliği Topluluğu (SAARC)	51
1.3.4.1.3.3.	Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ)	52
1.3.4.1.3.4.	Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ)	52
1.3.4.1.4.	Ortadoğu Bölgesinde Ekonomik Anlaşmalar	53
1.3.4.1.4.1.	Gelişen Sekiz Ülke (D8) Topluluğu	53
1.3.4.1.4.2.	Arap Birliği (Ligi)	54
1.3.4.1.4.3.	İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT)	55
1.3.4.1.4.4.	Büyük Arap Serbest Ticaret Bölgesi (GAFTA)	57
1.3.4.2.	Gelişmiş Ülkeler Arasında Bölgesel Ekonomik Anlaşmalar	57
1.3.4.2.1.	İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı (OECD)	57
1.3.4.2.2.	Kanada - ABD Serbest Ticaret Anlaşması (CUSTA)	59
1.3.4.2.3.	Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA)	59
1.3.4.2.4.	Avustralya - Yeni Zelanda Yakın Ekonomik İlişkiler Ticaret Antlaşması (ANZCERTA)	61

1.3.4.2.5. Avrupa Ekonomik Alanı - AEA (The European Economic Area).....	62
1.3.4.2.6. Avrupa Serbest Ticaret Birliği (EFTA).....	63
1.3.4.2.7. Avrupa Gümrük Birliği ve Avrupa Türkiye Ortaklık Anlaşması	64
1.3.4.2.8. Avrupa Birliği (AB)	65
1.3.5. Avrupa'nın "Bütünleşme Tercihi" ve "Batılı" Fikri	67
İKİNCİ BÖLÜM	72
2. "Seküler iktisadi doktrin" in zihniyet esasları:	72
2.1. Doğal Kanun Felsefesi ve Aydınlanma Zihniyetinin "Seküler İktisadi Doktrin" in Zihniyetine Etkisi	77
2.1.1. Antik Çağ Felsefesinin Etkisi.....	78
2.1.2. Ortaçağ Felsefesinin Etkisi.....	81
2.1.3. Rönesans Felsefesi, Reform, Doğal Din Akımı ve Doğa Felsefesinin Etkisi	85
2.1.3.1. Doğa Felsefesinin Etkisi	91
2.1.4. 17. Yüzyıl Felsefesi ve Rasyonalizmin Etkisi.....	95
2.1.5. 18. Yüzyıl Aydınlanma Felsefesi ve Etkisi	100
2.1.6. Kant, Hegel, Schleiermacher ve Shopenhauer' in Düşüncelerinin Etkisi	119
2.1.7. "Seküler İktisat" Çerçevesinde Değerlendirme.....	123
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	132
3. Ortadoğu-İslâm Toplumu İçin Ekonomik Entegrasyon Esaslarının "Seküler İktisadi Zihniyet Esasları" İle Karşılaştırmalı Analizi.....	132
3.1. "Seküler İktisadın" Kâinat ve İnsan Görüşlerinin Topluca Değerlendirmesi	132
3.1.1. Aydınlanma ve Doğal Kanun Felsefesinin İktisada Yansımalarının Birey ve Toplum Açısından Değerlendirilmesi	134
3.1.1.1. "Seküler İktisatta "İnsan Doğası" Kabulü	136
3.1.1.2. "Seküler İktisadın" Doğal Kanun Felsefesi ve Aydınlanma Zihniyeti Esaslarına Kur'an Hakikatleri İle Topluca Yanıtlar.....	139
3.1.2. "Seküler İktisadi Doktrin" e Dayalı Bireysel Davranış İlkelerinin Oyun Teorisi Yaklaşımı İle Semavî Dinler ve Kur'an Hakikatleri İle Karşılaştırmalı Analizi.....	154
3.1.2.1. Doğal Kanun Felsefesine Dayanan Liberal İktisadi Doktrin İle Dinsel İktisadi Düşünce ve "İslami İktisadi Doktrin" in Bireysel Davranış İlkeleri.....	154
3.1.2.2. Dinsel İktisadi Düşünceye ve "İslami İktisadi Doktrin" e Dayalı "Toplumsal Saadet ve Refah" Açısından Ortadoğu-İslam Toplumunda "Ekonomik Entegrasyon" Tercihinin Nedenleri	172
3.2. Ortadoğu-İslâm Toplumunda Ekonomik Entegrasyon Esaslarının Seküler İktisadi Doktrin Esasları ile Karşılaştırmalı Değerlendirmesi.....	178

3.2.1. Ortadoğu-İslam Toplumunda Ekonomik Entegrasyon Açısından “Doktriner Engeller”:	178
3.2.1.1. Umum Maksat Doğrultusunda Hareket Edecek Bilinç Sahiplerinin Birliği Karşısında Menfaatçilik, Maddecilik, Hırs, Düşmanca Rekabet, Egoizm ve Doğal Oyun Düzeni	179
3.2.2. Ortadoğu-İslâm Toplumunda Ekonomik Entegrasyon Açısından Doktriner Engellerin Dinsel İktisadi Doktrin-“İslami İktisadi Doktrin”- İle Aşılması	187
3.2.2.1. Sürekli Barışın Temininde İslâmi Prensiplerin Önemi	199
3.2.2.2. Ortadoğu-İslam Âleminin Ekonomik Entegrasyonunun Doktriner Engellerinin Aşılması ve Kaideler	202
3.2.2.2.1. Ortadoğu-İslâm Toplumunun Ekonomik Entegrasyonunun Esasları ve Sonuçları	215
3.3. “Ortadoğu-İslâm Toplumu Ekonomik Entegrasyonu” Esaslarının Topluca Değerlendirilmesi	223
3.3.1. Din ve Ümmet anlayışı- (Dinsizlik ve Bencillik-bireyciliğin zıddı)	223
3.3.1.1. Tevhid- (Dinsiz, pantheist ya da doğa-perest veya maddeci anlayışa zıt)	223
3.3.1.2. Dayanışma ve Yardımlaşma- (“Güç Hakkı Doğurur, Güçlü Zayıfı Ezer” Düsturuna Zıt)	224
3.3.2. Adalet –(Zulüm ve İsrâf Zıddı)	224
3.3.3. Merhamet-(Gaddarlık Acımasızlık Zıddı)	226
3.3.4. “Fazilet ve Rıza-yı İlâhi”-(Menfaatçilik, Hırs ve Hazcılık Zıddı)	226
SONUÇ	228
KAYNAKÇA	238

TABLO LİSTESİ

Tablo 1 : Ekonomik Entegrasyon Aşamaları.....	34
Tablo 2: 1. Seküler iktisadi insan ve 2. Seküler iktisadi insan.....	170
Tablo 3: İnsan-ı kâmil ve Seküler iktisadi toplum	175
Tablo 4 : İnsan-ı kâmiller ve Seküler iktisadi insan	176

KISALTMALAR

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

AEA: Avrupa Ekonomik Alanı

AET: Avrupa Ekonomik Topluluğu

AGÜ: Az Gelişmiş Ülkeler

AKÇT: Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu

ALALC: Latin Amerika Serbest Ticaret Birliği

ANZCERTA: Avustralya - Yeni Zelanda Yakın Ekonomik İlişkiler Ticaret Antlaşması

APEC: Pasifik Ekonomik İşbirliği

ASEAN: Güney-Doğu Asya Ulusları birliği

AT: Avrupa Topluluğu

AU: Afrika Birliği Örgütü

CACM: Orta Amerika Ortak Pazarı

CARICOM: Karayipler Ortak Pazarı

CEAO: Batı Afrika Ekonomik Topluluğu

CEPGL: Büyük Göller Ülkeleri Ekonomik Topluluğu

CUSTA: Kanada - ABD Serbest Ticaret Anlaşması

D8: Gelişen Sekiz Ülke

DTÖ: Dünya Ticaret Örgütü

EAC: Doğu Afrika Topluluğu

ECLA: Birleşmiş Milletler Latin Amerika Komisyonu

ECOWAS: Batı Afrika Ülkeleri Ekonomik Topluluğu

EFTA: Avrupa Serbest Ticaret Birliği

EURATOM: Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu

GAFTA: Büyük Arap Serbest Ticaret Bölgesi

GATT: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması

GOÜ: Gelişmekte Olan Ülkeler

GSMH: Gayrı Safi Milli Hasıla

GSYİH: Gayrı Safi Yurtiçi Hasıla

IBRD: Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası

IMF: Uluslararası Para Fonu

İİT: İslam İşbirliği Teşkilatı

İSEDAK: İslam İşbirliği Teşkilatı Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi

KEİ: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı

LAFTA: Latin Amerika Serbest Ticaret Birliği

LAIA: Latin Amerika Entegrasyon Topluluğu

MERCOSUR: Güney Konisi Ortak Pazarı

MRU: Mano Nehri Birliği

NAFTA: Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması

NATO: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü

OECD: İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı

OEEC: Avrupa İktisadi İşbirliği Örgütü

PTA: Doğu ve Güney Afrika Tercihli Ticaret Alanı

SAARC: Güney Asya Bölgesel İşbirliği Topluluğu

SÜ: Sanayileşmiş Ülkeler

ŞİÖ: Şanghay İşbirliği Örgütü

UDEAC: Orta Afrika Gümrük ve Ekonomik Birliği

UNCTAD: Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferans

WTO: Dünya Ticaret Örgütü

GİRİŞ

Bu çalışmanın amacı, Ortadoğu-İslâm toplumunda “umumun dünyevî ve uhrevî saadetini temin edecek ekonomik entegrasyon” esaslarının, İslâm ruhuna ve kültürüne aykırı düşen, Doğal Kanun Felsefesi ve maddi faydacılık fikrine dayalı Geleneksel iktisadın “seküler zihniyet prensipleri” ile oluşturulamayacağını; adalet ve barış açısından tek çıkar yolun İslamiyet’in temin edeceği toplumsal refah anlayışı olması gerekçesiyle, “İslami iktisadi doktrin”e uygun ekonomik entegrasyon esaslarının Ortadoğu-İslâm toplumu için “gereklilik” olduğunun gösterilmesidir.

Çalışmanın ilk bölümünde, “uluslararası ticaret, uluslararası iktisat ve ekonomik entegrasyon” hakkında topluca temel teorik bilgi ve uygulamalardan örnekler verilmiştir.

Ekonomilerindeki büyüme ve gelişen rekabet nedeniyle ülkeler, bölgesel işbirliklerine yönelmişler ve bölgesel ekonomik entegrasyonlar ortaya çıkmıştır.¹ Ekonomik bütünleşme, uluslararası ekonomik ilişkiler bağlamında birden çok bağımsız ülke ekonomisinin tek bir bütün olarak bir araya getirilmesi sürecidir.² Ekonomik Birlik ise, entegrasyon sürecinde parasal birlik, ekonomik ve parasal birlik ve tam iktisadi birlik gibi farklı aşamaları içeren son aşamadır.³ Günümüzde iktisadi birlik aşamasına erişmiş ilk entegrasyon hareketi AET’dir. Avrupa Birliği adını alan bu entegrasyon hareketi 1991 yılında, ekonomik birlik aşamasına gelmiştir. 1999’da parasal birlik aşamasını da gerçekleştirmiş, 2002’de tek para birimi kullanmaya başlamıştır.⁴ Dünyada ilk kez Avrupa’da ortaya çıkan uluslar arası örgütlenme fikri, “Avrupalı devletlerin kendi aralarında bir “dinsel hukuk” yaratma arzusunun” içermiştir. *Avrupalı devletleri bir araya getiren ortak hedefin*, kutsal yerlerin (Kudüs) Müslümanlardan ve Türklerden kurtarılması ve Türklerin Avrupa’da ilerleyişlerinin durdurulması, birleşik Avrupa yaratılması olduğu dile getirilmiştir.⁵ II. Dünya Savaşı’ndan sonra, ABD ve Sovyet Rusya iki büyük güç olarak belirmiş, Avrupa bütünüyle kaybeden olmuştur. Başlangıç olarak kurulan Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı’ndan sonra II. Dünya Savaşı’ndan sonra kurulan oluşumlar savaş nedeniyle harap olan ülkelerin toparlanmasına neden olmuş; “iki süper güç

¹ Balassa, Bela, ‘*The Theory of Economic Integration*’, **The Economic Journal**, Vol. 72, No. 286 (Jun., 1962), s. 389-391

² Bayraktutan, Y., **Global Ekonomide Bütünleşme Trendleri Bölgeselleşme ve Küreselleşme**, Geliştirilmiş 2. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, Eylül 2004, s. 11

³ Bayraktutan, a.g.e., s. 21

⁴ İncekara, A., **Globalleşme ve Bölgeselleşme Sürecinde NAFTA ve Etkileri**, İTO Yayınları, No: 1995-14, İstanbul, 1995, s. 69.

⁵ Karluk, R., **Uluslararası Ekonomi Teori Politika**, 10. Baskı, Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş., İstanbul, Mart 2013, s.325-327.

karşısında Birleşik Avrupa'dan başka çare olmadığı ve Avrupa Birliği'nin Avrupa ruhu ve kültürüne dayanması gerektiği fikri" yaygınlaşmıştır. Roma Anlaşması'ndan sonra Afrika sömürgelerinin AET'ye dahil edilerek hammadde ve mamul madde sahaları olmalarının devam ettirilmesi, "sömürgeciliğin AET'nin temel politikalarından biri olduğunun göstergesidir".⁶

Çalışmanın ikinci bölümde, toplumsal modellemeler için, modern kapitalist zihniyet temellerinin ve doğa bilimlerinin kaynak olarak *Avrupa Aydınlanmasını* alması neticesinde gerçekleştiği ve *Darwinci görüşe* paralel *doğa kanunlarının* söz konusu zihniyetin "içtimaî kanun esasları" biçiminde iktisadi zihniyete "liberal doktrin" ile yansıdığı nedeniyle⁷, Geleneksel iktisadın zihniyet esaslarının incelenmesi amaçlanmıştır.

Batı'da, toplum işleyişi için Aydınlanma çağından beri *Doğa* örneği temel alınmış⁸; "*Hıristiyanlık yerine akıl üstünlüğü ve Allah yerine insan, inanç merkezi olmuştur*"⁹. Aydınlanma economicilerinin esaslarının şunlar olması şaşırtıcı değildir¹⁰: Kâinatta *doğal düzen* vardır; hayat insanların değil *doğanın kanunlarıyla* yönetilir; insanlar bu düzene karışmamalıdır- *birakınız yapsınlar* (*laisser-faire*) anlayışı. 18. yüzyıl Aydınlanma'sında, "*doğanın insanları bir cinsten yarattığı*"; bireyin özgürlüğü ve aklın yaşam üzerindeki kılavuz olma rolüne vurgu yapılması; otoritelerden ve geleneklerden kurtulmak gerektiği; egoist eğilimlerin temel olduğu; herkesin kendi bencilliğini geliştirmeyi arzuladığı; "her devirde her insana uygulanabilecek olan soyut bir adalet duygusu olmadığı" yaşamının son ereğinin mutluluk olmasından dolayı eylemin en üstün hedefinin *duyusal haz* olduğu, hatta esas olanın *maddi hazlar*" olduğu; maddi zevk alma kabiliyetinin "mutluluğun dayanağı" olduğu; başlıca *dini* olmak üzere *önyarguların* mutluluğa engel koyduğu; Hıristiyanlıkta "günah duygusundan kaynaklanan pişmanlığın", "yararsız ve temelsiz üzüntü" olduğu; *şeref* duygusunun "bencilliğin incelmış bir formu" olduğu; "*doğal neden*"in bulunamadığı yerde işin içine her zaman "Tanrı" ve "ruh" karıştırılmasının ilkel bir insanın doğa olaylarını açıklarken işe cinleri-perileri karıştırmasından arta kalmış bir şey olduğu"; "*Tanrı*" sözünün kaldırarak yerine kendi kendine işleyen büyük bir makine olan "*doğa*"nın konulması,

⁶ Tabakoğlu, **Toplu Makaleler II İslam İktisadı**, s.422-425.

⁷ Tabakoğlu, A., "*İslam İktisadı ve Modern Kapitalizm*"-*Sosyal Piyasa Ekonomisi ve İslam'daki Algılanışı*", 23-24 Eylül 2010, Ankara, **Konrad-Adenauer-Stiftung e.V.**, Baskı 2011, s. 93. http://www.kas.de/wf/doc/kas_23417-1522-12-30.pdf?110816144632

⁸ Tabakoğlu, **Toplu Makaleler II İslam İktisadı**, s.10, 22.

⁹ Tabakoğlu, "*İslam İktisadı ve Modern Kapitalizm*"-*Sosyal Piyasa Ekonomisi ve İslam'daki Algılanışı*",s. 93.

¹⁰ Kaya, Y. , **Aydınlanma Çağı ve Felsefesi**, Tıglat Matbaacılık, 1. Baskı, İstanbul, 2000, s.26-27.

savunulmuş olan düşüncelerdendir.¹¹ *Adam Smith* 18.yüzyılda, yaşam şartlarında devamlı iyileşme sağlanmasında, iktisadi faktörlerin “özgür hareketlerinin ve süreçlerin *kendi kendilerine* düzenlemelerinin-*the invisible hand* (görünmez el) -” etken olduğunu söylemiş ve *ekonomik evrim* düşüncesine değinen iktisatçılardan olmuştur. Ekonomi politik düşüncenin ekonomik evrimi izlediği ifade edilir.¹²

Uluslararası yapının doğal dünyanın düzenliliği ve egemen kanunları içerdiğine dair varsayım, günümüzde bilim adamlarının çalıştığı varsayımdır. Teoriler büyük oranda bilinçli veya bilinçsiz olarak *pozitivizmin* etkisinde kalmıştır. Rasyonalistler doğayı belirli kanunların yönettiğini iddia etmişlerdir.¹³ 17.yüzyıl felsefesinin Rönesans döneminde ortaya çıkan Doğa felsefesinin bir neticesi olduğu söylenebilir.17.yüzyılda *rasyonalizmin* gelişip 18. yüzyılda bilimin, sanatın, kültürün türlü alanlarında doruğa ulaştığı bir dönem olan Aydınlanma ile gelişen düşünce sistemi yaşamın kültürel, ahlaki ve bilimsel alanlarına etki etmiştir. Antik Çağ Aydınlanmasını öven Rönesans ve Doğa felsefesinin düşünceleri 18. yüzyılda doruğuna ulaşmıştır.

Geleneksel iktisadın “evrensel” diye nitelendirdiği kabulleri, varsayımları Antik Çağ ve 18.yüzyıl Aydınlanma düşüncelerinin (ve bu düşünce birikiminin iddialarına neden olan felsefi akımlar ile ekollerin) “toplucu” İktisadi düşünceye yansması olarak yorumlanabilir. *Kâinatın ve insanın, dolayısıyla toplumsal ilişkilerin ve ülkelerarası ilişkilerin* anlaşılması ve yorumlanmasında kullanılan teorilerinde, *dine* karşı *akıl*ın üstünlüğünün savunulduğu, *bilimselliğin* yüceltilip, dinin hor görüldüğü dünya görüşlerinin, dayandıkları varsayımları söz konusu zihniyet yapılarına uygun biçimde oluşturan Geleneksel iktisat, “*seküler*” olarak değerlendirilebilir.

Aydınlanma Çağının felsefesinin iktisada yansmasını yorumlayabilmek için bu dünya görüşünü iktisadi anlamda ele almak ve anlamaya çalışmak gerekir. Dolayısıyla, doğa felsefesinin, doğa felsefesi için de Rönesans felsefesinin incelenmesi gerekir. Aynı silsile ile Ortaçağ felsefesine ve gerisini anlayabilmek için Eski Stoa, Epikür yani Kynikler ve Kyrene Okulunun kâinata bakış açısını kısaca kavramak yerinde olabilir. Bu çalışmada dönemlere göre anlatılan felsefi akımların düşünürlerinin hepsi veya düşüncelerinin hepsinin aktarılmasına gidilmemiştir. Çalışmanın bütünlüğü göz önünde bulundurularak “çalışmanın

¹¹ “18. Yüzyıl Aydınlanma felsefesinin etkisi” bölümünde ele alınmaktadır.

¹² **Théma Larousse Tematik Ansiklopedi**, Bugünün Dünyası, Ülkeler Coğrafyası, Demografi, İktisadi Coğrafya, Ekonomi, Jeostrateji, Toplum, Diller, Larousse 1993, Milliyet 1993-1994, s.332-334.

¹³ Arı, T., **Uluslararası İlişkiler Teorileri, Çatışma, Hegemonya , İşbirliği**, 5. Baskı, MKM Yayıncılık, Bursa, Ekim 2008, s.55, 66.

hedefi”nin kapsamından çıkmamak koşulu ile, tarihte Aydınlanma düşüncesinin oluşumunun ve daha sonra bunun İktisadi Düşüncede toplumsal refah anlayışına dolayısıyla ülkelerarası ticaret doktrinine (dolayısıyla ekonomik entegrasyon teorisine) etkisinin irdelenmesine bir gayret söz konusudur.

Klasik serbest ticaret teorisi için “bireysel menfaatlerin daima uyduğuuna dair tezin ülkelerarası ticarete de uygulanması” olduğunun söylenmesi, çalışmanın bütünlüğünde vurgulanan iddiaya destek vermektedir. Belirli varsayımlar yapılarak, uluslararası mal ticaretinden, “her iki tarafın da faydalanacağı” varsayılarak, yalnızca bir topluluk ya da ülke için değil, bütün insanlığın “ en büyük sayı için en büyük mutluluk” anlayışının bu teorinin felsefi kaynağı olduğu ifade edilmiştir. Bu düşünce, toplum içerisinde her zaman çıkar bağdaşması bulunması prensibini gerekli kılmaktadır. Ve “hayalci bir inançla akılcı bireylerden oluşan bir toplumda bunun gerçekleşeceği” varsayılmıştır.¹⁴

İkinci Bölüm içerisinde bir derece açıklanması hedeflenen “Geleneksel iktisadın seküler esaslarına”, Üçüncü bölümde, İslâmi iktisadi anlayış çerçevesinde yanıtlar verilmesi ve Ortadoğu-İslâm toplumu iktisadi yaşayışı için İslâmi iktisadi temellerin gösterilmesi hedeflenmiştir. Nihai hedef ise Ortadoğu-İslâm toplumunun “seküler iktisadın tanımladığı bir az-gelişmişlik değerlendirme kıstasları dışında olmak üzere”, refahının, dünyevî ve uhrevî olmak üzere saadetinin, selametinin “birlik” olmaktan, iktisadi hayat açısından “ekonomik açıdan bütünleşmekten” geçtiği, İslâmi çerçevede, stratejik davranış (Oyun Teorisi örnekleri ile) açısından değerlendirilmesidir.

Çalışmada sürekli barış için gerekli şartların neden çözümünün İslamiyet olduğu ve bu hususun “Ortadoğu ve İslam Toplumu ekonomik entegrasyonu” için bağlantısı analiz edilmeye çalışılmıştır. “Seküler iktisadın zihniyet düsturlarının” zıtları gösterilmeye gayret edilmiş; Kur’an hakikatleri ile iktisadi hayatta bireysel ve toplumsal tercihler için, İslâmî kaideler çıkarılması hedeflenmiştir.

Üçüncü bölümün ilk kısmında, “iktisadi yaşamın doğa tarafından yönetildiği” iddiasına kısaca toplu yanıtlar verilmesi amaçlanmıştır. İzleyen kısımlarda, Klasik iktisadın bazı iddialarına yanıtlar verilmiş, “seküler iktisadi birey”lerin davranış ilkeleri, İslâm’ın uygun gördüğü ilkelerle Oyun Teorisi çerçevesinde değerlendirilmiş ve “Ortadoğu-İslâm toplumu için ekonomik entegrasyon esasları”, “seküler iktisadi zihniyet esasları” ile karşılaştırmalı bir yöntem” izlenerek ele alınmıştır.

¹⁴ Kazgan, G., **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, Remzi Kitabevi, Haziran 2004, s. 60-61,106.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. “Seküler İktisadi Doktrinde” *Toplum, Ticaret, Uluslararası Ticaret ve Ekonomik Entegrasyon* esasları

Ekonomistler, “disiplinlerinin kavşak konumlarından” fayda elde etmiş gözükmektedirler. Ortak pazarların hızla geliştiği dünya ekonomisine rağmen ekonomistler, üretim, tüketim, iktisadi politikalar gibi bileşenleri açıklayan ve matematik, sosyoloji gibi araçlarla inceleyen, küresel iktisadi bir kuram önerememişlerdir. Ekonomik kuram, “*ekonomik gerçeğin temsili ve kısmî bir modelinin oluşturulması*”dır. Modeller, kuramların içinden gelen ve gerçeklikte esas olan hiçbir şeyin unutulmamasının ümidini taşıyan bir basitleştirme işidir. Modellerde kuramın dayandığı ekonomik işleyiş denklemler sistemiyle açıklanır. Modeli kuran belirli bir amaç için açıklayıcı değişkenleri seçer. Ancak ekonomik modeller “geçmiş bilgi ve olayların üzerine bina edilir” ve üzerlerine yapılacak tahminlerin başarısı varsayılan davranışların ve yapıların kalıcılığına bağlıdır. Dolayısıyla modeller ekonomik kuramların geçerliliğine bağlıdır.¹⁵

İktisat teorisinin dünya görüşünün, *Doğal Kanun* felsefesine dayanan iktisadi liberalizm felsefesinin ürünü olan *birey* davranışları ile ilgili varsayımları ve Faydacı felsefeden de alınan temel ilkeler ile hayatın iktisadi alanının, “*bireylerin kendi çıkarlarını maksimumlaştırmayı hedeflediği ve böylelikle toplumun refahının da maksimum seviyeye ulaşacağına dair inanca*” göre düzenlenmesi esası; *ülkelerarası serbest ticaret* doktrini ve *ekonomik entegrasyon teorisinin* dayandığı temeldir. Bireyin kendisine en fazla fayda getiren davranışı topluma da en faydalı olması gerektiği inancından dolayı, toplum içerisinde her zaman çıkar bağdaşması bulunması ilkesinin gerekli kılınması söz konusudur. Belirli varsayımlar yapılarak, uluslararası mal ticaretinden, “her iki tarafın da faydalanacağı” varsayılan teorisinin felsefi kaynağı, “*akılcı bireylerden oluşan bir toplum*” ya da ülke ve bütün insanlık için “en büyük sayı için en büyük mutluluk” anlayışıdır. Bu anlayış, 18. yüzyıl Aydınlanma filozofu olan J. Bentham’ın ileri sürdüğü ilkelerden biridir.¹⁶

¹⁵ **Théma Larousse Tematik Ansiklopedi**, Bugünün Dünyası, Ülkeler Coğrafyası, Demografi, İktisadi Coğrafya, Ekonomi, Jeostrateji, Toplum, Diller, s.333, 338, 339.

¹⁶ Kazgan, G., **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, s.33, 55-56, 60-62, 106, 399.

1.1. *Birey ve Toplum Görüşü Açısından Geleneksel İktisat Teorisinin “Seküleritesi”*

Çağdaş Batı âleminin ve bu âlemi model alanların sorunlarının büyümesi, teknolojik gelişim ve maddesel bakımdan ileriye gidilmesine rağmen, beklenen mutluluğa ulaşılmaması ve insani değerler açısından geride olunması çok sık dile getirilen bir husus olmuştur. Hâkim toplumsal mekanizmanın bireyi “ezdiğini” ve bireyin “yok olmamak için önce kendini ve gerçek ihtiyaçlarını tanıması gerektiği” ileri sürülmektedir.¹⁷

İktisadi zihniyetin *birey* davranışları ile ilgili varsayımları, Gülten Kazgan'ın ifadesiyle, *Doğal Kanun* felsefesine dayanan ve insan akli ile kâinatın kanunlarının bulunabileceğini iddia eden, iktisadi liberalizm felsefesinin ürünüdür. İktisatçılar, salt akılcılık ve deneycilikten etkilenen iktisadi liberal görüşten feyiz almışlardır. *Doğal Kanun* felsefesinin temel ilkeleri ile birlikte, Faydacı felsefeden de alınan temel ilkeler ile hayatın iktisadi alanının, “*bireylerin kendi çıkarlarını maksimumlaştırmayı amaçladığı ve böylelikle toplumun refahının da maksimuma ulaşacağına dair değişmez inanca*” göre düzenlenmesi esas alınmıştır. *Bireylerin* amacının maksimum mutluluk olduğunu iddia eden Faydacı felsefenin esaslarına göre, bireyler *akılcı* davranmalı ve zevklerini maksimum, zahmetlerini minimum yapmalıdır. “En büyük sayı için en büyük mutluluk” esası zevk-zahmet hesabı yapılırken amaç olmalıdır. Bireyin kendisine en fazla fayda getiren davranışı topluma da en faydalı olmalıdır. “*Gerçekten varolan*” koşulların farklı olduğuna vurgu yapan Kazgan, liberal iktisadın akılcılık metoduyla, “rasyonel insanlar dünyası içinde bir cennet” oluşturulabileceği inancını yaygınlaştırdığını ifade etmiştir. Ayrıca, iktisatçıların kendi duyuları ve mantıklarını kullanarak saptadıkları gözlemler, insan davranışları ile ilgili varsayımlar yaparak, “*olması gereken ile gerçekten varolanın birbirine karıştırıldığı*”, gerçekleri hangi ölçüde açıkladığı belirsiz olan teoriler kurmalarına neden olduğu Kazgan tarafından dile getirilmiştir. Bununla birlikte iktisatçılar bu teorilerin evrenselliğini iddia etmişlerdir. 19. yüzyılda kapitalizmin yerleşik hale gelmesinden dolayı iktisat teorisi, sistemini kuran kapitalist sözcüler tarafından “evrensel geçerli” varsayılmıştır. Kazgan, piyasa modellerinin, serbest rekabet koşulları ile oluşturulmaya çalışılmasının, gerçekte olması gerekeni, yani toplumsal refahın maksimuma ulaşmasını açıklayabilmek için kurulduğuna vurgu yapmıştır. *Optimal koşulların* gerçekleşebilmesi için piyasanın *kendiliğinden* işleyeceği esası da Doğal Kanun felsefesinin temel ilkeleri ile birlikte, Faydacı felsefeden de alınan temel ilkeler ile hayatın iktisadi

¹⁷ Kirschner, J., *Egoist Olma Sanatı*, Arıtan Yayınevi, Çev: Aydın Arıtan, Semra Günay, İstanbul, 1996, s.9-10.

alanının, “bireylerin kendi çıkarlarını maksimumlaştırmayı amaçladığı ve böylelikle toplumun refahının da maksimuma ulaşacağı” kabulüne bağlıdır. Toplum içerisinde her zaman çıkar bağdaşması bulunması prensibini gerekli kılan Benthamizm ilkeleri ile, “*düşsel bir inançla akılcı bireylerden oluşan bir toplum*” için, hatta yalnızca bir topluluk ya da ülke için değil, bütün insanlık için “ en büyük sayı için en büyük mutluluk” anlayışı, belirli varsayımlar yapılarak, uluslararası mal ticaretinden, “her iki tarafın da faydalanacağı” varsayılan teorisinin felsefi kaynağı olmuştur. Varsayımların gerçekleri yansıtması meselesi araştırılmazsa iktisatçılar istedikleri varsayımları yapabilir.¹⁸

İktisatçıların “*insan doğası*” kabullerini almalarının bir sebebi, matematiksel modellerinin sebep olduğu gibi, denge sistemleri olarak gördükleri toplum ve ekonomi anlayışlarının belirleyici ve atomistik davranışı gerektirmesindedir. “*Hazcı insan doğası ve toplumun bireyci anlayışı*” Neoklasik iktisat teorisinde bu yaklaşımın esasını teşkil etmektedir. Neoklasik iktisatçı için piyasada bir aktivite ancak birilerine fayda yaratıyorsa önemlidir. Bu sebeple, *toplumsal saadete ya da refaha ekonomik aktivitelerin katkı yapmaması sorun değildir*. Önemli olan yalnızca bu faaliyetlere katılanların fayda/tatmin sağlayıp sağlamadığıdır.¹⁹

Bir felsefe öğretisi olan Hedonizm (hazcılık) esaslarına göre insanın *hayatta amacı haz almaktır*. Hazcı birey görüşüne göre, *iktisadi aktivitelerin hedefi en çok hazza ulaşmaktır*. Marjinalist ve tarihçi iktisat ekolleri, iktisadi faaliyetleri açıklamada hazcı zihniyet esaslarına dayanmışlar; *bireyin, en az zahmetle en çok hazzı elde etmek için iktisadi aktivite yaptığını* ileri sürmüşlerdir. *Değeri yararlılık* olarak açıklayan bu görüş, *değerin tüketim alanında* incelenmesi gerektiğini iddia etmiştir.²⁰

Genel bir ifade ile İktisat Teorisi’ne göre “insan” (*homo economicus*) varsayımı aşağıdaki aksiyomların kabulüne dayanır:

Aksiyomlar²¹:

- i. Tam bilgiye sahip olma

¹⁸ Kazgan, G., **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, s.33, 55-56, 60-62, 106, 399.

¹⁹ Madi, İ., **Ortadoğu Dinleri Açısından Homo Economicus’un Analizi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2014, s. 79.: Clark, C.M.A., “*Catholic Social Thought and Economic Theory: Some Preliminary Reflections*”, **Paper to be presented at the Second Catholic Social Thought and Management Conference**, Antwerp, Belgium, July 27-29,1997, First Draft, July 1997, s. 8-10.

²⁰ Hançerlioğlu, O., **Ekonomi Sözlüğü**, Remzi Kitabevi,6. Basım, İstanbul,1993, s.79-80.

²¹ Madi, **Ortadoğu Dinleri Açısından Homo Economicus’un Analizi**, s. 110-115.Maddeler için gerekli açıklamada da aynı kaynaktan yararlanılmıştır.

İktisadi insan piyasadaki her türlü bilgiyi eksiksiz yorumladığı için tahminlerinde ufak bir yanılma payı vardır. Piyasada aldatılması mümkün değildir.

ii. Seçicilik

Literatürde optimize edicilik olarak da geçen bu aksiyom, iktisadi insanın mutlaka tercihini belirteceği, iki seçenektan birini diğerine göre daha fazla beğeneceği ya da ikisinin arasında kayıtsız olduğunu belirteceği varsayılır.

iii. Tercihlerinde tutarlılık

Tercihlerde geçişkenlik (*transitivity*) ya da tercihlerde tutarlılık aksiyomuna göre iktisadi insan en az üç seçenekte tercihlerini belirttiğinde tercihlerinin birbirleriyle tutarlı yani geçişken olduğu kabul edilir.

iv. Tatminsizlik

Doyumsuzluk olarak da adı geçen bu aksiyom, akılcı davranan iktisadi insanın kendisi için yeterli olan miktarı elde etmiş olduğu durumda bile her zaman “çoğu aza tercih ettiğini” iddia eder.²²

v. Akılcılık

Tercihlerde kıstas “fayda”dır. İktisadi insanın davranış ilkesi olan bu aksiyoma göre, *akılcı* iktisadi insan “kendine faydalı olanı” tercih eder. Doğal Kanun felsefesinin iktisadi liberalizme akılcı yöntem yansıması esasına dayanarak tüm fiziksel ve sosyal bilimlerde *akıl* için “eksiksiz ve yanılmaz bilgi edinimi sağladığı” kabul edilmiştir. *Bireyin*, tercih yaparken öncelikle tam bilgiye sahip olduğu varsayılır, hafızasının her şeyi hatırladığı kabul edilir. Gelecek olayları doğru ve noksansız tahmin ettiği ve bütünüyle irade sahibi olduğu varsayımları ile “*gerçekleşenden ziyade arzulanan*” bir akılcılık niteliği kabul edilmiştir.²³

vi. Bencillik

İktisadi insan için bireycilik esası bencillik aksiyomu açısından önemlidir. *Hazcılık* ve *bireycilik* ilk olarak Antik Çağda Yunan ve Roma’da çığır olmuştur. Kendi çıkarını

²² Madi, İ., “*Homo Economicus’un Doyumsuzluk-“Açgözlülük” Aksiyomunun Semavi Dinler Perspektifinden Değerlendirmesi*”, **Dergipark-Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, 2015, Cilt 14, Sayı 53, s.148.; Özkazanç Ö., Berberoğlu C. N., Eren E., Parasız İ., Yıldırım K., **İktisat Teorisi**, Editorler: Kemal Yıldırım, Mustafa Özer, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskisehir, 2003, s. 21-22.

²³ Demir, Ö., **Din Ekonomisi**, Sentez Yayıncılık, Ankara, Nisan 2013, s. 63-64.

maksimumlaştırma, kendi tatmininin azamiyesi peşinde koşma, *kişisel menfaatçilik*²⁴ esastır ve iktisadi ifade ile *kendi* karının ya da faydasının maksimizasyonudur.²⁵

Buna göre “ “*Seküler İktisat*”ın birey anlayışı ve buna bağlı olarak toplum refahı için tavsiyeleri” için şunlar da ifade edilebilir:

i. Optimize edici olduğundan dünya hayatının zevkini ve hazzını, iktisadi bir ifade ile, tüketici ise “faydasını” , üretici ise “kârını” maksimize eder.

ii. İnsan özgür bir yaratıktır. *Laisser-faire* zihniyet yapısına göre (liberal iktisadi doktrin) insanlar piyasada serbestçe tercihlerini yapmalıdır. Mümkün olan en yüksek derecede tatmini en serbest düzeyde almalıdır.

iii. Ahireti tanımadığından (Bir *homo economicus* olduğundan bir *homo sapiens*’tir; Darwinci görüşe dayanır, bir başka deyişle “güçlü olan zayıfı ezerek hayatta kalmak için mücadele etmelidir”²⁶.) peşin menfaati (kâr ya da fayda) uzun gelecekteki bir menfaate tercih eder. Peşin ve maksimum menfaat için mücadele eder.

Birey’in tatminini bu dünyada sınırlayacak bir şey kalmamıştır. İktisadi alanda *homo economicus* olan *homo sapiens*, az mal kendi için yeterli olsa bile çok malı az mala tercih edecektir. “Üstelik iki *homo sapiens*’li ve iki mallı bir dünya varsayımı altında”, bireyler birer birer paylaşmayı tercih etmeyebilir. Yaşam mücadelesi neticesinde biri güçlü çıkacak ve iki malı alacaktır. Bu paylaşım Geleneksel (Seküler) iktisadi esaslara göre, o iki malın tamamının tüketilmesi önemli olduğundan, *verimli* sayılacaktır.²⁷

iv. Bir önceki maddeden dolayı insan *kendi* çıkarını (faydasını ya da kârını) maksimize etmelidir; bu arada *kendi* zararını minimize etmelidir. *Başkasının/toplumun menfaati ile çatışma önemli değildir*. Bununla birlikte, bencil davranışların toplum çıkarı ile çatışmadığı iddia edilmektedir. Birey ilk önce kendi yararının maksimizasyonunu sağlamalıdır (hayatın bir mücadele olması nedeniyle). *Homo economicus* egoisttir.

Her *birey*, *kendi* çıkarını düşünmezse, zayıf düşecektir; *yaşam bir mücadeledir ve güçlü olan zayıfı ezecektir*. Her birey kendi menfaatini maksimize ederken, “zayıf olanların korunması bir sorun değildir”. Çünkü “zayıfı korumanın ya da ona yardım etmenin, “*bireyin*

²⁴ İşler Ozan, “*Anaakım İktisadın Temelden Eleştirisine Doğru: Gizli Felsefi Varsayımların Somutlaşması Üzerine Bir Deneme*”, Der. Ozan İşler-Feridun Yılmaz, *İktisadi Felsefeyle Düşünmek*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s.87-88.

²⁵ Madi, *Ortadoğu Dinleri Açısından Homo Economicus’un Analizi*, s. 4.

²⁶ Madi, , *Ortadoğu Dinleri Açısından Homo Economicus’un Analizi*, Özet, s. i.

²⁷ Madi, , *Ortadoğu Dinleri Açısından Homo Economicus’un Analizi*, s.ii, s.129.

kendi çıkarının azamiyesi” olmak üzere bir de fırsat maliyeti vardır”. *Benlik, birey için hayatın merkezi olmuştur.*²⁸

v. “Seküler iktisada” göre “her birey bu şekilde davrandığında (akılcı davranarak yalnızca kendine faydalı olanı ve kendine maksimum fayda getireni tercih ettiğinde) toplum maksimum refaha ulaşacaktır”.

“Birey”in ve “bireysel hürriyet”in her şeyden üstün kabul edildiği liberal anlayışta, “*iktisadi aktivitelerin amacı bireyin menfaatini maksimum seviyeye en serbest şekilde çıkarabilmektir*”.²⁹ İktisadi liberal doktrinin içindeki çelişkili varsayımlardan iki tanesi “liberal iktisatçıların zihniyetinin birey ve bireysel özgürlüğe dayanması, yani iktisadi aktivitelerin bireyin menfaatini maksimum seviyeye çıkarabilme amacıyla yapılması” ve “söz konusu zihniyet yapısına göre “insan”ın piyasa için çalışması”dır. Bu iki varsayımın birbiriyle çelişkide olduğunu görmek kolaydır. Şöyle ki; “özgür birey kendi menfaatini maksimize etme amacıyla çalışıyor” ve “insanın iktisadi amacı piyasaya hizmet etmek” olarak kabul ediliyor ise, piyasa için çalışan insanın piyasa menfaati ile bireysel menfaati çatıştığında ne olacağına dair net bir cevap yoktur. Bu öğretiyeye göre her birey kendi menfaatini maksimize edecek ve bu şekilde toplum maksimum refaha ulaşabilecektir. Ancak, her bireyin piyasa için çalıştığı durumda ve bireyin menfaati piyasa menfaati ile çatıştığı durumda ve “her birey kendi menfaatini maksimum seviyeye çıkarmayı hedeflediği durumda, bireylerin gerçekten piyasa için çalıştığını veya piyasa için çalışıyorlar ise kendi menfaatlerini maksimize etmeyi nasıl becerebildiklerini sorgulamak gerekir.”³⁰

Akılcılık-gözlemcilik anlayışı, 17.yüzyılda başlayan insan için “akılcı yaratık” varsayımı ve “insanın aklına aşırı güven” ile kuvvet bulan dünya görüşüne bağlıdır. *Bu görüş Doğal kanun* felsefesine dayanmaktadır. “*Abartılı biçimde bireysel menfaat*” toplumun iktisadi teşekkülünün esası yapılmıştır. İktisadi Okullardan Fizyokrasi, Doğal kanunlara uygun olan esasların benimsenmesinin toplum ihtiyaçlarının karşılanması açısından ve toplumsal zenginliğe erişme koşulu olarak bir gereklilik olarak ileri sürmüştü ve iktisadi kurallar çıkarmışlardır. “*Birey, kendi aklına güvendiği takdirde, kendi menfaatini düşünecektir. Böylelikle tercihleri kendi zararına olmayacaktır.*” iddialarından “*laisser-faire*”

²⁸ Madi, *Ortadoğu Dinleri Açısından Homo Economicus’un Analizi*, s.128.

²⁹ Zeytinoğlu, E., *Ekonomik Sistemler*, İ.İ.T.İ.A. Ekonomi Fak. Yay., İstanbul,1981, s. 38-39. Madi, *Ortadoğu Dinleri Açısından Homo Economicus’un Analizi*,s.6.

³⁰ Madi, *Ortadoğu Dinleri Açısından Homo Economicus’un Analizi*, s. 76.

sloganı oluşmuştur. Makro model oluşturma gayretleri, “iktisat teorisinin başlangıcını oluşturdukları” şeklinde yorumlanmasına sebep olmuştur.³¹

Neoklasik iktisatçılar, teorilerinin arkasındaki felsefi düşünce sistemine önem vermemiş, “gerisindeki zihniyetten bağımsızmış gibi” saymışlardır. Büyük kısmı Batı kaynaklı olan ve “*katıksız laissez-faire’e dayanan*” İktisat teorilerinin gerisindeki felsefi görüşlerin incelenmesi, bu teorilerin “*ütopik*” özelliğinin anlaşılmasına yardım edecektir.³²

1.2. “Seküler İktisadi doktrin”e bağlı ülkelerarası serbest ticaret ve ekonomik entegrasyon

Batı’da, kapitalizmin hâkim sistem olması 17. yüzyılda gerçekleşmiştir. 19.yüzyılın sonlarına doğru kapitalizm, monopolcü safhaya geçmiştir. Monopolcü safhanın özelliği, karteller gibi büyük şirketlerin oluşması ve pazarları tekellerine alarak bölüşmeleri, hatta farklı ülkelerden büyük şirketlerin birleşerek uluslararası monopoller kurup alanlarında dünyada hâkimiyeti kurmalarıdır. Monopolcü süreçte emperyalizm de başlamıştır. Önceleri, sömürgecilik, hedef kitlenin mal mübadelesi yoluyla sömürülmesi halinde iken, emperyalist sistemle birlikte, giderek artan biçimde sermaye yatırımları ile gerçekleşmiştir. Sermaye yatırımları az gelişmiş ülkelerle sınırlı kalmamış, görece zayıf olan ileri kapitalistleşmiş ülkelere de yönelmiştir.³³ Kapitalist sistemin özellikle tekelci safhasının, “*güçlü zayıfı ezer*” prensibinde gelişme göstererek “*daha güçlü, görece zayıfı ezer*” aşamasına geçtiğinin vurgulanması, açıkça sistemin sömürüye dayandığını ortaya koymaktadır. “*Güçlünün, daha güçlüünün yanında olarak daha da güçlü olması*” hedefi, küresel düzeyde de görece zayıfların emeğinin sömürülmesinin meşruiyetine zemin sağlamıştır. Ülkenin ekonomik gelişimi için hükümetçe yalnızca sermayedar sınıfın gücünün desteklenmesi, “farklı ülkelerden büyük şirketlerin birleşerek uluslararası monopoller kurup faaliyet alanlarında dünya ölçeğinde hâkimiyet kurmaları” neticesini getirmiştir.

Kazgan, 2000’li yılların başı için analiz ettiği dünya ekonomisini “yaratık zengini bir orman gibi” diye tanımlamış, ancak “ormanın güçlü yaratıkları” için sanayileşmiş ülkeler (SÜ), “ormanın güçsüz yaratıkları” için gelişmekte olan ülkeler (GOÜ) demenin anlamsızlığını ifade etmiştir. Soyutlamayı gelişmiş-SÜ için Merkez, GOÜ için Çevre diye yapmış; Merkez’in Çevre açısından “bir bütün görünümünde” olduğunu söyleyerek,

³¹ Erim, N., *İktisadi Düşünce Tarihi*, Palme Yayıncılık, Ankara 2007, s. 16-18.

³² Kazgan, *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, s. 62-63.

³³ Aren, S., *100 Soruda Ekonomi El Kitabı (Türkiye Ekonomisinden Örneklerle)*, Birinci Baskı, Gerçek Yayınevi, Ekim 1968, s. 50,51.

“geyiklerle tavşanlar açısından, aslanlarla kaplanların etçil avcılar olmaları nedeniyle” birbirinden ayırık olmadığını ifade etmiştir. Günümüze kadar “ormanın kanunlarını koyan aslan tahtında” ABD’nin oturduğunu da ilave etmiştir. Ayrıca La Fontaine’in bir orman masalındaki “*ya bırakma aslan olsun, eğer aslan varsa aslandan yana ol*” deyişine de değinerek³⁴; aslında Geleneksel İktisadın zihniyet yapısının Evrimci kuramdan feyiz aldığı, Uluslararası iktisadi yapının da, basitçe “*güçlü zayıfı ezer/büyük balık küçük balığı yutar*” prensibine dayandığını göstermiştir.

Merkez’in, küresel iktisadi gidişatı iktisadi güçlerinin büyüklüğüyle belirleyip bu işleyişin teşekkülünü oluşturacak kuralları koyup, bu kuralların diğerleri tarafından kabulünü oluşturacak ideoloji ve kurumları yayıp, “yöneten” ve “denetleyen” ileri seviyede sanayileşip “Bilgi Çağı’na girmiş ülkeler” olduğunu ifade etmesi, bu çalışmanın genel iddiasını destekler niteliktedir. Günümüzde, Merkez’in teşkil ettiği şartları “veri” olarak kabul eden ve Çevre’yi oluşturan GOÜ’nün yanında, Çin ve Hindistan yükselen yeni güçler olmuştur. 21. yüzyılda petrol, hammadde ve mamul fiyatlarındaki değişimler bu yükselen güçlerden kaynaklanmaya başlamıştır. 2025 öngörülerini “ormanın aslanı ABD’yi, tahtından Çin’in indireceğini, Hindistan’ın onu izleyeceğini ve dünya çapında farklı bir yapılanmanın, yeni ekonomik düzenin yerini alacağını” ifade etmiştir.³⁵

Merkez bünyesindeki ülkeler arasında da askeri, teknolojik, ekonomik alanlarda hiyerarşik sıralama mevcuttur. Dünya ekonomisi ile ilgili karar mekanizmasında olan bu güçler sırasıyla, ABD (16,8 trilyonluk GSYİH’sına³⁶, askeri güç üstünlüğüne nükleer gücünü de eklemek ve ABD dolarını, çok uluslu şirketlerini, sinema-TV piyasalarındaki tekele yakın konumunu, İnternet’in ve yayınların %70’inin İngilizce olmasını, eğitim kitaplarını, müzik, giyim-kuşam gibi yaşam biçimlerindeki etkisini, “kitle kültürü oluşturma üstünlüğünü” hesaba katmak gerekir), Japonya, Almanya, İngiltere, Fransa’dır. Bunlarla birlikte Kanada ve İtalya ile G-7 ülkeler takımı oluşmuştur. Kazgan’ın deyişiyle, Rusya’nın 1997’de bunlara “kenar”dan katılımı ile Grup 7, G-8 ülkeleri olmuştur. G-20, G8’e Avustralya, Brezilya, Arjantin, Meksika, Güney Kore, Çin, Hindistan, Güney Afrika, Suudi Arabistan, Türkiye ve AB, Dünya Bankası ve IMF’in katılımı ile “daha geniş tabanlı” bir oluşumdur. Ancak Çin’in büyük çaptaki silah üretimi ve “kendi silah teknolojisini” oluşturması ve İran ve ABD’ye silah

³⁴ Kazgan, G., **Küreselleşme ve Ulus-Devlet**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 3, Ekonomi 1, 5. Baskı, İstanbul, Şubat 2009, s. 33-34.

³⁵ Kazgan, **Küreselleşme ve Ulus-Devlet**, s.35.

³⁶ 2013, cari fiyatlarla. Kaynak: The World Bank, <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD>

satımı küresel güç dengesindeki yerinin önemini vurgular. Dünya Bankası, DTÖ, IMF, OECD, BM gibi kuruluşlar da karar alma, uygulama ve denetleme konularında etkindir.³⁷

ABD'nin bile diğer ülkelerin reaksiyonlarını hesaba katarak formüle etmek zorunda kaldığı ekonomik politikalar, *ulus-devlet*'in 1990'larda baskın politik birim olmasına rağmen, ülkelerin birbirine bağımlılıkları nedeniyle, egemenlik anlamını bir derece yitirdiği dönemdedir. Tüm ülkelerin dünya ekonomisinin bir unsuru olduklarını kabul etmek durumunda olması "gerçekçi hedefler içindir"; zira uluslar sisteminde, ülkeler birbirine bağımlı ticaret yapmaktadır. Buna rağmen, dünya ekonomisinden izole olmanın maliyetinin farkında olan hükümetlerin hala sıklıkla bağımlılıklarını azaltan politikaları benimsemeye yöneldiklerini söylemek mümkündür. İleri sanayileşmiş ülkelerde ise hükümetler, sıklıkla dünyanın kalanının kendi ülkelerinin ekonomileri üzerinde etkisini (1973'te petrol fiyatlarında artış, sanayisi yeni gelişen ülkelere ithalatın yerli sanayiye tehdidi gibi "yapısal değişimler" vs.) sınırlamaya yönelmişlerdir. Az gelişmiş ülkelerin bir çoğu da kendi kapasitelerine dayanan politikalara yönelmiş; uluslararası etkilerin azaltılabilmesi açısından ithal-ikameci politikaları tecrübe etmişlerdir. Ancak genellikle gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerin ticaret sorunlarında farklılık olmuştur. AGÜ'nün ticaret sorunları ağırlıklı olarak ticari malların fiyat istikrarı ile ilgili olmuştur. *Yeni dünya ekonomik düzeni çekişmeleri ile derinlemesine ilişkili olması nedeniyle*, Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) bünyesinde bu sorun, tarife tercihleri sorunu ile birlikte uzun bir süre baskınlığını korumuştur.³⁸

Küresel ölçekte ileri düzeyde gelişmiş ekonomik ilişkiler, dünya ekonomik sistemi için yeni bir olgu değildir. Giderek artan bölgesel ekonomik ortaklıklar, küreselleşmenin yeni dönemine denk gelmiştir. 19. yüzyılda ve 1. Dünya Savaşı sonlarında, dünyanın büyük ekonomik güçleri, Sterling ve altın standardına dayanan sabit uluslararası parasal sistem altındaki küresel ticaret ve uluslararası para akışı döneminden pay almışlardır.³⁹

Küresel ölçekte ilk olarak, mal üretiminde entegrasyon/bütünleşme sağlanmıştır. Çokuluslu şirketler dünya ekonomisindeki işlemlerini genişletmek için özellikle tesis şubelerine doğrudan yatırıma itibar etmişlerdir. Daha sonraları global kurumlar bu modeli benimsemek yerine, tesislerini verimlilik ve üretim maliyetleri bakımından dünyada en

³⁷ Kazgan, **Küreselleşme ve Ulus-Devlet**, s.35-38.

³⁸ Södersten and Reed, **International Economics**, s. xxxiii-xxxiv, xxxviii

³⁹ Coleman, W.D. and Underhill, G.R.D., "*Introduction- Domestic politics, regional economic co-operation, and global economic integration*", **Regionalism and global economic integration**, edited by Coleman, W.D. and Underhill, G.R.D., Routledge, first published 1998, London, s. 5-6.

elverişli olabilecek yerlere kurmaya yönelmişlerdir. İkinci olarak, yeni dönem, küresel ölçekte finansal işlemler hususunda benzeri görülmemiş bir genişlemeye şahit olmuştur. Eskiden, finansal işlemler mal ticaretinde genişleme konusunda destek verici ve bunu izleyici bir meyilde iken, yeni dönemde sermaye hareketleri ve finans, mal üretiminden çok daha ileri gitmektedir. Hatta, para ve sermaye hareketlerinin gelecek yatırım olasılıkları ile ilgili spekülasyonları yansıtma derecesi, ileride mal üretimlerinin nerede gerçekleşeceğini belirlemede giderek etkin olabilir. Finansal küreselleşmenin farklı olayları vardır: uluslararası bankacılıkta hızlı/ani büyüme, menkul değerler, hisse senetleri ve piyasaları, yerli finansal hizmet piyasalarında giderek büyüyen dayanışma ve bağlantılar, ve yerli piyasaların derinleşmesi ve farklılaşması. Bu gelişmelerin her biri, bilginin bir piyasadan ya da ülkeden diğerine neredeyse anında aktarılmasını sağlayan iletişim teknolojisinin kullanılabilirliği ile büyük ölçüde kolaylaştırılabilmektedir.⁴⁰

Dünya ekonomisinin yapısındaki bu değişimler ve ulus-devletin siyasi kuruluşları arasındaki ilişki dikkat çekici derecede karmaşıktır. Bu ilişkinin her devlet için aynı olacağı düşünülemeyeceği gibi, bazıları diğerlerine göre içsel olarak daha uyumlu, daha güçlü ve dünya düzeninde daha ileridir. Bununla birlikte, ulus-devletler mal ticaretinde korumacılığı düşüren, sermaye hareketlerini serbestleştiren ve finansal hizmet piyasalarının segmentasyonunu sonlandıran politik kararlar almışlardır. Bunu “hiper-liberalleştirme”den dolayı kazanmaya hazır olan güç sahibi ekonomik aktörlerin kayda değer ekonomik ve politik baskıları nedeniyle yapmışlardır. Ancak pasif olmamışlar, devlet-politikası üreten kuruluşlar ve süreçlerle bütünleşen çok sayıdaki şahsi çıkarla beraber yeni dünya düzenini kurmuşlardır. Ancak söz konusu yeni düzeninin devletler üzerinde çok derin etkileri olmuştur. Üretim ve finans sistemlerine benzer biçimde, giderek daha geniş ve daha karmaşık olan politik yapının parçaları olmaya başlamışlardır. Küresel düzeyde karşılıklı bağlantılılık “politik kararlarda kilitlenmenin zincirlerini” meydana getirmekte ve ulusal politik sistemleri etkilemektedir.⁴¹

Ekonomik büyüme ve dış ticaret arasındaki ilişkinin kuvvet kazanması, 1960’lardan sonra büyüme ve kalkınma konularının önem kazanması ile olmuştur. Üretim faktörleri zaman içinde artmakta, üretim fonksiyonları ve tüketici tercihleri/zevkleri değişmektedir. Nüfus arttıkça işgücü artmakta, ekonomik büyüme nedeniyle sermaye birikimi oluşmakta, üretimde etkinlik ön plana alınmaktadır. Bu değişimlerden tüketim, üretim, ithal malları

⁴⁰ Coleman, W.D. and Underhill, G.R.D., a.g.m., , s. 5-6.

⁴¹ Coleman, W.D. and Underhill, G.R.D., a.g.m., s. 6.

talepleri, faktör fiyatları etkilenirken, gelişmekte olan ülkeler için bu durum gittikçe önem kazanmaktadır.⁴²

Son 200 yılda, dış ticaret bütün ekonomik aktivitelerden daha hızlı gelişme göstermiştir. 1950'li yıllardaki korumacı eğilimlerden sonra dünya ticareti gelişimi çok hızlı olmuştur; 1950-1998 arasında dünya GSMH'sı 6 kat artmıştır. Bu tarihler arasında dünya ihracatı 20 kat artmıştır. DTÖ, 2010 yılı verilerinde dünya mal ihracatı \$14,2 trilyon iken, UNCTAD verilerine göre \$15,1 trilyon olmuştur. 2010'da dünya GSMH'nin %20'sine yaklaştığı ifade edilirse, üretilenin beşte birinin ihraç edildiği söylenebilir.⁴³

Uluslararası ticaret 20.yüzyılda çeşitli nedenlerle artış göstermiştir. Bunlar kısaca, *gümrük tarife indirimleri, karşılaştırmalı üstünlükler, uzmanlaşma, toplumsal ve kültürel tercihler, ortaya çıkan yeni alışkanlıklar, ödeme kolaylıkları ve bankacılık sistemlerinin gelişmesi ve diğer ekonomik faaliyetler* olarak sıralanabilir. Tarife indirimleri neticesinde dünya ticaretinde gümrük tarifeleri son 50 yılda %90 azalış göstermiştir. Toplumsal refah maksimizasyon koşulu olarak, her ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu alanda üretim yapması ve üstünlük sahibi olmadıklarını diğer ülkelerden dış ticaret yoluyla elde etmesi gerekir. Karşılaştırmalı üstünlük neticesinde veya başka bir sebeple uzmanlaşma ortaya çıkabilir; üretiminde uzmanlaşılan mal ve hizmetlerin, dış ticaret yoluyla dünya toplumlarının ihtiyaçlarının karşılanmasına sunulmasıdır. Ulaşım olanakları nedeniyle hareketlilik birçok alışkanlık ve tercihlerin farklı yerlere ulaşmasını sağlamakta; bunların tatmini ise terk edilen yerlerden sağlanmaktadır. 21.yüzyılda bilgi ve iletişimin gelişmesi dünyanın çeşitli yerlerinde tüketici zevkleri, alışkanlıklar ve moda bilgisinin gelişmesine neden olmuştur. Tercihlerin ve tüketim kalıplarının değişmesi ile dış ticaret artmaktadır. Uluslar arası ticarete risk faktörünü azaltan ticaret artırıcı etkiye sahip ödeme şekilleri ve bankacılık sistemleri oluşmuştur. Bir ülkeye giriş yapan malların sebep olduğu alışkanlıklar ve bu malların bakım, onarım, yedek parça gereksinimleri, benzer mallara ya da aynı mallara talebi uyarmaktadır. Yabancı sermaye hareketleri, çokuluslu şirketlerin firma içi ticaretleri, diğer ülkelerde yapılan projeler de ticareti artırmaktadır.⁴⁴

Uluslar arası ticaret ile bölgeler arası ticaret arasında farklılıklar vardır. Bu farklılıklardan ilki, *üretim faktörleri hareketliliğidir*. Emek ve sermaye ülke içinde serbest hareket eder. Aynı kalitedeki emeğin bir ülkenin her yerinde neredeyse aynı düzeyde ücret

⁴² Karluk, R., *Uluslararası Ekonomi Teori Politika*, 10. Baskı, Beta Yay., İstanbul, Mart 2013, s.195.

⁴³ Karluk, *Uluslararası Ekonomi Teori Politika*, s.18.

⁴⁴ Karluk, *Uluslararası Ekonomi Teori Politika*, s.9-10.

aldığı görülebilir. Eğer ülkenin belli bir bölgesinde ücret yükselirse işgücü o bölgeye göç eder; işgücü o bölgede bollaşacağı için ücret düzeyi düşer. Göç edilen bölgede ise işgücü azaldığı için ücretler artar. Böylelikle ücretler nisbi eşitliğe yönelir. Ancak farklı ülkelerde ücretler farklı olsa bile, işgücü hareketi sınırlı olduğu için farklılık giderilemez. Benzer şekilde sermaye de uluslararası tam hareket serbestisi gösteremeyebilir. Ancak ülke içinde de tam anlamıyla hareketli değildir. İkincisi, *farklı para birimleridir*. Paraların nisbi değerlerinin birbirine eşit olmaması ve kurlarda hızlı değişikliklerin meydana gelmesi bunun nedenidir. Üçüncüsü, *ayrı piyasalar, farklı maliyet ve ekonomi politikalarıdır*. Her ulusal piyasanın diğerlerinden farklılıkları vardır. Müslüman ülkelerde haram yiyeceklerin tüketilmemesi, İngiltere’de trafiğin sağdan akışı nedeniyle otomobillerde direksiyonun sağda olması gibi, “ulusal piyasalarda, aynı dil, adet, tüketim alışkanlığı, zevk ve standartlar” bulunmaktadır. Her bağımsız ülkenin izlemek istediği ekonomi ve maliye politikaları ve amaçlar farklı olabilir. Farklı gümrük oranları ve ihracat teşvikleri olabilir. Panama’da gemi sicili kayıt maliyetlerinin düşük olması nedeniyle gemilerin buradan kayıt alması gibi sebeplerle ülkeler arası mal ve hizmet alanları farklılıklar gösterebilir. Dördüncüsü, *farklı siyasi birimlerdir*. Her ülke ayrı bir siyasi birimdir. Bir merkezi otoritenin bulunduğu siyasi birimde, ülkede yaşayanlar aynı dini paylaşmakta, aynı kültür, gelenek ve adetlere bağlı olmaktadır. Devlet içinde farklı konularda değişik görüşler olsa bile, çeşitli görüşler ulusal konularda birleşir.⁴⁵

Uluslararası ticaret teorisinin karşılaştığı en temel sorulardan biri şudur: “Neden ticaret vuku bulmaktadır?” Klasik iktisatçılar emeği tek üretim faktörü olarak görür ve emeğin verimliliğindeki değişimlerin ülkeler arası ticarete sebep olduğunu ileri sürerler. Bazı ekonomistler ülkelerin üretim faktörleri kapasitelerindeki farklılıkları ticarete neden olarak görmektedir. Yakın zamandaki gelişmelere göre ticaret akışı, tam rekabetçi olmayan piyasalar açısından açıklanmaktadır-*intra-industry trade* . Ülkeler ticaret yapınca neden kazançlı çıkmaktadır? Klasik iktisatçılar şunu ileri sürer: Ülkeler arasında koşullar farklılaştığı müddetçe, en azından biri ve yüksek ihtimalle ikisi birden ticaretten kârlı çıkacaklardır. *Intra-industry trade* modern teorisi tüketicilerin zevkleri/beğenilerinin oynadığı role odaklanma eğilimindedir.⁴⁶

Dış ticaretin yanıt vermesi gereken meseleler şunlardır:⁴⁷

Hangi ülkelerin kimlerle hangi malların ticaretini yapacağı.

⁴⁵ Karluk, **Uluslararası Ekonomi Teori Politika**, s.14-16.

⁴⁶ Södersten and Reed, **International Economics**, s. xxxv -xxxvi.

⁴⁷ Maddeleme için yararlanılan kaynak: Karluk, R., **Uluslararası Ekonomi Teori Politika**,s. 12

Ülkeler arası mal ve hizmet akışında ticaret kalıbı-*patterns of trade* şeklinin ne olacağı.

Ne gibi kazançların ortaya çıkacağı.

Kazançların nasıl gerçekleşeceği.

Kazançların ülkelerin refah seviyesini nasıl etkileyeceği.

Ulusal ekonomik yapı üzerinde nasıl etki yaratacağı.

Ülkelerde gelir dağılımı, üretim ve tüketim sorunlarını nasıl etkileyeceği.

Serbest ticaretin başlangıçta bazı sektörlerle zarar verebileceği gerçeği ile birlikte refah artışının sektörel kayıplardan daha fazla olacağı söylenebilir. Dış ticaret, ülke içindeki maliyetlerin azalmasına ve tüketicilere daha düşük fiyatla daha kaliteli malların sunulabilmesine olanak sağlar. Teknolojinin ülkeler arasında yayılmasına ve böylelikle ülke refahını olumlu yönde etkilemesine neden olur. Dolayısıyla denilebilir ki, “iki ülke arası dış ticaret sıfır toplamı değildir”. Dış ticaretten kazançlı çıkacak her ülkenin kazancı paylaşımında farklılıklar vardır.⁴⁸

Adam Smith, serbest dış ticaretin faydalarını savunarak, her ülkenin doğal yeteneklerine göre en uygun mallarda uzmanlaşması ile verimliliğin⁴⁹ artarak dünyada refahın yükselmesinin⁵⁰ sağlanacağını iddia etmiştir. Her ülkenin üretiminde “mutlak üstünlüğe” sahip olduğu mallarda uzmanlaşması ile gerçekleşecek ülkelerarası mal mübadelesinin “her ülkenin çıkarına uygun” olduğunu ifade etmiştir.⁵¹ Bir ülke, belirli bir dönem için, bir malda diğer ülkeden daha üretken olduğu için “o ülkenin diğer ülkeye göre, o malın üretiminde mutlak üstünlüğe sahip” olması söz konusudur.

Adam Smith’in günümüzde hâkim olmayan bu tezine karşılık olarak David Ricardo ülkeler arası mal mübadelesi için “karşılaştırmalı üstünlük” teorisini geliştirmiş, ancak Kazgan’ın deyimiyle, “varsayımları, evrensel geçerliliği olmayacağının en iyi kanıtıdır”.

⁴⁸ Karluk, R., *Uluslararası Ekonomi Teori Politika*, s.12.

⁴⁹ İktisadi verimlilik mi adalet mi tartışması devam etmektedir. Ancak “adalet” seçeneğine “adil olma”dan ziyade “eşitlik” perspektifinden bakıldığı söylenebilir.

⁵⁰ Dünyada refahın yükselmesinin verimlilik ile mi adalet ile mi olacağına bir önceki dipnottaki ifade nedeniyle değinilmelidir.

⁵¹ Kazgan, *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, s. 106-107.

Emek-değer teorisine dayanarak kurduğu “karşılaştırmalı üstünlükler” teorisinde Ricardo’nun kabul ettiği varsayımlar şunlardır⁵² :

iki ülke,

iki mal

tam rekabet şartları

Ödemeler bilançosunun dengede olması (Ricardo, Ödemeler bilançosunun *kendiliğinden* denge sağlayan bir mekanizması olduğundan bahsetmiştir.)

Sabit üretim maliyeti

Ulaştırma masrafının sıfır olması

Her malın arzının fiyatının üretim maliyetine eşit olması

Nısbî girdi arzı, üretim tekniği, işgücü yeteneklerinin veri olarak kabul edilmesi

Yavru-endüstrilerin korunabilmesi açısından serbest ticaretten vazgeçilebilir.

Mübadelede tamamlayıcı mallar değil, rakip mallar yer almalıdır.

Buna göre “karşılaştırmalı üstünlükler” teorisinin iddiasına uygun bir örnek aşağıdaki gibi olabilir:

A ülkesi, B ülkesi, a malı ve b malı alınsın ve varsayımlar geçerli kabul edilirse; A ülkesi, 1 sene içerisinde, a malından 200 milyon adet ya da b malından 400 milyon adet üretiyor olsun. B ülkesi ise 1 sene içerisinde, a malından 100 milyon adet ya da b malından 50 milyon adet üretiyor olsun.

A ülkesi hem a malının hem b malının üretiminde, B ülkesine göre *daha üretken* olduğu için her iki malın üretiminde de *mutlak üstünlüğe* sahiptir. Ancak, Ricardo’nun “karşılaştırmalı üstünlükler teorisi”ne göre aynı örnek için şunlar söylenebilir: A ülkesinin a malını üretmekteki fırsat maliyeti b malı cinsinden 2, ve B ülkesinin a malını üretmekteki fırsat maliyeti b malı cinsinden 1/2 ‘dir. a malının üretiminde, B ülkesinin fırsat maliyeti A ülkesinin *fırsat maliyetine göre daha düşük* olduğu için, “*a malının üretiminde B ülkesi, A ülkesine göre karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir*”. A ülkesinin b malını üretmekteki fırsat maliyeti 1/2 ve B ülkesinin b malını üretmekteki fırsat maliyeti 2 ‘dir. b malının üretiminde, A

⁵² Kazgan, **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, s. 106-108. (Maddelme için aynı kaynaktan faydalanılmıştır)

ülkesinin fırsat maliyeti, B ülkesinin *fırsat maliyetine göre daha düşük* olduğu için, “*b malının üretiminde A ülkesi, B ülkesine göre karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir*”. Bu durumda, karşılaştırmalı üstünlükler teorisine göre dış ticaret şöyle gelişmelidir: A ülkesi b malını fazla üretip/b malının üretiminde uzmanlaşıp B ülkesine, B ülkesi a malını fazla üretip/a malının üretiminde uzmanlaşıp A ülkesine ihraç etmelidir. a malının b malı cinsinden fiyatı 1/2 ile 2 arasında olmalı; örneğin 1 olabilir. A ülkesi 1 adet b malı karşılığında B ülkesinden 1 adet a malı alabilir. Bu ticaret her iki ülkeyi de ticaret yapmayan durumlarına göre daha iyi seviyeye (Üretim İmkânları Eğrisi üzerinde) getirecektir.

Klasik Okuldan devraldığı teorilerin hiçbirini, serbest dış ticaret teorisi kadar az değiştirerek sürdürmeyen Neo-klasik Okul, serbest dış ticaret ile mübadelede yer alan her ülkenin refahının artacağı ve *kendiliğinden* denge mekanizması iddialarını değiştirmeden devam ettirmiştir.⁵³

Uluslararası iktisat çalışan birçok ekonomist, iktisat teorisinde birçok görüş ve teorem geliştirmiştir. Ticaret teorisi modern iktisat teorisinin zengin teoremlerle dolu bir bölümüdür.⁵⁴ Uluslararası ticaret teorisinin, ticaret yapısını neyin belirlediği ve ticaretten hangi tarafın kazançlı çıkacağına dair yanıtlaması gereken iki temel soru vardır. 150 yıldan fazla bir süre önce ekonomistler bu sorulara ticaretten kazanç ve karşılaştırmalı üstünlükler teorilerinde yanıt vermişlerdir. 1815’te formüle edilen bu teoriler genellikle David Ricardo’nun adıyla ilişkilendirilmiştir.⁵⁵

Modern ulus-devletin gelişimindeki ilk iki yüzyılda-17. ve 18. yüzyıllar-ekonomik doktrin olarak, *Merkantilizm* hüküm sürmekteydi. Bu doktrin *aşırı milliyetçi, anayurdunun refahını çok önemli gören*, iktisadi faaliyetlerin planlamasını ve düzenlemesini ulusun hedeflerinin teşviklenmesinde verimli bir araç olarak kabul eden; ve genel olarak dış ticarete şüphe ile bakan bir öğretimdir. Bir ulusun zenginleşmesinin en önemli yolunun değerli madenlerin, özellikle altının, elde edilmesiyle olabileceğini iddia eden merkantilizm, *bireylerin güvenilmez olduklarını*, bireylerin altını arzulanabileceklerini, hatta başka şeyleri daha fazla arzulanabileceklerini ileri sürmüştür. Merkantilizme göre bireyler, altını, yün, Hint baharatları, Küba şekeri veya tercih edeceği özel herhangi bir zevki ile değiştirebilir. Bu tarz girişimleri önlemek için, devlet dış ticareti kontrol etmelidir. Merkantilist doktrinde altın sağladığı sürece ihracat desteklenmiş, ancak ithalata kaygı ile yaklaşmıştır; çünkü ülkeyi

⁵³ Kazgan, *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, s. 167.

⁵⁴ Södersten and Reed, *International Economics*, s. xxxiv-xxxv.

⁵⁵ Södersten and Reed, *International Economics*, s.3.

zenginlik kaynaklarından –değerli madenlerden- mahrum etmektedir. Dolayısıyla ticaret düzenlenmeli ve sınırlandırılmalıdır.⁵⁶ Bu doktrinde özellikle dikkat edilmesi gereken esas “*anayurdun refahından başka hiçbir şeyin önemli görülmemesi*”dir.

İngiliz klasik iktisadının geliştirdikleri ise, bu alt yapının aleyhine olmuş, “*dış ticaret tüketici zevklerine odaklanmıştır*” .“Merkantilizmin amentüsüne isyan eden” Adam Smith ve David Ricardo olmuştur. İngiliz klasik iktisadı liberalizm ve Aydınlanma ürünüdür- genel olarak *bireyin önemine vurgu yapan ve ulusun, ikamet edenlerin toplamından daha fazla bir şey olmadığını* ileri süren bir felsefedir.⁵⁷ Smith ve Ricardo’ya göre, iktisadın en üstün öznesi *tüketicidir*: tüketmek amacıyla çalışan ve üreten insan. Ve tüketimi ya da Ricardo’nun deyişiyle “*hazların/zevklerin toplamı*”nı artırabilecek herhangi bir şeyin lehine yol izlenmesi gereklidir.⁵⁸ Haz için tüketmek ve bunun için üretmek için yaşayan iktisadın en üstün öznesinin “*hazları ve zevkleri toplamı*” ile, bu öznelerin sayısal toplamından başka bir şey olmayan toplum kavramının mutluluğunun maksimize edilmesinin ve bunun sürekliliği hayali, tarihsel tecrübeler ile çelişmektedir; zira “*aşırı haz, zevk ve sefa içinde yaşayan toplumların akıbeti maksimum refah seviyesi ile neticelenmemiştir*”.

Anayurdun refahından başka hiçbir şeyi önemli görmeyen gerekirse “güvenilmez bireyleri feda eden” servet düşkününü bir öğretiyeye karşılık tepki, “aşırı derecede bireye güvenen, bireyin zevki ve hazzından başka hiçbir şeyi önemli görmeyen” bir öğretiden gelmiştir. Biri, “daha çok altın ve daha çok toplam gelir, fakat bireysel refah önemli değil (bazı bireyler ölse bile ulusun sahip olduğu altın daha önemli)” ; öbürü “daha çok bireysel zevk, maksimum bireysel tatmin, maksimum haz; fakat toplumda bundan pay almayanlara ne olursa olsun-(bazı bireyler ölse bile toplumda haz alanların toplamı daha önemli)” anlayışına sahiptir.

Geleneksel iktisadi zihniyetin ticaret hedefi, “daha çok tüketmek” anlayışına kilitlenmiş gözükmektedir. Tüketim miktarı artış gösteriyorsa, refah maksimizasyonundan bahsedilir. Amaç tüketicinin zevk ve hazları olduğu için, “daha çok tüketmek ve zevklerini maksimize etmek için yaşamalı ve mücadele etmelidir. Üretim haz ve zevklerin maksimizasyonu için yapılmalıdır. Bu nedenle “verimli üretim” önemlidir. Üretim, haz ve zevk tatminlerini karşılıyor ise verimli olabilir. Böylelikle denilebilir ki, toplumda hangi kesimin ne kadar payla tükettiği ve bunun sınırı gibi meseleler temel değildir. Dayandığı

⁵⁶ Södersten and Reed, **International Economics**, s.3-4.

⁵⁷ Södersten and Reed, **International Economics**, s.4.

⁵⁸ Södersten and Reed, **International Economics**, s.4.

düşünce sistemi her ne kadar adalet ve ahlak kavramlarını tartışsa da, adalet kavramından önce ekonomide ve ekonominin amacı olan zevk ve haz tatminlerinde verimlilik esasının sağlanıp sağlanmadığıdır.

1.3. “Seküler İktisadi Doktrin” Çerçevesinde Gelişmiş Ekonomik Bütünleşme Tecrübelerinin Topluca Analizi

1.3.1. Küreselleşme - Bölgeselleşme Eğilimi ve Entegrasyon

20. yüzyılda dünya ekonomisinde son derece hızlı gelişen iki temel eğilimden söz etmek mümkündür; Küreselleşme ve Bölgeselleşme. Günümüzde, ülkeler açısından küreselleşme ve bölgeselleşme, beraber yürütülmesi gereken iki süreç olarak ortaya çıkmaktadır. Küreselleşmeyi siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarda bir kısım ortak değerlerin ulusal sınırları aşarak global ölçekte yayılması olarak tanımlamak mümkündür.⁵⁹ Ekonomik anlamda küreselleşme, sadece paranın ve sermayenin değil, aynı zamanda, üretimin, üretim faktörlerinin ve ticaretin ülkeler arasındaki dolaşımının önündeki engellerin azaltılması ve hatta kaldırılması şeklinde açıklanabilir. Dolayısıyla, küreselleşme, uluslararası ticaretin tüm ülkeleri kapsayacak şekilde, yani global ölçekte liberalleştirilmesini ifade eder ki, GATT, DTÖ, Dünya Bankası ve İMF gibi kuruluşlar vasıtasıyla ulusüstü süreçlerin enkinleştirilmesine ve karşılıklı bağımlılığın artmasına yol açmıştır.⁶⁰ Bölgeselleşme ise, dış ticaretin, sermayenin ve üretim faktörlerinin en azından iki ülke veya bir coğrafi bölge içinde serbestçe dolaşmasını ifade eder. Ülkeler, küreselleşmenin neden olduğu olumsuz ekonomik sonuçlardan ve yoğun rekabetten korunabilmek ve küreselleşme sürecini hızlandırabilmek amacıyla bölgesel bir ekonomik bütünlük içerisinde yer almayı tercih edebilmektedirler.⁶¹

Entegrasyon, orijinali Latince “*Integratio*” kelimesinden Batı dillerine girmiş olan “*integration*” kelimesinin Türkçe karşılığı olup “ekonomik ve politik birleşme veya bütünleşme” anlamına gelir. Entegrasyon sözcüğünün ilk kullanım tarihi olarak 1620 yılı gösterilmiş olmakla birlikte aile ekonomileri daha geniş iktisadi bölgeler halinde bir araya getirme anlamında entegrasyon kelimesi kısa bir kullanım tarihine sahiptir. Bu anlamda iktisadi literatürde öne çıkan tarih 1947 dir. Türkçede entegrasyon kelimesi ile birlikte birleşme ve bütünleşme kelimeleri de aynı anlamda kullanılmaktadır.⁶²

⁵⁹ DPT, *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara, 2000, s.3

⁶⁰ Ada, M., *Serbest Ticaret Anlaşmaları Çerçevesinde Türkiye-K.Afrika Ülkeleri Ticari İlişkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, MÜ, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü., 2014, s. 22

⁶¹ Ada, *a.g.e.*, s. 22

⁶² Bayraktutan, *a.g.e.*, s. 7

Entegrasyon değişimle ilgili kavram olup siyasal bir topluluğu ya da bütünlüştü bir toplumu anlatmak için kullanılmaktadır. Entegrasyon süreçlerinde üyeler arasındaki farklılık ve çatışmalar azaltılmakta bunun yerine ortak bir dünya ve karşılıklı işbirliği kurulmaktadır. Entegrasyonda ayrı ayrıken güçsüz ya da eksiklikleri bulunan tarafların biraraya gelerek daha güçlü bir yapıyı meydana getirmeleridir. Deutsch'a göre entegrasyondan beklenen fayda; iç barışı korumak, güçleri birleştirmek, ortak hareket etmek, yeni bir üst kimlik ve hareket tarzı kazanmaktır.⁶³ Entegrasyon çabaları II. Dünya Savaşı sonrasında kurulan ekonomik düzeyde AET ve politik düzeyde (askeri) NATO ve Varşova Paktı gibi yapılanmalardır. Entegrasyonlarda ulus-devlet yaklaşımının tam aksine devlet kavramının öneminin azalması, ulusüstü ekonomik, sosyal ve siyasal kurumsallaşmanın önünün açılması sözkonusudur. Entegrasyon teorilerinin odaklandığı alan toprağa dayalı ulus-devlet yapısından ziyade ulusüstü siyasal yapılanmalar ve bunların yollarıdır. Entegrasyon teorisyenlerinin amacı ekeonomik, sosyal ve siyasal ilişkilerin ulusüstü yapılanmalarla düzenlenmesi noktasındır. Devletlerarası çatışmanın da bir tür ilişki çeşiti olduğu ve odaklanması gereken alanların askeri ve güvenlik alanları olmadığını savunmuşlardır. Entegrasyon teorileri, ulusüstü amaçları hedefleyen ve ortak problemlerin çözümüne yönelik devletlerin karşı karşıya kaldıkları sorunlarda ortak hareket etmeye ilişkin yaklaşımlardır. Entegrasyon teorisyenleri, bölgesel basit sorunların çözümünden en nihayetinde politik birlikteliği hedefleyen ulusüstü düzeyde süreçleri irdelemişlerdir.⁶⁴

İktisadi entegrasyon uluslararası iktisadın bir alt disiplini olarak 1950'lerden itibaren, uluslararası ekonomik ilişkilerde, bölgeselleşme, küreselleşme ve yerelleşerek küreselleşme olgularına paralel olarak gelişme kaydetmiştir.⁶⁵ Temelde, II. Dünya savaşıyla beraber başlayan ve 1960'lı yıllarda hız kazanan, uluslararası düzeyde küresel bir libelleşmeyi hedef alan "evrensel bir yaklaşım"la, farklı ülkelerin aralarında ticari serbestliği hedef aldıkları "ekonomik entegrasyon" olmak üzere iki tür ekonomik entegrasyondan söz edilebilir. II. Dünya Savaşı sonrasında yeni dünya düzeninin de bir parçası olarak liberalleşme amacıyla önce Uluslar arası Para Fonu (IMF), sonra Avrupa eksenli Dünya Bankası (WB) ticaretin serbestleştirilmesi amacıyla kurulmuştur. Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) ve Uluslararası Ticaret Örgütünün (İTO) tüm ülkelerce onaylanmaması nedeniyle

⁶³ Deutsch, K. W., **The Analysis of International Relations** , Englewood Cliffs, Prentice-Hall International, 1988, s.214

⁶⁴ Dougherty, J. E. ve Pfaltzgraff R. L., **Contending Theories of International Relations**, Addison Wesley Longman, 5.Baskı, New York, 2001, 5. Baskı, s. 511.

⁶⁵ Bayraktutan, **a.g.e.**, s. 2-3

geçici bir anlaşma olarak ortaya çıkmıştı. Tüm bunlar küresel yaklaşımları sergilemekte olup bir anlamda bölgesel yaklaşımların da önünü açmıştır. 1980’li yıllar itibarıyla ülke ekonomilerindeki büyümeye paralel olarak bölgesel işbirlikleri daha ön plana çıkmıştır. Rekabet gelişen ülkeleri zorunlu olarak işbirliğine yönlendirmiş ve bölgesel ekonomik entegrasyonlar ortaya çıkmıştır. Ekonomik entegrasyonda ticari engel ve kısıtlamaların ortadan kaldırılarak tek bir ekonomik yapının oluşturulması amaçlanmıştır⁶⁶. Bu entegrasyon bazı mallar üzerindeki tarifelerinde indirimden yarar ülkelerin para ve maliye politikalarının uyumlulaştırılması gibi bir dizi eylemler gerekebilir. Entegrasyonun sonucunda güçlü bir ekonomiyle elde edilmiş siyasal bir başarı hedeflenir. Ancak bu entegrasyonda siyasi bağımsız ülkeler ekonomik bağımlı hale gelebilir.⁶⁷

Ekonomik entegrasyon teorisi, ilk çalışmalarını 1950’lerde iktisatçı Jacob Viner’in yaptığı bir dizi teorik çalışmalarla başlamıştır.⁶⁸ Bu analizler entegrasyon teorisine katkı sağlamakla birlikte öncesinde de konuyla ilgili bazı analizler yapılmıştır. Smith, Taussing ve Torrens bu teoriye Viner öncesi çalışmalarıyla katkıda bulunmuş, bir nevi Viner’in önünü açmıştır.⁶⁹ Adam Smith, “Wealth of Nations” isimli kitabında, gümrük birliğinin yararlarına değinerek, bunun üye ülkeler için bir kazanım ve diğer ülkelere karşı kendi içinde bir koruma sağlayacağını ifade etmektedir.⁷⁰ Üyelerin karşılıklı tarife indirimlerini ele alan Robert Taussing, bunun faydalarını ele almıştır. Frank William Torrens ise, iki ülke arasındaki tarife indirimlerinin faydasının, birkaç ülkenin tarife indirimi uygulamasından elde edeceği faydadan daha fazla olacağını ancak serbest ticaretin politik bağımlılığa neden olacağını belirtmiştir. Viner ise, çalışmalarında, Gümrük Birliğinin ilk teorik temellerini atmıştır. Ona göre; ticaret yaratma etkisinin ticaret saptırma etkisinden fazla olması genel anlamda refah sağlayacaktır. Daha sonra Lipsey ve Lancaster “ikinci en iyi teorisi” olarak bilinen teoriyle ekonomik entegrasyona katkıda bulunmuştur. Tam rekabet ve serbest ticaret dünya refahının en üst düzeyi çıkarması bakımından “en iyi politika”dır ve bu nedenle de “birinci en iyi” şeklinde de tanımlanabilir. Aslında “birinci en iyi” politikaların olmadığı durumlarda “ikinci en iyi” politikalar kaçınılmazdır. Örneğin tam rekabet ve serbest ticareti mümkün olamazsa,

⁶⁶ Balassa, B., ‘*The Theory of Economic Integration*’, **The Economic Journal**, Vol. 72, No. 286 (Jun., 1962), s. 389-391

⁶⁷ Bayraktutan, Y., **Global Ekonomide Bütünleşme Trendleri, Bölgeselleşme ve Küreselleşme**, 7. Baskı, Nobel Yay., Ankara, Ekim 2013, s. 7

⁶⁸ Viner, J., **The Customs Union Issue**, Carnegie Endowment for International Peace, New York: 1950.

⁶⁹ Chauffour, J.P., Maur J.C., **Preferential Trade Agreement Policies for Development: A Handbook**, The World Bank, 2011, s. 88

⁷⁰ Smith, A., **Wealth of Nations**, Scotland, London, 1776

bölgesel işbirliği ve bazı mallar için gümrük indirimleri amaçlı oluşumlar kaçınılmaz olacaktır.⁷¹

1.3.2. Entegrasyon ve Türleri

Entegrasyon türleri entegrasyondan beklenen hedeflere, ilişkilerin düzeyine, serbestlik dereceleri ve diğer bir çok parametrelere göre farklılık arzeder. Ancak temelde entegrasyondan anlaşılan 3 tür entegrasyondan söz edilebilir. Bunlar; ekonomik entegrasyon, sosyal entegrasyon ve politik (siyasal) entegrasyondur. Bu üç entegrasyonda da “ulusötesi” bir formülasyon sözkonusudur.⁷²

1.3.2.1. Sosyal Entegrasyon

Sosyal entegrasyon, ulusötesi bir tür olmasına karşın, sosyal seviyede gerçekleşmekte olup karşılıklı bağımlılığın ya da sorumluluğun bilincinde olup-olunmamasının bir anlamının olmadığı ve sadece kişisel iletişim ve karşılıklı değişimi kapsayan bir entegrasyondur. Buna örnek olarak, tüm iletişim kanalları, turizm, ticaret veya öğrenci değişimleri verilebilir.⁷³ Bu entegrasyon genele yayıldığından dolayı, üst tabakada ve halkta yansımaları farklılık gösterebilmektedir.⁷⁴

1.3.2.2. Politik (Siyasal) Entegrasyon

Siyasal entegrasyon diğer entegrasyon türleriyle karşılaştırıldığında tarafların mutabık kalmalarının en zor olduğu bir entegrasyon türüdür. Siyasal entegrasyonda aynı siyasal oluşumda birey seviyesinde topluluk bilinci oluşturma çabası vardır. Bunlara örnek olarak; ortak bir bilincin oluşması, üst bir kimlikte birleşme veya genel anlamda bir kader birliği verilebilir⁷⁵. Karl W. Deutsch bu durumu “tanımlanmış bir toprak üzerinde yaşayan insanların belirli bir süre boyunca (ki bu ucu açık ve uzun bir süredir) barış içinde yaşamanın sağlandığı topluluk ve kurumsal yapının oluşmasına yolaçan bir süreç” olarak tanımlamaktadır⁷⁶. Leon Lindberg ise bu entegrasyonu kolektif bir karar oluşturma amacıyla sınırlı tutmaktadır⁷⁷.

⁷¹ Ertürk, E., **İktisadi Birleşmeler Teorisi**, Alfa Yay., İstanbul, 1998, s. 8; Bayraktutan, **a.g.e.**, s. 9

⁷² Dougherty ve Pfaltzgraff, **Contending Theories of International Relations**, s. 511.

⁷³ Deutsch, K. W., “*Transaction Flows as Indicators of Political Cohesion*”, (der.) Philip E. Jacob ve James V. Toscano, **The Integration of Political Communities**, J. B. Lippincott Company, Philadelphia, 1964, s. 75-97.

⁷⁴ Nye, J. S., **Integration and Conflict in Regional Organization**, Little, Brown and Company, Boston, 1971, s.34

⁷⁵ Jacob P. E. ve Teune H., “*The Integrative Process: Guidelines for Analysis of the Bases of Political Community*”, (der.) Jacob ve Toscano, a.g.e., s. 4-5.

⁷⁶ Deutsch K. W., **Political Community and the North Atlantic Area**, Princeton University Press, Princeton, NJ, 1957, s. 7. Aktaran; Dougherty ve Pfaltzgraff, a.g.e., s. 510.

⁷⁷ Arı, T., **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 2002, s. 406

Siyasal entegrasyon 4 farklı şekilde gerçekleşebilir. Bunlar; Kurumsal Entegrasyon, Yönetimsel Entegrasyon, Davranışsal Entegrasyon ve Güvenlik Entegrasyonudur.⁷⁸

Siyasal topluluklar bağlamında alan bakımından üyeliğin herkese açık olması durumu ‘evrensel’, belli bir bölgeye özel olması halinde ise ‘özel topluluklar’ olarak nitelendirilmektedir. Yine, kapsam bakımından belli bir amaç sözkonusu ise ‘spesifik topluluk’, birden çok amaç varsa ‘yaygın topluluk’ olarak isimlendirilmektedir.⁷⁹ Küreselleşmenin 1980 öncesinde dünyayı kasıp kavurmadığı dönemlerde, özellikle 1960’ların ilk dönemlerinde, entegrasyon alanındaki çalışmaların büyük bir bölümü doğal olarak bölgesel entegrasyonu, yani özel toplulukları hedef almıştır.⁸⁰

Kurumsal entegrasyon, ortak karar alma mekanizmalarının bürokratik ve adli alanlarda kurallarının konulması noktasında gerçekleştirilir.⁸¹ Burada üyelerin kendi içinde kararlarını oluşturmaktan çok, ulusüstü seviyede alınan kararların uygulanması şeklinde olmaktadır ve dolayısıyla siyasi bir işbirliği sözkonusudur.⁸² Avrupa Birliği siyasi bir birliktelik olup ilk başlangıçta Avrupa Ekonomik Topluluğu olarak entegrasyona başlanılmıştır. Yönetimsel entegrasyon katılımcı devleti hedeflemiş, nihayetinde de ortak bir üst kimlikte siyasi bir entegrasyonla sonuçlanmıştır. Ortak bir üst kimlik, davranışsal entegrasyon için en iyi örneklerden birisidir. Güvenlik entegrasyonu ise gereksiz kaygıların bertaraf edildiği bir yapının teşkiliyle ilgilidir.⁸³

1.3.2.2.1. Federalizm

Federalizm ilk akla gelen entegrasyon modelidir. Devlet aralarındaki sorunları egemenliğini ulusüstü bir federe yapıya devreden çözmeyi amaçlarlar. ABD bu yapının başarıyla uygulandığı bir örnektir. Diğer tür federalizm ülkelerin belirli şartlarda anlaşmalarla biraraya gelmeleri şeklindedir.⁸⁴

⁷⁸ Nye, **a.g.e.**, s.37

⁷⁹ Hopkins, R. F ; Mansbach, R. W. , **Structure and Process in International Politics**, New York : Harper & Row, (1973), s.88

⁷⁹ Arı, **a.g.e.**, s. 399.

⁸⁰ Karakaş, Y, **Avrupa Birliği’nde Siyasal Entegrasyon**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2002, s.11

⁸¹ Karakaş, **a.g.e.**, s.11

⁸² Nye, **a.g.e.**, s.41

⁸³ Karakaş, **a.g.e.**, s.11

⁸⁴ Mitrany D., **A Working Peace System: An Argument for the Functional Development of International Organization**, 1944.

1.3.2.2.2. Fonksiyonalizm (İşlevselcilik)

İşlevselcilik, savaş sonrasında Avrupa’da federalizmin alternatifi olarak çıkmıştır. Büyük yıkımların tekrarlanmaması adına uluslararası işbirliğinin önemini vurgulayan II. Dünya Savaşı’ndan sonra yayınlanan David Mitraný’nin ‘A Working Peace System’ adlı eseri⁸⁵ ile ortaya çıkmıştır. Ana eksen çatışmayı değil işbirliğinin hedeflenmesidir⁸⁶. Buna göre; savaşlar doğrudan devletlerarası siyasi entegrasyonun olmayışındandır. Kalıcı bir barış ancak siyasi bir entegrasyonla mümkün olabilecektir. Zira bu şekilde devletler gereksiz kaygılardan kendilerini emin hissedebileceklerdir. Yine bu teoriye göre egemenliğin fedaralizmde olduğu gibi bir üst otoriteye devri sözkonusudur.⁸⁷ Mitraný “ideal” yapıdan çok temel doğruları ön plana çıkarmıştır. Ona göre; dünyadaki temel sorun siyasi ve ekonomik istikrarsızlıktır. Bunun tam terside küresel bir barıştır. Ulus devlet yapısı ise milliyetçiliği körükmekte ve küresel barışı baltalamaktadır. Ulus devlet yapısı vatandaşının küresel sorunlara mensup olduğu devletler açısından bakmayı zorunlu kılmaktadır ki bu kaçınılmaz bir savaş sinucunu doğurmaktadır. Devletlerin ekonomik entegrasyonla başlayan süreçlerini siyasi anlamda bir bütünleşmeye götürmeleri doğal bir süreçtir. Bu süreç devletlerin milliyetçilik akımlarını da zayıflatıp barışa hizmet ettirecektir.⁸⁸ Mitraný, dünyadaki bir çok sorunun siyasi seviyeden ziyade teknik olarak çözülebilecek nitelikte olduğunu ifade etmiştir. Bunların çözümüne yönelik işlevsel yapıların teşkilini önermiştir. Barış için teşkil edilecek bir entegrasyon “yüksek politikadan” çok işlevsel bir bütünleşme olacaktır. Bunun sonucunda tek bir devlete giden süreç sözkonusudur. İşlevselciliğin savunucuları insan ön planda bir yapıda devletin yalnızca bir araç olabileceğini savunmaktadırlar. İşlevsel bazı oluşumların teşkil pek de mümkün görünmeyen devletler üstü entegrasyonlardan daha yararlı ve mantıklı olduğunu değerlendirmektedirler. Mitraný bu durumu “positive-sum game” olarak yani herkesin kazandığı bir yapı olarak görmektedir ve bunun zıttının da “zero-sum game” olarak hiçbir şeyin kazanılmadığı bir durum olarak ifade etmektedir. Siyasi olmayan alanlardaki işlevsel işbirliğine dayanan uluslararası entegrasyon geliştikçe, uluslararası barış

⁸⁵ Mitraný D., **A Working Peace System: An Argument for the Functional Development of International Organization**, 1944.

⁸⁶ Haas E., **Beyond the Nation-State**, Stanford University Press, Stanford, 1964, s. 8.

⁸⁷ Sönmezoğlu, F., **Uluslararası İlişkilere Giriş**, İstanbul, Der Yayınları, 2008, s 13.

⁸⁸ Ülger, İ. K., **Avrupa Birliği’nde Siyasi Bütünleşme**, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2002, s. 35.

olasılığı da artmakta ve bu anlamda işlevselcilik teori çatışmacı diğer realist teorilerden tamamen farklılaşmaktadır.⁸⁹

Paul Taylor'a göre işlevcilik teorisi diğer bir çok teorinin temelini teşkil eder.⁹⁰ Taylor ve Groom ise işlevciliği teoriden ziyade bir yaklaşım gibi görmektedirler. Buna göre; teori esasında diğer tüm teorilerin ortak noktalarından yola çıkılarak bir yaklaşım olarak ortaya konulmuştur.⁹¹ Küresel bir barış herkes için iyidir ve ulusüstü yapıların buna hizmet eden kuralları koymaları gerekmektedir.⁹²

1.3.2.2.3. Neofonksiyonalizm (Yeni İşlevselcilik)

Yine II. Dünya Savaşı sonrasında özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) ortaya atılan, 1950 ve 1960'lı yıllarda etkili olan bölgesel bir entegrasyon teorisidir. Avrupa entegrasyonun başladığı yıllara denk gelen bu teori gelişmelerden etkilenmiştir. Teorinin temelini Ernst Haas'ın 1958'de yazdığı "The Uniting of Europe" adlı çalışması teşkil etmektedir. Belli başlı temsilcileri; Ernst Haas, Philippe Schmitter, Leon Lindberg, Joseph Nye, Robert Kheohane ve Lawrence Scheineman, Amitai Etzioni olarak yazılabilir. Haas bütünleşmenin ekonomik alanda başlamasından yola çıkarak Mitrany'nin dallanma kuramını "spillover" (hem fonksiyonların hem de otoritenin alanının genişlemesi anlamında) dediği bir kavramla ifade etmiştir. Bu şekilde bir alanda entegrasyonun diğer alanları da tetikleyeceği ifade etmiştir.⁹³

İşlevselciliğin devamı şeklinde ortaya çıkan yeni işlevselcilik Mitrany'nin malışmasını temel alarak önceki teorinin eksikliklerinin giderilmesi amaçlanmıştır. Nu teoride entegrasyona dair temel hipotezler işlenmiştir.⁹⁴ Yeni işlevselcilikte devletler birbirlerinin çıkarlarını korumak zorunda kalacak yapıları kurarlar. Üyeler bütünleşme hedefiyle hareket ederler. İşlevselcilikte olduğu gibi ekonomik, sosyal ve siyasal sorunlar ayrı ayrı sorunlar olarak değil tek bir sorun gibi ele alınır. Ulusüstü bir yaklaşımla her ulus kendi çıkarını

⁸⁹ Groom, A.J.R. ve Taylor P., **Functionalism: Theory and Practice in International Relations**, Crane Russack, 2. Baskı, New York, 1994, s. 125. Akt. Ben Rosamond, **Theories of European Integration**, Palgrave, New York, 2000, s. 31.

⁹⁰ Groom, A.J.R. ve Taylor P., **Functionalism: Theory and Practice in International Relations**, s. 31.

⁹¹ Rosamond, **a.g.e.**, s. 32-33.

⁹² Rosamond, **a.g.e.**, s. 33.

⁹³ Arı, **a.g.e.**, s.444

⁹⁴ Dougherty ve Pfaltzgraff, **a.g.e.**, s. 512.

gözetir ancak bütünleşme de gözardı edilmez. Bu teorik yaklaşım daha çok bölgesel işbirlikleri için bir model olarak sunulmuştur.⁹⁵

1.3.2.2.4. İletişimsel Etkileşimcilik (Transactionalism)

Bu teorinin en önemli temsilcisi Karl Deutsch'dir. Ona göre; entegrasyon bir grup devlet arasında ya da bölgesel olarak aradaki çatışma ve savaş sebeplerinin ortadan kaldırılmak amacıyla bir aray gelmeleri olarak tanımlamıştır.⁹⁶ Deutsch'e savaşların olmadığı bir dünya ancak tüm dünyanın tek bir devlet gibi entegrasyonu ile mümkündür. Bunu ifade ederken "güvenlik toplumu" yaklaşımını da ortaya koymaktadır. İfade edilen bu entegrasyon bir nevi topluluk olmaktan geçmektedir. Bu durum devletlerarası iletişim seviyesinin bir fonksiyonudur.⁹⁷

Deutsch işlevsellik teorisini de eleştirmiştir. Onun kaygısı; iletişimin işlevsel örgütlerce sağlanmasının topluluk oluşturmanın temel şartı olan karşılıklı güveni ortadan kaldırmasıdır. İşlevsel iletişimlerin ancak devlerin iletişimi için bir çözüm olabileceği ama entegrasyonun temel taşı olan topluluk için ise yetersiz kalacağı değerlendirilmiştir.⁹⁸

1.3.2.3. Ekonomik Entegrasyon

İktisat literatüründe entegrasyondan çok iktisadi entegrasyon ifadesi kullanılmaktadır. İktisadi entegrasyon süreci, ülkeleri bir araya getirmekte ve nihai amaç olarak da iktisadi işbirliğine ulaşmak şeklinde formüle edilmektedir. Balassa, entegrasyonu bütünleşme süreci ve gerçekleşme düzeyi olarak iki farklı unsur olarak ortaya koymaktadır. Süreç olarak iktisadi entegrasyon, milli devletler arasındaki engelleri kaldırılmasını ifade etmektedir. Gerçekleşme düzeyi olarak ise ekonomiler arasındaki engel ve farklılıkların ortadan kaldırılması ölçüsünü temsil etmektedir. Ayrıca Balassa, iktisadi entegrasyon ile iktisadi işbirliğinin farkını vurgulayarak, işbirliğini ayrımcılığı azaltmayı amaçlayan düzenlemeler olarak tanımlarken, iktisadi entegrasyon sürecini, ticaret engellerinin kaldırılması gibi birtakım ayrımcı uygulamalara son veren adımlar olarak tanımlamaktadır.⁹⁹

Sonuç itibariyle, iktisadi bütünleşme kavramı, uluslararası iktisadi ilişkiler bağlamında birden çok bağımsız ülke ekonomisinin tek bir bütün halinde bir araya getirilmesi sürecini

⁹⁵ Erol A., **Yeni-İşlevsellik Işığında Avrupa Birliği**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007, s.23-24

⁹⁶ Rosamond, **a.g.e.**, s. 42.

⁹⁷ Rosamond, **a.g.e.**, s. 44.

⁹⁸ Karluk, R, **Uluslararası Ekonomi**, 4. baskı, Beta Yay., İstanbul, 1996, s. 208

⁹⁹ Ertürk, 1998, s. 8; Bayraktutan, **a.g.e.**, s. 9

ifade etmektedir. Bu tanımlamada geçen uluslararası iktisadi etkileşim ifadesi, mal, hizmet ve faktör hareketlerini serbestleştirme ve politikaların uyumlaştırılması gerekliliğini içerirken, birden çok bağımsız ekonomi ifadesi ise, iktisadi entegrasyonun bağımsız ülkeler arasındaki bir oluşum olduğunu ve bütün haline gelme süreci, iktisadi bütünleşmenin aşama aşama gelişen ve ayrı ayrı piyasalardan tek bir piyasa üreten bir olgu olma karakterini yansıtmaktadır.¹⁰⁰ Dolayısıyla iktisadi entegrasyon, iki veya daha fazla ülke arasında ticarete engel olan çeşitli kısıtlamaların ve engellerin kaldırılması sürecini ifade etmektedir. En basitinden en ileri aşamasına kadar bunlar; üye ülkeler arasında ticareti engelleyici uygulamaların ortadan kaldırılması yani, ticaretin entegrasyonu, ülkeler arasında faktör hareketlerine serbestlik kazandırılması; faktör entegrasyonu, ulusal ekonomi politikalarının diğer ülkelerle uyumlu hale getirilmesi yani, politika entegrasyonu, son olarak da bunların birleştirilmesi sonucu tam entegrasyondur. Son aşama olan tam entegrasyon aşamasına ulaşmak için başarılı bir şekilde önceki aşamalardan geçilmesi, yani son aşamanın altyapısının önceki aşamalardan geçilerek hazırlanması gerektiğini belirtmek gerekir.¹⁰¹

Üye ülkeler açısından, iktisadi entegrasyonun ilk hedefi, bütünü oluşturan birimlerin refahını yükseltmek ve iktisadi büyümeyi kolaylaştırmaktır. Varılması hedeflenen son nokta ise, ülkeler arasında engellenmeden, sağlıklı rekabet koşullarında işleyen piyasa ortamının oluşturulmasıdır.¹⁰²

Bölgesel ekonomik entegrasyonlar, iş bölümü temelinde biraraya gelmiş üye ülkeler arasında mal ve hizmet akımına serbestlik tanıyarak, ekonomilerin daha geniş bir pazara üretim yaparak, ölçek ekonomilerinden daha geniş ölçüde yararlanmalarına imkan vermektedir. Dünyada, yoğun bir şekilde özellikle II. Dünya savaşıdan sonra ortaya çıkmış olan entegrasyon hareketleri, 1960'lı yıllardan itibaren hız kazanmıştır. Bölgesel ekonomik entegrasyon eğilimleri, küreselleşme ile hemen hemen aynı periyotta ortaya çıkmış olmasına rağmen, özellikle 90'lı yıllardan itibaren hız kazanmış olmasının nedeni, yukarıda da ifade edildiği gibi, küreselleşmenin neden olduğu zor rekabet koşullarına birlikte karşı koyma ve korunma ihtiyacıdır. Entegrasyonla birlikte, büyüyen Pazar imkanlarını, verimliliklerini ve üretim miktarını arttırmada kullanma çabasıdır.¹⁰³

¹⁰⁰ Bayraktutan, a.g.e., s. 11

¹⁰¹ Ertürk, E., **Ekonomik Entegrasyon Teorisi ve Türkiye'nin İçinde Bulunduğu Ekonomik Entegrasyonlar**, Ezgi Kitabevi, Bursa, 1991, s. 5

¹⁰² Robertson, D., **Uluslararası Ticaret Politikası**, Ak Yayınları, İstanbul, 1972, s. 59

¹⁰³ İncekara, A., **Globalleşme ve Bölgeselleşme Sürecinde NAFTA ve Etkileri**, İTO Yay, No: 1995-14, İstanbul, 1995, s. 103

Ekonomik entegrasyondan kastedilen temel olarak piyasaların bütünleştirilmesidir.¹⁰⁴ Yani; iki veya daha fazla ülkenin ticarete engel olan kısıtlamaları kaldırılmak suretiyle bir araya gelmesi olarak tanımlanabilir.¹⁰⁵ Ekonomik entegrasyon çeşitli düzeylerde gerçekleştirilebilir. Bunlar; tercihli ticaret anlaşmaları, serbest ticaret bölgesi, gümrük birliği, ortak pazar, ekonomik ve parasal birlikler ve son olarak da ekonomik entegrasyondur ki, bu tür entegrasyonda ülkelerin tam bağımsızlıkları da kalkmış olur. Ekonomik entegrasyonlar, bir siyasi entegrasyonun ilk yapı taşlarını oluşturabilir. Özel bir alanda gerçekleştirilen ekonomik entegrasyonda merkezi veya yerel siyasi hedefler de gözetilebilir.¹⁰⁶ Eğer ekonomik entegrasyonlar yüksek seviyede gerçekleştirilirse siyasal desteğe ihtiyaç duyarlar. Buna örnek olarak bölgesel entegrasyonlardan APEC, ASEAN ve NAFTA gibi oluşumlar örnek olarak verilebilir.¹⁰⁷

1.3.2.3.1. Ekonomik Entegrasyonun Aşamaları

Uluslararası ekonomik bütünleşme şekilleri veya aşamalarını; Serbest Ticaret Bölgesi, Gümrük Birliği, Ortak Pazar ve Ekonomik Birlik olmak üzere başlıca dört ana başlık altında toplamak mümkündür.¹⁰⁸

1.3.2.3.1.1. Serbest Ticaret Bölgesi

Serbest ticaret bölgelerinin başlangıcı kabul edilebilecek olan, tercihli ticaret anlaşmalarını da bu kategoride değerlendirmek mümkündür. Tercihli ticaret anlaşmalarında, anlaşmaya taraf olan ülkeler açısından herhangi bir bağlayıcılık sözkonusu değildir. Anlaşma yapan ülkeler, belirli mallar üzerindeki gümrük tarifeleri üzerinden indirim yaparak, iki ülke arasındaki ekonomik ve ticari ilişkileri kuvvetlendirmek ve ticaret hacmini arttırmak için işbölümü ve uzmanlaşmanın getirilerinden yararlanmayı amaçlamaktadırlar.¹⁰⁹

Bununla beraber, bu tür tercihli ticaret anlaşmaları, entegrasyon sürecini kapsamadığı ve bölgesel bir ticari blok oluşturamadığından, ekonomik entegrasyonun ilk aşaması olarak Serbest Ticaret Bölgeleri kabul edilmektedir. Serbest ticaret bölgesi, ekonomik entegrasyon sürecinin ilk aşaması olarak kabul edilir. Üye ülkeler arasında ticareti geliştirmek amacıyla

¹⁰⁴ Molle, W., **The Economics of European Integration**, Dartmouth, Aldershot, 1990, s.10.

¹⁰⁵ Robertson, a.g.e., s. 59

¹⁰⁶ Haas, E. B., **The Uniting of Europe**, Stanford University Press, California, 1958, s. 12-13.

¹⁰⁷ Nye, J. S., **Integration and Conflict in Regional Organization**, Little, Brown and Company, Boston, 1971, s.34

¹⁰⁸ Karluk R., **Uluslararası Ekonomi**, s. 208

¹⁰⁹ Seyidoğlu, H., **Uluslararası İktisat, Teori Politika ve Uygulama**, Güzem Can yay., 15. Baskı, 2003, İstanbul, s. 204

tarife ve kota gibi engelleri kaldırarak, malların serbest bir şekilde dolaşımını sağlayan bir anlaşmaya dayanarak uygulanmaktadır.¹¹⁰ Üye ülkeler üçüncü ülkelerle ilişkilerinde tamamen kendi ulusal çıkarları doğrultusunda hareket edebilir. Yani, bu alanda tamamen bağımsız bir ticaret politikası benimseyebilirler.¹¹¹ Ülkelerin serbest ticaret bölgeleri oluşturmakla elde etmek istedikleri amaç, üye ülkeler arasında mal ve hizmet ticaretin serbestleştirilmesi ve bu şekilde ortak bir pazar oluşturmaktır. Ticaretin serbestleşmesi, tüm ekonomik faaliyet dalları için geçerli olabileceği gibi, belirli bir sektör veya belirli bir mal grubu için de oluşturulabilir.¹¹²

1.3.2.3.1.2. Gümrük Birliği

Ekonomik entegrasyonun bir sonraki aşaması olan gümrük birliğinde, üye ülkeler kendi aralarında ticarete konu engelleri kaldırdıkları gibi, bir adım daha ileri giderek üçüncü ülkelere karşı da ortak bir gümrük tarifesi uygulama yoluna giderler.¹¹³ Gümrük Birliği, serbest ticaret bölgelerine göre kapsamı daha geniş bir entegrasyon sürecidir. Burada, üye ülkelerin serbest ticaret politikası izleme imkanları sınırlandırılmıştır. Dolayısıyla, gümrük birliği, serbest ticaret bölgesine göre daha ileri bir ekonomik entegrasyonu ifade etmektedir.¹¹⁴

Gümrük birliği, tarihte en çok görülen ve uygulamada en çok karşılaşılan entegrasyon biçimidir. Gümrük Birliği'ne üye olan ülkelerin, karşılıklı ticaretleri üzerindeki tarifeleri, kotaları ithalat ve ihracat yasakları gibi her türlü kısıtlamaları kaldırarak, üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük tarifesinin uygulandığı bir entegrasyon şeklidir. Üye ülkeler, Gümrük Birliği anlaşmaları ile, mal piyasalarında entegrasyonu amaçlamakta ve ülkeler arasındaki mal hareketliliğini kısıtlayan gümrük vergileri ile dış ticaret kontrolleri kaldırılmaktadır. Bunun yanında, üçüncü ülkelere karşı uygulanan gümrük vergileri eşitlenmektedir.¹¹⁵

Gümrük Birliği'nin ilk örneği; Prusya'da 1934 yılında gerçekleştirilen Alman gümrük birliği (Zollverein) dir. 1815 yılında 38 adet küçük devlet ve Avusturya, konfederasyon şeklinde bu birliğin üyesidirler. Prusya ile 1828 yılında başlayan gümrük birliği süreci, 1834'te 18 Alman devletini ve 1870'te Hansa şehirleri dışında bütün Almanya'yı kapsamış,

¹¹⁰ Ertürk, 1991, s. 6

¹¹¹ Ertürk, 1991, s. 7;

Sarı, A., "Bölgeler Arası Ekonomik Entegrasyonlar ve Türkiye'nin Ödemeler Bilançosuna Etkileri", **Süleyman Demirel Üniversitesi, İ.İ.B.F Dergisi**, Y. 2005, C. 10, Sayı. 1, s. 119

¹¹² Ertürk, 1998, s. 8

¹¹³ Ertürk, 1998, s. 8

¹¹⁴ Bayraktutan, a.g.e., s. 17

¹¹⁵ Bayraktutan, a.g.e., s. 17

1871 de Almanya'da politik birlik sağlanmıştır.¹¹⁶ Gümrük Birliği, üye ülkeler açısından önemli ekonomik sonuçları ve bağlayıcılığı olan kapsamlı bir bütünleşme hareketidir. Böyle bir anlaşma 1 Ocak 1996 tarihinden beri Türkiye ile Avrupa Birliği arasında aşamalı olarak yürürlükte bulunmaktadır.¹¹⁷

1.3.2.3.1.3. Ortak Pazar

Ortak Pazar, ülkeler arasında daha ileri bir yakınlaşmayı gerektiren, üretim faktörlerinin hareketliliği ve ortak ekonomik politikaların oluşturulmasını ifade etmektedir.¹¹⁸ Bu aşamada, üye ülkeler arasında emek, sermaye ve girişimci gibi üretim faktörlerinin serbestçe hareket edebilmeleri sağlanarak, ekonomik bütünleşmeye bir adım daha yaklaşmış olmaktadır.¹¹⁹ Bu aşama, bir anlamda gümrük birliğinin bir üst aşamasıdır. Üye ülkeler, ortak politikalar ve mevzuat çerçevesinde bütün üretim faktörlerinin serbest bir şekilde dolaşımının sağlandığı, ortak bir iş pazar oluşturmayı amaçlamaktadırlar. Bölgesel ekonomik entegrasyon hareketlerinin boyutu, üye ülkelerin üretim faktörlerinin ne kadarına ne kadar serbest dolaşım sağladıkları ile ortaya çıkmaktadır. Ortak Pazar, bir sonraki aşama olan tam bütünleşme ve ekonomik birlik aşamasına bir geçiş niteliğindedir. Ölçek ekonomisinin avantajlarından yararlanmaya ve rekabet gücünü arttırmaya yönelik girişimlerin çok ötesinde bir oluşumdur. Gerek mal ve hizmet piyasalarında, gerekse faktör piyasalarında serbest dolaşımın sağlanması, ortak pazar içinde faktör fiyatlarının eşitlenmesini ve buna bağlı olarak kaynakların daha etkin bir şekilde kullanılmasını sağlayacaktır.¹²⁰

Ortak Pazar ifadesi, ilk olarak Avrupa Birliği sürecinin önemli belgelerinden biri olan, 1956 tarihli Spaak Raporu'nda yer almıştır. Avrupa entegrasyonu 1960'ların sonunda Gümrük Birliğini tamamlayıp, 1980'lerde Ortak Pazar niteliği kazanmıştır.¹²¹

1.3.2.3.1.4. Ekonomik Birlik (Ekonomik-Parasal-Siyasal ve Askeri Birlik)

Ekonomik entegrasyonun son aşaması olan ekonomik birlik, yukardaki aşamaları ihtiva etmekle birlikte, tek bir para sistemi ve merkez bankası ile ortak bir mali sistem ve

¹¹⁶ Bayraktutan, a.g.e., s. 17

¹¹⁷ Mercül A., *Ekonomik-Parasal Birlik Süreci ve Türkiye*, İÜ İktisat Fakültesi, **Maliye Araştırma Merkezi Konferansları**, 40. Seri, Yıl 2001, s. 149

¹¹⁸ Seyidoğlu, s. 204

¹¹⁹ Güran, N., Aktürk, İ., **Uluslararası İktisadi Kuruluşlar**, 2. Baskı, İzmir, 1995, s. 12

¹²⁰ Mercül, a.g.m., s. 150

¹²¹ Bayraktutan, a.g.e., s. 18

ekonomi ve ticaret politikasını içerir. Bunun yanında, sosyal politikalar ile kurumların da birleştirilmesini öngörür.¹²²

Bu aşama, entegrasyon hareketlerinin en ileri düzeyini ifade etmektedir. Avrupa Birliği'nin tek örnek olduğu bir entegrasyon modelidir. "Aralarında Gümrük Birliği ve Ortak Pazar oluşturan ülkelerin artık ekonomik, mali, parasal, sosyal, siyasal ve askeri alanlarda uyguladıkları politikalarını yakınlaştırarak, ortak politikalar uygulamalarının ötesinde, tek politikanın geçerli olduğu aşamadır."¹²³

Ekonomik Birlik aşaması, entegrasyon sürecinin son aşaması olmakla birlikte, içinde parasal birlik, ekonomik ve parasal birlik ve tam iktisadi birlik gibi farklı aşamaları da ihtiva etmektedir. Serbest Ticaret Bölgesi, Gümrük Birliği ve Ortak Pazar üye ülkeler arasında ticaret ve faktör hareketleri için engelleri kaldırmayı hedeflerken, ekonomik ve parasal birlik, uluslararası iktisadi politikaların birlikte ele alındığı bir model olarak düşünülebilir.¹²⁴ Ekonomik birlik aşaması içerisinde yer alan parasal birlik, ulusal ekonomik bağımsızlığın büyük ölçüde kaldırılması ve bunun yerini ulusüstü bir otoritenin almasıdır. Para birliği, ülkelerin ulusal paralarını sabit kurlarla birbirine bağlamalarından sonra, tek para ve tek merkez bankasına geçmeleridir. Bu aşamada ülkeler bağımsız bir para politikası izleme yetkilerini devretmektedirler. Dolayısıyla, ekonomik birliğin gerçekleşmesi, ulusal egemenlik alanında verilebilecek tavizlerle yakından ilişkilidir.¹²⁵

Bugün için iktisadi birlik aşamasına ulaşmış ilk entegrasyon hareketi AET'dir. 1991 yılında, ekonomik birlik aşamasına gelen ve avrupa birliği adını alan bu entegrasyon hareketi, 1999 yılı başında parasal birlik aşamasını da gerçekleştirerek tek para birimi kaydı para olarak ECU'ya geçmiş, 2002 yılı başında ise, EURO adıyla birlik ülkelerinde tedavüle konarak, tek para birimi olarak kullanılmaya başlanmıştır.¹²⁶

¹²² Karluk, a.g.e., s. 214

¹²³ Mercül, a.g.m., s. 150

¹²⁴ Bayraktutan, a.g.e., s. 21

¹²⁵ Gübe Y., "Uluslararası Bütünleşme: Siyasal ve Ekonomik Değerlendirme", **Hazine ve Dış Ticaret Dergisi**, Ankara, Haziran 1993, s. 62

¹²⁶ İncekara, s. 69

Tablo 1 : Ekonomik Entegrasyon Aşamaları

Ekonomik Entegrasyon Aşamaları	Üye Ülkeler Arasında Serbest Ticaret	Ortalama Gümrük Tarifesi	Üretim Faktörlerinin Serbest Dolaşımı	Ekonomi Politikalarında Uyum
Serbest Ticaret Bölgesi	VAR	YOK	YOK	YOK
Gümrük Birliği	VAR	VAR	YOK	YOK
Ortak Pazar	VAR	VAR	VAR	YOK
Ekonomik Birlik	VAR	VAR	VAR	VAR

Kaynak: Hasan Sabır, “Gelişmekte Olan Ülkeler Arasında Ekonomik Entegrasyon: Mercosur Örneği, **Dış Ticaret Dergisi**, No.7, Yıl. 2002, s. 105

1.3.2.3.2. Ekonomik Entegrasyonun Avantaj ve Dezavantajları

Ülkelerin gelişmişlik düzeyleri, ekonomik yapıları, ekonomik büyüklükleri, üretim kapasiteleri, milli gelirleri gibi birçok farklı parametre, entegrasyona üye ülkelerin karşılaşacakları avantaj ve dezavantajları farklılaştırmaktadır. Dolayısıyla, entegrasyondan beklentiler, ülkelere göre farklılık gösterdiği gibi, entegrasyonun ülke ekonomilerine etkileri de farklılık göstermektedir.¹²⁷ Ekonomik entegrasyondan beklentiler, gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkeler açısından farklılık arz etmektedir. Gelişmiş ülkelerin entegrasyondan beklentisi, sanayileşme hızlarını arttırmak iken, gelişmekte olan ülkeler, entegrasyonu sanayileşmeyi başlatan bir araç olarak görürler. Dolayısıyla, gelişmişlik düzeyi düşük olan ülkelerin bu durumdan zarar görmeleri olasıdır.¹²⁸

Entegrasyon sürecinde gümrük birliği, üye ülkeler arasındaki ticaretin değişimini dikkate alır. Böyle bir entegrasyonda beklenen temel sonuçlardan birisi, bölge içi ticaret hacminin artmasıdır. Gümrük birliği çatısı altında bir araya gelen ekonomilerin birbirlerine rakip veya tamamlayıcı özelliğe sahip olması, entegrasyonun ticaret üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır. Eğer ülkeler arasında dış ticaret hacminde bir artış söz konusu ise, birliğin ticaret artırıcı etkisinden söz edilebilir. Aksi halde dış ticaret saptırıcı etki ortaya çıkardığı sonucuna ulaşılmış olacaktır. Bir malın üretiminin göreceli olarak düşük maliyetli üretim yapan üye ülkeye kayması durumunda ticaret yaratıcı etkiden söz edilebilir. Yüksek maliyetli

¹²⁷ Ertürk, 1998, s. 22; İncekara, 1995, s. 87

¹²⁸ İncekara, 1995, s. 87

üretim yapan üye ülkeye kayması ise ticaret saptırıcı etki olarak adlandırılmıştır. Entegrasyona giren ülkelerin ekonomilerinin birbirlerine rakip veya tamamlayıcı özelliğe sahip olması, ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkinin temel belirleyicisi durumundadır. Aynı mallar üreten ekonomilerin, diğer bir ifade ile rakip ekonomilerin, gümrük birliği çatısı altında bir araya gelmesi durumunda, birliğin ticaret yaratıcı etkisi daha fazladır. Tamamlayıcı ekonomiler arasında bir gümrük birliği kurulduğu takdirde, ticaret saptırıcı etki olarak adlandırılan olumsuz ticarete etkisi söz konusu olacaktır.¹²⁹

Teorik olarak bir ekonomik entegrasyonun başarı şansını artıran bazı genel koşullar sıralanabilir. Entegrasyonla oluşacak ekonomik alanın büyük olması, çok sayıda ülkeden oluşması ve bu ülkelerin birbirlerine rakip ekonomiler olması elde edecekleri kazancın daha yüksek düzeyde olmasını sağlayabilir. Bunun yanında, birlik öncesi uygulanan tarifelerle, ülkelerin arz ve talep esnekliklerinin yüksek olması, yüksek düzeyde ticaret yaratma etkisinin ortaya çıkmasını sağlayacaktır. Ülkelerin coğrafi olarak birbirlerine yakın olması da taşıma maliyetleri azaltarak dış ticareti arttırıcı yönde, olumlu etkisi olacaktır.¹³⁰

Genel olarak ekonomik entegrasyonların üye ülkelere sağladığı avantaj ve dezavantajları şu şekilde sıralamak mümkündür¹³¹;

1. Pazarın genişlemesi sonucu oluşacak rekabet artışı, tüketicilere olumlu yansıtacaktır.
2. Tüketiciler, fiyatlarda meydana gelebilecek düşüşlerden olumlu şekilde yararlanabilecektir.
3. Üye ülkelerde faaliyet gösteren üretici firmalar ölçek ekonomisinin avantajlarından yararlanarak, üretim maliyetlerini düşürebileceklerdir.
4. Pazarın genişlemesi ile birlikte teknolojik gelişme hızlı olacak, iyi düzeyde üretim tekniklerini ulaşılarak üretim üstünlüğü sağlanabilecektir.
5. Entegrasyon sonucu yatırımcılar için daha güvenilir ve elverişli bir ortam oluşması sağlanmış olacaktır. Pazarın genişlemesi ve daha istikrarlı bir yapının oluşması yatırımcılar

¹²⁹ Viner, a.g.e., s.88

¹³⁰ Küçükahmetoğlu, O., "Reel Entegrasyon Teorisi", **Ekonomik Entegrasyon Küresel ve Bölgesel Yaklaşım**, (Der: O. Küçükahmetoğlu-H. Çeştepe-Ş. Tüylüoğlu), Ekin Kitabevi, Bursa, 2005, s. 51

Yaşar, R., "Türkiye'nin Suriye, Lübnan ve Ürdün İle Ekonomik Entegrasyonu", **SDE Analiz**, Mayıs 2011, s. 6

¹³¹ Ertürk, 1996, s. 22; İncekara (1995), s. 93

için belirsizliği bir ölçüde ortadan kaldıracak ve uzun vadeli yatırım projelerinin gerçekleşmesine ortam oluşturacaktır.

6. Üye ülkeler arasında veya üçüncü ülkeler tarafından üye ülkelere yönelik doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını artırarak, gerek istihdam gerekse üçüncü ülkelere yapılan ihracatı olumlu yönde etkileyecektir.

7. Üye ülkeler arasında üretim faktörlerinin serbest dolaşımı, kaynakların daha etkin ve verimli kullanılmasını sağlayacaktır.

Gelişmekte olan ülkeler açısından bakıldığında, yabancı sermaye açısından cazip bir ortam sunmaktadır. Çünkü entegrasyon yolu ile gerçekleştirilen büyük piyasanın verimlilik üstünlükleri dış sermaye için daha cazip bir ortam yaratmaktadır. Bunun yanında ağırlıklı olarak hammadde ve emek yoğun mallar ihraç eden bu tür ülkelerin entegrasyonu, üye ülkelerin dünya ticareti içindeki pazarlık güçlerini de artırıcı bir niteliğe sahiptir.¹³²

Ekonomik entegrasyonların üye ülkeler açısından ortaya çıkaracağı avantajlar yanında, bazı dezavantajları ve maliyetlerinden de söz etmek mümkündür. Daha öncede ifade edildiği gibi, ekonomilerin gelişmişlik düzeyi, kalkınma ve koruma farklılıkları gibi temel nedenlerden kaynaklanan ve az gelişmiş ekonomiler açısından dezavantaj sayılabilecek önemli maliyetler ortaya çıkabilmektedir.

1.3.3. Dünyada Bütünleşme Hareketleri ve Ticari Anlaşmalar

Dünya ticaretinin serbestleşme eğilimleri ve birlikteliklerle ortak bir pazar anlayışının hakim olması ikinci dünya savaşının en çarpıcı etkiledirdendir¹³³. Birleşmiş Millet, GATT ve WTO gibi kuruluş ve anlaşmalarla dünya dış ticaretinin serbestliğe kavuşması ve kotaların kaldırılması hedeflenmiştir. Ana amaç ticaretin önündeki engellerin kaldırılmasıdır.¹³⁴ Ekonomik anlamda küreselleşmenin üç boyutu dikkat çekicidir. Bunlar; Ticari küreselleşme, mali küreselleşme ve üretimin küreselleşmesidir. Ticari küreselleşmenin diğerlerinden çok daha önceleri başlamış ve insanlığın bir gereği olarak ortaya çıkması anlaşılabilir bir durumdur.¹³⁵

¹³² Manisalı, E., **Uluslararası Ekonomi**, İstanbul Üniversitesi yayımları, 1971, s. 127-128

¹³³ Seyidoğlu, s. 189.

¹³⁴ Tuncer, S., *“Korumacılık Teori ve Uygulama”*, İstanbul Üniversitesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları Dergisi, 1994, 237-267

¹³⁵ Seyidoğlu, s. 189.

1929 yılındaki Dünya Ekonomik buhranının etkilerinin hissedilmesinden sonra makro ekonomik değerlerde düşüşler ve refah seviyesinin aşağılara çekilmesi durumları yaşanmıştır. Bu durum devletlerin daha radikal ve önleyici tedbirler almasının yolunu açmıştır. Bu tedbirler; devalüasyonlar, yüksek gümrük tarifeleri, ithalatta kısıtlamalar, dövizde kur kontrolü, ihracatta süspansiyonlar gibi bir dizi uygulamaları kapsamaktadır.¹³⁶ Bu yılların hatalarının sonraki yıllarda da yaşanmaması için 1944 yılında 44 ülke katılımıyla gerçekleştirilen Bretton Woods Konferansı'nda Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund (IMF) ile Dünya Bankası' nın (International Bank for Reconstruction and Development (IBRD) kurulmasını önerilmiştir.¹³⁷ Ardından 1947 yılında Havana'da bir araya gelinip Uluslararası Ticaret Organizasyonu' nun (International Trade Organization (ITO) kurulmasını kararlaştırmıştır.¹³⁸ Aynı yılın Kasım ayında Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) Cevova'da katılımcı 23 ülkenin onayı ile kabul edilmiştir.¹³⁹

1.3.3.1. Korumacılık ve GATT Sistemi

Küresel ticaretin gelişmesinde ve yaygınlaşmasında GATT uluslararası ticaret sisteminin ilk anlaşmasını oluşturması bakımından önemlidir.¹⁴⁰ Korumacılık akımlarının önlenmesi ve dünya ticaretinin geliştirilmesi amacıyla İkinci Dünya sonrasında GATT'ın devlerlerarası bir örgüt olarak kurulması önemlidir. 1947'den bu yana misyonu eda etmiş olup devletlerarası ticarete önemli katkıları olmuştur. GATT'la gelen sistemle ticaret anlaşmaları ve görüşmeleri hız kazanmıştır. Rekabetin dış ticarete kalitenin olmazsa olmazı düşüncesi, gümrük tarifelerinin düşürülmesinin önünü açmış ve ticaretin serbestleşmesi sağlanmıştır. Yine GATT ile farklı sistem ve uygulamaların tek düze bir hale getirilmesi başarılmıştır. GATT'ın üye ülkelerin refah düzeyinin artırılması, istikrarlı bir büyüme ve dünya kaynaklarının tam olarak kullanılmasının sağlanması olduğu gibi genel amaçları olduğu gibi genel amaçların elde edilmesi için için uluslararası ticarete engel konuların azaltılması olarak belirlenmiştir.¹⁴¹

GATT'la birlikte anlaşmaya taraf ülkeler kendi düzenleme ve haklarından feragat göstermişlerdir. Yalnız yerli üretim ve ticaretin geliştirilmesi amaçları sınırlı ve korumacı bir şekilde korunmuştur. Örneğin üye bir devletin farklı bir ülkeye tanıdığı kota ya da

¹³⁶ United Nations Monetary and Financial Conference, *Final Act* (London et al., 1944), Article IV.

¹³⁷ P. van den Bossche, *The Law and Policy of the World Trade Organization*, 79

¹³⁸ P.B. Kenen, *The International Economy*, I, 376

¹³⁹ P. van den Bossche, *The Law and Policy of the World Trade Organization*, 80

¹⁴⁰ Seyidoğlu, s. 189.

¹⁴¹ Karaca, N., "Gatt'tan Dünya Ticaret Örgütü' ne", <http://www.maliye.gov.tr/apk/md144/gatt.pdf>, [01.02.2015]

müsaadeleri aynen diğer üye ülkelere de uygulama zorunluluğu vardır. GATT'da ikili ve çok taraflı bir çok anlaşma ve düzenleme ile gümrük tarifelerinin indirilmesi ve tekleştirilmesi gerçekleştirilerek 2. Dünya Savaşı sonrasında % 40 olan gümrük tarifesi 1987 yılında Avrupa Topluluğu'na % 7,8, ABD'ye % 6,2 ve Japonya'ya da % 8'e kadar geriletilmiştir. Bu çarpıcı gelişme GATT'ın önemini vurgulamaktadır. Bunların yanında tarım, tekstil, hizmetler, gelişmekte olan ülkeler ve bölgesel anlaşmalar olmak üzere 5 farklı alanda istisnalar da uygulanmak zorunda kalmıştır.¹⁴²

1.3.3.2. Dünya Ticaret Örgütü (WTO)

Dünya Ticaret Örgütü (WTO), çok taraflı ticaret sisteminin yasal ve kurumsal organıdır ve 1948 tarihli GATT (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması) çerçevesinde ve 1986-1994 Uruguay Turu sonucunda kurulması kararlaştırılmıştır. Örgüte toplam 144 ülke üyedir, bunların 34'ü gözlemcidir. Dünya Bankası ile Uluslararası Para Fonu gibi bazı kuruluşlar da katılımında bulunmaktadır. Türkiye de 26 Mart 1995 tarihi itibarıyla WTO üyesidir. WTO uygulandığı ticari faaliyetler ve ticaret politikalar açısından da GATT'tan daha geniş bir alanı kapsamaktadır. GATT, sadece mal ticaretini kapsarken, WTO mal, hizmetler ve fikri mülkiyet hakları olarak da bilinen "fikir ticareti"ni de kapsamaktadır.¹⁴³

WTO'un misyonu, üye ülkelerin yasal düzenlemelerini hangi çerçevede yapacaklarının belirlenmesi şeklinde açıklanabilir. İsviçre'nin Cenevre kentinde merkezi bulunan WTO'nun; GATT ve WTO anlaşmalarını yürütmek başlıca görevleri arasındadır. Uluslararası ticaretle ilgili sorunları gidermek, müzakere forumları oluşturmak, ticaret politikalarını izlemek ve gerektiğinde gelişmekte olan ülkeler için yardım sağlamak olarak sıralanabilir. WTO'nun amaçları ise, üye ülkelerin hayat standardını yükseltmek, istikrarlı bir büyümeyi sağlamak, sürdürülebilir bir kalkınmayı başarabilmek için mal ve hizmet, üretim ve ticaretini geliştirmek, dünya kaynaklarının hedeflere en uygun bir şekilde kullanımına imkan vermek, çevreyi korumak, farklı ekonomik seviyedeki ülkelerin ihtiyaç ve endişelerine cevap verecek şekilde mevcut kaynaklarını geliştirmek olarak ifade edilebilir. WTO'nun hedeflediği ticaret sisteminde ise, "genel en fazla kayırılan ülke" uygulaması ile tarafların birbirine verdikleri ayrıcalıkların diğer üyeler içinde kabul edilebilir olmasını sağlamaktır. Ülkelerin kendi ürünleri ve hizmetleri noktasında ayrıcalık yapmamaların sağlanması amaçlanmaktadır. Kota ve tarifelerin en aza indirilmesi de başka bir hedeftir. İhracat teşviklerinde haksız

¹⁴² Karaca, "Gatt'tan Dünya Ticaret Örgütü'ne", <http://www.maliye.gov.tr/apk/md144/gatt.pdf>, [01.02.2015]

¹⁴³ Küçükkoçaoğlu, G., "Dünya'daki Gümrük Birlikleri, Milletlerarası Yapılan İktisadi ve Ticari Anlaşmalar", <http://www.baskent.edu.tr/~gurayk> [01.02.2015]

uygulamaların azaltılması ve geliştirmekte olan ülkeler için özel ayrıcalık gibi hedefler söz konusudur.¹⁴⁴

WTO, sadece GATT'ın biraz genişletilmiş bir şekli değil, aksine tamamen değişik bir yapıya ve farklı bir karaktere sahiptir. İkisi arasındaki temel farklılıklar şöyle sıralanabilir; GATT, çok taraflı bir ticaret anlaşması olup amaç WTO'unun kurulmasıdır. GATT'ın kapsamı mal ile sınırlı iken WTO'da bunun yanında hizmet ve fikri haklar da bulunmaktadır. GATT'a sonradan bir çok anlaşma ilave edilmiş olup WTO'yu da ise yapısı gereği tüm anlaşmalar çok taraflıdır ve alınan kararlar tüm üyeleri bağlamaktadır. WTO'unun daha sistematik bir organizasyon ve işleyişi vardır.¹⁴⁵

Bölgesel yaklaşımlar aslında evrensel yaklaşımlarla bir çelişki oluşturmayıp onları desteklemektedir. Bunun en önemli göstergesi bölgesel birliktelik yapan ülkelerin evrensel birlikteliklerde de yer alması olarak gösterilebilir. WTO bu anlamda buna somut bir örnektir.¹⁴⁶

1.3.3.3. Uluslararası Para Fonu (IMF)

188 üyesi bulunan Uluslararası Para Fonu'nu (IMF) 1945 yılında kurulmuştur. Amacı; ülkeler arasında ekonomik işbirliklerinin sağlanması, serbest ticaretin desteklenmesi, engellerin kaldırılması, döviz kurlarında kararlılık sağlanması ve kısa vadeli dış ödemelerdeki sorunların çözülmesine yönelik faaliyetlerin yürütülmesidir. Bazı faaliyet ve görevleri şöyle sıralanabilir: Üye ülkelerde uygun makroekonomik ve yapısal politikaların uygulanması ve böylece küresel ve devamlı bir büyümenin sağlanması, uygulanan politika reformlarının sonuçlarının düşük gelir grubuna etkilerinin değerlendirilmesi konusunda yardımcı olmak, bu programların yoksul kesim üzerinde olumsuz etkiler yapması durumunda reform programlarına sosyal güvenlik ağının dahil edilmesi konusunda yardım etmek, ayrıca, Fon'un desteklediği programları uygulamasın veya uygulamasın, üye ülkelerde etkin bir sosyal güvenlik ağı kurulması konusunda teknik yardım sağlamak.¹⁴⁷

IMF, Avrupa devletlerinin kısa vadeli ödeme zorluklarında yardımcı olup ülkelerarasında ticaretin daralmasının önlenmesi; Dünya Bankası'nın da uzun vadeli yatırım kredileri vererek, Avrupa devletlerinin altyapılarının desteklenmesi ve bu şekilde ekonomik

¹⁴⁴ <http://www.rekabet.gov.tr/word/Oguzkarakoc.doc> [03.02.2015]

¹⁴⁵ Seyidoğlu, s. 190.

¹⁴⁶ Seyidoğlu, s. 190.

¹⁴⁷ TC Başbakanlık DPT, Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Bütünleşmeler, Özel İhtisas Komisyonu, Alt Komisyon Rapor, Kitap 2, Ocak 1995

dengelesizliklerin giderilmesini amaçlamaktadır. Hem dünya bankası hem de dünya para fonunun sermaye ve kaynaklarının önemli bir kısmı ABD tarafından temin edilmiştir. Bu müesseselere üye olan ülkelerin prensip olarak, içerde enflasyonu önleyici para politikaları takip etmeleri, dış ticareti ise tek taraflı devalüasyonlar ve ithal tahditleri yüzünden daraltmamaları, bilakis bu tehditleri mümkün mertebe kaldırmaları gerekecektir.¹⁴⁸

1.3.4. Bölgesel Ekonomik Anlaşmalar

Küreselleşme 21. yüzyılın başlarında dünyayı kasıp-kavuran en temel olgudur. Bu süreç, uluslararası ekonomik, siyasal, sosyal, çevresel, teknolojik, güvenlikel, kültürel ve hukuksal değişimlere neden olmuştur. Dolayısıyla bu süreçle Malların ve sermayenin dünya ekonomisinde serbest dolaşımı başlamış ve tüm piyasalar uluslararası sermayeye açılmıştır. Bu süreç en başta ABD, Japonya ve diğer gelişmiş ülkeler tarafından başlatılmış olup ulusal ekonomilerde devletin küçülmesi, ekonomik faaliyetlerin serbestleşmesi, toplumsal zorunlulukların azalması, devletin daha önce üstlendiği birçok mali işlevi piyasaya bırakması, daha küçük hacimli bütçelerle piyasayı daha az etkilemeye çalışması gibi hukuksal ve siyasal değişimlere gitmesi hedeflenmiştir.¹⁴⁹ Yine bu süreç kutuplaşan dünyada göreceli zayıf ülkelerin biraraya gelmesi doğal sonucunu ortaya çıkarmıştır. Örneğin ABD'nin önlemeyen yükselişi ve gelişmişliği AB'yi zorunlu kılmıştır denilebilir.¹⁵⁰

Günümüzde dünyada çok sayıda ekonomik entegrasyon hareketi bulunmasına karşın, entegrasyon hareketlerinin üç ana merkezde kutuplaştığı görülmektedir. Batı Avrupa'dan başlayarak tüm Avrupa'yı kapsamı içine alan AB bu kutuplardan başlıcası olurken, ikinci kutup Asya-Pasifik'te hakim olan ABD'den Çin ve Rusya'ya kadar genişlemiş olan APEC, son kutup ise Kuzey Amerika'yı kapsayan NAFTA'dır.¹⁵¹

1.3.4.1. Gelişmekte olan Ülkeler Arasında Bölgesel Ekonomik Anlaşmalar

Dünyadaki globalleşme ve bölgesel entegrasyon hareketleri karşısında gelişmekte olan ülkeler arası entegrasyon daha farklı bir aşamaya gelmiştir. Bu ülkeler, dünyadaki yeniden yapılanmayı dikkate alarak, kendi milli menfaatlerini, belli bir plan dahilinde artırmanın yol ve yöntemlerini aramak zorunda kalmışlardır. Bu nedenle, iç ekonomik

¹⁴⁸ TC Başbakanlık DPT, Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Bütünleşmeler, Özel İhtisas Komisyonu, Alt Komisyon Rapor, Kitap 2, Ocak 1995

¹⁴⁹ Kıraç, S, İlhan, B, "Avrupa Birliği Oluşum Süreci ve Ortak Politikalar", **Millî Eğitim**, Sayı: 188, Güz/2010, s.199

¹⁵⁰ İncekara, A., Savrul, M., *Küreselleşme, Büyüme ve Ekonomik Entegrasyonlar: Türkiye Açısından Bir Değerlendirme*, **İktisat Fakültesi Mecmuası**, İÜ yay., Cilt 61, Sayı 2(2011), 75. Yıl Özel Sayısı, s. 12

¹⁵¹ İncekara ve Savrul, s 12.

yapılanmada, dünya ekonomisi ile entegrasyonda, değişimin getirdiği yeni parametreleri, oluşturacakları ekonomik strateji ve politikalarda, doğru ve etkin bir biçimde yeniden yerli yerine koyma gereği vardır. Yeni sanayileşen ülkeler, sanayileşmiş ülkelerin içeriğini şekillendirdikleri yeni dünya düzeninde, konumları gereği, tabii ülke ya da "çevre" olmak zorundadırlar. Tek başına bir ülke olarak Çevre'nin gücü ve imkânları, değişimin mahiyetine doğrudan etki edemeyebilir. Ancak, değişimin getirdiklerinden yararlanabilmek, onun gerekliliklerini doğru algılanıp adım atmayı gerekli kılar. Buna göre; geleceğin sosyo-ekonomik yapılanmasında kilit kavramları gösteren verimlilik, bilgi, teknoloji, eğitim ve araştırma-geliştirme faaliyetleri, bir entegre strateji çerçevesinde ele alınıp değerlendirilmelidir. Ekonomik kalkınma, toplumsal değişme hedeflerinin yeniden düzenlenmesinde, anılan kavramların yeni anlamları ile denkleme dahil edilmesi zorunludur. Bütün bu çabaların, kamu ve özel kesimin etkin bir işbirliğini gerektirdiği, önemle belirtilmeğe değer görülmektedir. Yeni sanayileşen ülkelerin geçirdikleri tecrübe ve bilgi birikimleri, diğer gelişen ülkeler için ders alması gereken örnek olgular olarak belirtilebilir. Yeni dünya düzeninin gelişen ülkeler için getirebileceği, sanayisizleştirme, bir örnekleşme gibi tehlike unsurlarına karşı, bilinçli milli politikaların oluşturulması, onların dünyadan soyutlanmasını gerektirmez. Ancak, gittikçe serbestleşen ekonomik, mali ve ticari faaliyetlerin, özellikle gelişen ülkelerde, bir istikrarsızlık ortamı yarattığı da bilinmektedir.¹⁵²

1.3.4.1.1. Amerika Kıtasında Bölgesel Ekonomik Anlaşmalar

1950'li yıllar itibarıyla Latin Amerika ülkeleri arasında ekonomik bloklar oluşturulmasına ilişkin girişimler başlamıştır. 1957 Roma Anlaşması ile Avrupa'da başlayan ekonomik ve siyasi entegrasyon akımının etkisiyle, Latin Amerika için tercihli ticaret anlaşmaları ile ekonomik kalkınmanın sağlanabilmesinin önemi anlaşılmiş ve ilk girişim olarak, 1957 yılında 'Amerikan Devletleri Ekonomik Konferansı', sonra da 1960'da imzalanan 'Montevideo Anlaşması' ile Arjantin, Brezilya, Uruguay, Paraguay, Meksika, Şili ve Peru arasında ALALC (Latin Amerika Serbest Ticaret Birliği-LAFTA) kurulmuştur.¹⁵³ Bütün bölgeyi içeren bir 'serbest ticaret alanı' kurmayı hedefleyen ALALC, 1980'deki 'İkinci Montevideo Anlaşması' ile 'ALADI'ye (Latin Amerika Entegrasyon Birliği-LAIA) dönüştürülmüştür. Arjantin, Brezilya, Uruguay, Paraguay, Bolivya, Ekvator, Kolombiya, Meksika, Peru, Şili, ve Venezüella'nın kurduğu ve 1998'de Küba'nın da katılımıyla 12 üye ülkeye ulaşan ALADI, kuruluş anlaşması gereği tüm Latin Amerika ülkelerinin katılımına

¹⁵² İncekara, 1995, s.195-196

¹⁵³ Mercosur 2012 Yılı Raporu, T.C. Buenos Aires Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, (Mart 2013), s. 5-6

açık olup¹⁵⁴, Latin Amerika'daki bütün tercihli ticaret rejimlerinin ve küçük çaplı diğer bölgesel entegrasyonların yol haritasını çizen kuruluş fonksiyonunu görmektedir.¹⁵⁵

1.3.4.1.1. Karayipler Ortak Pazarı (CARICOM)

1968 yılında kurulan Karayipler Serbest Ticaret Topluluğu'nun yerini alan (CARICOM) 4 Temmuz 1973 yılında Trinidad ve Tobago'nun Chaguaramas şehrinde kurulmuş olup, Karayip Denizi'ndeki ada devletleri ve sahil dar 15 ülkenin asil, 5 ülkenin ortak üyesidir¹⁵⁶. Asil Üyeler: Antigua ve Barbuda, Bahamalar, Barbados, Belize, Dominika, Grenada, Guyana, Haiti, Jamaika, Montserrat, St. Kitts ve Nevis, St. Lucia, St. Vincent ve Grenadines, Surinam, Trinidad ve Tobago. Ortak Üyeler: Anguilla (1999), Bermuda (2003), British Virgin Islands (1991), Cayman Adaları (2002), Turks and Caicos Adaları (1991)'dir.¹⁵⁷

CARICOM bir ortak pazar oluşturmak amacıyla ulaştırma, sağlık, eğitim ve araştırma alanlarında işbirliğini geliştirmek, ayrıca ticareti güçlendirmeyi amaçlamıştır. CARICOM bünyesinde üye ülkelere kredi olanaklarını arttırmak amacıyla birçok taraflı Takas Odası da oluşturulmuştur. CARICOM üyeleri arasındaki gelir dağılımı ve nüfus yapısı büyük farklılıklar göstermektedir. Ancak küçük ada devletleri arasında etkin bir ulaştırma ağı gelişmemiştir. Jamaika, Trinidad ve Tobago dışındaki diğer tüm ülkeler tarıma ve turizme dayalı bir yapıya sahiptirler.¹⁵⁸

Bu örgüt, bölgedeki İngiliz Milletler Topluluğu üyesi ülke liderlerinin Karayip Serbest Ticaret Birliği'ni bir ortak pazara dönüştürmek amacıyla kurulmuştur. Üye ülkeler arasında ekonomik entegrasyon ve işbirliğinin teşvik edilmesi ve üyeler arasında dış politika birlikteliğinin sağlanması amaçlanmıştır. Ayrıca CARICOM'un mal ve hizmetlerin serbest dolaşımı ile ortak pazar ve ekonomik işbirliği alanı oluşturulma hedefi çerçevesinde, üye ülke vatandaşlarına bu konularda bazı haklar tanınmıştır.¹⁵⁹

¹⁵⁴ Mercosur 2012 Yılı Raporu, s. 5-6

¹⁵⁵ Sabır H., "Gelişmekte Olan Ülkeler Arasında Ekonomik Entegrasyon: Mercosur Örneği, *Dış Ticaret Dergisi*, no.7, Yıl. 2002, s. 95-110

¹⁵⁶ <http://www.caricom.org/> [31.02.2015]

¹⁵⁷ <http://www.mfa.gov.tr/karayipler-toplulugu.tr.mfa> [31.02.2015]

¹⁵⁸ TC Başbakanlık DPT, Rapor, 1995., s 80.

¹⁵⁹ <http://www.bilgesam.org/incele/90/-latin-amerika-devletlerinin-butunlesme-cabalari-ve-ab-modeli/#.VLkcMk3Nu00> [31.02.2015]

1.3.4.1.1.2. Orta Amerika Ortak Pazarı (CACM)

1950'lerde entegrasyon faaliyetlerinin arkasındaki sürükleyici etken, Birleşmiş Milletler Latin Amerika Komisyonu'nun (ECLA) görüş ve önerileri çerçevesinde gelişmiştir. O tarihlerde komisyon az gelişmiş ülkelere kalkınma stratejisi olarak ithalat ikamesine dayalı sanayileşme modellerini öneriyorlardı. Bu etki ve büyük teşvikle Orta Amerika Ortak Pazarı'nın (CACM) kurulması sağlanmış oldu.¹⁶⁰

1960 Aralığında Guatemala, El Salvador, Honduras, Nikaragua ve Kostarika devletleri arasında kurulmuş ve 1962'da yürürlüğe girmiştir. Bu örgütün başlıca organları Merkezi Amerika Ekonomik Konseyi, Yürütme Konseyi ve Daimi Sekreteryası'dır. Örgütün merkezi Guatemala'nın başkenti Guatemala City'dir. Bölgesel nitelikli bir ekonomik entegrasyondur. CACM gelişmekte olan ülkeler arasında oluşturulan en eski bölgesel gruplaşmalardan biridir. Üyeler arasında ticaretin serbestleştirilmesi ve ancak üye olmayan ülkelere karşı da ortak bir tarifinin uygulanması kabul edilmiştir. 1966 yılında aralarında Gümrük Birliği oluşturarak Ortak dış tarife uygulamaya girmiş ve tarifelerin aşamalı olarak indirimine başlanmıştır. CACM kendi iç piyasalarını dış rekabete karşı korumaktaydı. İthalatı engelleyici tedbirlerle yerli üretimin geliştirilmesi amaçlanıyordu. Ayrıca ekonomik birlikteliğin bir gereği olarak üye ülkelerin çeşitli sektörlerde sağlayacakları mali teşviklerin de uyumlaştırılması benimsenmiştir. Bölgedeki sanayi projelerini desteklemek amacıyla 1961'de bir Ekonomik Bütünleşme Merkez Bankası (Central Bank for Economic Integration) kurulmuştur. 1984 yılında beş ülkenin Merkez Bankası ortak bir para birimi oluşturmak için çalışmaya da başlamışlardır.¹⁶¹ Honduras'ın 1970 yılında birlikten ayrılması, Kosta Rika'nın 1971 yılında ithalatına vergi koyması ve Nikaragua'nın da 1978 yılında benzer uygulamaları devetey sokmasıyla CACM büyük ölçüde güç ve etkinlik kaybetmiştir.¹⁶²

1.3.4.1.1.3. Latin Amerika Entegrasyon Topluluğu (LAIA)

1 Şubat 1960 yılında yedi üyenin imzaladığı Montevideo Anlaşması ile kurulmuş olan LAFTA'nın¹⁶³ yerini 1980 yılındaki Latin Amerika Entegrasyon Topluluğu (LAIA), almıştır. LAIA üyeleri arasında, Arjantin, Brezilya, Şili, Meksika, Paraguay, Uruguay ve LAIA'nın bir alt grubu olan ANDEAN üyesi beş ülkesi (Bolivya, Kolombiya, Ekvador, Peru ve Venezüella) yer almaktadır. Önceden LAFTA ile özellikle üye ülkeler arasında ticarete

¹⁶⁰ Seyidoğlu, s. 252.

¹⁶¹ http://www.ekodialog.com/ekonomi_kurumlari/merkezi_amerika_ortak_pazari.html [31.02.2015]

¹⁶² TC Başbakanlık DPT, Rapor, 1995., s 81

¹⁶³ Seyidoğlu, s.251

serbestlik amaçlanmıştır. Bu kapsamda her bir ürün için gerçekleştirilecek bölgesel ve ikili temaslara dayanmaktaydı ancak 1980 yılında, LAFTA'da anlaşmazlık çıkınca daha önce LAFTA üyesi olan ülkeler tekrar görüşmeler düzenleyip daha esnek bir yapıda LAIA olarak yeni bir birlik oluşturmuşlardır.¹⁶⁴ Ancak birliği oluşturan anlaşmanın adı değişmemiş ve Montevideo Anlaşması olarak kamıştır. Anlaşmanın hedefi, ticareti kolaylaştırmak ve daha sonra bunu tüm bölgeye yaygınlaştırmaktır.¹⁶⁵

LAFTA'yı oluşturan üyelerin başarısızlıktan ders çıkartarak Latin Amerika Ortak Pazarı öngörüsüyle LAIA'da birleşmişlerdir. Üye ülkelerin gelişmişlik düzeylerine bağlı özel düzenlemeler de söz konusudur.¹⁶⁶

1.3.4.1.1.4. Andean Grubu

Andean Grubu, 1969 yılındaki Cartagena Anlaşmasının imzalanarak oluşturulmuştur. LAIA'nın bir alt grubunu Andean grubu oluşturmaktadır ve şu ülkelerden oluşmaktadır: Bolivya, Kolombiya, Ekvador, Peru ve Venezuela. 1976 yılında Şili kurucusu olduğu Andean Grubu'ndan ayrılmıştır. Andean Grubu'nun temel hedefi üyeler arasında ekonomik entegrasyon, refah düzeyinin artırılması ve farklılıkların ortadan kaldırılmasıdır. Bu amaçlara bağlı olarak da Gümrüklerin bir plan dahilinde ortadan kaldırılması hedeflenmiştir.¹⁶⁷

1.3.4.1.1.5. Güney Konisi Ortak Pazarı (MERCOSUR)

Mercosur entegrasyon girişimleri önceki Güney Amerika anlaşmalarıyla başlamıştır. ALADI kapsamında, Brezilya ve Arjantin 1986 yılında ticari işbirliği amacıyla bir protokol imzalamışlardır. Bu protokol ile MERCOSUR'un yasal çerçevesini de zemin olan 3 ilave anlaşma da yapılmıştır. Buna göre; Brezilya ve Arjantin'e Paraguay ve Uruguay'ın 26 Mart 1991'de katılımıyla AB temel alınarak oluşturulan 'Asuncion Anlaşması' bahsedilen anlaşmalardan birincisi olup, böylece 'Güney Amerika Ortak Pazarı' (MERCOSUR) oluşturulmuştur. Söz konusu anlaşmayla mal, insan ve paranın serbest dolaşımı hedeflenmiştir. 17 Aralık 1994'te imzalanan 'Ouro Preto Protokolü' ve üçüncü anlaşma, 'Asuncion Anlaşması'na bir tür ek hüviyetindeki MERCOSUR'un yapısını ve aksiyonlarını düzenleyen esasların yer aldığı protokol 18 Şubat 2002'de imzalanmıştır (Olivos Protokolü).¹⁶⁸

¹⁶⁴ Seyidoğlu, s.251

¹⁶⁵ <http://www.bilgesam.org/incele/90/-latin-amerika-devletlerinin-butunlesme-cabalari-ve-ab-modeli/#.VLkcMk3Nu00> [31.02.2015]

¹⁶⁶ Seyidoğlu, s.251

¹⁶⁷ TC Başbakanlık DPT, Rapor, 1995., s 82

¹⁶⁸ Mercosur 2012 Yılı Raporu, s. 5-6

MERCOSUR 4 tam üyesi (Arjantin, Brezilya, Paraguay ve Uruguay) ve 5 ortak üyesi (Kolombiya, Ekvator, Bolivya, Şili ve Peru) olan, ayrıca büyük ölçüde AB'den etkilenen ve ileride bir "Ekonomik Birlik" oluşturma amacıyla olan bir bölgesel entegrasyondur. Ancak üye ülkeler için demokratik bir yönetim de zorunludur yani eğer üye devletlerden birisi demokrasi dışı bir yönetimi benimserse otomatik olarak da üyelikten çıkarılır¹⁶⁹. 2006 yılında Venezüella tam üye olması güvence altına alınmış olup, Aralık 2009'da Brezilya'nın da onaylamasıyla büyük ölçüde onay işlemi tamamlanmıştır (yalnızca Paraguay onaylamamıştır). Üyelik gerçekleşinceye kadar Venezuela MERCOSUR'un ortakları statüsünde bulunmaktadır.

MERCOSUR sadece üye ülkeler arasında değil bölgesel ve küresel boyutta da ilişkilerin iyileştirilmesini hedeflemiştir. Bu hedefine yönelik olarak coğrafi olarak çok dışarı da bir ülkeyi mesela İsrail'i serbest ticaret anlaşmasına dahil etmiştir. Yine küresel diğer birlik ve örgütlerle de ikili anlaşmalarla ilişkileri geliştirmiştir. Birlik içerisinde ticaret dışında farklı konularda da işbirliği imkanları oluşturulmaya çalışılmış ve bu kapsamda 2007 yılında MERCOSUR Sosyal Enstitüsü (ISM), 2009 yılında MERCOSUR Turizm Teşvik Fonu, 2009 yılında İnsan Hakları Enstitüsü, 2010 yılında MERCOSUR Kurumsal Analiz Yüksek Düzeyli Toplantısı (RANAIM) tertiplenmiştir. 2010 yılında ise birlik içinde entegrasyon için bir takım eğitim programları yürütülmeye başlanılmıştır.¹⁷⁰

Türkiye, MERCOSUR ile serbest ticaret konusunda görüşmektedir. Bu kapsamda 2008 yılında bir çerçeve anlaşma imzalanmış olup şu zamana kadar bahsedilen amaca yönelik somut başka bir gelişme kaydedilememiştir. 2010 yılında 'Siyasi Diyalog ve İşbirliği Mekanizması' konulu bir anlaşma imzalanmış ve işbirliklerinin geliştirilmesi çalışmaları halen sürdürülmektedir¹⁷¹. Birliğin toplam nüfusu ABD'ye eşit olmasına karşın ticaret hacmi dünyadaki toplam ticaretin ancak % 1,5'ü civarında olup çok düşüktür.¹⁷²

1.3.4.1.2. Afrika Kıtasında Bölgesel Ekonomik Anlaşmalar

1.3.4.1.2.1. Afrika Birliği Örgütü (AU)

BM ve AB'den sonra uluslararası alanda 3. büyük organizasyondur¹⁷³. 1963 yılında 53 üye devletten teşekkül edilmiş olup hem kıta Afrika'sında hem de siyasi ve ekonomik

¹⁶⁹ Seyidoğlu, s.254.

¹⁷⁰ Seyidoğlu, s.. 254.

¹⁷¹ Mercosur 2012 Yılı Raporu, s. 12-13

¹⁷² Seyidoğlu, s.. 254.

¹⁷³ <http://www.au.int/>

işbirlikleri hedeflenmiştir.¹⁷⁴ Örgütün asıl hedefi, kendi sorunlarına kendilerinin çözüm bulma yaklaşımıdır. Merkezi Addis Ababa’da (Etiyopya) bulunan örgüte Afrika kıtasından yalnızca Fas üye değildir. Üye ülkelerin müslüman olanlarının hepsi aynı zamanda İslam Konferansı Teşkilatı’nın da üyesidir. Afrika’da yüzyıllardır süregelen sömürgecilikle mücadele örgütün kuruluş nedenlerinin başında gelmektedir. Örgüt yaptığı çalışmalarla birlik içerisinde ırk ayrımcılığının önüne geçmiş ve başarı olmuştur denilebilir. Özellikle bu hedef için sonradan bağımsızlığını kazanan üye ülkeler önemli katkılar sağlamıştır.

AU’nun bir Afrika Birliği’ne dönüşmesi çalışmaları ise 1999 yılına dayanmaktadır ve akabinde ilgili anlaşma 2001 yılında imzalanmıştır. Daha sonra “Afrika Birliği Örgütü” olan kuruluş 2002 yılı itibarıyla “Afrika Birliği” adını almıştır. Birlik hedef olarak hem sınırların kaldırılması hem de sosyo-ekonomik gelişmişliği sağlamayı esas almıştır.¹⁷⁵

Afrika kıtası yüzyıllardır büyük güçlerin sömürgesi altında kalmıştır. Özellikle Avrupa ülkeleri ve ABD bu alanda etkin olmak ve sömürmek için büyük gayretler sergilemiştir. Halen ABD’nin AFRICOM adıyla bir ordusu hatta daha öte bir siyasi ve ekonomik kurumu burada etkinliğine devam etmektedir. Yine birlik içerisinde devletler arasındaki çatışmalar halen devam etmektedir. Afrika’nın geleceğinin daha iyi olabilmesi için birliğin strateji ve hedeflerini tekrardan ele alıp daha etkin rol oynaması gerekecektir ancak dünyadaki küresel güçlerden bu yazılanı gerçekleştirebilmesi ne kadar mümkün olabilir bilinmemektedir. Sömürgecilikle mücadelede göreceli başarılı olan örgüt kendi içerisindeki iç çekişmelerde aynı başarıyı gösterememiştir. Üye devletlerin örgüte sahip çıkmamaları nedeniyle son dönemlerde uluslararası etkinliğinin azaldığı kaydedilebilir.¹⁷⁶

Türkiye bu örgüte 2008 yılından beri stratejik ortak olarak dahil olmuş ve ilişkileri kuvvetlendirmek için çabalamıştır.¹⁷⁷

1.3.4.1.2.2. Batı Afrika Ülkeleri Ekonomik Topluluğu (ECOWAS)

28 Mayıs 1975 tarihinde Nijerya’nın Lagos şehrinde Afrika kıtasının batısında yer alan 15 devlet tarafından Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu (ECOWAS)

¹⁷⁴ http://tasam.org/tr-TR/Icerik/2417/ucuncu_uluslararasi_guc_afrika_birligi

¹⁷⁵ http://tasam.org/tr-TR/Icerik/2417/ucuncu_uluslararasi_guc_afrika_birligi

¹⁷⁶ http://tasam.org/tr-TR/Icerik/2417/ucuncu_uluslararasi_guc_afrika_birligi

¹⁷⁷ <http://www.mfa.gov.tr/afrika-birligi.tr.mfa>

kurulmuştur. Topluluk yaklaşık 300 milyon nüfus ve 300 milyar dolarlık bir potansiyele sahiptir.¹⁷⁸

ECOWAS'ta hedef özellikle ulaştırma, telekomünikasyon, enerji, tarım, mali sorunların çözümü gibi ekonomik entegrasyon konuları olması karşın kültürel alanda da etkinlikler teşvik edilmektedir.¹⁷⁹ ECOWAS ekonomik hedeflerine erişebilmek için bir banka ve politikaları için ise bir dizi programları geliştirmiştir. Bunlar kuruluşun 2 temel organı olarak görev yapmaktadır.¹⁸⁰ ECOWAS kuruluşunda hedeflenen ekonomik başarıları pek elde edememiş olmasına karşın, askeri işbirlikleri olan ECOMOG bölgesel iç savaş ve sorunlara müdahale de etkin olmuştur. Örgüt sadece birlik içinde değil diğer küresel organizasyonlarla da yakın temasta olmaya gayret etmektedir. Odağında ekonomik ve ticari büyük bir topluluk olmak olan ECOWAS'ta resmi dil İngilizce, Fransızca ve Portekizce'dir.¹⁸¹

1.3.4.1.2.3. Batı Afrika Ekonomik Topluluğu (CEAO)

Batı Afrika'da eski Fransız sömürgesi yedi ülke (Dahomey, Fildişi Kıyısı, Mali, Moritanya, Nijer, Senegal ve Yukarı Volta) 1959 yılında bağımsızlıktan önce aralarında mevcut olan ekonomik ilişkileri devam ettirmek amacıyla bir gümrük birliği kurmaya karar vermişlerdir. Fakat ülkeler arasında çıkan anlaşmazlık ile Senegal ve Moritanya anlaşmaya varabilmişlerdir. 1966 yılında ise Batı Afrika Devletleri Gümrük Birliği (UDEAO) anlaşması imzalanmış ve yürürlüğe girmiştir ise de bu girişim başarılı olamamıştır. Daha sonra 3 Haziran 1972'de Nijer, Mali, Fildişi Kıyısı, Senegal, Moritanya, Benin ve Yukarı Volta Batı Afrika Ekonomik Topluluğunu (CEAO) kurmuşlardır.¹⁸² Bazı kaynaklarda ise 1973'te Abican Anlaşmasıyla bu birliğin kurulduğu geçmektedir.¹⁸³ 1 Ocak 1974 tarihinde anlaşma yürürlüğe konulmuştur. Başlangıçta birliğin daha da genişletilmesi hedeflenmiş olup 1975'te Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğunun (ECOWAS) kurulması ile bu gerçekleştirilememiştir. Anlaşmaya göre CEOA'nun amacı, üyelerin dengeli ve uyumlu kalkınmalarını sağlamak olarak geçmektedir. Bunun için birleşik bir bölgesel piyasanın kurulması ve dışarı karşı ortak bir tarife uygulanması hedeflenmiştir. Ayrıca mali politikalar, bilim, teknoloji ve sanayi yatırımları

¹⁷⁸ <http://abuja.be.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx?ID=121415> 23.01.2015

¹⁷⁹ <http://www.tasamafrika.org/pdf/afk4/05-ECOWAS.pdf> 16.01.2015

¹⁸⁰ <http://www.tasamafrika.org/pdf/afk4/05-ECOWAS.pdf> 16.01.2015

¹⁸¹ <http://www.ecowas.int/> 23.01.2015

¹⁸² Küçükkocaoğlu, "Dünya'daki Gümrük Birlikleri, Milletlerarası Yapılan İktisadi ve Ticari Anlaşmalar" <http://www.baskent.edu.tr/~gurayk> [01.02.2015]

¹⁸³ Seyidoğlu, s.255

gibi alanlarda işbirliğine gidilmesi amaçlanmıştır. Bu birlik daha sonradan genişleyerek ismi de COMESA olarak değiştirilerek yoluna devam etmiştir¹⁸⁴.

1975 yılında CEAO, ECOWAS'ın bir alt grubu olarak birliğe katılmıştır. Birliğin amacı, üyeler arasında ekonomik işbirliğinin sağlanarak entegrasyonu gerçekleştirmektir. CEAO, ECOWAS'a göre daha başarılı bir adım olarak değerlendirilmektedir. Bu birlikle ortak tarifeler uygulanmış ve dış ticarete tek bir vergilendirmeye gidilmiştir. Merkezi Burkina Faso'da bulunan CEAO'nun tüm üyeleri aynı zamanda ECOWAS üyesidir.¹⁸⁵

1.3.4.1.2.4. Mano Nehri Birliği (MRU) Hata! Yer işareti tanımlanmamış.

Mano Nehri Birliği (MRU) arasında 1973 yılında kurulmuş uluslararası¹⁸⁶ bir birliktir. Liberya ve Sierra Leone . 1980 yılında, Gine sendika katılmıştır. Birliğin amacı ülkeler arasındaki ekonomik işbirliğini teşvik etmek oldu. Bunun için adlandırılır Mano Nehri Gine dağlık başlar ve Liberya ve Sierra Leone arasında bir sınır oluşturur. Birliğin, ülkeleri kapsayan iç çatışmalar nedeniyle amaçları elde edilememiştir¹⁸⁷. Gine, Liberya ve Sierra Leone'den oluşan MRU, ECOWAS'ın diğer bir alt grubunu oluşturmaktadır.¹⁸⁸ Yaklaşık 6,5 milyon nüfusu kapsayan ve 900 Milyon dolarlık bir parasal büyüklüğü bulunan birlik göreceli küçüktür. Birlikte amaç bölgesel işbirliği ve ortak dış tarifelerin oluşturulmasıdır. Bölge içerisinde ortak sanayi projelerin oluşturulması amaçlanmışsa da bunda pek başarılı olunamamıştır.¹⁸⁹

1.3.4.1.2.5. Büyük Göller Ülkeleri Ekonomik Topluluğu (CEPGL)

Eski Belçika sömürgeleri arasında 1976'da kurulan CEPGL 'ye üye olan ülkeler; Burundi, Ruanda ve Zaire'dir. Bölgede toplam nüfus 46.6 milyondur. Birlikteliğin amacı, bölgesel ekonomik işbirliğini ve entegrasyonu teşvik etmektir. CEPGL diğer Afrika birliklerine göre en az etkin olanı olarak değerlendirilmektedir. Ortak dış tarife uygulama konusunda bir girişimleri bulunmamaktadır. Bölgesel ekonomik ya da politik bir eş düzey yakalanması gibi bir hedefleri yoktur. Yalnızca bölgesel ticaret ve bunun önündeki engellerin kaldırılması gibi bir hedefleri vardır. Büyük Göller Ülkelerin Ekonomik Topluluğu (CEPGL)

¹⁸⁴ Seyidoğlu, s. 255.

¹⁸⁵ Küçükkoçaoğlu, "Dünya'daki Gümrük Birlikleri, Milletlerarası Yapılan İktisadi ve Ticari Anlaşmalar" <http://www.baskent.edu.tr/~gurayk> [01.02.2015]

¹⁸⁶ http://en.wikipedia.org/wiki/Mano_River_Union 23.01.2015

¹⁸⁷ <http://www.manoriverunion.int/> 23.01.2015

¹⁸⁸ Seyidoğlu, s.255

¹⁸⁹ Seyidoğlu, s.255

ve Doğu Afrika Topluluğu (EAC) bugün bölgesel olarak arasındaki işbirliğini sağlayacak bir mutabakat zaptı imzalamışlardır (MoU).¹⁹⁰

MoU ile CEPGL ve EAC, faaliyetlerini koordine etmek ve birbirlerinin yasal hedeflere ulaşmak için destek olmak, karşılıklı yardım sağlamak için kalıcı bir işbirliği çerçevesi kurmayı amaçlayan; bunun yanı sıra işbirliği ve bu örgütlerin üye/ortak devletler arasında dostça ilişkilerin artırılmasını amaçlamaktadır. Mutabakat Zaptı'na göre, CEPGL ve EAC aralarındaki ilişkilerin verimliliğini artırmak ve belirlenen alanlarda işbirliğini geliştirmek amacıyla faaliyetlerini uyumlu hale getirmek hedeflenmiştir.¹⁹¹

1.3.4.1.2.6. Orta Afrika Gümrük ve Ekonomik Birliği (UDEAC)

Ekonomik nitelikli bir bölgesel örgütlenme olarak UDEAC Afrika'daki ülkeler arasındaki işbirliğinin sağlanmasını amaçlamacıyla 8 Aralık 1964 yılında kurulmuştur. 1966 yılında faaliyete geçen örgüt, altyapı yatırımlarında ortak faaliyet yürütülmesini ve tek bir vergi sisteminin uygulanmasını öngörmektedir. Bu doğrultuda 1973 yılında Orta Afrika Devletleri Bankası kurulmuştur. 1985 yılında yürürlüğe giren bir anlaşma ile UDEAC, Burundi, Rwanda, Sao Tome ve Principe, Zaire ve Angola ile birlikte "Gümrük Birliği" oluşturmuştur. Merkezi Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu (CEEAC) adını alarak bir Kalkınma fonu oluşturulmuştur. Çad UDEAC'ın kurucu üyesi olmasına karşın 1968'de örgütten ayrılarak Zaire ve Orta Afrika Cumhuriyeti ile beraber "Merkezi Afrika Devletleri Birliği" anlaşmasını imzalamış ancak kısa süre sonra Afrika Cumhuriyeti bu birlikten ayrılarak tekrar UDEAC'a katılmış ve Çad da gözlemci statüsünde kalmıştır.¹⁹²

UDEAC ortak dış tarife ve ortak pazarın oluşturulmasını hedeflemektedir. Ayrıca, işgücünün serbest dolaşımı, ortak yatırım projeleri oluşturulmasına ilişkin hükümler de içermektedir. UDEAC üyeleri arasında serbest ticareti sağlamak üzere CEAO' dakin benzeyen tek vergi sistemi oluşturulmuştur. UDEAC, yüksek gelir düzeyi ile Afrika ülkeleri arasında en zengin grubu oluşturmaktadır. Başlangıçta, üye ülkelerin çoğunda tarım hakim sektör olmasına rağmen zaman içerisinde Kamerun, Kongo ve Gabon gibi ülkeler sanayileşmişlerdir.¹⁹³

¹⁹⁰http://www.eac.int/index.php?option=com_content&view=article&id=1525:great-lakes-economic-community-cepgl-and-eac-sign-memorandum-of-understanding&catid=146:press-releases&Itemid=194 23.01.2015

¹⁹¹ http://en.wikipedia.org/wiki/Economic_Community_of_the_Great_Lakes_Countries 23.01.2015

¹⁹² <http://www.cemac.int/> 24.01.2015

¹⁹³ <http://www.cemac.int/> 24.01.2015

1.3.4.1.2.7. Doğu ve Güney Afrika Tercihli Ticaret Alanı (PTA)

1981’de kurulmuş olup zamanla gümrük birliğine dönüştürülmesi hedeflenmiş¹⁹⁴ ve 15 üye ülkeden oluşmaktadır. Bunlar; Burundi, Comoros, Cibuti, Etyopya, Kenya, Lesotho, Malavi, Mauritius, Ruanda, Somali, Svaziland, Tanzanya, Uganda, Zambiya ve Zimbabve'dir. PTA coğrafi bölgesi, yapısı ve oluşumuyla ECOWAS'a benzer. Yaklaşık 165 Milyon nüfus ve 50 Milyar dolarlık bir potansiyeli kapsamaktadır. PTA'nın hedefleri arasında bölgesel ticari ve ekonomik işbirliğinin artırılmasıdır. Bu amaca yönelik olarak Ticaret ve Kalkınma Bankalarının kurulması hedeflenmiştir. Bu hedeflerin aksine birlikte istenilen homojen yapı oluşturulamamıştır.¹⁹⁵

1.3.4.1.3. Asya Kıtasında Bölgesel Ekonomik Anlaşmalar

Güney ve Doğu Asya bölgelerinde dikkati çeken birleşmelerin arasında Asya ve Pasifik Ekonomik İşbirliği (APEC) ile Güney-Doğu Asya Ulusları Birliği (ASEAN), Bangkok Anlaşması ve Güney Asya Bölgesel İşbirliği Topluluğu'dur (SAARC).¹⁹⁶

1.3.4.1.3.1. Güneydoğu Asya Ulusları Topluluğu (ASEAN)

Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (ASEAN), Vietnam Savaşı'ndan kaynaklanan komünist genişlemeye karşı olarak, 8 Ağustos 1967 tarihinde Bangkok'ta Malezya, Endonezya, Filipinler, Tayland ve Singapur'un aralarında bulunduğu ülkelerle kurulmuş bir örgüttür¹⁹⁷. ASEAN'ın kuruluşunda siyasal ve askeri faktörler önemli rol oynamıştır. Zaten örgütün faaliyetleri de bu yönde ilerlemiştir.¹⁹⁸

2005 yılında örgütün toplam gayri safi yurtiçi hasılası yaklaşık 900 milyar dolardır ve yıllık büyüme % 4 olarak gerçekleştirilebilmiştir. 2006'da GSYH 1,066 trilyona yükselmiştir. 8 Ocak 1984'te Bruney Daru's-Selam, 28 Temmuz 1995'te Vietnam, 23 Temmuz 1997'de Lao PDR ve Birmanya ve 30 Nisan 1999'da Kamboçya örgüte dâhil olmuştur. Resmî adı Association of South East Asian Nations (ASEAN) olup üçüncü dünya ülkeleri arasındaki iş birliği teşkilâtlarının en başarılılarından biridir. 4,5 Milyon kilometre kare coğrafyaya yayılan ASEAN bölgesinin kapsadığı nüfus yaklaşık 500 Milyon'dur.¹⁹⁹

¹⁹⁴ Seyidoğlu, s.. 255.

¹⁹⁵ Küçükkocaoğlu, “Dünya'daki Gümrük Birlikleri, Milletlerarası Yapılan İktisadi ve Ticari Anlaşmalar” <http://www.baskent.edu.tr/~gurayk> [01.02.2015]

¹⁹⁶ Seyidoğlu, s.. 256.

¹⁹⁷ <http://www.asean.org/> [01.02.2015]

¹⁹⁸ Seyidoğlu, s.256.

¹⁹⁹ Bilgen, M., “Uluslararası Birlikler: Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (Asean)”, <http://www.tv5haber.com/> [01.02.2015]

ASEAN örgütünün hedefi üye ülkeler arasında ticari ve ekonomik büyümesinin sağlanabilmesi için işbirliği imkanlarının artırılması ve böylece toplumsal ve kültürel gelişimin sağlanarak bölgede barış ve istikrarın sağlanmasıdır. Birliğin amacı, ortaklık ve eşitlik ilkelerine dayalı olarak bölgede ekonomik büyümeyi, sosyal ve kültürel gelişmeyi sağlamak, istikrar ve barışı güçlendirmek, eğitim, teknoloji ve yönetim alanlarında araştırma ve geliştirmeye yardımcı olmak, endüstri alanında daha güçlü iş birliğine gitmek, halkın yaşama standardını yükseltmek, Güneydoğu Asya üzerindeki araştırmaları teşvik etmek, bölgesel ve milletlerarası teşkilâtlarla yararlı iş birliği ve ilişkileri sürdürmek şeklinde gösterilmiştir. Bu hedeflerde bu örgütle sağlanmış ve üye ülkelerin özellikle Japonya Tayvan ve Güney Kore'nin hızlı bir sanayileşme gösterdiği görülmüştür. Yine Singapur, Malezya gibi ülkeler de büyük atılımlar yapmışlardır.²⁰⁰

2003 yılında ASEAN liderlerinin ASEAN'ın 3 bölümü kapsamı gerektiği kararı üzerine ASEAN Güvenlik Topluluğu, ASEAN Ekonomik Topluluğu ve ASEAN Toplum ve Kültür Topluluğu oluşturulmuştur. ASEAN'ın kapsamlı bir entegrasyon hedefi olmasına karşın bunun yavaş ilerlediği ifade edilebilir. ASEAN'ın değerleri 'Tek Vizyon, Tek Kimlik, Tek Toplum' olarak verilmektedir. Buna göre uzun vadeli bir vizyona sahip, Asyalı ortak kimliğine dayandırılan ortak hedefleri olan tek toplumlu bir yapıya ulaşmayı amaçlayan geniş kapsamlı bir entegrasyon hedefi vardır. Buna yönelik önemli adımlar atılmış olup hedeflerine yönelik gayret etikleri değerlendirilmektedir.²⁰¹

Bankok anlaşmasına taraf ülkeler yukarıda izah edildiği gibi ASEAN'ı oluşturmuşlardır. Geri kalan ülkelerden olan Bangladeş, Hindistan, Laos, Kore Cumhuriyeti ve Sri Lanka gibi ülkeler ise kendi aralarında ayrı bir ekonomik grup kurmuşlardır.²⁰²

1.3.4.1.3.2. Güney Asya Bölgesel İşbirliği Topluluğu (SAARC)

Güney Asya halklarının refahlarının artırılması, yaşam kalitesinin yükseltilmesi amacıyla bölgesel ekonomik etkinliğinin artırılması, sosyal ve kültürel kalkınmanın teşvik edilmesi ve bölge ülkelerinin özgüvenlerinin artırılması gibi amaçlarla ekonomik odaklı üye ülkeler arasında ticaretin iyileştirilmesi hedefleriyle 8 Aralık 1985'te kurulmuştur.²⁰³ Üyeleri;

²⁰⁰ Seyidoğlu, s. 256.

²⁰¹Demirbaş, Ç.E., Aydın, G., "Bir Örgütlenme Çerçevesi Olarak 'ASEAN Yolu'nun Başarısı", **Uluslararası Hukuk ve Politika**, Cilt: 10, Sayı: 37, ss.71-107, 2014, s.101

²⁰² Seyidoğlu, s. 257.

²⁰³ <http://www.saarc-sec.org/> [02.02.2015]

Bangladeş, Bhutan, Hindistan, Maldivler, Nepal, Pakistan ve Sri Lanka yer almaktadır.²⁰⁴ Türkiye'nin özellikle Afganistan'ının istikrara kavuşması ve yakın ilişkiler içerisinde bulunduğu kardeş lke Pakistan'la temas hedefleriyle 2011 yılında gözlemci üyelik için başvuruda bulunmuştur.²⁰⁵

1.3.4.1.3.3. Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ)

İstanbul'da 25 Haziran 1992 tarihinde imzalanan bir anlaşma ile kurulmuş bir işbirliği rgtdr²⁰⁶. Kuruluş antlaşmasına göre örgütün kapsamı; üyelerin insan, doğal ve diğer kaynakların ortak bir Şekilde en verimli kullanılması, ayrıca ye devletler arasında; ticari ve ekonomik başta olmak üzere sağlık, tarım, bankacılık, turizm ve evre gibi diğer konularda da işbirliğinin sağlanmasıdır. Gümrükler ve diğer güvenlik konuları da örgütün kapsamındadır. Yapılan anlaşmaya göre temel ekonomik işbirliğidir ancak savunmada da detkin olunmak istenmektedir. Örgütün en önemli kurumu Karadeniz Ticaret ve Kalkınma Bankası'dır. Ekonomik büyüklük ve potansiyel Rusya'ya rağmen göreceli düşüktür.²⁰⁷

1.3.4.1.3.4. şanghay İşbirliği rgt (şİÖ)

Çin'in öncülüğünde 1996 yılında başlayan girişimler (bu yıllarda 5 yeyle) sonucunda 2001 yılında (Tacikistan'ın da katılımıyla) 6 Asya ülkesiyle şanghay İşbirliği rgt (şİÖ) kurulmuştur (Çin Halk Cumhuriyeti, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan).²⁰⁸ rgt askeri amaçlı kurulmuş olsa da ilerleyen yıllarda kapsamını genişleterek ekonomik işbirliği konusunda da ciddi adımlar atmıştır. Buna göre karşılıklı güvenle, üyeler arası dayanışmanın arttırılması, ticari ve ekonomik işbirliklerinin güçlendirilmesi hedeflenmiştir. Bu hedefe yenlik olarak 2006 yılında şİÖ (İş Konseyi) kurulmuştur. Bu yapıyla Çin, Rusya ile birlikte Orta Asya enerji kaynaklarını kontrol etme amacındadır. KEİ'yle karşılaştırıldığında şİÖ'nn ekonomik ve siyasi gücü oldukça güçlüdür. Özellikle enerji kaynakları açısından dünya ekonomisine ve politikasına etki edebilecek bir seviyededir.²⁰⁹

²⁰⁴ Seyidoğlu, s.257.

²⁰⁵ <http://www.mfa.gov.tr/guney-asya-bolgesel-isbirligi-orgutu.tr.mfa> [02.02.2015]

²⁰⁶ <http://www.bsec-organization.org/Pages/homepage.aspx> [03.02.2015]

²⁰⁷ şahin, M., **Karadeniz Ekonomik İşbirliği ve şanghay İşbirliği rgtnn Ekonomik Entegrasyon Bağlamında Karşılaştırılması**, TÜBAV Bilim 4(2) 2011 s. 146

²⁰⁸ <http://www.sectso.org/EN123/> [01.02.2015]

²⁰⁹ şahin, 2011, s. 147

1.3.4.1.4. Ortadoğu Bölgesinde Ekonomik Anlaşmalar

Ortadoğu ülkeleri olarak; Türkiye (Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti dahil), Suudi Arabistan, Ürdün, İsrail, Filistin, Lübnan, Suriye, Bahreyn, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Kuveyt, Umman, Yemen Cumhuriyeti, Mısır, Irak ve İran'dan oluşan coğrafi bir bölgedir. Her ne kadar bu ülkeler aynı coğrafyada ve aynı dine mensuplar ise de ekonomik yapıları yanında, siyasal ve sosyal sitemleri açılarından da birbirlerinden önemli ölçüde farklılık göstermektedirler.²¹⁰ 20.yy'ın başları itibarıyla buhar makinasının büyük yer kaplayan ve taşınması oldukça güç olan kömürün yerine İngilizlerin adı anılan bölgedeki petrol keşfi dünya ekonomik gidişatını aynı zamanda bu bölgenin de kaderini belirlemiştir. Bölge ülkelerinin hepsinin petrol odaklı birekonomisi olduğundan söz edilemez ancak hepsinin ekonomik özelliklerinin çarpıklığından, dağınıklığından ve yapısal dönüşüme ihtiyaç duyduğundan rahatlıkla bahsedilebilir. Bu anlamda ekonomik kalkınma, ekonomik büyümeyi içeren ama ekonomik ve sosyal dokudaki niteliksel dönüşmeleri de beraberinde getiren bir süreçtir. Bu nedenle, ekonomik kalkınmalarını gerçekleştirmek isteyen Ortadoğu ülkeleri ekonomik yapılarında bir reform süreci başlatmalıydılar.²¹¹

Genel olarak değerlendirildiğinde; Türkiye'nin özellikle 1982'den bu yana yaşadığı tecrübeler Ortadoğu ülkelerine ekonomik yapılarını dönüştürmede iyi bir örnek teşkil edebilir.²¹² Özellikle Batı'ya olan yakınlığı (hem coğrafi hem de temel gelişmişlik düzeyleri noktasında) Ortadoğu ülkeleri için bir model olabilir. Yine, tarihten gelen farklı toplumları bir arada tutabilme ve köklü devlet geleneği diğer avantajlarıdır. Ortadoğu ülkelerinin geneli değerlendirildiğinde gelişmiş ülkeler düzeyine çıkabilecek temel gereksinimlere sahip tek ülke Türkiye'dir denilebilir. Ancak kutuplaşmanın açıkca ortada olduğu dünya siyasetinde bu tek başına bir don kişotluk örneğinden başka bir şey olamaz. Birlikte hareket edilip ortak paydada bir araya gelinmesi, enerji merkezi olan Ortadoğu'nun ve nihayetinde kadim dünyanın kaderini kıyamete kadar değiştirebilir.²¹³

1.3.4.1.4.1. Gelişen Sekiz Ülke (D8) Topluluğu

Türkiye'nin öncülüğünde 15 Ağustos 1997 tarihinde 8 ülkenin Devlet Başkanlarının İstanbul'da Çırağan Sarayında bir araya gelerek imzaladıkları anlaşma ve temel statü ile

²¹⁰Öztürkler, H., "Ortadoğu Ülkelerinin Ekonomik Yapılarının Temel Özellikleri", **Ortadoğu Analiz**, Haziran 2009, Cilt 1 - Sayı 6, s.66

²¹¹ Öztürkler, s.70

²¹² Öztürkler, s.71

²¹³ Öztürkler, s.71

kurulmuş olan D-8'ler, Türkiye, Endonezya, Bangladeş, Nijerya, Pakistan, İran, Mısır ve Malezya'dan oluşmaktadır.²¹⁴ Topluluğun daimi sekreteryası İstanbul'dadır.

D-8'lerin bayrağında yer alan 6 tane yıldız, D-8'lerin temel ilkelerini sembolize etmektedir. Bunlar; “Savaş değil, barış!”, “Çatışma değil, diyalog!”, “Çifte standart değil, adalet!”, “Üstünlük değil, eşitlik!”, “Sömürü değil, işbirliği!” ve “Baskı ve tahakküm değil, insan hakları, hürriyet ve demokrasi” dır.²¹⁵

D-8 girişiminde temel amaç; büyük ekonomik potansiyeli ve geniş bir alana yayılmış nüfüsü ve coğrafi konumları nedeniyle önem arzeden İslamiyeti benimsemiş ülkelerin aynı hedefler için bir araya gelmesidir. Topluluk bölgesel amaçlar için kurulmuş gibi gözüksede küresel amaçları hedeflemiştir ve tüm gelişmekte olan ülkelerin üyeliğe açıktır. D-8 üyelerinin hepsi aynı zamanda İKÖ üyesidir ve bu örgüt içinde teknolojik ve ekonomik kalkınma düzeyleri, ticari potansiyelleri ve nüfusları bakımından önde gelen ülkeler arasındadır.²¹⁶

D-8 çerçevesindeki işbirlikleri ülkelere göre tanımlanmış sektörlere göre gerçekleştirilmektedir. Türkiye sanayi, sağlık ve çevre konularında; Bangladeş kırsal kalkınma; Endonezya yoksullukla mücadele ve insan kaynakları; İran bilim ve teknoloji; Malezya finans, bankacılık ve özelleştirme; Mısır ticaret; Nijerya enerji; Pakistan ise tarım ve balıkçılık alanındaki işbirliği çalışmalarını koordine etmektedir.²¹⁷

1.3.4.1.4.2. Arap Birliği (Ligi)

Arap Birliği kurucu üyelerin tamamının İslâm ülkesi olduğu Mısır, Suudi Arabistan, Irak, Ürdün, Suriye, Lübnan ve Yemen tarafından 1945 yılında kurulmuştur²¹⁸. Arapça adı “Câmiatü'd-düveli'l-Arabiyye” olan birlik, bağımsızlıklarını henüz yeni kazanmış bulunan kurucu üyelerin, İngiltere, İtalya ve Fransa gibi devletlerin sömürgeci siyasetlerini sürdürmeleri karşısında hürriyet ve hâkimiyetlerini korumak, siyasî, askerî, ekonomik ve sosyal güçlerini birleştirmek üzere kurulmuştur. Birliğin amacı 25 Eylül 1944'te imzalanan İskenderiye Protokolü ile ortaya konulmuş ve 22 Mart 1945'te yirmi esas ve üç ek maddeden oluşan ‘Arap Birliği Antlaşması’ imzalanmıştır. Daha sonra Libya, Sudan, Tunus ve Fas, Kuveyt, Cezayir, Güney Yemen, Bahreyn, Uman, Katar. Birleşik Arap Emirlikleri,

²¹⁴ <http://www.developing8.org/> [02.02.2015]

²¹⁵ <http://www.developing8.org/> [02.02.2015]

²¹⁶ <http://www.developing8.org/> [02.02.2015]

²¹⁷ <http://www.developing8.org/> [02.02.2015]

²¹⁸ <http://www.lasportal.org/Pages/Welcome.aspx> [03.02.2015]

Moritanya, Somali, Filistin Kurtuluş Teşkilâtı ve Cibuti de birliğe katılmıştır. Bugün toplam üye sayısı 22 olup, savaş nedeniyle Ekim 2011'den beridir Suriye'nin üyeliği askıya alınmıştır.²¹⁹

Arap Birliği'nin başlıca faaliyetleri siyasal, ekonomik ve sosyal alanlarda olmasına karşın 1950 yılında “Müşterek Savunma ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması”nın imzalanmasıyla ve ardından 1976'da “Arap Barış Gücü”nün kurulmasıyla askeri bir özellik de kazanmıştır. Buna göre; taraf ülkelerden birine yapılan silahlı saldırı, diğer üye ülkeler tarafından kendilerine yapılmış olarak kabul edilmekte ve ortaklaşa karşı konulması gerekmektedir. Özellikle İsrail'e karşı güç birliği profi çizen örgüt Lübnan'daki İç Savaş'ta etkin rol oynamayı amaçlamıştır. Askeri güce katılım oranları şu şekildedir; Suudi Arabistan ve Kuveyt (% 20), Birleşik Arap Emirlikleri (% 15), Katar (% 10) ve diğer Arap ülkeleri (%35)'dir.²²⁰

Arap Birliği, kurulduğu tarihten bu yana Arap dünyasını ilgilendiren sorunla yakından ilgilenmeye gayret etmiş olmasına karşın özellikle Filistin meselesinde İsrail'e karşı etkin bir kazanım elde edememiştir. Kurulduğu günden bu yana yaşanan siyasal ve bölgesel gelişmeler örgütün etkinliği en düşük seviye çekmiştir. Birliğin ana odağı; Arap-İsrail çatışmaları, Filistin sorunu, Lübnan İç savaşı, İsrail'in izlediği yayılmacı politikası ve Filistin mültecileri gibi problemler teşkil etmektedir. Ancak bu konulardan hemen hemen hiçbirinde kayda değer hiçbir kazanım sağlayamamıştır.²²¹ 1957'de üye ülkeler arasındaki ekonomik ilişkileri düzenlemek ve bütünleştirmek amacıyla “Arap Ekonomik Konseyi” kurulmuş, ayrıca Irak, Libya, Morilnaya, Ürdün, Suriye, Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti ve Mısır'ın katılımıyla 1964'de üye ülkeler arasında gümrüklerin kaldırılması ve ticaretin serbest bırakılması amacıyla “Arap Ortak Pazarı” kurulmuştur.²²²

1.3.4.1.4.3. İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT)

İİT, ağırlığı Asya Kıtasında ve müslüman olmak üzere dört kıta üzerinde toplam 57 üyeye sahip, Birleşmiş Milletler (BM)'den sonra eb büyük ikinci uluslararası teşkilattır ve 1969'da kurulmuştur. İİT politik nedenlere bağlı olarak oluşturulmuş olsa dahi zaman içerisinde İslam ülkeleri arasında yapısal olarak en kapsayıcı ekonomik ve ticari işbirliği örgütlenmesine sahip bir yapı haline dönüşmüştür. Günümüzde ekseriyetle nüfusu Müslüman

²¹⁹ TDV İslâm Ansiklopedisi. yıl: 1991, cilt: 3, sayfa: 325

²²⁰ http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/831/arak_birligi_ne_ise_yarar [02.02.2015]

²²¹ http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/831/arak_birligi_ne_ise_yarar [02.02.2015]

²²² http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/831/arak_birligi_ne_ise_yarar [02.02.2015]

olan bazı üye ülkeler arasında ekonomi, siyaset, kültür ve bilim alanlarında sosyal dayanışma ve işbirliğini artırmayı amaçlayan bir kuruluş haline gelmiştir. Genel Sekreterliği Suudi Arabistan'ın Cidde şehrinde yer almaktadır. 5 gözlemci üyesi bulunmaktadır. İİT'de resmi diller olarak, İngilizce, Fransızca ve Arapça kullanılmaktadır²²³. Suriye'nin üyeliği 14-15 Ağustos 2012 tarihlerinde düzenlenen IV. Olağanüstü İİT Zirvesi'nde askıya alınmıştır.²²⁴

Diğer uluslararası örgütlenmeler gibi İİK'nin de gücü üyesi ülkelerin güçleriyle ilgili bir konudur. Büyük bir teşkilat olan İİK, dini ve kültürel kimliği esas alınarak oluşturulmuştur. Ancak faaliyetleri diğer kuruluşlar gibi siyasi ve ekonomik olarak devam etmektedir.²²⁵

En büyük ekonomik faaliyetleri İslam İşbirliği Teşkilatı Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi (İSEDAK) altında gerçekleştirilmekte olup, İslam Kalkınma Bankası da önemli faaliyetlerindedir. İSEDAK; İslam dünyasının ekonomik ve ticari işbirliğine yönelik en etkin ve büyük platformudur. İSEDAK, üye ülkelerin ve genel olarak tüm müslüman toplumun (ümme) ortak kalkınma sorunlarını belirlemek ve çözümler üretmek üzere kurulmuş bir forumdur. İİT'nin dört daimi komitesinden biri olan İSEDAK, 1981 yılında Mekke/Taifte düzenlenen 3. İslam Zirve Konferansı'nda kurulmuştur. İSEDAK'ın önemli faaliyetleri olarak, TC. Cumhurbaşkanlığı'nın başkanlığında her yıl yapılan toplantıda gümrüklerin indirilmesi konusunda önemli mesafeler alınmıştır. İşçi hareketleri ve göçü konuları da diğer önemli başlıklardan olmuştur.²²⁶

İslam Kalkınma Bankası (İKB), Aralık 1973 yılında müslüman ülke dışişleri bakanlarınca Cidde'de kurulmuştur.²²⁷ Amacı İİT'nde olduğu gibi hızlı ekonomik gelişmeyi ve üye ülkelerin sosyal gelişmelerinin sağlanabilmesi için ortak çalışabilmektir. Banka ile fakir ülkelere destekler sağlanmakta ve büyük proje ve organizasyonlar için ortak bir finansal zemin bulunmaktadır. Diğer faaliyet alanları olarak; üye ülkelerin kredi kullanım durumlarında düşük faizler söz konusu olup uzun zamana yayılmıştır. Afet ve olağanüstü durumlarda yardımlar yapılır. Üye ya da üye olmayan ülkelerle kültürel işbirliğinin sağlanması için eğitime yönelik destekler sağlanır. Bu amaçlara uygun olarak da altyapılar için finans desteği söz konusudur.²²⁸

²²³ İslam İşbirliği Teşkilatı. Erişim: 20.04.2015, İİT, <http://www.oic-oci.org>

²²⁴ <http://www.mfa.gov.tr/islam-isbirligi-teskilati.tr.mfa> [02.02.2015]

²²⁵ http://unityofislam.com/default.asp?kat_no=133 [03.02.2015]

²²⁶ http://www.comcec.org/TR_YE/default.aspx [02.02.2015]

²²⁷ http://www.isdb.org/irj/portal/anonymous?guest_user=idb_en [03.02.2015]

²²⁸ http://www.isdb.org/irj/portal/anonymous?guest_user=idb_en [03.02.2015]

İİK'nın diğer organları olarak üç komisyon söz konusudur. Kültür İşleri Daimi Komisyonu, Ekonomik İşler Daimi Komisyonu, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanıdır; bu devamlıdır. Teknolojik İşler Daimi Komisyonu Başkanı da Pakistan Cumhurbaşkanı'dır.²²⁹

1.3.4.1.4.4. Büyük Arap Serbest Ticaret Bölgesi (GAFTA)

1981 yılında Arap Ligi'nce ön çalışmaları ve önerisini yapılmış olup ve 1997 yılında 14 Arap ülkesinin biraraya gelerek oluşturdukları ticari temelli bir yapıdır. Bunlar; Bahreyn, Mısır, Irak, Kuvety, Lübnan, Libya, Fas, Umman, Katar, Suudi Arabistan, Sudan, Suriye, Tunus, Yemen ve Birleşik Arap Emirlikleri'dir²³⁰. 2009 yılında birliğe Cezayir de katılmış ve şu an sayısı 17 üyeye sahiptir. Bölgesel ticaret serbestliğiyle Arap Ülkelerinin toplam ticaretinin hemen hemen tümünü kapsamaktadır. Arap Ligi'yle sıkı ilişkide olup yönetimi bu birliğin oluşturduğu bir konseyce (ESC) yürütülmektedir. GAFTA ile ortak ticaret ve ekonomik işbirliği imkanlarının artırılması ayrıca gümrüklerin ortak bir tarifide toplanması gibi çalışmaları vardır ancak bu hedefler noktasında pek de başarılı olduğu değerlendirilmemektedir. Sudan 2002 yılında az gelişmiş ülke özel statüsünde örgüte katılmıştır.²³¹

1.3.4.2. Gelişmiş Ülkeler Arasında Bölgesel Ekonomik Anlaşmalar

1.3.4.2.1. İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı (OECD)

1948 yılında "The Organisation for European Economic Cooperation (OEEC)" 2. Dünya savaşında yıkılmış olan Avrupa kıtasının yeniden inşası için oluşturulmuştur. Ülkelerin ekonomik dayanışmalarının farkına varmasıyla Avrupa'yı değiştirecek yeni bir dönemin başlamasına neden olmuştur. OEEC'nin başarılı çalışmaları ve etki alanını daha genişletmesiyle ABD ve Kanada 14 Aralık 1960 yılındaki OECD kongresinde birliğe giriş imzasını atmışlardır. Sözleşmenin resmi olarak 30 Eylül 1961 yılında yürürlüğe girmesiyle resmi olarak Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) ortaya çıkmıştır. Japonya'nın birliğe katılımı 1964 yılında olmuştur. Bugün 34 üyesiyle OECD, küresel çaptaki problemleri tespit, tartışma ve analiz etmekte ve çözüm politikaları

²²⁹ http://www.isdb.org/irj/portal/anonymous?guest_user=idb_en [03.02.2015]

²³⁰ http://www.mfa.gov.tr/buyuk-arap-serbest-ticaret-bolgesi-_gafta__-araplarin-ekonomik-butunlesme-cabalarinin-bugunku-duzeyi_.tr.mfa [03.02.2015]

²³¹ http://www.mfa.gov.tr/buyuk-arap-serbest-ticaret-bolgesi-_gafta__-araplarin-ekonomik-butunlesme-cabalarinin-bugunku-duzeyi_.tr.mfa [03.02.2015]

oluşturmaktadır.²³² OECD'nin çarpıcı ve başarılı bir sicili vardır. Örneğin ABD birliğe katıldıktan 50 yıl sonra ulusal zenginliğini 3 katına çıkarmıştır.²³³

OECD'nin misyonu; dünyada insanların ekonomik ve sosyal refahını artıracak politikalar teşvik etmek olarak tanımlanır. OECD, hükümetlerin ortak problemler ile ilgili beraber çalışabilecekleri, deneyimlerini paylaşabilecekleri ve çözümler arayabilecekleri bir forum düzenlenir. OECD, hükümetlerle beraber ekonomik, sosyal ve çevresel değişimleri meydana getiren etmenler üzerinde ortaklaşa çalışmalar yapmaktadır. OECD, verimlilik, yatırımların ve ticaretin hareketlerini ölçmektedir. Gelecek ile ilgili trendleri tahmin edebilmek için verileri toplanır, karşılaştırılır ve analiz edilir. Tarım ve vergiden kimyasal ürünlerin güvenliği gibi geniş yelpazede standartları belirlemektedir. OECD'nin amaçları; üye ülkelerde ekonomik istikrar ve büyümeyi, üye olmayan ülkelerde kalkınmanın teşvikini, dünya ticaretinin ayrımcı olmayan bir temelde genişletilmesini sağlamaya çalışmaktadır.²³⁴

Ayrıca OECD, insanların hayatlarını etkileyen sorunlar, ne kadar vergi ödedikleri ve sosyal güvenlik, boş vakitlerini nasıl harcadıklarına dair günlük olgular ve ilgili araştırmaları da yapmaktadır. Farklı ülkelerin eğitim kurumlarının gençleri modern hayata nasıl hazırladıklarını ve ileri yaştaki vatandaşların emeklilik sistemleri ile ilgili de çalışmalar yapmaktadır.²³⁵

OECD, 1960 yılında 18 Avrupa Birliği üye devleti, Amerika Birleşik Devleti ve Kanada'nın katılımıyla gelişmekte olan ve gelişmiş 34 ülkeyi kapsamaktadır. Üyeler; Avustralya, Avusturya, Belçika, Kanada, Şili, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, Macaristan, İzlanda, İsrail, İtalya, Japonya, Güney Kore, Lüksemburg, Meksika, Hollanda, Yeni Zelanda, Norveç, Polonya, Portekiz, Slovakya, Slovenya, İspanya, İsveç, İsviçre, Türkiye, Birleşik Krallık, Amerika Birleşik Devletleri'dir. Mayıs 2007'de, OECD ülkeleri Şili, İsrail, Rusya ve Slovenya ile üyelik çalışmalarının yapılmasını kabul etmiş ayrıca Brezilya, Çin, Hindistan, Endonezya ve Güney Afrika ülkelerine "gelişmiş işbirliği (enhanced engagement)" adında yeni bir program teklifinde bulunulmuştur. Birliğe en son katılan ülkelerden Şili 7 Mayıs 2010, Slovenya 21 Temmuz 2010, İsrail 7 Eylül 2010 ve Estonya 9 Ekim 2010'dır.²³⁶

²³² TC Başbakanlık DPT, Rapor, 1995.

²³³ <http://www.oecd.org/about/history/> - 19.01.2015

²³⁴ TC Başbakanlık DPT, Rapor, 1995., s 62.

²³⁵ <http://www.oecd.org/about/> - 19.01.2015

²³⁶ <http://www.oecd.org/about/membersandpartners/> 21.01.2015

1.3.4.2.2. Kanada - ABD Serbest Ticaret Anlaşması (CUSTA)

Kanada ile Amerika Birleşik Devletleri arasında görüşmeleri 1986 yılında başlayıp 4 Ekim 1987'de tamamlanan Serbest Ticaret Antlaşması (CUSFTA) yürürlüğe girmiştir. Anlaşmadaki ana amaç karşılıklı ticaretin liberal bir forma sokulmasıdır. Anlaşmanın önemli unsurları, gümrük tarifelerinin ortadan kaldırılması, tarife dışı engellemelerin azaltılması ve hizmet ticaretini ele alan ilk anlaşmalardan biridir. Ayrıca anlaşmazlıkların adil ve süratli bir şekilde çözülmesi için bir uzlaştırma mekanizması da içermektedir. Ayrıca özel bir ticari anlaşmazlığı çözümlenmek için 1960'lı yıllarda, başlangıçta bazı sektörlerde serbest ticaretin sağlanması amacıyla yapılan görüşmeler neticesinde anlaşma sağlanmıştır. 1965 yılında GATT çerçevesinde "Auto Pact" adıyla ilk büyük ikili anlaşma imzalanmıştır.²³⁷ Bu şekilde ticaret önündeki engellerin kaldırılarak bir serbest ticaret bölgesi oluşturulmak istenmiştir.²³⁸ Anlaşma, mali hizmetlere ilişkin kısıtlamaların kaldırılmasını öngörmekte, yatırım girişlerini kolaylaştırıcı standartların geliştirilmesi, devlet ihalelerinin düzenlenmesi gibi konulara da açıklık getirmektedir. CUSFTA, Meksika'nın da katılımıyla yerini NAFTA'ya bırakmıştır.²³⁹

1.3.4.2.3. Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA)

NAFTA'nın temelleri 1965 yılında Kanada ile ABD arasında varılan "Autopact" anlaşmasıyla atılmıştır. Bu tarihten itibaren ABD-Kanada ticari ilişkileri hızlı bir artış göstermiştir. Diğer taraftan, Meksika da 1980'li yıllarda Kanada modelini benimsemiş ve ABD ile sıkı ekonomik ilişkiler sürecine girmiştir.²⁴⁰ Kuzey Amerika Ülkeleri Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA), 1 Ocak 1994 yılında Amerika Birleşik Devletleri, Kanada ve Meksika arasında hayata geçmiştir.²⁴¹ Bazı kaynaklarda ise anlaşmanın 12 Ağustos 1992 yılında yapıldığı geçmektedir.²⁴²

NAFTA ile üye ülkeler arasındaki ticari faaliyetler bir dizi düzenleme ile daha arttırılması ve liberelleştirilmesi hedeflenmiştir. Bu amaca ulaşmak üzere NAFTA bünyesinde, serbest ticaret komisyonu, koordinatörlük, çalışma grubu ve komiteler, sekreteryaya, işçi işbirliği komisyonu ve çevre işbirliği komisyonu gibi alt çalışma grubu ve odak faaliyetleriyürütücü birimler ve organizasyonlar oluşturulmuştur. NAFTA'nın, üye

²³⁷ TC Başbakanlık DPT, Rapor, 1995., s 71.

²³⁸ TC Başbakanlık DPT, Rapor, 1995., s 71.

²³⁹ <http://www.international.gc.ca/trade-agreements-accords-commerciaux/agr-acc/us-eu.aspx?lang=eng>
21.01.2015

²⁴⁰ TC Başbakanlık DPT, Rapor, 1995., s 71.

²⁴¹ «North American Free Trade Agreement (NAFTA),» 21 Ocak 2015. : <http://www.ustr.gov/trade-agreements/free-trade-agreements/north-american-free-trade-agreement-nafta>

²⁴² TC Başbakanlık DPT, Rapor, 1995., s 71.

lkeler ekonomilerine etkileri yanında, dünya ekonomisine etkileri ve dünya ticaretinin bölgesel bloklaşması açısından çok daha büyük önem taşımaktadır. Zira, ABD ilk kez serbest ticaret politikasından saparak, bölgesel bir entegrasyona gitmektedir.²⁴³

NAFTA, bir serbest ticaret bölgesi anlaşmasıdır. Buna göre; söz konusu anlaşmaya taraf  ülke kendi aralarında ticarete aralarındaki engelleri kaldırmayı dış ülkelere karşı da ortak bir tarife uygulamayı benimsemişlerdir. Anlaşmanın kapsamı sanayi ve tarım ürünlerini kapsamaktadır. Anlaşmaya göre gümrük vergilerinin 10 yıl içinde sıfırlanması hedeflenmiştir. Anlaşmaya ilave evre, fkrî mülkiyet ve taşımacılık gibi alanlarla bir nevi serbest ticaret bölgesi hüviyeti kazandırılmıştır.²⁴⁴

Serbest Ticaret Komisyonu; NAFTA yelerinin bakanlık temsilcilerinden oluşmaktadır. Anlaşmanın uygulanması ve daha fazla detaylandırılmasını denetler. Anlaşmanın yanlış yorumlanmasından kaynaklanan anlaşmazlıkları çözmeye yardımcı olur. Ayrıca NAFTA komitelerini, çalışma gruplarını ve diğer yan kuruluşların çalışmalarını denetler. NAFTA Koordinatörleri; anlaşmaya taraf ülkelerin kıdemli ticaret departman yetkililerinden oluşur. NAFTA'nın günlük yönetiminden sorumludurlar. NAFTA alışma Grupları ve Komiteleri; 30'dan fazla çalışma grubu ve komiteler, ticaret ve yatırımları kolaylaştırmak ve NAFTA'nın etkin bir şekilde uygulanmasını ve yönetimini sağlamak için kurulmuştur. Komite ve alışma Gruplarının temel çalışma alanları; malların ticareti, malların menşei ile ilgili kuralları, gümrük, tarım ticareti ve sübvansiyonları, standartlar, hkmet alımları, yatırım ve hizmetler, iş adamlarının sınır ötesi çalışmaları ve anlaşmazlık durumunda çözüm üretmektir. NAFTA Sekretaryası; her ye ülkenin ulusal şubelerinden oluşur. Anlaşma uzlaştırma hükümlerinin tatbik edilmesi ve Bölüm 14, Bölüm 19 ve Bölüm 20 de belirtilen uyuşmazlık çözüm süreçlerini yönetmekten sorumludur. Ayrıca yatırımlar ile ilgili Bölüm 11'de uzlaştırma hükümlerinin yerine getirilmesi ile ilgili sorumlulukları vardır. Panel, komite ve hukuki işlemleri mahkeme kayıtlarına benzer şekilde kayıt altına alır. Geçmiş ve mevcut anlaşmazlıklar üzerine güncel bilgiler içeren 3-dilli web sitesinin yönetimi de sağlar. İşçi İşbirliği Komisyonu; NAFTA yeleri arasında işçi ile ilgili konularda işbirliğini ve üyelerin i iş hukuku etkin şekilde sağlamak için kurulmuştur. Bu komisyon her ülkenin çalışma veya işçi bakanları ve yıllık çalışma programına göre Bakanlara yönetimsel, teknik ve operasyonel destek veren Sekretarya'dan oluşur.  ülkenin her birinde İşçilerden sorumlu departmanları yerel uygulama noktaları olarak hizmet vermektedir. evre İşbirliği Komisyonu; Ortaklar

²⁴³ İncekara, 1995, s.101

²⁴⁴ Seyidoğlu, s. 247.

arasında NAFTA Çevre yan anlaşmasının uygulanması amacıyla ve kıta boyunca çevresel problemlere ve fırsatlara dikkat etmek için kurulmuştur. Her ülkenin Çevre Bakanlarından oluşan bir Konsey, çevre anlaşması kapsamında her hangi bir konuda Konseye tavsiye verecek Ortak Basın Danışma Konseyi ve de idari, teknik ve operasyonel destek verecek Sekreteryadan oluşur.²⁴⁵

ABD'nin NAFTA üyeleri ile yaptığı ticaret, anlaşmanın yürürlüğe girmesiyle üç kat artmıştır. Bu artış miktarı dünyanın geri kalanının yaptığı ticaret miktarından bile daha yüksektir. 2011 yılında üç ülke arasındaki ticaret 1 Trilyon dolara ulaşmıştır. 1993-2013 yıllarında arasında ABD ile Meksika arasındaki ticaret 5 kat olarak artmasına rağmen Kanada ile 2 kat artmıştır. Bu karşın NAFTA üyesi olmayan ülkelerle ABD'nin ticareti aynı zaman dilimi içerisinde 3 kata yakın bir artış sağlamıştır. ABD'nin ihracatında birinci sırayı Kanada ikinci sırayı ise Meksika almasına rağmen İthalatta, Kanada ikinci ve Meksika ise üçüncü olabilmiştir. ABD'nin toplam NAFTA üyeleriyle yaptığı ihracatın oranı %33, ithalatı ise % 27 olmuştur.²⁴⁶

Türkiye'nin, NAFTA üyesi ülkeler arasında ABD ile ticaretinin daha çok yoğunlaştığı görülmektedir. ABD'ye ihracatın toplam ihracata oranı % 5.5'dur. 1992 yılı itibariyle toplam ihracatın % 6.3'ü NAFTA üyesi ülkelerle gerçekleşmiştir. NAFTA ülkelerinden yapılan toplam ithalatın %12'si üç ülkeyle gerçekleştirilmiştir. İthalatta ise en büyük payı yine ABD almıştır. NAFTA üyelerinden Kanada ve Meksika ile ticaretimizin zayıf olduğu göze çarpmaktadır.²⁴⁷

1.3.4.2.4. Avustralya - Yeni Zelanda Yakın Ekonomik İlişkiler Ticaret Antlaşması (ANZCERTA)

Avustralya-Yeni Zelanda Yakın Ekonomik İlişkiler Ticaret Antlaşması (ANZCERTA) ikili ticaret anlaşmalarından en etkili olanlarından biridir. Tarım ürünlerini de kapsayan tüm Trans-Tasman ticaretini büyük ölçüde kapsayan ve hizmet ticaretini de serbest bırakan ilk anlaşmadır. Anlaşmanın amacı; Avustralya ve Yeni Zelanda'yı kapsayan , Dünya Ticaret Örgütü ile uyumlu bir serbest ticaret bölgesi oluşturmaktır²⁴⁸. Anlaşma 1 Ocak 1983 yılında

²⁴⁵ «About NAFTA» Available: http://www.naftanow.org/about/default_en.asp. [21 Ocak 2015].

²⁴⁶ «The Federation of American Scientists (FAS),» : <https://www.fas.org/sgp/crs/row/R42965.pdf>. [26 Ocak 2015].

²⁴⁷ TC Başbakanlık DPT, Rapor, 1995., s 73.

²⁴⁸ «Australian Government: Department of Foreign Affairs and Trade,» : <http://www.dfat.gov.au/fta/anzcerta/>. 22 Ocak 2015

yürürlüğe girmiştir.²⁴⁹ Anlaşma ile tüm gümrük tarifeleri ve serbest bölge menşeli malların ticaretindeki ithalat veya ihracat miktar sınırlaması yasaklanmıştır. Yerli sanayi yardımı ve ihracat sübvansiyonları ve teşvikler yoluyla olmak üzere malların ticaretindeki pazar bozulmalarını en aza indirmek için önlemler alınmıştır. 1995 yılında imzalanan ANZFA Anlaşması ile Trans-Tasman gıda standartlarını uyumlu hale getirilmiş ve daha az engelleyici düzenlemeler ve daha fazla tüketici seçim hakkı sağlanmıştır. Malların ve mesleklerin karşılıklı tanımlanması ticaretin önündeki teknik engelleri kaldırmıştır. Yeni Zelanda GATT hükümlerini kabul ederken, Avustralya ise kabul etmemiştir. Bu anlamda, bu iki ülke diğer ülkelere karşı bir şekilde kendi hükümlerini uygulamaktadır denilebilir. İki ülke hükümetleri kendi aralarında ticaret üzerindeki engellerin kaldırılması noktasında mutabık kalmışlardır.²⁵⁰

ANZCERTA Yatırım Protokolü 1 Mart 2013 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Yatırımcılar Trans-Tasman bölgesinde yatırım yaparken bu protokol ile daha düşük uyum maliyetleri, yüksek tarama eşikleri ve daha net yasal kesinlikten yararlanırlar. Yeni Zelanda ve Avustralya arasındaki yatırım miktarı 100 Milyar Amerikan Dolarını aşmış durumdadır.²⁵¹ ANZCERTA, Avustralya ve Yeni Zelanda arasında daha geniş bir ekonomik ve ticari ilişkinin temelini oluşturmaktadır. 80'den fazla iki devletli anlaşmalar, protokoller ve diğer düzenlemeleri içermektedir. Bu düzenlemeler, ticari hareketler ve insanların seyahatleri, yatırımlar, havacılık, iş hukuku koordinasyonu, malların ve mesleklerin karışıklık tanınması, vergilendirme, sağlık, sosyal güvenlik, emeklilik taşınırılığı, gıda standartları ve devlet ihalelerini kapsamaktadır. Ticari hedeflerin birçoğuna ulaşılmasıyla, daha fazla ekonomik ilişkinin geliştirilmesi amacıyla Avustralya ve Yeni Zelanda hükümetleri aralarında Tek Ekonomik Pazar (TEP) yaklaşımına karar vermişlerdir. TEP ile Tasman genelinde iş, tüketici ve yatırımcı operasyonlarının yapılmasında kolaylık sağlanması amaçlanmaktadır.²⁵²

1.3.4.2.5. Avrupa Ekonomik Alanı - AEA (The European Economic Area)

1 Ocak 1994 tarihinde yürürlüğe giren EEA Anlaşması, Avrupa Birliği ülkeleri ile üç EFTA (İzlanda, Lihtenştayn ve Norveç) ülkeleri arasında tek bir pazar oluşturmak amacıyla oluşturulmuştur. EEA Anlaşmasına göre eğer bir ülke Avrupa Birliğine üye olursa doğal olarak da bu anlaşmanın bir parçası olmaktadır (Article 128). EEA, aynı Avrupa Birliğinde

²⁴⁹ «New Zealand Ministry of Foreign Affairs & Trade,» : <http://mfat.govt.nz/Trade-and-Economic-Relations/2-Trade-Relationships-and-Agreements/Australia/index.php#cerip>. [22 Ocak 2015].

²⁵⁰ TC Başbakanlık DPT, Rapor, 1995., s 75.

²⁵¹ «Australian Government: Department of Foreign Affairs and Trade,» : <http://www.dfat.gov.au/fta/anzcerta/>. [%1 tarihinde erişilmiştir22 Ocak 2015].

²⁵² «Australian Government: Department of Foreign Affairs and Trade,» : <http://www.dfat.gov.au/fta/anzcerta/>. [22 Ocak 2015].

olduğu gibi dört özgürlük üzerine kurulmuştur. Bunlar mal, hizmet, insan ve paranın serbest dolaşımıdır. Ayrıca anlaşma ile araştırma-geliştirme (ARGE), eğitim, sosyal politikalar, vre, tüketicinin korunması, turizm ve kültür gibi alanlarda işbirliği yapmaya da olanak tanımaktadır. EEA, Avrupa Birliğinden farklı olarak, ortak tarım ve balıkçılık politikalarını, gümrük birliğini, ortak ticaret politikalarını, ortak dış İlişkiler ve güvenlik politikalarını, adalet ve iç işleri politikalarını ve ortak para birliği alanlarını kapsamamaktadır.²⁵³

EEA Anlaşması çerçevesinde karar alma yetkisi için iki yapılı bir sistem oluşturulmuştur. EEA Anlaşması ve çalışmasına ilişkin esas kararlar, AB ile ortak organların birlikte oluşturduğu kurullar aracılığı ile alınır. EEA'nın EFTA lkeleri yasal yetkinliklerini EEA Anlaşmasına transfer edemedikleri gibi Avrupa Adalet Divanı ve Avrupa Komisyonunun direktiflerini doğrudan kabul edememektedirler. Bu durumu açmak için EEA Anlaşması ile EFTA lkelerinde Avrupa Birliğindeki organların benzerlerini teşkil etmiştir. Avrupa Birliğinin aksine EEA'nın EFTA lkeleri kararları ortak olarak alırlar.²⁵⁴

1.3.4.2.6. Avrupa Serbest Ticaret Birliği (EFTA)

EFTA 4 Ocak 1960 yılında Stockholm Sözleşmesi ile kurulmuştur. Örgütün amacı ye devletler arasında malların ticaretinin serbestleşmesi için bir yapı oluşturmaktır. Aynı zamanda EFTA, daha siyasi güdümlü olan Avrupa Ekonomik Topluluğuna (AET) karşı bir ekonomik denge unsuru olarak kurulmuştur. Roma anlaşmasının imzalanması sırasında tüm demokratik Avrupa lkeleri Birliğe ye olmaya davet edilmiş ancak Norveç, Danimarka, Avusturya, Portekiz, İsveç ve İsviçre İngiltere ile beraberdişarıda kalmayı tercih etmişlerdir. Çünkü İsviçre, Avusturya ve Finlandiya, o zamanın savaş koşullarında NATO lkelerinin oluşturduğu bir birliğe girmeyi tarafsızlıklarına ters görmüşlerdir.²⁵⁵

nce AET daha sonrasında Avrupa Topluluğu (European Community–EC) ve AB ile ilişkiler, EFTA'nın başından beri ana faaliyeti olmuştur. 1970'ler de AT ile Ticari Anlaşmalar yapılmış olup daha sonrasında 1994 yılında ise AB ile EEA Anlaşması yapılmıştır. 1990'ların başından beri EFTA, sadece AB ile değil Akdeniz, Orta ve Doğu Avrupa lkeleri ile ilişkiler kurmuştur. Son yıllarda ise yeni anlaşmalar ile Atlantik ve Asyaya ulaşmıştır.²⁵⁶

²⁵³ « The European Free Trade Association,» : <http://www.efta.int/eea/eea-agreement>. [22 Ocak 2015].

²⁵⁴ « The European Free Trade Association,» : <http://www.efta.int/eea/eea-agreement>. [22 Ocak 2015].

²⁵⁵ Seyidoğlu, s. 247.

²⁵⁶ «The European Free Trade Association,» : <http://www.efta.int/about-efta/european-free-trade-association>. [24 Ocak 2015].

Kurucu üyeler ve daha sonra katılan devletler zamanla birlikten ayrılıp Avrupa Birliğine katılmışlardır.²⁵⁷

1.3.4.2.7. Avrupa Gümrük Birliği ve Avrupa Türkiye Ortaklık Anlaşması

Gümrük Birliğinin amacı, üye ülkeler arasında gümrük tarifeleri ve kotaların kaldırılarak bölge içi ticaretin belirli kurallar çerçevesinde serbestleştirilmesi ve dışarıya karşı ortak bir tarife uygulanarak üye ülke menfaatlerinin korunmasıdır.²⁵⁸

Türkiye, 1959 yılında o zamanki adıyla Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET) üyelik için başvuruda bulunmuştur. 1963 Ankara anlaşması ile AET ile Türkiye arasında imzalanan Türkiye'nin tam üyeliği nihai bir hedef olarak benimsenmiş, tam üyeliğe giden yol (hazırlık dönemi), geçiş dönemi ve son dönem olmak üzere üç aşama öngörülmüştür.²⁵⁹

1970 yılında hazırlık dönemi Katma protokol imzalanarak tamamlanmıştır. Bu protokole göre geçiş döneminin başlaması öngörülmüştür. Bu geçiş dönemi kurallarına göre Türkiye ile üye ülkeler arasında kademeli gümrük birliğine geçiş hedeflenmiştir. Böylece 1971 yılı itibarıyla üye ülkelerin kapsadığı mallarda Türkiye lehine vergiler sıfırlanmıştır. Türkiye'nin kademeli geçişe uygun olarak zaman içinde üzerine düşen indirimleri yapması gerekirken çeşitli ekonomik sebepler ve beklenmeyen krizler nedeniyle bunlar ertelenmiştir.²⁶⁰ 1980'ler itibarıyla başlayan Özal'lı yıllarda uygulanan liberal ekonomik uygulamalar, dışa açılım politikaları, 1987 yılındaki birliğe tam **üyelik** başvurusu, Doğu Blok'unun yıkılması ve Soğuk Savaş'ın sona ermesi gibi nedenlerle ortaya çıkan yeni durumda Türkiye AB'ye daha da yakınlaşmıştır. 1 Ocak 1996 yılında Gümrük Birliği süreci nihayetlenilerek 1963 Ankara anlaşması ile başlayan süreç bir kısmıyla tamamlanmıştır.²⁶¹

Ekonomik entegrasyonun ilk aşaması serbest ticaretin sağlanmasıdır. Bu şekilde ülkeler aralarındaki ticareti daha kolay yapabilmekte ve engelleri kaldırabilmektedir. Ancak anlaşma dışındaki ülkelere özel tarifler uygulanmaktadır. Bu uygulamada kapsam bazı mal ve hizmetler için olabildiği gibi tüm ekonomik konularda da yapılabilir. Bu süreç nihayetinde Gümrük Birliği'ni getirmektedir ki bu da ekonomik entegrasyonun ikinci aşamasını oluşturmaktadır.²⁶² Gümrük Birliği ile malların tanımlı alan içerisinde kolayca ve serbestçe

²⁵⁷ «The European Free Trade Association:History,» : <http://www.efta.int/about-efat/history>. [24 Ocak 2015].

²⁵⁸ Seyidoğlu, s.221.

²⁵⁹ “AB-Türkiye Gümrük Birliği Değerlendirmesi”, Rapor No: 85830-TR, 28 Mart 2014.

²⁶⁰ “Gümrük Birliği'nin Türk Ekonomisine Etkileri”, Antalya AB Bilgi Merkezi, Ocak 2010

²⁶¹ “Gümrük Birliği'nin Türk Ekonomisine Etkileri”, Antalya AB Bilgi Merkezi, Ocak 2010.

²⁶² Pehlivan, G.G., “*Ekonomik Entegrasyonlar “Büyüme Etkisi”*”. <http://www.deu.edu.tr/userweb/dilek.seymen/uluslararasıiktisat.pdf> [24.01.2015]

dolaşımı sağlanabilmektedir. Türkiye ile AB arasındaki Gümrük Birliği mevzuatı bahsedilen serbetsliğin daha ötesinde ilave hükümler içermekte olup bunların Türkiye’ye zarar verdiği de değerlendirilebilir. Ancak bir yandan da üye ülkelerle bütünleşmeyi hızlandırmakta kendi iç süreç ve yapımızın değişmesini kolaylaştırmaktadır. Günümüzde gümrük birlikleri üzerine yüklenen anlamların daha ötesinde ekonomik entegrasyona katkıda bulunmaktadır.²⁶³

1.3.4.2.8. Avrupa Birliği (AB)

1932 yılında imzalanan Quichy Antlaşması ile Avrupa’da ilk ekonomik bütünleşme, Benelux adı verilen birleşme ile Belçika, Hollanda ve Lüksemburg arasında gerçekleştirilmiştir. Sonradan bu birleşmede istenilen amaca, 1944 yılında ulaşılmış ve Gümrük Birliği hayata geçirilmiştir.²⁶⁴

İkinci Dünya Savaşı’nda Avrupa her anlamda bir yıkıma uğramıştır. Bu durumdan kurtulmak ve topluluklar arası barışı sağlamak temel hedefleriyle Almanya, Belçika, Fransa, Hollanda, İtalya ve Lüksemburg tarafından yapılan ortak girişimlerle 1951 yılında başlangıçta Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğunu kurmuşlar, sonrasında da Paris Antlaşması ile 1957 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğunu (AET) ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğunu (Euratom) kurulmasını sağlayan Roma Antlaşmaları imzalanmıştır.²⁶⁵ Bu üç kuruluş birlikte, bugünkü Avrupa Birliğinin (AB) öncüsü durumunda olan Avrupa Ekonomik Topluluğunu (AET) oluşturmuştur.²⁶⁶

Sovyetler Birliği’nin 1991’de yıkılmasının hemen ardından, Avrupalı siyasetçiler entegrasyonlarını güçlendirme amacıyla 1992’de Maastricht Antlaşması’nı imzalamışlardır. Böylece; Avrupa Toplulukları (AKÇT, AET ve EURATOM), Ortak Dışişleri Güvenlik Politikası, Adalet ve İçişleri olmak üzere 3 temel alanda işbirliğine gidilmiştir. Ayrıca, parasal birliğin tamamlanması ile 1 Ocak 2002’de 12 ülke arasında “Euro” tedavüle girmiştir. Sonra da Avrupa vatandaşlığı kavramı üzerinde çalışılmıştır. 1993 yılında topluluğa üye olmak isteyen adaylar için “Kopenhag Kriterleri”nde mutabık kalınmıştır. Amsterdam Anlaşması ile 1999 yılında üye ve aday ülkelerin birliğe uyumu üzerine çalışmaları zorunlu hale getirilmiştir.²⁶⁷

²⁶³ Naci DOĞAN, “On Yıllık Dönemde Gümrük Birliği’nin Etkileri ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Mevzuat Dergisi*, Sayı:79, Temmuz 2004.

²⁶⁴ Kıraç ve İlhan, s.197

²⁶⁵ Seyidoğlu, s.233.

²⁶⁶ Ermağan, İ., “Avrupa Birliği Entegrasyonunda Süphecilik”, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, (7:2) 2012, s. 147

²⁶⁷ Ermağan, 2012, s. 148

Avrupa devletleri ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel ilişkilerini güçlendirerek birliğine devam etmişlerdir. Başlangıçta 6 ülke, sonra 12 ülke ve sonra da 26 üyeye çıkan sayıyla güçlenmişlerdir. Bugün; Almanya, Avusturya, Belçika, Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi, Hırvatistan, Hollanda, İngiltere, İrlanda, İspanya, İsveç, İtalya, Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Macaristan, Malta, Polonya, Portekiz, Romanya, Slovakya, Slovenya ve Yunanistan bu üyelerdir. Katılım müzakerelerini halen devam ettiği ülkeler ise; Türkiye ve İzlanda'dır. Diğer taraftan Makedonya, Karadağ ve Sırbistan'a ise adaylık statüsü verilmiştir.²⁶⁸

AB, Avrupa ülkelerinin yüzyıllar süren bir süre sonucunda ortaya koydukları en temel ortak paydadır. Temel amaç; kalıcı barışın sağlanması, üye ülke refahının daha da artırılması, özgürlük, demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü ve dayanışmadır. Bahsedilen bu değerler Avrupa'nın yükselmesi için temel değerleri oluşturmuştur. Esasında AB ile farklı kültür ve yapıdaki insanların eş bir seviyeye getirilmesi amaçlanmıştır.²⁶⁹

AB'nde ortaya konulan en büyük başarı ortak bir hukuktur. Bu eşi benzeri olmayan bir yapıyı ve tabiki başarıyı getirmiştir. Ortak hukuk ve bunun altyapısı farklı yapı ve hukuklara sahip ülkelerin bir arada yaşayabilmesini ve ortak bir hedefe yönelmesini sağlamıştır. Ekonomik olarak hem iç pazarda hem de dış pazarda dayanışma üye ülkelere güç vermiştir. Serbest dolaşım ve ortak para birimi bahsedilen bu yapıyı daha da güçlendirmiştir ve dünyada küresel bir güç haline gelmiştir. Ancak AB'nin kırılma yapısı derinlerinde hala mevcuttur. 500 milyona yakın vatandaşı ve 18 trilyon doları bulan gayrisafi milli hâsılası ile ekonomik olarak dünyanın en büyük ekonomisi olan AB'nin ekonomik gelişmişliğini vatandaşlarına yansıtarak refahı sağladığı görülmektedir. Para birimi Avro ise dolarla birlikte dünyada en yaygın kullanılan 2. Para birimidir.²⁷⁰

Türkiye uluslararası alanda etkin olabilmek ve gelişmiş ülkeler arasındaki yerini alabilmek için AB dışta olmak üzere OECD, NATO gibi organizasyonlarda yer almaya gayret etmiştir. AB için 1958 yılında çalışmalar başlanılmış olup, üyelik için bugüne kadar yapılması gereken ve atılması gereken tüm adımlar atılmıştır. 12 Eylül 1963 Ankara Anlaşması bir dönüm noktası olmuş ve topluluğa tam üyelik başvurusu yapılmıştır. Bu süreç, aradan geçen yıllarda ülkedeki darbelerle sekteye uğramışsa bile 1973 yılında yürürlüğe giren Katma

²⁶⁸ Ermağan, 2012, s. 148

²⁶⁹ Ermağan, 2012, s. 148

²⁷⁰ <http://www.ab.gov.tr/index.php?p=3> [04.02.1015]

Protokol'le ön hazırlık çalışmaları tamamlanmıştır. 1999 Aralık ayında da birliğe tam üyelik için adaylığımız tescillenmiştir. 2005 Ekim ayı itibarıyla da birlikle üyelik müzakerelerine başlanılmış, müktesebat uyum çalışmaları halen devam etmektedir.²⁷¹

1.3.5. Avrupa'nın “Bütünleşme Tercih” ve “Batılı” Fikri

Dünyada ilk defa Avrupa'da ortaya çıkan uluslar arası örgütlenme fikri, arkasında “Avrupalı devletlerin kendi aralarında bir “dinsel hukuk” yaratma arzusunu” taşımaktadır. *Avrupalı devletleri bir araya getiren ortak hedef, kutsal yerlerin (Kudüs) Müslümanlardan ve Türklerden kurtarılması ve Türklerin Avrupa'da ilerleyişlerinin durdurulması, birleşik Avrupa oluşturulmasıdır.* Avrupa'nın ilk birlik oluşturma gayretleri, Hıristiyan hükümdarların arasındaki anlaşmazlıkların ortadan kaldırılarak barışın sürekli kılınmasına yönelik olmuştur. Uluslar arası kuruluş oluşturma gayretleri geçmişte büyük oranda, (ilk fiili birlik girişimi olan Haçlı Seferleri ile) Hıristiyan ülkelerin Müslümanlara ve Türklere karşı birlikte dinsel ve ideolojik ortak hareket düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Avrupalı Hıristiyan prenslerin ortak bir federasyon kurmaları gerektiği düşüncesi ilk olarak 1305 yılında *De Recuperatipne Sanctae Terrae*²⁷² adlı eseriyle Fransa Kralı Danışmanı Pierre Dubois tarafından ortaya atılmıştır. 17. yüzyılda Avrupa'da politik birlik oluşturma fikri devam etmiştir. *Le Nouveau Cynée*²⁷³ ile barışı sağlamak isteyen Emeric Cruce'un tarihte ilk evrensel uluslar arası örgütlenme düşüncesini ortaya attığı ifade edilmektedir. İlk olarak düşünce alanında ortaya çıkan uluslar arası kuruluşlar, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren (uluslar arası) ekonomik, politik, sosyal ve kültürel alanda oluşmaya başlamıştır. Evvelki yüzyıllarda ütöpik olan fikirler, 20. yüzyılın uluslar arası kuruluşlarının temellerini oluşturmuştur. İfade edilen çeşitli fikirlerin neredeyse tamamı çağdaş uluslararası kuruluşların özünü oluşturmuştur. Bu fikirler kısaca şöyle ifade edilebilir²⁷⁴:

- i. “Devletler arasında anlaşma yapılması gerektiği
- ii. Üye devletlerin temsilci gönderebilecekleri bir Meclis oluşturulması gerektiği
- iii. Büyük ve önemli devletlere birden çok oy hakkı tanınması gerektiği
- iv. Kararların çoğunlukla alınması gerektiği
- v. Üye devletlerin uyuşmazlıkları hakemlik ve Meclis kararı gibi barışçıl yollarla çözmesi gerektiği

²⁷¹ <http://avrupa.info.tr/tr/ab-ve-turkiye.html> [04.02.2015]

²⁷² Kutsal Toprakların Kurtarılışı

²⁷³ Yeni Cynée

²⁷⁴ Karluk, *Uluslararası Ekonomi Teori Politika*, s.325-327.

vi. Kararlara uyum göstermeyen, savaşa başvuran üye devlete karşı askeri önlem uygulanması gerektiği

vii. Uluslar arası ordunun üyeler tarafından adil biçimde finansal açıdan desteklenmesi gerektiği

viii. Genel hedefli uluslar arası kuruluşların yanında ya da içinde bölgesel örgütlenme fikrinin hâkim olması gerektiği”

Dünya Savaşı’ndan sonra çözülemeyen problemler II. Dünya Savaşı’na sebep olmuş, ABD ve Sovyet Rusya iki büyük güç olarak belirmiş, Avrupa bütünüyle kaybeden olmuştur. Antikomünist amaçlar içeren Marshall Planı yardımları, ABD’nin kendisine Batı Avrupa’yı müttefik yapmak istemesinin gereğidir. Başlangıç olarak kurulan Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı’ndan sonra II. Dünya Savaşı’ndan sonra kurulan oluşumlar savaş nedeniyle harap olan ülkelerin toparlanmasına neden olmuş; “iki süper güç karşısında Birleşik Avrupa’dan başka çare olmadığı ve Avrupa Birliği’nin Avrupa ruhu ve kültürüne dayanması gerektiği fikri” yaygınlaşmıştır. Siyasi birliğe ancak ekonomik olanakların değerlendirilmesi yoluyla erişilebileceği anlaşılınca Avrupa Konseyi oluşturulmuş ve Benelux İktisadi İşbirliği Teşkilatı kurulmuştur. Avrupa Kömür ve Çelik Birliği’nin kurulması ise “Avrupa Ortak Pazarı’nın çekirdeği” olmuştur. Roma Anlaşması’ndan sonra ülkeler arasında bütünleşme yolunda ilerleme sağlanmış, diğer ülkelere karşı ortak hareket kararı alınmıştır. Tabakoğlu, “*Avrupalı olma şuuru*” için 54 milyon insanın öldüğü II. Dünya Savaşı’nda birbirini acımasızca yok eden insanların birleşmesini tartışmaya açmıştır. “Komünizm tehlikesi”, “Japonya ile rekabet durumu” ve “petrol bunalımı riski” yüzünden *bir araya geldikleri* söylenebilir.²⁷⁵

Ekonomik bütünleşme, dünya ticaretindeki payın artmasına sebep olabilir. AET’nin dünya ticaretinde daha güçlü ve rekabetçi olması sonrasında bütünleşme Avrupa Birliği’ne ve çoğunluk katılımı sağlanarak parasal birliğe de dönüşmüştür. *Ekonomik bütünleşmede önemli olan, katılma stratejisinin getirisi ve maliyetleri karşılaştırmasıdır.* Potansiyel katılımcı ülkelerin katılma yönündeki tercihlerini entegrasyon neticesindeki ekonomik ve politik sonuçlar etkilemektedir.²⁷⁶

Roma Anlaşmaları, Avrupa tarihinin bütünleşmeye yönelik teşebbüs niteliğinde dönüm noktasıdır. Anlaşmada üyeler arası parasal birliğe dair açık hüküm olmamasına rağmen, 6. maddede yalnızca AET’nin işleyişine alakadar ekonomik ve parasal işbirliği

²⁷⁵ Tabakoğlu, **Toplu Makaleler II İslam İktisadı**, s.422-425.

²⁷⁶ Bayraktutan, a.g.e., s. 1-2.

meseleleri ele alınmıştır. 67. madde, ortak pazar işleyişi açısından araç niteliğinde olarak finansal ve ekonomik politikalarda koordinasyon ve içeride sermaye hareketleri önündeki engellerin aşılması konusunda tasarlanmıştır. 104. madde, *işbirliği yapmanın zorunluluğuna* varma hususunda, ekonomik politikalarda maksimum derecede uyum gerekçesinin hedefi, “*yalnızca üye ülkelerin iç ve dış güvensizliklerini giderecek ve paralarına güveni sürdürecektir politika izlemeleri*”dir. (Roma Anlaşması’nın parasal hükümlerle ilgili başka maddeleri de vardır.)²⁷⁷

Avrupa Para Sistemi kurulması için çabalardan biri Avrupa Para Yılanı’dır. Bu mekanizma döviz kurlarında istikrarın sağlanması için kurulmuştur. Avrupa Para Yılanı ya da *Snake in the Tunnel* (Tüneldeki Yılan), ulusal paralar arası toplam dalgalanma marjı aşıldığı takdirde gerekli önlemlerin alınması, dalgalanmalara yapılacak müdahalenin Topluluk parasıyla yapılması, müdahale parası olarak doların etkinliğinin azaltılarak Topluluk dışı bir ülkenin parasının müdahale parası niteliğinde kullanılmaması amaçlanmıştır. “%+/-2,25’lik dalgalanma marjı yılanın, dolar etrafında toplam %4,5’lik dalgalanma marjı tünelin çapını oluşturmakta”; yılanın tünelde tutulması için gerekli müdahalenin dolarla; “Topluluk paraları arasındaki kurların yılan içinde tutulabilmesi” adına iktiza eden müdahalelerin Topluluk paraları ile yapılması amaçlanmıştır. Söz konusu müdahaleler için üyelere yardım amacıyla Avrupa Parasal İşbirliği Fonu kurulmuştur. Ancak yaklaşık bir sene sonra “Topluluk paraları, yılanı karşı dalgalanmaya” bırakılmış ve “yılan tünelden çıkmıştır”. Sonrasında üyeler yilandan ayrılmaya başlamıştır. 20 yıllık bir süre (1957-1977) Avrupa para birliğinin gerçekleştirilmeye gayret edilmesiyle geçmesine rağmen bir neticeye ulaşamamıştır. Bir sene sonra Bremen’de yapılan Avrupa Zirvesi’nde, Avrupa Para Sistemi’nin ana hatları oluşturulmuştur. *Temel hedef Avrupa’da parasal istikrar alanı oluşturulmasıdır.* 1979’da kurulan Avrupa Para Sistemi yürürlüğe girmiş, topluluk için ekonomik entegrasyonu geliştirmeye yönelik biçimde Avrupa siyasi birliği için bir basamak olmuştur.²⁷⁸

Roma Anlaşması’ndan sonra Afrika sömürgelerinin AET’ye dahil edilerek hammadde ve mamul madde sahaları olmalarının devam ettirilmesi, “*sömürgeciliğin AET’nin temel politikalarından biri olduğunun göstergesidir*”. *İngiltere de başta AET’yi “umursamamasına rağmen sonradan sömürgelerini kaybettikçe yalnız kalmak endişesi ile”* Ortak Pazar Komisyonu’na başvurmuştur. Zaman içerisinde üye ülke sayısı artmıştır. Milli menfaatleri

²⁷⁷ Bayraktutan, a.g.e., s. 104.

²⁷⁸ Bayraktutan, a.g.e., s. 103-105, 109-112.

AET'nin menfaatleriyle “sık sık uyuşmazlığa düşen” ülkelerin AET standartlarına uymaları neticesiyle üyelikten ayrılmaları zor hale gelmiştir.²⁷⁹

Ortak Pazar'ın mümkün kıldığı olanaklardan Amerikan şirketlerinin daha çok fayda sağladığı söylenmektedir. Çok uluslu şirketlerde Avrupa- Amerikan sermayesinin artması söz konusu olmuştur. Dolayısıyla ABD ekonomik anlamda Avrupa'yı etkilemektedir.²⁸⁰ ABD'nin güvenilirliği açısından etkili olmayan politikalarına alternatif olarak, *Avrupa Birliği siyasi, iktisadi ve diplomatik getiriler üzerine kurulu “yumuşak güç kullanmaya görelidir”*²⁸¹. Tabakoğlu'nun, “Avrupa'nın Orta Doğu pazarına doğrudan girdiği için Türkiye gibi “bir köprüye ihtiyacı olmadığına”; Türkiye'nin Avrupa'ya kabulü sürecinde, Türkiye'nin İslam dünyasına bir model olmasının, Araplar ile Türkler'in birbirlerini kardeş olarak benimsemelerinin Batı için büyük bir tehlike olduğu cihetiyle engellenmesinin, Batı için anlamlı olduğuna²⁸² dair ifadeleri bu görüşümüzü destekler niteliktedir. Böylelikle Müslüman ülkeler arasında bir kaynaşmanın Batı açısından ne derece tehlike olarak algılandığı görülebilir.

Saint Simon, Victor Hugo, Pierre-Joseph Proudhon ve Ernest Renan gibi düşünürlerin oluşturduğu Avrupa Birliği fikri, 19. yüzyıl boyunca Osmanlı'nın güçsüzleşme sürecinde belirginleşmiştir. Tabakoğlu, modern Avrupa ve Batı tarihinin İslam ile ve İslam'ı Batı'da nihai temsil eden Türkler ile mücadele tarihi olduğunu ifade ederek Türkiye tarihinin de genel hatlarıyla Batı ile mücadele tarihi olduğunu söylemiş ve Türkiye'nin Batı için “bir ‘şark meselesi’” ve esas olarak “Osmanlı ve İslam meselesi” olduğunu dile getirmiştir. Batılılaşma tarihinin Batı için, menfaatleri doğrultusunda Şark meselesinin çözülmesi olduğunu ve bu yöntemle Osmanlı'nın giderek kendisine tehlike olmaktan çıkarılarak güçsüzleştirildiğini, Osmanlı'nın yıkılmasından sonra kurdurulmuş devletlerin aydın ve yönetici kadrolarının bu Batılılaşma davasına gönüllü olduklarını ifade etmiştir. AET ya da Avrupa Topluluğu meselesinin Batılılaşma sürecinin safhası olduğunu, I. Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı'nın “Anadolu'ya çekilmeye mecbur bırakılması” ile Şark Meselesinin değiştiğini söylemiştir.²⁸³

AB'nin yalnızca “parasal çıkarları hedef yapan ve üye ülkelerin milli menfaatleri çatıştığı takdirde, acımasız hareketi engelleyecek bir mekanizmaya sahip olmayan, sömürü

²⁷⁹ Tabakoğlu, **Toplu Makaleler II İslam İktisadı**, s.423-424.

²⁸⁰ Tabakoğlu, **Toplu Makaleler II İslam İktisadı**, s.424.

²⁸¹ McCormick, J., **Avrupa Birliği'ni Anlamak**, Çev: Yusuf Şahin, Hasan Hüseyin Şahin, 1. Baskı, BigBang Yayınları, Ankara, Mart 2014, s. 350.

²⁸² Tabakoğlu, **Toplu Makaleler II İslam İktisadı**, s.426.

²⁸³ Tabakoğlu, **Toplu Makaleler II İslam İktisadı**, s.421-422.

zihniyeti ağırlıklı, dolayısıyla üye ülkeler için hiç de samimi olmayan bir ortaklık” olduğu ifade edilebilir. AB bütünleşmesinin bu niteliği, Batı’nın zihniyet esaslarından kaynaklanmaktadır. Nitekim bir ülkenin Batılı bütünleşmeye üye olarak kabul edilmesi, Batılı zihniyet esaslarının toplum teşekkülünde zemin edinip edinmemesine bağlıdır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. “Seküler iktisadi doktrin”in zihniyet esasları:

Batı dünyasında, “Hıristiyanlık yerine akıl üstünlüğünün ve Allah yerine insanın inanç merkezi olması”, toplumsal modellemeler için, modern kapitalist zihniyet temellerinin ve doğa bilimlerinin kaynak olarak *Avrupa Aydınlanmasını* (15.-18.yüzyıllar) alması neticesinde gerçekleşmiştir. *Darwinci görüşe* paralel *doğa kanunları*, söz konusu zihniyetin “içtimaî kanun esasları” biçiminde iktisadi zihniyete “liberal doktrin” ile yansımıştır. Batı’yı referans kaynağı kabul eden (aydınlanmış) insan²⁸⁴ için (varsayımı), başarısının ölçütü yalnızca dünyevi kazancı olan “*homo economicus*’tur”. Söz konusu insan varsayımı, yalnızca dünyevi amaçla maksimum düzeyde bireysel çıkarımı geliştirmeyi hedefleyen *homo sapiens*’tir.²⁸⁵

Batı’da, toplum işleyişi için Aydınlanma çağından beri *Doğa* örneği temel alınmış²⁸⁶; çağdaş kapitalist anlayış, “insanı ekonomi için” ele almıştır²⁸⁷. “Endüstri devrimi, İngiltere ve 18. yüzyıl bir arada ele alındığında, Avrupa Aydınlanmasının sosyal temelini endüstriden kaynak bulduğu görülebilir.²⁸⁸ Bu çağın ekonomistlerinin esaslarının şunlar olması şaşırtıcı değildir²⁸⁹:

- I. Kâinata *doğal düzen* vardır
- II. Hayat insanların değil *doğanın kanunlarıyla* yönetilir
- III. İnsanlar bu düzene karışmamalıdır, *bırakınız yapsınlar* (*laisser-faire*) anlayışı.

İngiltere’de dolayısıyla Avrupa’da, 18. yüzyıl Aydınlanma’sını başlatan ve Fransız Devrimi’nin idelerinden biri olan “*liberal devlet teorisi*”nin babası sayılan *Locke*, “*doğanın insanları bir cinsten yarattığını*” ifade etmiştir. *Locke*, bireyin özgürlüğüne ve aklın yaşam üzerindeki kılavuz olma rolüne vurgu yapmıştır. Otoritelerden ve geleneklerden kurtulmak gerektiğini ve bunun “bilimde, dinde, eğitimde, devlette vs. bütün kültür alanlarında uygulama bulması gerektiğini ifade eden *Locke*’un, devlette *siyasi liberalizm*, doğal din, rasyonel-doğal eğitim düşünceleri, onun “tipik aydınlanmacı” olduğunu göstermektedir.

²⁸⁴ Tabakoğlu, **Toplu Makaleler II İslam İktisadı**, s. 44.

²⁸⁵ Tabakoğlu, A., “*İslam İktisadı ve Modern Kapitalizm*”-*Sosyal Piyasa Ekonomisi ve İslam’daki Algılanışı*”, 23-24 Eylül 2010, Ankara, **Konrad-Adenauer-Stiftung e.V.**, Baskı 2011, s. 93. http://www.kas.de/wf/doc/kas_23417-1522-12-30.pdf?110816144632

²⁸⁶ Tabakoğlu, **Toplu Makaleler II İslam İktisadı**, s.10, 22.

²⁸⁷ Tabakoğlu, A., **İslam İktisadına Giriş**, Dergâh Yayınları, Ekim 2008, s.37, 265.

²⁸⁸ Kaya, **Aydınlanma Çağı ve Felsefesi**, s.26-27.

²⁸⁹ Maddeler için de aynı kaynaktan alıntı yapılmıştır: Kaya, **Aydınlanma Çağı ve Felsefesi**, s.26-27.

Ayrıca, yapıtlarının ve araştırmalarının merkezi “*insandır*”. Egoist eğilimlerin temel olduğunu ve “*altruist* (özgeci) eğilimlerin bencil olanların kılık değiştirmiş halleri” olduğunu ifade eden Aydınlanmacı *Hobbes*, herkesin kendi bencilliğini geliştirmeyi arzuladığını söylemiş, bir başka Aydınlanmacı olan *Voltaire* ise içinde yaşadığı Aydınlanma çağını “göklere çıkarılan Antik Çağdan çok üstün”²⁹⁰ saymıştır. *Hume*, “yarar”ı *toplum açısından* ifade etmesi nedeniyle, *utilitarist* sayılabilen bir Aydınlanmacıdır. “Yararlı olan”ın toplumsal yaşamın *özel koşulları* ile belirlendiğini iddia eden *Hume*, “*tümel geçerliği* olan (her devirde her insana uygulanabilecek olan) soyut bir adalet duygusu olmadığını” ileri sürmüştür. *Lametrie* ise, Fransız materyalizminin önderi olarak insanın duyusal bir varlık olmasından ve yaşamının son ereğinin mutluluk olmasından dolayı eylemin en üstün hedefinin *duyusal haz* olduğunu, hatta “geliştirdiği bir haz teorisinde esas olanın *maddi hazlar*” olduğunu iddia eden bir Aydınlanmacıdır. Maddi zevk alma kabiliyetini “mutluluğun dayanağı” olarak görmüş ve çeşitli hazların değerlendirilmesi “zevk alma” açısından düşünme olgunluğunun değerini belirleyeceğini ileri sürerek; mutluluğa engel koyan ve onu ortadan kaldıran, başlıca *dini* olmak üzere *önyargıları* yok etmesi nedeniyle “düşünmede yetkin olmanın asıl değeri” diye bahsetmiştir. Dini önyargıların içinde “vicdan azabını”, “şiddetle reddeden” *Lametrie*, Hıristiyanlıkta “günah duygusundan kaynaklanan pişmanlık” için “yararsız ve temelsiz üzüntü” diye bahsetmiştir. Ayrıca, “bencilliğin incelmış bir formu” diye bahsettiği *şeref* duygusu için özgeci eğilimlerin gelişmesinde ağırlığının büyük olduğunu söylemiş, ancak moral değerinin sebebinin “bütünün iyiliği için” çaba gösterirken gerçekleşmesinden kaynaklandığını ifade etmiştir. *Lametrie*, *antropolojik materyalizmin* savunduğu, ruhi hayatın organik hayattaki değişimlere bağlı olduğu iddiasını ve mekanist doğa felsefesini benimsemiştir. “*İnsan* ile hayvan arasında bir nitelik ayrımı olmadığını” iddia etmiş, tek ayrımın *derece* ayrılığı olduğunu ileri sürmüştür. Materyalizmin kutsal kitabı olarak ifade edilen ve Aydınlanmacı *Diderot* ile matematikçi *Lagrange*’ın katkılarıyla hazırlanan *Système de la nature* adlı eseri yazan *d’Holbach*, 18. yüzyıl Fransız materyalizmini *sistemleştiren* bir Aydınlanmacıdır. *D’Holbach*’ın, “Eğer maddi doğa kendi kendine hareket edemeyen, cansız ve edilgin olsaydı, Tanrı ve ruh gibi *manevi sebeplere* başvurmak şart olurdu. ““*Doğal neden*”in bulunamadığı yerde işin içine her zaman “Tanrı” ve “ruh” karıştırılması ilkel bir insanın doğa olaylarını açıklarken işe cinleri-perileri karıştırmasından arta kalmış bir şey

²⁹⁰ Bkz. “Antik Çağ felsefesinin etkisi” bölümü.

olduğu kadar, “manevi nedenler”in işe karıştırılması *bilgisizliğin* işaretidir.” diye ifadeleri vardır.²⁹¹

Günümüzde *bilim adamlarının çalıştığı varsayım, uluslararası yapının doğal dünyanın düzenliliği ve egemen kanunları içerdiğine dair varsayımdır.* Ayrıca bu yaklaşım uluslararası ilişkilerde egemen bir konumda olmakla birlikte teoriler de büyük oranda bilinçli veya bilinçsiz olarak *pozitivizmin* etkisinde kalmıştır. Kepler, Newton, ve Galileo’nun bilimsel buluşları, deney ve gözlemden ziyade “zihin ve akıl verilerini” esas alan rasyonalizmin temsilcilerinden Descartes, Leibniz ve Spinoza’yı etkilemiştir. Rasyonalistler, doğayı belirli kanunların yönettiğini bu kanunların neticelerini gözlemlemenin mümkün olduğunu iddia ederler.²⁹²

Uluslararası ilişkiler literatüründe, realizm, plüralizm, globalizm tartışmaları, esasları Aydınlanma filozofu Francis Bacon’ın empirizmine dayandırılabilen pozitivizmin varsayımlarını, zımnen kabul etmiştir. Ayrıca neorealizm ve neoliberalizm tartışmaları da bu varsayımları esas kabul etmiştir. Locke, Hume ve Bacon’ın empirizmine dayanan pozitivizmin ilk dönemi Comte ve Simon ile başlamıştır. İkincisi ise, Viyana Çevresi akımının ortaya çıktığı dönemdir. *Natüralist ve materyalist görüşü* benimseyen Thomas Hobbes, Aydınlanma filozofu Francis Bacon’dan etkilenmiştir. Hobbes, “Daha özgürlükçü ve liberal” görüşlü Locke ile “insan aklı ile evrenin kanunlarının bulunabileceğine karşı olmakla birlikte bu kanunlara gözlemler ile ulaşılabilmesine inanan” Hume üzerinde etkili olmuştur. Bütün bilginin kaynağının nesnelere duyu organları üzerindeki etkileri olduğunu savunan realist okul öncüsü ve Rönesans düşünürü Hobbes, “devletlerde olupbitenler”i doğal sebeplerin zorunlu olarak belirlediğini iddia etmiştir. Bencil bir ahlak anlayışını benimseyen Hobbes, “doğa halinde doğal kanuna uygun olan her şeyin ahlaksal” olduğunu ve “en güçlülerin doğa kanunları ile uyum içinde egemen olacaklarını” iddia etmiştir. Dolayısıyla “*güç, hakkı oluşturur*” savını benimsemiştir. Ayrıca ve “zayıfların daha güçlüleri sindirmek için hileye başvurabilmesi”nin de mümkün olduğunu ileri sürmüştür. Saint-Simon ise, bilimsel yöntemin temel alınmasıyla toplumun yeniden düzenlenebileceğine inanmış; onun bu görüşlerini yaygınlaştıran Auguste Comte olmuştur. Comte’a göre, en temelde matematik ilmi, en üstte toplum biliminin yer almasıyla bilimsel bir hiyerarşi olabilir. Toplum bilimleri dâhil metodolojik bakımdan tüm bilimler birlikte ele alınabilir. Comte’un bu görüşü 19.

²⁹¹ “18. Yüzyıl Aydınlanma felsefesinin etkisi” bölümünde açıklanmaktadır.

²⁹² Arı, T., *Uluslararası İlişkiler Teorileri, Çatışma, Hegemonya , İşbirliği*, 5. Baskı, MKM Yayıncılık, Bursa, Ekim 2008, s.55, 66.

yüzyıl'da toplum bilimlerini etkilemiştir. Simon ve Compt'e'un pozitivistliğini takip eden John Stuart Mill, toplumun yeni esaslarla yeniden düzenlenmesinin gerektiğine inanmıştır; fakat “*laisser-faire bireyciliğini* savunduğu için Compt'e'tan ayrılmıştır”.²⁹³

Aydınlanma felsefesi, 17. yüzyılda *rasyonalizmin* gelişip 18. yüzyılda bilimin, sanatın, kültürün türlü alanlarında doruğa ulaştığı bir dönemdir. 17. yüzyıl felsefesi ise Rönesans döneminde ortaya çıkan Doğa felsefesinin bir neticesidir. Çalışmanın bu bölümünde kısaca değinmek gerekirse, Rönesans felsefesinde doğa, “*doğrudan doğruya*” kendisine yönelinen, sınırsız, sonsuz bir dünyadır. Böylelikle, doğa, sonsuz olan Tanrı'ya yaklaşır, “hatta Tanrı ile özdeş” yapılıdır”.²⁹⁴ Rönesans felsefesi, doğanın “*birliğini*” kabul etmiş olduğu için kâinatı “*en içten birleştiren ana kuvvetleri aramıştır*”. Bu “ana kuvvetleri bilmek bu kuvvetlere *egemen olmak* demektir”. *Cucanus*'a göre, insan *mikrokosmos*'tur ve *makrokosmos*'un yani kâinatın kuvvetleri insanda da bulunur; dolayısıyla doğayı araştırmak için insanı araştırmak gerekir. Doğa anlayışı *özgür* biçimde *deneye* dayanarak bilgi edinilebileceğini savunan *empirizm* ile kesin sonuçlara varılabileceğini ileri sürmüştür. “Tanrı'nın sonsuz bir etkinlik olarak kendini ancak kâinatın içinde gerçekleştirebileceği” inancı ile kâinatın *homogen* (bir cinsten) olduğu, her tarafının aynı malzemedен yapıldığı neticesine varılması, bu döneme ait düşüncelerden biridir. Eşyanın etkin sebebi *natura naturans* (yaratıcı doğa) olup, kâinatın özü “doğanın yaratıcı gücü”dür. Doğayı “*organik birlik*” olarak algılandığına göre, *tam özgürlük* bir zorunluluktur. *Bruno*'nun, “her varlığın özü açısından Tanrı'nın kendisi olduğu” ve Tanrısal varlığın *indivüel* biçimi olduğuna dair iddiaları vardır. *Kepler* ise, her bilimin birtakım “varsayım”larla işe başladığını ve bu varsayımların “sağlam” diye *kabul* edilen bir görüş olduğunu ifade etmiştir. *Galilei* ise, kâinatın araştırma görevinin doğanın *matematik kanunluluğunu* tanımak olduğunu ve bilgi edinmek için gereken şeyin “*olayları matematik ile çözümlenmek*” olduğunu iddia etmiştir. *Da Vinci*'ye göre doğa olayları *zorunluluklar*la meydana gelirler. Bu zorunluluklar doğa tarafından insanlara ancak matematik ile tanıtılabilir ve “doğru”ya ancak matematik ile ulaşılabilir. *Bacon*, “çok büyük bir güç olan doğa”nın karşısına ancak bilgi ile çıkılabileceğini ve bilimin, bilmenin egemen olmak için bir amaç olduğunu ileri sürmüştür. Bacon'a göre Yunanlılar, Romalılar ve Hıristiyanlık doğa bilimi ile doğrudan ilgilenmemiş, hayatın *daha iyi ve daha zengin* yapılabileceğine dair bir amaçla kullanılmamıştır. Aklın, topladığı gereçleri işlemek için “kendiliğinden davranacağını”, böylelikle yaşamın *düzenleneceği* ve *zenginleşeceğini* iddia etmiştir. Ona göre insanın

²⁹³ Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri, Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*, s. 61, 62, 64-67, 120,121.

²⁹⁴ Gökerk, M., *Felsefe Tarihi*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, Üçüncü Basım, Aralık 1974s. 225.

“başlıca işi doğaya egemen olmaktır”. Bacon bunun için doğanın tanınması ve doğayı tanıyabilmek için öncelikle insanın *önyargılarından* kurtulmasının gerekli olduğunu ve doğa gerçeğine uyan “temiz bir tasarımın elde edinimi” için insan zihninin kuruntularından, *idollerinden*, *otoritelere* inanmaktan kurtulması gerektiğini söylemiştir. İnsanın otoritelere inanıp yanılacağına, *kendine inanmasının*, denediği şeylere güvenmesinin gerekliliğini iddia etmiştir.²⁹⁵

Antik Çağ Aydınlanmasını öven Rönesans ve Doğa felsefesinin düşünceleri 18. yüzyılda doruğuna ulaşmış; 18. yüzyıl Aydınlanması ile gelişen düşünce sistemi yaşamın kültürel, ahlaki ve bilimsel alanlarına etki etmiştir. İktisat bilimi de bu etkiden payını almış, Aydınlanmacıların İktisadi Düşünce üzerinde büyük etkileri olmuştur. Geleneksel iktisadın “evrensel” diye nitelendirdiği kabulleri, varsayımları Antik Çağ ve 18. yüzyıl Aydınlanma düşüncelerinin “topluca” İktisadi düşünceye yansımalarıdır. *Geleneksel iktisat “sekülerdir”*. Çünkü *kâinatın ve insanın, dolayısıyla toplumsal ilişkilerin ve ülkelerarası ilişkilerin* anlaşılmasında ve açıklanıp yorumlanmasında kullanılan teorilerinde, *dine* karşı *akıl* üstünlüğünün savunulduğu, *bilimselliğin* yüceltilip, dinin hor görüldüğü dünya görüşlerinin, dayandıkları varsayımları söz konusu zihniyet yapılarına uygun biçimde oluşturmuştur.

Bireylerin, değerleri, eğilimleri üzerinde ağırlıklı etkisi olan dinin, ciddi bir kültürel değişken olarak sosyal davranışların teşekkülünde rolü önemlidir. Din, bireysel tercihleri etkileyerek, insanın yaşamına yön vermektedir. Dindar bireyler, inançlarından ötürü ahlaki meselelere önem vermektedir. Dolayısıyla farklı kültürlerle ait dini pratikler, tüketici davranışı üzerinde etkiye sahiptir.²⁹⁶

Geleneksel iktisat teorisinin dayandığı zihniyet yapısına göre kâinat, “*kendi kendini yaratmış*” veya “*rastlantı nedeniyle*” veya “*matematiksel bir zorunluluk sonucu*” meydana gelmiş veya “*yaratılıp sonra kendi kendini işletsin diye bırakılmış*” olduğundan, iktisadi hayatı açıklayan modelinin “hangi amaca binaen neyi açıklayıp neye varacağı” da bir anlamı yoktur! “Gerçekliğe (hangi “gerçeklik” esas alınıyorsa) dair hiçbir şeyin unutulmaması umudu”, “geçmiş bilgi ve olayların üzerine bina edilen modeller”, “modellerin tahmin edilmesi”, “davranışların ve yapıların varsayılması”, “sürekli zamana ve mekâna göre değişen

²⁹⁵ Gökberk, **Felsefe Tarihi**, s. 222-251.

²⁹⁶ Tiltay, M.A., Torlak, Ö., “*Materyalist Eğilim, Dini Değerler, Marka Bağımlılığı ve Tüketici Ahlakı Arasındaki İlişkiler*”, s. 96,128.

kuramlar”²⁹⁷ gibi Geleneksel iktisadın (ya da seküler ekonomi politiğin) niteliklerinin feyiz aldığı zihniyetin, iktisadi âlemi fazlasıyla hayalci ve kısıtlı insan zekâsı ürünü hale getirdiğini görmek için “hiperrasyonel iktisatçı” olmaya da gerek yoktur.

2.1. Doğal Kanun Felsefesi ve Aydınlanma Zihniyetinin “Seküler İktisadi Doktrin”in Zihniyetine Etkisi

Felsefe tarihinde iki aydınlanmadan bahsedilmektedir. Birincisi Antik (Helen) Aydınlanma, ikincisi 18. Yüzyıl Aydınlanmasıdır.18. yüzyıl felsefesi açıklanmadan evvel Aydınlanma’nın önemli kavramı “ışık”tan bahsetmek gereklidir. ²⁹⁸ Fransızca’da “*lumière*” ışık, “*illumination*” aydınlanma manasındadır. *Illuminatus* ise Latince’de “aydınlatılmış” demektir. Aydınlanma Çağında etkin olan örgütlerin doktrinleri genel olarak *İlluminizm* adı ile de anılmıştır. Ancak “herhangi bir kurumun benimsemiş olduğu aydınlanma felsefesinin bir diğerinkinden çok farklı” olma durumu vardır. 18. yüzyıl ve Avrupa atmosferinde bazı kesimler aydınlanmayı “bilgi ile aydınlanma”, bazıları ise “vaftiz ile aydınlanma” olarak benimsemiştir. Mistik yaklaşımlar ise “sezgi ile aydınlanma” tarafında olmuşlardır.²⁹⁹

Aydınlanması istenen insandır, aydınlatılması istenen insan hayatının anlamı ve düzenidir. Aydınlanma için, Immanuel Kant “Aydınlanma için gereken en yararlı özgürlük usu kamunun önünde açık olarak kullanma özgürlüğüdür. Hiçbir kurum insan soyunun aydınlanmasına engel olacak bir anlaşma yapamaz.” demiştir.³⁰⁰

1860’larda Karl Marks’a, şeytanın “kendi ekonomik ve politik devrimlerine, aynı planın uygulaması ilhamı kaynağı olduğunu” ifade eden Marrs, Karl Marks hakkında “ hayatının amacının Tanrı’yı tahttan indirmek ve kapitalizmi yok etmek” olduğunu söylemiştir. Onun “bilimsel evrim” inancının nedeni, Hz. İsa (A.S.)’a ve Hıristiyan kiliselere olan nefretidir.³⁰¹

Aydınlanma Çağının felsefesinin ekonomiye yansımaları anlayabilmek için, bu felsefenin dünya görüşünü iktisadi anlamda ele almak ve anlamaya çalışmak gerekir. Bunun için de doğa felsefesini, doğa felsefesi için Rönesans felsefesini anlamak gerekir. Bunun için

²⁹⁷ **Théma Larousse Tematik Ansiklopedi**, Bugünün Dünyası, Ülkeler Coğrafyası, Demografi, İktisadi Coğrafya, Ekonomi, Jeostrateji, Toplum, Diller, s.333, 338, 339.

²⁹⁸ Kaya, Y. , **Aydınlanma Çağı ve Felsefesi**, Tıglat Matbaacılık, 1. Baskı, İstanbul, 2000, s.7.

²⁹⁹ Ayfer, M.Ö., **Tapınakçılar, Siyonistler ve Masonlar**, Pentagonam Tekno Finansal Danışmanlık Ltd. Şti., Ocak 2006, s.354.

³⁰⁰ Kaya, **Aydınlanma Çağı ve Felsefesi**, s.9-10.

³⁰¹ Marrs, T., **İlluminati Entrika Çemberi**, Çev. Ali Çimen, Petek Demir, Timaş Yayınları, 20. Baskı, İstanbul, Aralık 2011, s. 137.

Ortaçağ felsefesine ve gerisini anlayabilmek için Eski Stoa, Epikür yani Kynikler ve Kyrene Okulunun düşünce tarzını, kâinata bakış açısını kavramak gerekir. Çünkü hepsi birbirine bağlıdır; bazısı bir diğersinin o çağa uyarlanmış tekerrürü ya da modifikasyonudur.

Çalışmada dönemlere göre anlatılan felsefi akımların düşünürlerinin hepsi veya düşüncelerinin hepsi anlatılmamıştır. Çalışmanın bütünlüğü göz önünde bulundurularak “çalışmanın amacı”nın kapsamından sapmamak şartı ile, tarihte Aydınlanma düşüncesinin oluşumunun ve daha sonra bunun İktisadi Düşüncede ülkelerarası ticaret doktrinine dolayısıyla ekonomik entegrasyon teorisine etkisinin irdelenmesine bir gayret söz konusudur.

2.1.1. Antik Çağ Felsefesinin Etkisi

İlkçağ filozoflarından *Sokrates*, hayata yol gösteren değer ve ölçüleri *akılla* bulmak istemesiyle bir *aydınlanmacıdır*. Sokrates’in öğretisine göre *akılla düşünme*, “tümel olarak geçen değerlerin yeniden bulunmasını sağlar. “*Erdem ile bilgiyi özdeş*” tutan Sokrates, “hiç kimsenin bile bile kötülük yapmayacağını, kötülüğün bilgi eksikliğinden” kaynaklandığını ileri sürmüştür. *Erdem* ile *eudaimonia* (mutluluk), Sokrates’in ahlak öğretisinde bir ve aynı sayılmış, bilgiden doğan “iyi”nin, insana mutluluğu sağlayacağını ileri sürmüştür. İçinde bir Daimonion’un barın dığını ve bunun kendisini yönlendirdiğini söyleyen Sokrates, “Atina’ya *yeni tanrılar* getirmeyi” istemekle suçlanmıştır.³⁰²

Antik Yunan’ın özellikle Aydınlanma döneminde “medeniyet ve ilerleme teorileri” tartışmaları göz önüne alındığında 18.yüzyıl Avrupası ile büyük ölçüde benzerlik taşıdığı ifade edilmiştir. Britanyalı tarihçiler açısından Antik Yunan, “ bireysel özgürlük, ticaretin gelişimi, hukukun üstünlüğü” gibi konularda “medenî Avrupa emsali”dir. Modern Avrupa ve Antik Yunanistan algısında büyük benzerlikler olduğu nedeniyle, modern Avrupalı’nın Antik Yunan tarihine başvurmasının kaçınılmaz olduğu, bu tarihin İngiliz okuyucu için âşına bir “medenîlik” sunduğu ifade edilmiştir. 18. ve 19. yüzyıllarda uluslararası ilişkilerde belirleyici unsurlardan “güç dengesinin”, belirgin şekilde Antik Yunan’da yaşandığı ve böylelikle normatif kuralların çıkarılabileceği ileri sürülmüştür. Hatta David Hume’e göre, “Romalılar, hiçbir vakit modern Avrupa’yı andıran bir konfederasyon içinde olmamışlardır”.³⁰³

³⁰² Gökberk, a.g.e., s.54-58.

³⁰³ Ataç, C.A., “*Britanya İçin İmparatorluk Dersleri: Sparta ve Atina*”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Doğu Batı Yayınları, Yıl:10, Sayı: 40 Antik Dünya Bilgeliği, Şubat, Mart, Nisan 2007, s. 166-168.

Antik Çağ Yunan Felsefesinde, Sokratesçi okullardan olan Kynikler ve Kyrene Okulunun ortak özellikleri, bireyci (individüalist) olmaları, dini önemsememeleri ve boş inançlardan kurtulmanın bilge kişi için bir görev olduğunu ileri sürmeleridir.

Antik Çağ'da, yaşamın en önemli kavramının “insan için tam bir bağımsızlık, mutlak özgürlük, her tür gereksinmeden kurtulmak” manasında olan “erdem” olduğunu ileri süren Kynikler Okulu, tüm “uygarlık değerlerine saldırıp hırpalayan” bir tavır içerisinde olmuşlardır. *Kynik* kelimesi Yunanca'da “köpeksi” anlamına gelir ve “töreye, nezaket kuralına, edebe saygı göstermeyen, partal yaşayan” Kynikler arasında, fiçı içinde yaşayan Diogenes bunun bir örneğidir. Okulun kurucusu Antisthenes için mutluluk, yaşamın hedefidir. Yaşamın en önemli hedefi olan mutluluğa ulaşmanın yolu, boş kuruntulardan kurtulunması ile ruhun özgürleşmesidir. Bu erdem en yüksek ve “biricik”tir. Bağımsızlığa ulaşmış insan bilge kişidir ve tüm arzularından sıyrıldığı için tanrılara benzemektedir.³⁰⁴

Kyrene Okulu kurucusu Aristippos'a göre “iradenin biricik amacı ve ulaşılmaya değer olan şey *hedoné*” yani “haz”dır. İyi olan, hazzı sağlayan; kötü olan ise acıyı sağlayan şeydir. Aristippos'a göre, hazzın geldiği yer ve çeşidi önemli değildir. Maddi hazlar manevi hazlardan üstündürler. Erdemli olmak için, iyi olana yani hazza yönelmek gerekir. Ona göre iyi, “olabildiği kadar şiddetli olan bir anlık hazdan başka bir şey değildir”. Bu hazzın elde edilmesi ise insanı “önyargılardan, boş dini inançlardan, üzücü tutkularından” kurtaran *bilgi* ile olabilir. Bilgiyi edinen kişi güven sahibi olarak, “çevresine ve çevre şartlarına egemen olarak bunları kendi arzularına hizmet ettirmeyi, zevk alırken de kendine hâkim olma kabiliyetini” kazanmasını sağlar. Dünya zevki *akıllıca* tadılmalı /yaşamdan tat almayı *bilen* olmalı ve özgürlüğe erişilmelidir. Bilge kişi “hiçbir engel tanımadan nesnelere ve insanları kendi için kullanır”.³⁰⁵

Antik Çağ Hellenizm-Roma Felsefesinde, Epikürcülüğün kurucusu Epikuros'tur. Demokritos'un doğa açıklamasını kabullenerek atomculuğu gündeme getirmiştir. Bu dünya görüşüne göre, felsefe insanı mutluluğa erdirmeli, bunun için insanı tanrılar, ölüm gibi kavramlar karşısında duyulan korkulardan, “budalaca ürküntülerden kurtararak, doğaya dayanan, *doğal* bir dünya görüşünü benimseterek, tanrıların dünyaya karışmasını ve ölümsüzlük düşüncesini ortadan kaldırarak, her şeyin *doğal sebeplere* bağlı olmasını” benimseterek yapabilir. “Maddi olan varlığın etkin ve edilgen olması nedeniyle ruh da

³⁰⁴ Gökberk, **a.g.e.**, s.60-62.

³⁰⁵ Gökberk, **a.g.e.**, s. 62-64.

maddidir.” Yaşamın hedefi, “*vücutun bir andaki acısızlığıdır*; yani “aç kalmamak, susuz kalmamak, üşümek” halini yaşayan ve gelecekte bu halde olabileceğini ümit eden kimse, tanrıların en büyüğü ile mutlulukta yarışabilir.³⁰⁶

Hellenistik Çağın “*tipik* felsefesi” olan Eski Stoa’nın kökleri, *insanın bağımsızlığına* verdiği önem derecesinde Kyniklere dayanır. “*Doğaya uygun yaşam*”ın temel kavram olduğu Stoa’da, *panteist* bir zihniyet vardır. “*Kendi kendine yeten bilge*” Stoa ahlakında idealdir. Stoa’nın kurucusu Zenon’a göre, tek başına erdem noksansız mutluluk (*autarkeia*³⁰⁷) sağlayabilir. Erdem dışındaki hiçbir şey-“maddi zevkler, şeref, hatta hayatın kendisi”- değerli değildir. Hayat, erdem gibi mutlak iyi olmadığı için gerekirse ondan vazgeçilebilir (Zenon ve Kleanthes intihar etmişlerdir). Stoa bu bakımdan bireyci bir doktrin olmakla beraber “*doğa kanununa bağlı olma*” nedeniyle insanların topluluk halinde bulunması “doğal ve akla uygun bir içgüdü”dür. “Kendi kendine yeten bilge”, topluma, devlete ihtiyaç duymaz. *Akl yani doğa* tüm insanlara aynı yasayı ve hakları tanıdığı için, tarihi-millî ayrılıklar aklın karşısında “ortadan çekilirler”.³⁰⁸

Stoa’nın kainat içinde “dağılıp bölünen, kişiliği olmayan bir Tanrı” kabulü vardır. “Tanrı ile birleşme” hayalini yaşayan *mistiklerin* arzusu, Tanrı’nın bozulmayan birliği, “kırılmaz çember gibi kişiliğini” yok etmektir. Antik felsefeye göre, “ruh kişisel olmayan bir *doğa faktörü*” olup, “Evren Ruhunun dallanıp budaklanması” gibidir. Mistisizme göre *ekstasis*³⁰⁹ -Tanrıya esrime-bir başka deyişle, “ben” sınırlarının aşarak “birliğin” çözülerek erişilmesi amaçlanır. Panteist mistisizm “ben”in kapalılığını aşmayı” hedefler.³¹⁰

“Seküler” iktisadın insan varsayımının esaslarından “bireycilik, bireysel tatmin, kendi aklına güvenme, en az zahmet ile maksimum hazcılık” Paganist fikre önem veren Antik Çağ felsefesine dayanmaktadır. Bu esaslar, Geleneksel İktisadın *iktisadi insanı* için kabul edilen aksiyomları temellendirmektedir; maksimum zevk ve minimum zahmet anlayışı ile maddesel doyum amacıyla maksimum fayda/kâr ve minimum zarar istenmektedir. Eski Yunan ve Eski Roma’da gelişen hazcılık ve bireycilik anlayışları Stoacılık ve Epikürcülük akımlarının dünya görüşlerinden etkilenmiştir. Bu esasların *Homo Economicus varsayımının* zeminini hazırladığı

³⁰⁶ Gökberk, **a.g.e.**, s.104-108.

³⁰⁷ Autarky-Otarki: Uluslararası İktisat terminolojisinde “kendi kendine yeten ekonomi” anlamındadır.

³⁰⁸ Gökberk, **a.g.e.**, s.110,114,115.

³⁰⁹ *Extasis*: Coşkunluk, kendinden geçme, sarhoş olma. (Bkz. Gökberk, Felsefe Tarihi, s.)

esrime: Kişinin kendinden geçmesi; duyulur dünyanın dışına çıkarak kendini Tanrı’yla birleşmiş sayması durumu. BSTS / Felsefe Terimleri Sözlüğü 1975

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori=1&veritbn&kelimesec=116628

³¹⁰ Gökberk, **a.g.e.**, s.155-156.

söylenbilir. Yalnızca akıl gücüne dayanan ve kendine güvenerek kâinatın kanunlarını bulan, doğaya göre yaşaması gereken insan, devlete ya da Tanrı'ya bağlı olmamalı, tam manasıyla özgürlüğü yaşmalıdır. Yaşamdan zevk almak için aklını kullanmalı, dış varlıklara bağımlı olmamalıdır. *İktisadi doktrinlerde ilk kez “doğal yasalar” kavramını ortaya atan Stoacılık olmuştur.* Epirkürçülükte gelişen “hazcılık-hedonizm” anlayışı, mutlu yaşamı minimum acı maksimum haz ile değerlendirmiş; “insanın en şiddetli hazları duymaya çalışması”nın gerekliliğine vurgu yapmıştır. Kâinata olaylar belli kanunlara göre oluşur. Doğa üstü güçlere inanç “boş bir kuruntu” olarak değerlendirilmiştir.³¹¹ *Stoisyen fikrin Panteist doğa düzeni görüşünün “Doğal Kanun felsefesinden güç alan iktisadi liberalizmin çekirdeği” olduğu* söylenebilir.³¹²

2.1.2. Ortaçağ Felsefesinin Etkisi

Ortaçağ'da Avrupa'da, 10 kişiden 9'u kırsal kesimde yaşamını sürdürdüğü için³¹³ üretim tarım sektörüne dayanmış ve feodal mekanizma çerçevesinde yürümüştür. Daha sonraları-11. ve 14. yüzyıllar arasında-nüfus artmış, kırsal kesimden şehirlere göç başlamıştır. Şehirlerin gelişmesi, ticareti canlandırmış ve para tedavüle girmiştir.³¹⁴ Ortaçağ Avrupası'nda dinsel iktisadi düşünce ile en yoğun ilgilenilen dönem, kapitalist sürece girilmeye başlandığı 14. ve 17. yüzyıllar arası olmuştur.³¹⁵ Bu çağda, tek bir teorinin hâkimiyetinden söz edilemeyeceği gibi, ağırlıklı olarak Kilise'nin ve Aristo'nun fikirlerinin etkili olduğu söylenebilir. Hıristiyanlık'ın yanında etkili olan birçok iktisadi öğreti olmuştur.³¹⁶

Orta Çağ'dan önce üretim ve tüketim hane halkı merkezli olduğu için ekonomik kavramlar genellikle dinsel iktisadi emirler dairesinde gündeme gelmiştir. Ortaçağda ise, adalet ve ahlak iktisadi düşüncenin esasları olmuştur. Hıristiyanlıkta faizin yasak olması, sömürü, kâr hırsı, bencil davranış, maddi menfaatin maksimumlaştırılması gibi gayretler aykırıdır. Dolayısıyla bazı Ortaçağ düşünürleri bu esaslara göre üretim ve tüketim ilişkilerini düzenlemek istemişlerdir.³¹⁷ Toplumsal yaşamdaki derebeyi-köylü ilişkisi “kendi kendine yetinen bir ekonomik düzen” anlayışına uygun gelişmiştir. Bu sisteme göre, ekonomik faaliyetlerin kâr hedefi ile yapılmaması, ihtiyaç kadar üretim yapılması nedeniyle paranın

³¹¹ Selik, M., **100 Soruda İktisadi Doktrinler Tarihi**, Gerçek Yayınevi, 3. Baskı, Şubat 1980, s.39-43.

³¹² Madi, **Orta Doğu Dinleri Açısından Homo Economicus'un Analizi**, s. 5.

³¹³ **Thema Larousse**, say.102

³¹⁴ Layiktez, C., **Ortaçağın Aydınlığı**, Tukan Yayınları, İstanbul, 1998, s. 103

³¹⁵ Erim, a.g.e., s.7-8.

³¹⁶ Yalçın, A., **İktisadi Doktrinler ve Sistemler Tarihi**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1976, s.91-94.

³¹⁷ Öztürk, F., **Bazı İslam İktisat Kaynaklarının Çağdaş İktisat Yönünden Değerlendirilmesi**, Yüksek Lisans Tezi, F.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2006, s.10

satın alma aracı rolü pek ortaya çıkmamış; derebeyi-köylü ilişkisinde karşılıklı çıkar ilişkisi yerine, örf ve adetler hâkim olduğu için ücret de buna göre belirlenmiştir.³¹⁸ Ortaçağ iktisadi düşüncesinde “değer, fiyat, ücret, kâr gibi sorunların adalet kavramı çerçevesinde tartışılması, köyden kente göç başlayıp, şehir hayatında ticaretin canlanmasından sonra söz konusu olmuştur³¹⁹.Ortaçağın sonlarına doğru Avrupa’da, özellikle şehir hayatında, dominant olan toplumsal yapılar, çıkar temelli organizasyonlar niteliğinde gelişmiştir.³²⁰ Daha sonraları feodal mekanizma başta Haçlı Seferleri, Norman İstilaları ve başka nedenlerle ötürü çökmüştür³²¹.

Tüketim talebinde artış nedeniyle üretim harekete geçmiş; matbaa icad edilmiş ve İncil farklı dillere çevrilmiş; yeni kurulan üniversitelerde felsefe, matematik, astronomi, coğrafya ve tıp alanında İslam dünyasının üstün nitelikli eserleri okutulmuş; Skolastik eğitim sona ermiştir.³²² Batı şehirlerinde canlanma yaşanması, burjuva sınıfını doğuşu ile birlikte olmasına rağmen, burjuvazi ahlaki ve dini değerler yerine kendi çıkarlarının yönlendirdiği değerler doğrultusunda hareket etmiştir. Ekonomik yapı ağırlıklı olarak ticaret ve sanayiye dayalı hale gelince, feodalite önemini yitirmiş; yöneticiler daha çok vergi verdikleri için burjuvayı desteklemişlerdir. Burjuva sınıfın etkisiyle Reform süreci hızlanmış, 16. yüzyılda Avrupa topraklarının dörtte biri gibi büyük servet sahibi olan Kilise³²³ burjuvaziye karşı feodalitenin yanında yer almıştır.³²⁴

Gökberk, Ortaçağ felsefesinin temelini oluşturan Hıristiyanlık dininde, “mutluluğa *kendi gücü* ile ulaşabileceğini düşünmenin bile küstahlık” ve günah olduğunu ifade etmiştir. İnsanın günaha karşı mücadelesi, “*tüm doğasına karşı savaşıdır*”, hedefi de bunu tamamen yenmektir. Ölümü “*insanın aklı ile yenebileceği bir yanılma*” olarak kabul eden Antik düşüncenin aksine, Hıristiyanlıkta, insan tümüyle yeniden dirilecektir. Hıristiyanlık dini, Antik Çağ felsefesinin geneline aykırı *monoteist*, “ulus ve sınıf sınırlarını aşan”, bütün insanlara hitap eden “evrensel” bir din olarak, Antik dinlerin büyük oranının “*aydınların dini*

³¹⁸ Zeytinoğlu, E., **İktisat Tarihi**, Süryay Sürekli Yayınlar, İstanbul, 1993, s. 59-60.

³¹⁹ Madi, **Orta Doğu Dinleri Açısından Homo Economicus’un Analizi**, s.36.

³²⁰ Grief, A., **Institutions and the Path to the Modern Economy-Lessons From Medieval Trade**, Cambridge University Press, 2007, s.389.

³²¹ Zeytinoğlu, **İktisat Tarihi**, , s. 60-66.

³²² Erbaş, A., **Hıristiyanlık’ta Reform Ve Protestanlık Tarihi**, 2. Baskı, İnsan Yayınları, 2007, s.29

³²³ Erbaş, a.g.e., s.67

³²⁴ Erbaş, a.g.e., s.28,29

olmasına karşılık” Hıristiyanlık fakirlik sebebiyle mutluluğunu ve refahını kaybedenlerin içtima ettikleri kesimlere yönelmiştir.³²⁵

Hıristiyanlık alçakgönüllülüğü istemektedir. Tanrı'nın önünde alçalmak en üstün erdem sayılır.³²⁶ İncil'de “Vermek almaktan üstün mutluluktur”³²⁷ buyrulmuştur. Ayrıca, “İmanınızı erdemle bütünleyin; erdemi bilgiyle, bilgiyi tutkulara üstünlükle, tutkulara üstünlüğü katlanışla, katlanışı tanrısayarlıkla, tanrısayarlığı kardeş sevgisiyle, kardeş sevgisini de tümel sevgiyle.”³²⁸ buyrulmuştur.

Antik Çağın “ışık saçtığı iddia edilen felsefelerinin”

- bireyci,
- mutluluğa ulaşma amacı altında özgürleşmede sınır tanımayan,
- çevresini kendi ihtiraslarına hizmet ettirecek kadar egemenlik arayışı içinde olabildiğince yüksek hazlar peşinde koşan

- maksimum haz peşinde olmayı ““akıllıca” bir bilgelik” olarak gören,
- “kendi hayatını bile önemsemeyecek kadar bilge” olan,
- herşeyi “yalnızca doğaya bağlayabilen bir *akıla* dayanan”
- “kendi aklının ışığının kendini aydınlattığı rüyasına kapılmış”
- yaşamın hedefini hiçbir şekilde muhtaç olmama halini yaşayan ve gelecekte de bu halde olacağını hayal ederek tanrıların (mantıksızlık, Bir ve Tek Tanrı'nın olduğu meselesine değinmeğe gerek olmadan bile görünmektedir) en büyüğü ile mutlulukta yarışabilen

insan modeline karşı Hıristiyanlıkta, kardeş sevgisi, tutkulara karşı katlanış, vermeyi almaktan üstün bulan ve Tanrı'nın önünde küçülmeyi en büyük erdem, kibirlenmeyi ise en büyük kötülük sayan bir görüş yer almıştır.

Dinde, bencillik ve bireycilik yerine birlik vurgulanmıştır. Barnabas İncili'nde şöyle buyrulmuştur: “O zaman İsa dedi: “İçinde ayrılık olan her ülke yok olur, ev ev üstüne yıkılır”.³²⁹

³²⁵ Gökberk, a.g.e., s.147,157.

³²⁶ Gökberk, a.g.e., s.155.

³²⁷ **İncil, New Testament, The Holy Bible**, New International Version, “Habercilerin İşleri 20:35”, International Bible Society 1999, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul, , s.499.

³²⁸ **İncil, New Testament**, “Petros'un II. Mektubu 1:5-7, s. 840.

³²⁹ **Barnabas İncili**, 69. Bölüm, s.156.

Zamanla, kurumlarca ve kişilerce yaşanmış doktrin sapmalarından dolayı, dinde bozulma meydana gelmiştir. Kilise bünyesinde bu sapmalara karşı mücadele verilmiş ancak uygulamaya konulan şiddet içerikli reaksiyonlar insanları dinden soğutmuş, ilimden uzaklaştırarak dinden bağımsız bir yaşamın kurumsallaşmasına doğru eğilime girmelerine neden olmuştur.

Hıristiyan inancında doktrin oluşturma denemelerinden oluşan Patristik felsefenin biçimlendirilmiş ve sistematikleştirilmiş *Skolastik felsefe*dir. Skolastik felsefe Ortaçağ içinde oluşmuştur. “Vahye karşı akıl ” ile yapılan itirazları yenmeye çalışmıştır. Skolastik felsefe “*inan ile bilgiyi uzlaştırma*” gayretinde bulunmuş ancak başarılı olamamıştır. “Ortaçağ ile Rönesans arasında *geçit tipi*” bir düşünce tarzı olan *Roger Bacon*’ın *felsefesinde* ise, bilgiye ulaşma yolu, “son hedefi simya, astroloji, büyü gibi “esrarlı bilimler” olan *experientia* dan (deney) geçer. Ortaçağ doğa araştırmacılarının en başında bulunan Bacon, “doğanın *son öğelerini* elde ederek *doğa üzerinde bir güç kazanma*”yı amaçlamıştır. Hedefine ulaşan *dış deney* ile bir de *iç deney* vardır. *İç deneyin* hedefi “Tanrı tarafından ışıklanmak” ve en üst basamağa yani “*ektasis* halinde *Tanrı ile birolma*”dır.³³⁰ Üniversite eğitiminin özellikle matematiğe ve dindışı bilimlere açılması gerektiğini ifade eden Bacon³³¹, “*Rönesans havası*” içinde doğa bilgisinin hedefini “*doğa üzerinde insanın egemenlik kurması*” olarak benimsemiştir. Rönesans “*bilgi ile inan alanlarının tamamıyla ayrılması*” ile başlayan bir süreç olmuş ve Avrupa kültürü (Macit Gökberk’in deyişiyle), “gittikçe bağımsızlaşarak *akılın ışıyla aydınlanmış*” bir hale gelmiştir.³³²

“5. ve 6. yüzyıllarda öğretimi iki döneme ayıran *trivium* ve *quadrivium*’dan oluşan pagan içerikli eğitime”³³³ karşılık Hıristiyanlık, Roma öğretiminin Hıristiyanlaşmasına yönelik öğretim programında Yunanca dersler yerine, basitleştirilmiş Latinceye yer verilen manastır ve piskoposluk okulları kurmaya girişmiştir. Bu okulların sayısı 11. ve 12. yüzyıllarda artmıştır. Manastır okulları programından, din dışı bilimlerin kaldırılmasından sonra katedral okulları önem kazanmaya başlamıştır. Bu okullar arasında Paris Okulu birçok hocayı bünyesinde toplamış ve Paris Üniversitesi haline gelmiştir.³³⁴ Paris Üniversitesinin kuruluşu, Ortaçağda teoloji yerine felsefenin üstünleştirildiği, kutsal kitaplarda yanlışlar olabileceğinin iddia edildiği dönemi başlatmıştır. Helenistik düşünce ve felsefenin tanıtımı ile

³³⁰ Gökberk, a.g.e., s.163, 183, 184.

³³¹ De Libera, A., **Ortaçağ Felsefesi**, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2005, s.375.

³³² Gökberk, a.g.e., s. 184.

³³³ Madi, **Ortadoğu Dinleri Açısından Homo Economicus’un Analizi**, s.42.

³³⁴ **Thema Larousse**, say.100

Rönesans'a kapı açılmıştır.³³⁵ “*Trivium*”-dilbilgisi, belagat, diyalektik- ve “*quadrivium*”- aritmetik, müzik, geometri, astronomi- eğitimi verilen, kapısında “yedi liberal sanatı temsil eden putperest bilim adamlarının” şekillerinin bulunduğu Chartres Katedrali, en önemli hümanizm bilgi merkezi haline gelmiştir. Bilimsel gelişmeler Chartres Katedrali'nden Paris'e, Paris'ten Oxford'a yönelirken; Yunanlı filozofların, Demokritus ve Epikürçülerin atom teorisinin ve Platon'un etkisi doğa bilimlerinin de öğretildiği Chartres okulunda baskın olmuştur.³³⁶

2.1.3. Rönesans Felsefesi, Reform, Doğal Din Akımı ve Doğa Felsefesinin Etkisi

Önce İtalya'da Floransa ile Hollanda'da Brugger'de, daha sonra tüm Avrupa ülkelerinde etkili olan, Fransızca'da “yeniden doğuş” manasındaki Rönesans, “lüks yaşamak, zevk ve sefa sürmek anlamına gelmekte³³⁷; *dar* anlamda, “Antik Çağdaki incelemelerin yeniden doğması”dır. “Felsefenin ana eğilimi, *yalnız kendine dayanmak, kendini arayıp bulmak*” olduğu gibi, Rönesans felsefesi “*yalnız deneyin ve aklın sağladığı doğrularla*” uğraşmıştır. Ortaçağ filozoflarının din adamları olmasının tersine, Rönesans'ta üniversite öğrencileri felsefe yapmıştır. Ancak felsefe tarihine göre, “Rönesans düşüncesiyle düşünürü çelişkilerle yüküdür”; çünkü “eski” ile “yeni”nin çarpışması ve “yeni”nin olgunlaşmaması söz konusudur. “Ortaçağ düşüncesinin *birliği vardır*”, bir başka deyişle bu düşüncenin yolu ve amacı birdir. Ancak “Rönesans'ta bu *birlik yoktur ve doğru'ya götüren yol bir tane değildir*”. Rönesans'ta ortaya çıkan birçok çığırın ortak noktası “*Skolastiğe karşı koyma*”dır. “Otoritelerden bağımsız olmayı istemek” ana eğilimdir. İnsan “büyük bir organizmanın bir organı” olarak değil, “bir *mikrokosmos* bir “birey” olarak kabul edilmiştir. Artık uluslar, Evrensel Hıristiyan topluluğunu oluşturan parçalar olarak değil, *individualitas* (bireylik) olmak durumundadırlar.³³⁸

Oysa İncil'de şöyle buyrulmuştur: “Çünkü ulus ulusa, krallık krallığa karşı ayaklanacak. Çeşitli yerlerde depremler olacak, kıtlıklar çıkacak. Bunlar sancıların başlangıcıdır.”³³⁹, “İsa karşısındakilerin düşüncelerini bildiğinden onlara şöyle dedi: “Kendi içinde bölünen her krallık yıkılır. Birliğini yitiren aile çöker. Eğer şeytan da kendi varlığı içinde bölündüyse, krallığı nasıl ayakta durabilir?”³⁴⁰, “İşte beden tek üyeden değil, birçok

³³⁵ Layiktez, a.g.e. say.13, 14

³³⁶ Layiktez, a.g.e. say.126,128

³³⁷ Zeytinoğlu, **Ekonomik Sistemler**, s.23

³³⁸ Gökberk, **a.g.e.**, s.187-191,193.

³³⁹ **İncil, New Testament**, “Markos”,13: 8, s. 175.

³⁴⁰ **İncil, New Testament**, “Luka”,11: 17-18, s. 253.

üyeden oluşur. Ayak, “El olmadığım için bedene ait değilim” derse, bu onu bedenden ayırmaz. Kulak, “Göz olmadığım için bedene ait değilim” derse, bu onu bedenden ayırmaz. Bütün beden göz olsaydı, nasıl duyardık? Bütün beden kulak olsaydı, nasıl koklardık? Gerçek şu ki, Tanrı bedeninin her üyesini dilediği biçimde bedene yerleştirmiştir. Eğer hepsi bir tek üye olsaydı, beden olur muydu? Gerçek şu ki, çok sayıda üye, ama tek beden vardır. Göz ele, “Sana ihtiyacım yok!” ya da baş ayaklara, “Size ihtiyacım yok!” diyemez. Tam tersine, bedeninin daha zayıf görünen üyeleri vazgeçilmezdir. Bedenin daha az değerli saydığımız üyelerine daha çok değer veririz. Böylece gösterişsiz üyelerimiz daha gösterişli olur. Gösterişli üyelerimizin özene ihtiyacı yoktur. Ama Tanrı, değeri az olana daha çok değer vererek bedende birliği sağladı. Öyle ki, bedende ayrılık olmasın, üyeler birbirini eşit biçimde gözetsin. Bir üye acı çekerse, bütün üyeler birlikte acı çeker; bir üye yüceltilirse, bütün üyeler birlikte sevinir.”³⁴¹

İktisadi yaşama büyük etkisi olan Rönesans ³⁴² ile ³⁴³, daha materyalist bir yaşam görüşü ortaya çıkmıştır. Daha iyi giyinmek, sanat eserleri ile dolu daha lüks mekânlarda yaşamak ve daha şık mobilyalar edinmek söz konusudur.³⁴⁴ Rönesans hareketi ile ortaya çıkan *hayatın maddi ihtiyaçlarına, doğaya dayalı bir zihniyete ve böylelikle Âhiret fikrine kapalı bir dünya görüşüne destek veren Hümanizm* akımı sebebiyle, “*Hıristiyan insana karşı doğal insan*” önem kazanmış; *pagan yaşama yakınlık başlamış*; Antik Roma ve Yunan hayatına merak başlamıştır.³⁴⁵ *Hümanizm* Rönesans’ın Antik misale göre ele aldığı *insan sorununa*” yoğunlaşan bir çığırır. “Yeni hayat” duygusu ile “*dinden bağımsız bir kültür oluşturmak*” amaçlanmıştır. İlk olarak hümanizm, aslında “Roma İmparatorluğu’nun anayurdu” olan ve Antik Çağ kültürünün yoğunlaştığı bir bölge olarak İtalya’da gelişmiştir. Ortaçağ sonlarında, İtalya birçok bağımsız şehir-devletlerinden oluşmaktaydı. Roma, Floransa, Venedik gibi kentlerin “bireyliklerinin” ortaya çıkması söz konusudur. Bu kentlerde kendilerine göre görüşler edinmiş “bireyler” ortaya çıkmıştır. “Bir *individüalizm* çağı” olan Rönesans’ta, *ulus* “kendine özgü benliği olduğunun farkında olan insan topluluğu olarak” belirmiştir.³⁴⁶

Francesco Petrarca, *doğal, gerçek insanı* arayan hümanizm akımının başında yer almış, “*kendi ben*”i tüm düşüncelerinin odak noktası olmuştur. Gökberk, Petrarca için,

³⁴¹ İncil, “1. Korintliler” 12: 14-26, <http://incil.info/kitap/co1/12>

³⁴² *Naissance* “doğuş”, *Renaissance* ise “yeniden doğuş” anlamına gelmektedir.

³⁴³ Tabakoğlu, **Toplu Makaleler II İslam İktisadi**, s. 10.

³⁴⁴ Zeytinoğlu, **Ekonomik Sistemler**, s.23

³⁴⁵ Yalçın, A., **İktisadi Doktrinler ve Sistemler Tarihi**, s. 130.

³⁴⁶ Gökberk, **a.g.e.**, s.194-196.

“benliğini yaşayan ilk modern insan” demiş ve “Antik kültüre literatüre dayanan coşkusu nedeniyle Rönesans insanının ilk temsilcisi” demiştir. Petrarca, Roma Stoa’sının örneklerini aldığından Rönesans, Stoa ile tanışmıştır. Petrarca’ya göre dünya hayatı öbür hayata bir geçiş değildir. “Başlıbaşına bir değer” olan dünya hayatı karşısında, *özgür* düşünmeyi ve akla belirgin bir rol vermeyi kabullenmiştir. Gökberk’in deyişiyle, “Tanrı insanı kurtaramadığına göre, Petrarca’nın Hıristiyan Tanrı’sına olan güveninin bozulmuş” olması gerekir. İnsan, sert yaşam mücadelesi içinde çaba göstererek yaşamını “evrensel bir *acedia* (acı)” biçiminde yaşar.³⁴⁷

“İnsanın sert yaşam mücadelesinde gayret göstererek yaşamını “evrensel bir acı” biçiminde yaşaması düşüncesi “evrim meselesinin” yani “hayat bir mücadeledir ve güçlü olan hayatta kalır” görüşünün tohumu gibidir. Antik dünya görüşünden bekleneceği üzere, kendi menfaati için başkasını feda etmeye, başkasını kendi arzularının tatmini için “kullanmaya”, adeta “kendi, hayatta azami derecede güçlü kalabilsin diye” başkasına egemen olabilmeyi meşru hale getirecek bir doktrin oluşturma gayretidir. Buna inandırabilmek için ise, “özgür düşünce, benliğini bulma, aklına dayanma” gibi nasihatler birer uyuşturucu gibi kullanılmaktadır. Karl Marks’ın da, Antik dünya görüşüne dayanan “*din afyondur*” iddiasının aksine, “yeniden doğduklarını ve uyandıklarını varsaydıkları “*aydın*” hayat görüşleri” aslında kendilerini, “fasit daireye dönüşmüş “*karanlık*” bir kâbusa” sokmaktadır”.

Rönesans karakterlerinden biri olan ve Gökberk’in ifadesiyle, “doğanın ana-içgüdüğü olan *egemen olma*’yı engelsiz yaşayabilmiş” *Niccolo Machiavelli*’nin³⁴⁸ ilgi alanı siyasaldır. Emeli, devleti maddileştirmek, siyaseti ahlaktan bağımsızlaştırmaktır. 15.-16. Yy arasında Floransa’da yaşadığı dönemde İtalya’nın ekonomik ve kültürel gelişim seviyesi artış göstermiştir. Ancak siyasal ve askeri yapısı problemlidir.³⁴⁹ Hayat ve insan kavramları ile ilgili görüşlerini, “hayranı olduğu Antik paganizm” ile beslemiştir. “Hıristiyanlığın en yüksek erdem olarak kabulü olan alçakgönüllülük ve gönültokluğu”, “*bir doğa gücü olan insanın enerji yüklü bir yaratık*” olduğunu iddia eden Machiavelli’ye göre aykırıdır. Hıristiyanlığın bu en yüksek erdemine karşı Romalı’nın güçlülüğüne hayran olmuş ve ulusal devleti zorunluluk kabul etmiştir. Gökberk’in ifadesi şöyledir: “Machiavelli de, çağdaşı bütün Hümanistler gibi, Hıristiyan olmaktan çok bir İlkçağ paganıdır. Onca, Hıristiyanlık “bu dünya”nın değerini küçültmüştür; oysa Antik dinler, insana en büyük değer olarak “bu dünya”daki yaşayışı

³⁴⁷ Gökberk, **a.g.e.**, s. 196-197.

³⁴⁸ Gökberk, **a.g.e.**, s. 198.

³⁴⁹ Machiavelli, N., **Hükümdar**, Çev. Selahattin Bağdatlı, Derin Yayınları, Eylül 2012, s.2,4.

öğütleyerek onu hayata bağlamışlardır.” Machiavelli’ye göre, “objektif hesap yapabilen zeka devlet yönetiminin temelidir”.³⁵⁰ İnsan doğasını kötü ve bencil kabul eden Machiavelli, insanların en çok maddi şeylere önem verdiğini iddia etmiş, “*hedefe giden her yol mübahtır*”³⁵¹ anlayışını savunmuş, hedef için her yola, her araca başvurulmasını savunmuştur. “Bencillerden oluşmuş bir toplumda bencil olmayan bir liderin davasına ulaşamayacağını” savunan Machiavelli’ye göre, devlet adamı bencil olmak zorundadır. Machiavelli, “adil, cömert ve yüce gönüllü” niteliklerine sahip bir devlet adamı, devlet işlerini yürütmeye uygun değildir.³⁵² Machiavelli’nin eserinin “*Quomodo fides a Principus sit servanda*” (Prensler Sözlerini nasıl tutmalıdırlar?) bölümünde, devlet adamının hilekârlığa başvurarak ve verdiği sözü tutmayarak, dürüst davranışlara karşı daha üstün netice aldığını iddia etmiştir. Machiavelli, devlet adamının bazen dine veya ahlaka uygunsuzluk içeren kararlar almasıyla, egemenliğinde süreklilik sağlayabileceğini ileri sürmüştür.³⁵³

Machiavelli’nin, “insana en büyük değeri verdiğini” iddia ettiği Antik dinlerin “başkasına egemen olabilmeyi engelsiz yaşamak için” neler öğütlediğini araştırmak gerekir. “Adil, cömert ve yüce gönüllü” bir devlet yöneticisine karşı olan bu ünlü Rönesans düşünürü, *zulmü, bencilliği, hilekârlığı* ve “*kendisi gerekli gördüğü sürece*” *ahlaksızlığı* savunmuş ve aynı zamanda “*insana en büyük değer verdiğini söylediği paganizm ile beslenmiştir!*” “*Kendini doğa gücüne bağlamış enerji yüklü bir yaratık olarak*” (insanı böyle kabul ettiğinden kendisini de böyle kabul etmiş olmalıdır), Hıristiyanlığın “alçakgönüllülüğü ve gönültokluğunu en yüksek erdem” tutmasına karşıt olarak “*kendi aklının gücü ile*” amacına ulaşmak için her yolu meşru saymayı keşfetmiş ve “*egemenlikte sürekliliğe*” vurgu yapmış bir düşünürdür.

Michel de Montaigne, Rönesans sonlarına doğru yaşamış bir düşünür olarak “sonsuz doğanın her insanda kendini ayrı biçimde gösterdiğini” iddia etmiştir. Stoa görüşüne dayanan Montaigne’e göre, insanın doğanın içinde olan duyularını akıl ile ayarlaması gerekmektedir. *Şüpheli* yaklaşımı temsil eden Montaigne, individüalizm ve hümanizmi savunmuştur.³⁵⁴

³⁵⁰ Gökberk, a.g.e., s. 198, 216.

³⁵¹ Machiavelli, a.g.e., s.3.

³⁵² http://tr.wikipedia.org/wiki/Niccol%C3%B2_Machiavelli

³⁵³ **Batıda Siyasal Düşünceler Tarihi: Seçilmiş Yazılar-Yeni Çağ**, Der. Mete Tuncay, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 27, İstanbul, Eylül 2002, s.62-64

³⁵⁴ Gökberk, a.g.e., s. 199.

Rönesans'ın entelektüel aktivitelerinin sebep olduğu³⁵⁵ köklü değişimler neticesinde, 1517'de Martin Luther'in başlattığı, Calvin ve Zwingli'nin de öncüleri olduğu *Reforme*³⁵⁶ hareketi ya da Reform dini alanda değişim başlatmıştır.³⁵⁷ Materyalist dünya görüşünün yerleşik olması ile dini yaşamda değişim oluşmuştur.³⁵⁸ Bireyciliği destekleyen Reform ve Protestanlık nedeniyle ticaret sistemi etkilenmiştir. Luther'in faiz ve fiyat düzenlemeleri hakkındaki görüşleri olmuştur. Zenginleşmenin uhrevî fayda getireceğinin ileri sürmesi ile iktisadi yapılanmada değişime neden olan³⁵⁹ Calvin'in iktisadi düşüncesi teolojinin etkisinden tümüyle çıkmış ve liberal sisteme zemin hazırlamıştır³⁶⁰. Reform neticesinde Katolik Kilisesi merkeziyetçi rolünü yitirmiş, rahiplerin sosyal pozisyonunu laikler almıştır. Seküler öğretim kurumları yaygınlaşmıştır. Saint Simon ve materyalizmin Protestanlığın ruhu olduğunu söyleyen Auguste Comte'a göre, Ortaçağ'da Katolik Kilisesi'nin bölünmesi “çok faydalı” olmuştur.³⁶¹

Reform hareketi başladığı sıralarda Batı ekonomisi toprağa bağlı idi. 16. yüzyılda sömürgeler ile ele geçirilen yeni kaynaklar ile orta sınıf tüccarları feodal aristokratların yerini almıştır. Uluslararası ticaretin başlaması nedeniyle para ekonomisi önemli olmuş; sermayesini arttıran orta sınıf tüccarları, sermayelerinin Roma'ya akmasını istememişler ve Reform hareketine destek vermişlerdir. Feodal mekanizmadan çözülen özgür çiftçiler de yeni bir orta sınıf oluşturmuş ve Kuzey Avrupa'da Reform'a destek vermişlerdir.³⁶²

Rönesans'ın “din akımı” yüzünden ortaya çıktığını iddia eden tarihçiler olması ile birlikte; Rönesans'ın “en büyük olaylarından biri” olan *Reform*, yeni bir din arayışı olmak üzere, “Antik felsefe geleneklerinin yeniden doğması”dır. Reform ya da Reformasyon, Skolâstiğe karşıdır ve Ortaçağ Kilisesi'ni aşarak ilk Hıristiyanlığa dönme arzusunu içerdiği ileri sürülmekte; aynı zamanda Antik düşünceden kaynak bulmaktadır.³⁶³ Bu zihniyet, “Hıristiyanlığın hem Antik düşünceye uyma hem de “aslına” dönme” çelişkisini görmemektedir.

³⁵⁵ Erbaş, a.g.e.,s.70

³⁵⁶ *Reforme*, “yeniden kurma/yeniden oluşturma” anlamına gelmektedir.

³⁵⁷ Zeytinoğlu, **Ekonomik Sistemler**, s.24

³⁵⁸ Zeytinoğlu, **Ekonomik Sistemler**, s.24

³⁵⁹ Erbaş, a.g.e.,s.73-74

³⁶⁰ Zeytinoğlu, **Ekonomik Sistemler**, s. 25.

³⁶¹ Erbaş, a.g.e., s.72,73

³⁶² Erbaş, a.g.e., s.69-70

³⁶³ Gökberk, **a.g.e.**, s. 206.

O sıralarda Hıristiyanlığın temsilciliğinden çok, dünyevi işlere fazlasıyla müdahil ve politik meselelere karışır olmuştur. Protestanlık doktrinini geliştiren Luther'in şiddetle eleştirdiği *endüljans*³⁶⁴ satışı, Kilise'nin "aracılık" yapma durumundan çıktığının göstergesi olmuş ve zamanla insanlar dini meseleleri başlıca kaynağı *Alman mistisizmi* olan, "kendi başına" anlama ve yorumlama eğilimine girmişlerdir. Bu tarz mistisizm insanın Tanrı ile aynı özden olduğunu, insanın Tanrı'yı kendisinde bulabileceğini iddia eden *Yeni Platonculuk*'tan kaynak bulur. İnsanı *Mikrotheos* (Küçük Tanrı) kabul eden bu anlayışa göre, "ruh Tanrı'yı bildiği ölçüde Tanrı'dır, Tanrı olduğu ölçüde de Tanrı'yı bilir". Gökberk'in deyimiyle, "*İdealist pantheizm*" olan Alman mistisizminin özü, Tanrı'nın ideal varlık olarak tüm varlıklara yayılmış olması düşüncesidir. Protestan Kilisesi bu tarz mistik yaklaşımları frenlemeye gayret etmiştir. Kendi içinde dinini çözmeye çalışıp mistisizme yönelen insanların bu durumunu Felsefe Tarihçisi Gökberk "doğal" olarak nitelendirir ve mistisizmin "bir gönül dindarlığı" olduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte Gökberk, "bu gönül dindarlığının Tanrı'yı doğrudan kendi içinde aradığını, ara sıra Hıristiyanlık sınırlarını aşan "*coşkunluk ve taşkınlıklar(!)*"³⁶⁵ nedeniyle kovuşturulup, "yeraltı akımı" olarak yaşayabildiğini" ifade etmiştir.³⁶⁶

Rönesans'ın din anlayışı yalnızca *akıl* ile uzlaşabilen doğruları kabul eder. Kökü Antik Çağ Stoa felsefesine dayanan, dinlerden *bağımsızlaşmış* "insan doğasına yerleşik *doğal din* ya da *akıl dini* akımı" kabul edilmiştir. Bu akıma göre, "din vahyin değil aklın ürünüdür". *Doğa* ile *akıl* Stoa'da aynı anlama geldiği için, doğada "evrensel akıl" hâkimdir. Stoa zihniyeti ve "yolunda yürüyenler", "*doğa ya da doğal ışık (lumen naturale)*" ile akli eşdeğer tuttukları için, "*akıl dini*" "*akılın ışığı ile varılan din*" anlamına gelir.³⁶⁷

Rönesans çalışmaları nın neticesinde "*bugünkü modern bilim*" oluşmuştur. Rönesans'ın doğa felsefesini anlayabilmek için Ortaçağ doğası ile karşılaştırmak gerekmektedir.³⁶⁸

³⁶⁴ *Endüljans (Indulgence)*: Kilise'nin günah çıkartma yetkisi anlamında, para karşılığında verdiği bağışlama belgeleri.

³⁶⁵ Bkz. *ekstasis* .

³⁶⁶ Gökberk, **a.g.e.**, s. 207-209.

³⁶⁷ Gökberk, **a.g.e.**, s. 212-213.

³⁶⁸ Gökberk, **a.g.e.**, s. 222.

2.1.3.1. Doğa Felsefesinin Etkisi

Ortaçağ doğa kavramında, gökyüzü geçici olmayan bir âlemdir, oradaki hareketler düzgün ve bitimsizdir. Yeryüzü ise, geçici dünyadır, buradaki hareketler bitimlidir. Öz olarak ayrı iki dünyayı oluşturan *maddeler* farklıdır. Gökyüzündeki cisimler, *Aristoteles*'in *aither* (esîr) dediği sonsuza kadar hareketini sürdürebilen bir maddeden oluşmuştur. Gökyüzünde “*sonsuz daire hareketleri*” vardır ve yalnızca daire hareketleri başladıkları noktaya geri döndükleri için bitimsizdirler. Yeryüzü ise *dört öğeden* oluşmuştur ve buradaki hareketler belli bir noktaya ulaştığında- “*cismin doğal yeri*”-biterler. Doğal yeri, kainatın merkezinde-yeryüzünde-olan şeyler ağır, doğal yeri yeryüzünün dış sınırlarında bulunanlar ise hafiftir. Her öğe *kendi doğal yerini* bulma gayretindedir. Yeryüzünde süreklilik gösteren değişiklikler, öğelerin “*doğal yerlerinde olmayışlarından*” kaynaklanır. Kâinatın sonu ve sınırı, durağan yıldızlar küresidir. Bu bölüm, “doğrudan Tanrı tarafından hareket ettirilen en yetkin” bölümdür. Diğer bölümler ise “Tanrı’dan aşağı olan *ruhlar*” tarafından yönetilen hareketleri içerir. Her şeyin sınırlı olduğu düşüncesi Antik Çağ düşüncesinin de özelliğidir. Antik Çağ için, sınırsız olan şey “karanlık ve formsuz”dur; çünkü sonsuz ölçü ile kavranamayacak bir şey, sınırlanmış ve formu olan bir şeye göre düşük değerdedir, formsuz olan şey bir kaostur, bir hiçtir. *Aristoteles* felsefesinde *prote hyle*, başlangıçta gizli güç olan ilk madde, bir hiçtir; “kendini gerçekleştirip” bir form edinir ve sonra “*bir şey*” olur. Böyle bir kâinat görüşü, Eski Yunanlılarda geliştirilmiştir ve kâinata, doğaya *kosmos* (düzenli olan) adını vermişlerdir. Ancak Ortaçağ felsefesi doğayı bir araç olarak kabul etmiştir. “Doğa kutsal olmayan, *aşağı* bir varlık alanıdır”. Doğal yönünden kurtulmak bir Hıristiyan için idealdir.³⁶⁹

Rönesans felsefesinde ise, doğa, “*doğrudan doğruya*” kendisine yönelinen, sınırsız, sonsuz bir dünyadır. Böylelikle, doğa, sonsuz olan Tanrı’ya yaklaşır, “hatta Tanrı ile özdeş yapar”.³⁷⁰ *Nicolaus Cusanus* ise, Tanrı ile doğanın aynı şey olmadığını söylemiş, doğanın Tanrı’da birlik halinde birleşmiş açınımı, *evolutio* (evrimi) olduğunu ifade etmiştir. Bu görüşten sonra, “kâinatın *evrim süreci*” ve “*gittikçe olgunlaşan bir gelişme*” olduğu düşüncesi belirmiştir. *Cucanus*, *relatif* bilgiye dikkat çekmiştir; kâinatın merkezi ya da çevresi olmadığını, olsa idi bunun kâinatın dışındaki bir şeye göre olmaları gerektiğini ifade etmiştir. Yeryüzünün geçiciliğinin onun yetkin olmadığı anlamına gelmediğini söyleyen *Cucanus*, yeryüzünde olanlar eğer yetkin olmak isterlerse, kendi doğalarına uygun olgunluğa yönelmelidir demiştir. Doğa felsefesinin yer ve gök anlayışı, Ortaçağ’ın düalist anlayışının

³⁶⁹ Gökberk, a.g.e., s. 223-224.

³⁷⁰ Gökberk, a.g.e., s. 225.

(Yeryüzü ile gökyüzü ayrıdır ve ayrı kanunlara tabidir) tersine, “*aynı kanunların hâkimiyeti altında değişip gelişen dinamik birlik*”tir. Dolayısıyla Rönesans felsefesi, doğanın “*birliğini*” kabul etmiş olduğu için kâinatı “*en içten birleştiren ana kuvvetleri aramıştır*”. Bu “ana kuvvetleri bilmek bu kuvvetlere *egemen olmak* demektir”. *Doğaya egemen olma* Rönesans’ta ilk olarak *büyük* ile denenmiştir. İnsan *mikrokosmos*’tur ve *makrokosmos*’un yani kâinatın kuvvetleri insanda da bulunur; dolayısıyla doğayı araştırmak için insanı araştırmak gerekir. Ünlü hekim ve kimyacı *Paracelsus*, doğanın büyüdü tanrısal kuvvetlerle dolu bir canlı olduğunu iddia etmiştir. *Mikrokosmos* olarak insanın *Archeus*’u (özel ruhu) ve *Vulcanus* diye tüm kâinata yayılmış bir “Tanrısal ruh”a sahip olduğunu ileri sürmüştür. İnsanın hastaliksız olmasının *Archeus*’unun engelsiz işliyor olmasına bağlı olduğunu, ancak her şeyde *Vulcanus* gizli olarak mevcut olduğu için tüm hastalıkları iyileştirecek *devayı-küllün* (tüm-ilaç) olması gerektiğini söylemiştir. “Bilgelerin arayıp bir türlü bulamadıkları o “taş” budur”. *Paracelsus*, bu “taş”ı bulmak için kimya deneyleri yapmıştır. Rönesans’ta, “*bilge taşı*”nı arayan simya”nın yanında deneye dayanan sistemli doğa araştırmaları belirmeye başlamıştır. *Matematik* ilminin hızla gelişmesi, *keşifler ve icatlar*, Avrupalının doğa bilgilerini artırmıştır. Doğa anlayışı *özgür* biçimde *deneye* dayanarak bilgi edinilebileceğini savunan *empirizm* ile kesin sonuçlara varılabileceğini ileri sürmüştür. Yeni doğa anlayışı temelini kuran aslında *Nikolaus Kopernikus* olmuştur. Birçok Rönesans düşünürü gibi Kopernikus, “Antik Çağın bıraktığı yerden işe başlamış”, ona göre yeryüzü sonsuz kâinat içinde ufak bir şeydir. Kilise’nin otoritesinden kurtulmuş bir dünya görüşüne dayanan “*özgür ruh*”, “insanın özerkliği” meselesine değinmiştir. *Giordano Bruno* kâinat görüşü ile ilgili görüşlerin yerleşmesine yol açanlardan biridir. “Hıristiyan öğretisinin ihtiraslı bir düşmanı” haline gelen Bruno’nun dünya görüşü köklerini Kopernikus’un sisteminden alır. Doğanın *sınırsız* ve *sonsuz* olduğunu savunan Bruno, “Tanrı’nın sonsuz bir etkinlik olarak kendini ancak kâinatın içinde gerçekleştirebileceğini” ileri sürmüştür. Ayrıca kâinat, *birliği* olan bir bütündür. Böylelikle, kâinatın *homogen* (bir cinsten) olduğu, her tarafının aynı malzemedен yapıldığı neticesine varır. Eşyanın etkin sebebi *natura naturans* (yaratan doğa) olup, kâinatın özü “doğanın yaratıcı gücü”dür. Doğayı “*organik birlik*” olarak algılayan Bruno’ya göre, *tam özgürlük* bir zorunluluktur. *Monad*, Bruno’nun geliştirdiği bir kavram olup, “her varlığın özü açısından Tanrı’nın kendisi olduğu” anlamındadır. *Monadlar*, Tanrısal varlığın *indivüel* biçimidir. Bruno’nun doğa görüşü “estetik pantheizm”dir. Doğa Tanrı’nın kendisi olup, sonsuz ve güzel olduğu için, “coşkun duygu ile tapınma söz konusudur”. *Johannes Kepler* ise, matematik, fizik ve astronomi alanlarında buluşlar ortaya koymakla birlikte, kâinatın içinde çok iyi bir

“uyum”un gizli olduğunu ve kainatın “matematik oranlar ile örülmüş” olduğunu söylemiştir. Tanrısal ruhun kainatta kendini uyumlu büyüklükler ve bunların oranları ile gösterdiğini ifade eden Kepler, “ruh” yerine “*kuvvet*” deyiminin kullanılmasını uygun bulmuştur. “Kuvvet” dediği “ruh”un aksine maddi bir şey olduğu için *mekanist* bir doğa görüşüne geçmiştir. Her bilimin birtakım “varsayım”larla işe başladığını ve bu varsayımların ““sağlam” diye *kabul* edilen bir görüş” olduğunu ifade etmiştir. Ancak, doğanın matematiksel yapısına dikkat çekilmesi ilk olarak, Antik Çağ’da söz konusu olmuştur. *Galilei* ise kâinatı araştırma görevinin doğanın *matematik kanunluluğunu* tanımak olduğunu söylemiştir. Bilgi edinmek için gereken şey “*olayları matematik ile çözümlmek*”tir. *Leonardo da Vinci*, deneyin bilimin esası olduğunu, kesinliğe ancak matematiğin kullanımı ile ulaşılabileceğini söylemiştir. Doğa olayları *zorunluluklar*la meydana gelirler. Bu zorunluluklar doğa tarafından insanlara ancak matematik ile tanımlanabilir ve “doğru”ya ancak matematik ile ulaşılabilir. *Francis Bacon*, “çok büyük bir güç olan doğa”nın karşısına ancak bilgi ile çıkılabilir. Bilimin, bilmenin egemen olmak için bir amaç olduğunu ileri sürmüştür. Francis Bacon, Rönesans ile “*rastlantılara borçlu olunarak*” yapılan Büyük Keşiflerin, buluş ve icatların toplum hayatında ciddi değişimlere neden olacağını ancak, bundan sonra bulgulara ulaştıracak *sağlam* yöntemleri planlanmanın gerekliliğini söylemiştir. Ona göre Yunanlılar, Romalılar ve Hıristiyanlık doğa bilimi ile doğrudan ilgilenmemiş, hayatın *daha iyi ve daha zengin* yapılabileceğine dair bir amaçla kullanılmamıştır. Mümkün olduğu kadar gereç toplayarak aklın bunları işlemek için “kendiliğinden davranacağını”, böylelikle yaşamın *düzenleneceği ve zenginleşeceğini* iddia etmiştir. Ona göre insanın “*başlıca işi doğaya egemen olmaktır*”. Bunun için doğanın tanınması ve doğayı tanıyabilmek için öncelikle insanın *önyargılarından* kurtulması gerekmektedir. Doğa gerçeğine uyan “temiz bir tasarımın elde edinimi” için insan zihninin kuruntularından *idollerinden, otoritelere inanmaktan* kurtulması gerekmektedir. İnsanın otoritelere inanıp yanılacağına *kendine inanması*, denediği şeylere güvenmesi gerektiğini iddia etmiştir.³⁷¹

İktisadi zihniyetin insan davranışları ile ilgili varsayımları, Gülten Kazgan’ın ifadesiyle, Doğal Kanun felsefesine dayanan ve insan aklı ile kâinatın kanunlarının bulunabileceğini iddia eden, iktisadi liberalizm felsefesinin ürünüdür. İktisatçılar, salt akılcılık ve deneycilikten etkilenen iktisadi liberal görüşten feyiz almışlardır. İktisatçıların kendi duyuları ve mantıklarını kullanarak saptadıkları gözlemler, insan davranışları ile ilgili

³⁷¹ Gökberk, a.g.e., s. 222-251.

varsayımlar yaparak, “*olması gereken ile gerçekten varolanın birbirine karıştırıldığı*”, gerçekleri hangi ölçüde açıkladığı belirsiz olan teoriler kurmalarına neden olmuştur. Bununla birlikte bu teorilerin evrenselliğini iddia etmişlerdir. “*Gerçekten varolan*” koşulların farklı olduğuna vurgu yapan Kazgan, liberal iktisadın akılcılık metoduyla, “*rasyonel insanlar dünyası içinde bir cennet*” oluşturulabileceği inancını yaygınlaştırdığını ifade etmiştir. Piyasa modellerinin, serbest rekabet koşulları ile oluşturulmaya çalışılmasının, gerçekte olması gerekeni, yani toplumsal refahın maksimuma ulaşmasını açıklayabilmek için kurulduğunu söylemiştir. Varsayımların gerçekleri yansıtması meselesi araştırılmazsa iktisatçılar istedikleri varsayımları yapabilir.³⁷²

İktisat Teorisinde ilk kez Fizyokratlar tarafından geliştirilen Doğal düzen kavramı, devletin iktisadi yaşama karışmadığı takdirde her şeyin kendiliğinden ahenk ve düzen içerisinde yürüyebileceği iddiasını taşır. *İktisadın temel amacı bu Doğal Düzen Kanunlarını incelemektir*. Tüm rejimler arasında en faydalı olan Doğal Düzendir. Fizyokratlar doğal düzeni metafizik ve mistik izah ile ele almışlardır. Adam Smith ise iktisadi ahenklerin Tanrı tarafından olmadığını bireylerin eylemi olduğunu ileri sürmüştür. *Görünmeyen elin* ekonomik yaşamı düzenlediğini iddia etmiştir. *Smith’e göre, bireylerin kendi çıkarlarını hesaplayarak giriştikleri eylemler toplumsal düzenin hayırlı olmasına vesile olur*.³⁷³

Adam Smith, *Doğal Kanunlara uyulduğu takdirde “toplumun kendiliğinden optimal biçimde işleyeceğine”* inanmıştı. Böylelikle milli servetin artacağına ve bireyler arasında optimal dağılımın sağlanacağına da inanmıştı. Smith’e göre bireysel güdüler en çok iktisadi yaşamda etkindir. *Her bireyin kendisi için en çok çıkarı elde edebileceği ortam Doğal toplum düzenidir*. Smith, dış ticarete bulunan tüm kayıtların kaldırılması hedefine sahip sanayici-girişimci adına konuşmuştur. Sanayiciler, kendi çıkarları doğrultusunda hareketlerinin toplumun çıkarına olduğunu ve egoizm içermediğini öğrenmekten hoşnut olmuştur. Böylelikle işadamları ekonomik ve politik düzenin merkezi olmaya başlamıştır. Ekonomik gelişme için bireysel refahın artışı temel koşul sayılmıştır. Kapitalizm, Sanayi Devrimi’nin başlarında İngiltere’de sınırlanmayan bir rekabet düzeyine ulaşması ve İngiltere’de piyasa koşullarının rekabet modeline uyumlu olması Smith’in yazdığı döneme denk gelmiş olmasına rağmen “Smith teorisini evrensel geçerli diye ilan etmiştir”.³⁷⁴

³⁷² Kazgan, G., *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, s.33, 55-56, 399.

³⁷³ *Genel Ekonomi Ansiklopedisi*, Cilt 1, s. 223.

³⁷⁴ Kazgan, *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, s. 58-60.

2.1.4. 17. Yüzyıl Felsefesi ve Rasyonalizmin Etkisi

17. yüzyıl felsefesi düşünürlerinin ortak etkeni, “*matematik fiziği bilgi örneği*” kabul etmesidir. Bu da *rasyonalizmdir*. *Ratio* (akıl) bilgiyi, gerçeği açıklamak için kullanılan organ kabul edilir. Doğanın yapısının matematik ile kavranabileceği Rönesans’ta kabul edilmiştir. Ulaşılan doğa kavramları zihinden türediği için “doğa ile akıl ve nesne ile zihin arasında bir *uygunluk*” olduğu ifade edilir. Bu uygunluğun sebebi Tanrı’nın kâinata ve insan ruhuna aynı kaideleri yerleştirmiş olmasıdır. Dolayısıyla, hem doğa hem de felsefi konular salt akıl ile kavranabilir. Matematik aklın işleyişi ile doğanın yapısı arasındaki uygunluğu gösteren bilimdir. Bu akımın düşünürlerinin büyük bir bölümü matematik fiziği alanında yetişmiştir.³⁷⁵

Liberal iktisadi doktrin akılcılıktan etkilenmiştir. 17. ve 18. yüzyılda fiziksel ve toplumsal bilimlere olan ilgi İngiltere’de ve Fransa’da yoğun olmuştur. *Akıl* ya da *doğal mantık* ile tüm toplumsal ve fiziksel bilimlerde eksiksiz ve yanılmaz bilgi edinimi sağlayabileceğine ve insan aklı ile toplumun ve evrenin yasalarının bulunabileceğine inanılmıştır.³⁷⁶

Klasik iktisatçıların çok önem verdiği, Mikroiktisadın hedefi, en etkin mal ve hizmet bölüşümünü gerçekleştirmektir. Bunun için bölüşümün özel şartlarının bilinmesi ve etkililiğe ilişkin değerlendirme yapabilmeyi gerektirir. Bu gereksinimin yanıtlanması için mikroekonomi iki önemli kavrama dayanmıştır: *Piyasa* ve *bireysel akılcılık*. Bireysel akılcılıkta iki görünüm söz konusudur: İlki, bireyi öne çıkarır. Kolektif davranışların anahtarı bireysel davranışlardadır. İkinci olarak, “bireyin çoğu aza tercih ettiği andan itibaren akılcı olduğu cihetle” bireysel davranışlarda akılcılığı öne sürer. İktisadi öznelerin belirli kısıtlar altında gerçekleşebilecek en yüksek çıkarı hedeflemesi ile tanımlanabilen bir maksimizasyon davranışını mikroekonomik analizin “can alıcı noktası” yapar. Mikroekonomik analiz bireysel davranışları akılsallık ilkesine dayanarak açıklar. Tüketici davranışında tercihlerin akılsallığı, birtakım şartların gerçekleşmesi kayıt ve koşuluyla doğrulanır; tüketicinin bir tüketim sepetini başka bir tüketim sepeti ile karşılaştırabiliyor olması gerekir. Tüketici de üretici de iktisatçılar tarafından “tümüyle rasyonel davranan insanlar”³⁷⁷ biçiminde tanımlanmıştır.³⁷⁸

³⁷⁵ Gökberk, a.g.e., s. 258-259.

³⁷⁶ Kazgan, *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, s. 55-56.

³⁷⁷ Literatürde rasyonalitenin çeşitleri olduğu gibi kısıtlarına da yer verilmektedir. Özne rasyonellik,...; yarı-rasyonel,... insanlar gibi.

³⁷⁸ **Théma Larousse**, Ülkeler Coğrafyası, Demografi, İktisadi Coğrafya, Ekonomi, Jeostrateji, Toplum, Diller, s. 342.

Gökberk'e göre 17.yüzyıl felsefesi “*Descartes'çılıktır*”. Doğayı *mekanik* gören Descartes doğayı, rastlantı ya da doğaüstü kuvvetlerin yeri olmayan tamamıyla mekanist bir tasarım ile ele almıştır. Doğa mekanizması Tanrı tarafından istenmiş ve düzenlenmiştir. Ancak doğa, yaratıldıktan sonra, artık her şeyin “sıkı bir zorunluluğa bağlı olduğu” kanunlarla kendi kendine işlediği için, *kendi içinden* açıklanmalıdır. Canlının cansızdan farkı sadece daha karmaşık bir makine olmasıdır ve canlı ya da cansız tüm varlıklar için aynı yasalar işler. Hayvanlarda (hayvanların tüm davranışlarının istemsiz olduğunu ve *makine* gibi davrandıklarını söylemiştir) ve bitkilerde ruh yoktur, yalnızca insanda ruh vardır; dolayısıyla yalnızca insan için mekanik olarak açıklanamayan “istemli hareketler” vardır. Canlı vücut maddidir ve maddenin kanunlarına tabiidir. Hareket kanunlarına göre işlediği için “ruh”un müdahalesi olamaz. O vakitlerde İngiliz hekim *William Harvey*'in vücutta kan dolaşımının, kalbin kasılma *hareketleri* yüzünden olduğunu ve bunda “ruh”un herhangi bir müdahalesi olmadığını açıklaması mekanist doğa açıklamasını desteklemiştir.³⁷⁹ Çölde yetişmiş bile olsa ve hiçbir vakit doğa ışığından başka bir ışıkla aydınlanmış olmasa da, iyi bir zeka sahibinin aynı nedenler hakkında düşündüğü zaman başka fikirlere sahip olmayacağını³⁸⁰ ifade eden bir kesinlik iddia etmiştir.

Descartes, sağ duyulu bir insanın, “ ne din ne de felsefenin yardımına” ihtiyacı olmadan, düşüncesiyle uğraştığı her şey ile ilgili elde edebileceği tüm kâinatları gösteren “saf ışık”tan bahsetmiştir. “En tuhaf bilimlerin gizlerine erişene dek her şeye işler” ifadesini, *Tabiat Işığı ile Hakikati Arama* eserinde dile getirmiştir.³⁸¹

Descartes'ın düşünceleri özellikle Fransa ve Hollanda'da gelişmiş ancak, *Jésuites* (Cizvitler) onunla ciddi mücadele içine girmiştir. *Jansenistler*, Cizvitlerin karşıtları olarak, Descartes'ın düşüncelerini benimsemişler, insanın kurtulmasını ancak ve ancak Tanrı'nın inayetinin ve lütfunun sağlayabileceğini ileri sürmüşlerdir. Jansenistler içinden yetişen matematikçi *Blaise Pascal*, en kesin bilginin “insan *aklı* çerçevesinde her şeyi aydınlatan” *matematik bilgi* olduğunu ileri sürmüştür. Ancak matematiğin sınırları olduğunu ve dini-ahlaki yaşamın sorunlarını çözemeyeceğini, kaygı ve üzüntülere çare bulamayacağını da ifade etmiştir. Pascal, matematik bilginin “*insan bilmecesini* aydınlatamayacağını” söylemiştir. Doğa içinde insanın “sonsuz” ile “hiçlik” arasında *milieu* (orta) olduğunu söyleyen Pascal,

³⁷⁹ Gökberk, **a.g.e.**, s.265-284.

³⁸⁰ Descartes, R., **Tabiat Işığı ile Hakikati Arama**, Orijinal Adı: La recherche de la vérité par la lumière naturelle, Çev. Mehmet Karasan, İkinci Baskı, Maarif Basımevi, Ankara, 1960, s. 19.

³⁸¹ Descartes, **Tabiat Işığı ile Hakikati Arama**, s.48.

bilimin yaşam bilmeceleeri ile ilgili gerçeğe güvenilir ve sağlam bir cevabı veremeyeceğini ifade etmiştir. Doğrunun yalnızca matematiğin tanıttığından ibaret olmaması nedeniyle, *aklın* sadece kendi araçlarıyla tam doğruya ulaşamayacağını söylemiştir. *Gönülün* matematiğin tanıttığı ile yetinmeyeceğini, günahattan kurtulmak ve mutluluğa ulaşmayı arzuladığını ve aklın bilgisinin buna ulaşamayacağını ileri sürmüş, “Tanrı ile insanı kurtaracak Tanrısal inayete akıl ile değil, temiz ve alçakgönüllü bir yürek ile” ulaşabileceğini söylemiştir.³⁸²

“Pascal gibi aklın sonsuz gücünden şüphe eden ancak, “Aydınlanma”nın yolaçıcılarından” olan *Pierre Bayle*, kısa sürede Fransa’ya ve tüm Avrupa’ya yayılan “Aydınlanma”nın başlamasında büyük rolü olan *Dictionnaire Historique et Critique* (Tarihi ve Kritik Sözlük) adlı eseridir. Dinin akıl ilkelerine aykırı olduğunu ve din ile bilimin arasında *temelden* çelişme olduğunu ve bunun giderilemeyeceğini iddia etmiştir. Aklın aldığına inanmanın doğal olduğunu ancak “aklın almadığına inanma” ile ilgili olarak insanın “kendini yenmesi” gerektiğini ifade etmiş ve “insan aklının ancak yanılmaları bulmada becerikli olduğunu ve başkasından yardım almadan kendi kendine doğruyu bulmada çok güçsüz olduğunu” ileri sürmüştür.³⁸³

Thomas Hobbes, Descartes’ın idealizmine karşı *natüralist* görüşün radikal temsilcisi” olarak tarihi mücadelelerin tarih araştırmalarının hedefi olmadığını, bu mücadeleleri yaptıran *etkenlerin* araştırılması gerektiğini ifade etmiştir. “Her yerde hep aynı olan bu etkenler” bilirse, geleceğe *egemen* olunabilir. Her şey, her yerde hep aynı olan *doğal nedenlere* bağlıdır. Hobbes’a göre, “Tanrı bile maddi nitelikte olan doğal bir nedendir”. Ruhi olanın da doğal, dolayısıyla maddi olduğunu ileri süren Hobbes’un felsefesi *materyalizmdir*. İnsandaki “birtakım *önyargıların*, sayılar veya üçgenlerde olduğu gibi açık ve aydınlık olarak kavranamamasından dolayı” ileri geldiğini ve “matematikte olduğu gibi bilimin hedefinin olayları *duygulardan sıyrılarak* yalnız şemalara bağlamak” olduğunu iddia etmiştir. Hobbes’un sisteminin etkisi en büyük ve ünlü bölümü, ahlakı ve devleti *naturalist* temellendiren bir akım oluşturmuş olmasıyla *devlet felsefesidir*. Bunu, 19. yüzyıldaki Darwin’in akımına benzetenler olmuştur. Hobbes’a göre, “devlet bir *cisimdir*” ancak “*bireyler* gerçektirler”. Dolayısıyla insanın hareketlerini belirleyen anagüdüsü yani “*kendi varlığını ayakta tutmaya*” çalışması, doğadan mümkün olduğu kadar çok faydalanmaya gayret etmesine neden olur. Bu yüzden her birey bir diğerrinin *düşmanıdır*. Dolayısıyla “*bellum omnium contra omnes*” (herkes herkese karşı savaştır) ve böylece “*homo homini lupus*”

³⁸² Gökberk, *a.g.e.*, s.284-287.

³⁸³ Gökberk, *a.g.e.*, s.287-288.

(insan insanın kurtudur). Bu hal genel *güvensizlik* teşkil ettiği için, “kendi varlığını koruma” anagüdüsüne aykırı olmasından dolayı tehlike yaratır. Böylelikle bu tehlikeli durumdan kurtulmak için *herkesin güvenliğini* sağlayan, insanların birbirlerine *söz vermesiyle* ve aralarında *anlaşmalarıyla* kendisine itaat edecekleri bir kişiye *kuvvet araçlarını* vermeleriyle *devlet* kurulmuştur. Bireylerin birbirleri ile çatışan “*birçok* iradeleri yerine birliği olan *tek bir* iradenin” sağlanmasıdır. Buradan, “adaletin, iyi ve kötünün” ancak devlette çözülebileceğine ulaşılır. İnsan-doğal insan-kendi varlığını muhafaza etmeye eğilimli olmasından dolayı bencildir ve buna yönelik olan herşeyi “iyi” ve “haklı” bulur. “Herkes için “iyi” ve “kötü” farklı olduğu için ve “*herkesin her şey* üzerinde hakkı olduğu için” genel güvenlik ortak hedef olur. Böylelikle “her şey üzerinde hak iddia etme”nin bir bölümünden vazgeçilmesi “iyi”dir. Bundan dolayı “*doğal hukuk* ya da *ahlak*” oluşur.³⁸⁴

Bu noktada bir hatırlatma yapmakta fayda vardır: Doğal Kanun felsefesinden feyiz alan “*seküler iktisadın seküler iktisadi bireyi*” ya da homo economicus’un, “*bireyci, bencil, rasyonel, hazcı, doyumsuz*” olduğu ifade edilmişti.

“Rönesans’ın coşkunu pantheist düşünürü Giordano Bruno’nun eserlerini” okuyan ve yeni doğa bilimi ile ilgilenen *Benedictus de Spinoza*’nın, geliştirdiği doktrin *her şeyde* Tanrı’yı bulduğu için, sistemi “tam bir *pantheizmdir*”. Doğa bilimlerinde matematik yöntem felsefi bir reformda kullanılabilir “biricik” yöntemdir. Ancak Gökberk, Spinoza’nın kullandığı yönteme “*geometrik*” denmesini daha doğru olacağını vurgulamıştır. Nitekim ana eseri “*Ethica, ordina geometrica demonstrata*” (“Geometrik metoda göre kanıtlanmış olan ahlak”) dır. Spinoza’nın dünya görüşüne göre, Tanrı’nın objeler karşısındaki durumunu geometride mekânın formlar karşısındaki durumuna benzetilmiştir; bir başka deyişle, mekânın geometrik formların varoluş koşulu olarak kabul edilmesi gibi objelerin de Tanrı’nın tüm varolanların “olabilirliğini” kendinde bulundurması bakımından “biricik öz” olduğu, varlıkların *Tanrısal tözden* “*matematik bir zorunlulukla*” meydana geldiğini, kâinatın bir “*zorunlu bağlar sistemi*” olduğunu iddia eder. Spinoza’ya göre, kendisinden önceki tarafından belirlenmemiş hiçbir fenomen yoktur; “*irade özgürlüğü*” reddedilmiştir, “gerçek özgürlük” insanın kendi doğasının *zorunluluğuna* uymasındır. Tanrı her şeyin “*neden*”idir ve “*etki*” nedenin özünü açar, dolayısıyla Tanrı *natura naturans* (yaratan doğa)dır. Tanrı ile kâinat aynı şeyler olup, Tanrı kendi eseri olan kâinatın kendisidir.³⁸⁵

³⁸⁴ Gökberk, **a.g.e.**, s.288-294.

³⁸⁵ Gökberk, **a.g.e.**, s.301-309.

Basitçe ifade edilirse, en azından bu çalışmayı yapanın “*çalışmanın içinde “kendini gerçekleştirmediği”*” hem çalışmayı yapan tarafından hem de çalışmayı inceleyenler tarafından net bir şekilde bilinmektedir. Aynı kâinat görüşüne bağlı Aydınlanmacılardan Adam Smith’in “*görünmez eli*” “*piyasaların kendi kendine işlemesi*” de bu mantık silsilesine paraleldir. Bu kâinat görüşü “insan doğasının” bencil olduğunu, bir arada yaşayan insan topluluğunun da kendi çıkarını maksimize etmek isteyen bencil ve rasyonel insanlardan meydana geldiğini, dolayısıyla iktisadi ilişkilerin de bu davranış yapısına dayandığını iddia etmektedir. Bununla birlikte bu dünya görüşü “yalnız kendine faydalı” olanı “akılcı” kabul ettiğinden, başka kimsenin, firmanın ya da ülkenin ya da ekonomik birlik oluşturacak birim üyelerin “refahı/saadeti” bir problem değildir. Zira: Latince *Homo economicus* olarak adlandırılan mikroekonominin ideal öznesi “seküler iktisadi insan”, sınırlı imkânları hesaba katarak, sadece kendi çıkarı için faydasını maksimize eder. *Homo economicus*,

- i. “doğası gereği her şeyi bilir
- ii. kararsızlık bilmez
- iii. insanî tutkulara kayıtsızdır
- iv. soğuk bir hesapçıdır
- v. bireyci metodolojik ilkeyi kişileştirir”

Dolayısıyla sadece *doğası gereği her şey konusunda bilgi sahibi, akli sayesinde karşılaştırma yaparak eksiksiz hüküm verebilen, tamamen irade sahibi, hazcı, bireyci, sadece kendi çıkarını düşünerek bencil ve akılcı davranan, çoğu aza tercih eden ve hesapçı* “iktisadi insanlar ile dolu bir dünya olsaydı, bunların davranışları ile genel çıkar maksimize edilebilirdi”³⁸⁶.

Spinoza, “iyi”yi, insanın kendini koruma hissine uygun olan ve “elde etmek istenilen” olarak tanımlamış, buna aykırı olana “kötü” demiş ve “kaçınılan şey” diye tanımlamıştır. *Natüralist* temel üzerinde durarak *haz* ve *acıların* da kendini koruma arzusundan kaynaklandığını ilave etmiştir. “*Bencilliği* geliştirmeyi en doğal bir hak” sayan Spinoza, insanın güçlü olduğu derecede hakkı olduğunu ifade ederek, hakların *güven* altında olması gerektiğini söylemiştir. Güvenliğe *status civilis* (devlet hali) ile ulaşılabileceğini, aksi takdirde “bencilliklerin geliştirilmesi açısından herkesin birbiriyle savaş durumunda” olacağını ve böylece insanın kendini koruma arzusunun gerçekleşmeyeceğini ifade etmiştir. Ayrıca

³⁸⁶ **Théma Larousse**, Ülkeler Coğrafyası, Demografi, İktisadi Coğrafya, Ekonomi, Jeostrateji, Toplum, Diller, s. 342.

“ölçüsüz bir egoizmin” sebep olacağı genel savaş halini sonlandırmak açısından barışın sağlanması gerçek devletin ereğidir. Dinin “ne devletle ne bilimle” ilgisi olmadığını iddia eden Spinoza, devletin insana manevi yaşamda tam özgürlük temin etmesi gerektiğini ilave etmiştir. Bilimin “doğru”yu aradığını, dinin ise “gönül işi” olduğunu iddia etmiş, devleti *liberal* nitelikte ele alan ilk düşünürlerden olmuştur.³⁸⁷

Bilgiyi *hayatın* emrinde kullanmayı isteyen *Gottfried Wilhelm Leibniz*, Gökberk’in deyimiyle siyasi planları olan, Kilise reformu için girişen bir düşünürdür. Newton ile beraber diferansiyel ve entegral hesabını bulan ve geliştiren matematikçi Leibniz, Descartes ve Spinoza gibi ahlak için *rasyonalist* öğretiyi esas tutmuştur. Bilginin en üstün vazifesinin “Tanrı’yı *akılla kavramak*” olduğunu söylemiş, “akıl ile aydınlanana” *akıl dini* ve tarih dinlerine de *positif din* diyerek, din için bir ayırım yapmıştır. Tanrı’nın dünyayı yaratırken mutlak *özgür olmadığını*, “sonsuz *bilgeliğinin* olanaklarına bağlı” olduğunu, iyi bir dünya yaratmak isterken bilgeliğinin olabirlerin en iyisini yarattırıldığını iddia etmiştir. Ayrıca, buna neden olarak “her dünyanın sonlu ve yetkin olmayan varlıklardan kurulmasının bir zorunluluk olduğunu” iddia etmiştir. “Aklın doğrularının” (“öncesiz-sonrasız doğrular” diye belirtilmiştir) Tanrı’nın *iradesini* hâkimiyeti altına aldığını ileri sürmüştür. Aklın doğrularının zorunlu olduğunu söyleyerek, Tanrı’nın istemesine rağmen, mutlak olarak değil, ancak elden geldiği kadar iyi bir dünya yaratabildiğini, dünyanın “bozuk ve eksik” olduğunu ve “mantıki bir zorunluluktan (varlıkların yetkin olmaması)” oluştuğunu ifade etmiştir. “Tanrı’nın *bilgeliğinin iradesinden üstün*” olduğunu ve bilgeliğin iradesini “en iyi dünyayı” seçme durumunda bıraktığını iddia etmiştir.³⁸⁸

2.1.5. 18. Yüzyıl Aydınlanma Felsefesi ve Etkisi

Aydınlanma düşüncesi ilk olarak Rönesans’ta ortaya konmuş, 17.yüzyılda sistemleştirilmiş, 18.yüzyıl klasik Aydınlanma çağı ise ve “hazır olan ideleri işlemiştir.”³⁸⁹

Gökberk, aydınlanmayı “insanın düşünmede din ve geleneklere bağlı kalmaktan kurtulup *kendi aklı, kendi görgüleri* ile hayatını aydınlatmaya girişmesi” diye tanımlamıştır. Yaşam değerlerinin, formların canlılıklarını kaybetmesi üzerine *yeni bir düzene* yol gösteren düşüncelerin arandığı iddiasıyla “Aydınlanma” (Yeni Çağa özgü) bunun peşindedir. Parolası “Aklını kendin kullanmak cesaretini göster!” olan Aydınlanma, yaşamın düzenini insanın

³⁸⁷ Gökberk, *a.g.e.*, s.311, 313.

³⁸⁸ Gökberk, *a.g.e.*, s.315- 317, 328-332.

³⁸⁹ Gökberk, *a.g.e.*, s. 369.

kendi akli ile bulması girişiminin en yüksek noktası olarak, “*akla inanıp güvenmede* evvelki asırlardan daha da ileri” gitmiştir. Aydınlanma, Ortaçağın dünya görüşüne karşı *yeni dünya görüşü* olmuş, “*laik dünya görüşünü* kendisine tam bir bilinçle esas” almıştır. Rönesans *transcendent* (“kökü ve ereği üst-dünyada bulunan) hayattan *immanent* (kökü ve ereği bu dünyada bulunan) hayata geçişin basamağı olmuştur. İnsan aklının doğa üzerinde egemen olmasının “bilinci ve gururunun” yanında, sıra bu başarının *kültür dünyasına* uygulanmasına, “kültür dünyasının akılla aydınlatılıp, ona akılla egemen olunmasına” gelmiştir. Bu inancın kültürün *bütün* alanlarında, toplum, devlet, din, eğitim kurumlarının “akıl ilkelerine göre yeni baştan düzenlenmesine” girişimidir. Bu girişimin “sonsuz bir ilerlemeye aday olan akıl aydınlattığı doğrularla beslenen kültür” olduğuna, geleneklerin köleliğinden kurtulacağına, insanın kaderini kendisinin belirleyeceğine, insanın *özgürlüğünün* ve *mutluluğunun* sürekli gelişeceğine inanılmıştır. Nihayetinde, sürekli ilerleyen bu “*entelektüel kültürün* esasları üzerinde *insanlığın birleşeceğine*” de inanılır.³⁹⁰

Aydınlanma felsefesi, düşüncelerini *geniş* kitleye benimsetebilmek amacıyla “bilimin kesin anlatım tarzını” pek kullanmamakla beraber “her tür yazı şeklini kullanır” ve sistemli düşünen filozoflar yerine Locke, Voltaire gibi geniş çevrelere hitap edebilme hedefiyle “*ulusal dillerini*” kullanan yazarlarla çalışır. Düşüncelerin yayılmasında “dergiler, toplantılar, ödüllü yarışmalar, “genel kitaplıklarla felsefe ile sıkı işbirliği yapan edebiyat” etkin olmuştur. “Aydınların” felsefe sorunları ile ilgilenmesi sebebiyle bu asra *Siècle philosophique* (felsefe yüzyılı) denmiştir.³⁹¹

Roy Porter’a göre, insani gelişim için mükemmel bir programı Aydınlanma’da bulmayı ümit etmek “budalaca” olabilir. “Akıl Çağı”, mekanikçi filozofların kendilerinden fazlaca emin ve mağrur biçimde “soyut akla olan güvenleri”ne dayanmıştır. Aydınlanmacıların inandığına inanıldığına göre, sadece *akıl*, “insan, toplum, *Doğa* ve *kâinat*” hakkında tam bilgi sağlayabilir; siyasi ve dini *status quo* hakkında eleştiri sağlayabilir ve en önemlisi, ütopyik gelecek için temel/kaide temin edebilir.³⁹²

18. yüzyıl aydınlanması, *laik dünya-görüşünün* yaşamın her alanında temel alınmasının tutarlı biçimde gerçekleştirilmesini hedef almıştır. Rönesans, dinin ve Kilise’nin egemenliğindeki kültürü yıkacak akımı başlatmış, 18.yüzyılda ise süreç özellikle pratik-politik hayatın teşekkülü açısından zirvesine ulaşmıştır. Genel yapısına benzer görüşlerin

³⁹⁰ Gökberk, **a.g.e.**, s.335-337.

³⁹¹ Gökberk, **a.g.e.**, s.337-338.

³⁹² Porter, R., **The Enlightenment**, Second Edition, Palgrave Macmillan, First Published, 2001, G.Britain, s.1-2.

Antik Çağ'da da vaki olduğu 18.yüzyıl Aydınlanmasında, *akıl idealine* karşıt görüşler bu idenin ölçüsü ile ele alınmıştır. Avrupa'nın tümüne yayılan Aydınlanma düşüncesi, İngiltere'de başlayıp Fransa'ya geçmiş, Almanya'ya da bu iki ülkeden gelmiştir. Göreli olarak, İngiltere'de deneyci, Fransa'da rasyonalist, Almanya'da ise mistik-rasyonalist bir biçim almıştır.³⁹³ Atmosferi, öncelikleri ve yönelimleri bakımından Aydınlanma, bölgeden bölgeye, krallıktan krallığa değişim göstermiştir³⁹⁴.

İngiliz Aydınlanması, “daha sakin bir bilimsel araştırma” niteliği içindeyken, “en aşırı ve en radikal” neticeler Fransa'da meydana gelmiştir. Politik-sosyal durumun gerginliğinin son sınırının Fransız Aydınlanmasının düşünceleriyle patlayan Fransız Devrimi olması, “*bilginin en geniş çevrelere yayılması, halka indirilmesi*” eğiliminin en kesin Fransa'da gerçekleştiğini göstermiştir. “Şimdiye kadarki anlayış ve görüşleri yıkmak isteyen bir *savaş felsefesi*” olan Fransız Aydınlanması, Aydınlanmanın “kışkırtıcı, inkârcı, cesur, sert ve işinde kendine yüksek güveni nedeniyle dogmatik” şekilde nitelendirilmiştir. İngiliz Aydınlanmasına kıyasla, “bilimin hedefinin toplumu *aydınlatmak*” olduğu, başta *Voltaire* ve Fransız *Encyclopédiste*'ler olmak üzere Fransız Aydınlanmacılar tarafından çok açık biçimde ileri sürülmüştür. O vakitlerde aydınların “genel kültür dili”nin Fransızca olması nedeniyle, Aydınlanma dünya görüşünün etkileri “lojik karakterli Fransız dili” ile daha hızlı yayılmış, hatta Aydınlanma felsefesinin Fransa'dan çıktığı sanısına neden olmuştur.³⁹⁵

İngiltere'de dolayısıyla Avrupa'da Aydınlanma'yı başlatan *John Locke*, bireyin özgürlüğüne ve aklın yaşam üzerindeki kılavuz olma rolüne vurgu yapmıştır. Otoritelerden ve geleneklerden kurtulmak gerektiğini ve bunun “bilimde, dinde, eğitimde, devlette vs. bütün kültür alanlarında uygulama bulması gerektiğini ifade etmiştir. Devlette *siyasi liberalizm*, doğal din, rasyonel-doğal eğitim düşünceleri Locke'nin “tipik aydınlanmacı” olduğunu göstermektedir. Yapıtlarının ve araştırmalarının merkezi “*insandır*”. “İnsan bilgisi” ile ilgili bir doktrin öne süren Locke bunu, “*An essay concerning of human understanding*” adlı eserinde ortaya koymuş, kendisi eseri hakkında “*insan bilgisinin kökü, kesinliği ve genişliği...*” diye ifade kullanmıştır.³⁹⁶ Kimya ve tıba da ilgi duyan John Locke'nin iktisat, eğitim ve dinbilim konularında eserleri olmuştur. Orta sınıf çıkarları ile tüccar ve toprak sahiplerini ve mülkiyet haklarını savunan Locke, siyasal ve biçimsel anlamda “eşitlik ve

³⁹³ Gökberk, **a.g.e.**, s.338-340.

³⁹⁴ Porter, *The Enlightenment*, s. 9.

³⁹⁵ Gökberk, **a.g.e.**, s. 361-362.

³⁹⁶ Gökberk, **a.g.e.**, s. 340-341.

özgürlük yanlısı olup iktisadi ve sosyal adalet yanlısı”³⁹⁷ olmamıştır. *Uygar Yönetim Üzerine İki İnceleme* eserinde liberal siyaset felsefesi üzerinde durmuştur.³⁹⁸

John Locke, *Doğal kanun felsefesine* dayalı esaslar ile ekonomik sorunları açıklamaya girişmiş ve evrensel kurallar çıkarılabileceğini ileri süren etkili bir Fizyokrasi düşünürü olmuştur. Fizyokratlar, toplumsal zenginliğe ulaşılabilmesi amacıyla, doğal kanunların benimsenmesi gerektiğini ve buna bağlı iktisadi kurallar oluşturulabileceğini; insan aklına güven ile bireysel çıkarın kollanacağını ve bireyin kendine zarar getirecek bir tercih yapmayacağını ileri sürmüşlerdir. Sözleşme, girişim ve mülkiyet konularında özgürlük sorununa değinmeleri nedeniyle "*laisser-faire*" sloganı doğmuştur.³⁹⁹

Locke'nin geliştirdiği doktrin içinde bütünüyle “açıklık ve tutarlığa varamamış düşünceler” hem materyalizm hem de spiritualizm olmak üzere birbirine çok zıt akımlara yol açmış; spiritualizm akımını *George Berkeley* temsil etmiştir. Berkeley Newtoncu *mekanist* doğa anlayışına karşıt olarak, mucizeye de yer vermiş, Tanrı'nın, “her şeye gücü yeten” olmasından ve “özgür” olmasından dolayı “tasarımların alışılmış sırasını bozabileceğini”, mekanist doğa görüşündeki gibi nedenler zincirine bağlı doğa olaylarının aksine “doğa kanununa” Tanrı'nın “tasarımlar düzeni” demiştir.⁴⁰⁰

“*Essays, moral, political and literary*” eseriyle ünlü olan *David Hume*, birçok eser yazmış, *Encyclopédiste*'ler ve J.J. Rousseau ile yakın olmuş, ölümünden sonra “*Dialogues concerning natural religion*” adlı eseri ile başka eserleri de yayınlanmıştır. “Süjede olan her şeyin kökünün *mutlaka* deneyde” olduğunu iddia eden Hume, süjedeki bilgi temellerinin “ham maddesi obje” olduğunu ileri sürmüştür. *Tasarımlar* arasındaki birbiri ardına gelişler ile olaylar arasında zorunlu bağılıkların çıkarılamayacağını, “buna ancak *inanılabileceğini*” ifade eden Hume, olayların arkasından, bazı olayların gelmesinin sıklığı derecesinde tekrarlanmasının da *muhtemel* olacağını söylemiş, deney bilimlerinin böyle bir olasılığı sayısal olarak belirlemekle yetinmesinin, “nedensellik kavramı”ndan vazgeçilebileceğini göstereceğini ileri sürmüştür. Böylelikle en muhtemel olarak neyin beklenmesi gerektiğinin ifade edilmiş olacağını söylemiştir. “*Doğa kanunu*” için, “olgular arasında tekrarlanma olasılığı çok yüksek olan ilişkiler kavramı” diye bahsetmiş, “doğa kanunu” için de bilme

³⁹⁷ Madi, *Ortadoğu Dinleri Açısından Homo Ecoomicus'un Analizi*, s.72.

³⁹⁸ *Batıda Siyasal Düşünceler Tarihi*: Seçilmiş Yazılar-Yeni Çağ, s.255-256.

³⁹⁹ Erim, a.g.e., s.16-18.

⁴⁰⁰ Gökberk, a.g.e., s. 350, 354.

gücünün dışına çıkmanın, “olaylar arasındaki “reel” bağlılığın” anlaşılabilmesine bağlı olduğunu ifade etmiştir.⁴⁰¹

Oxford’da skolastik felsefe eğitimi alan *Thomas Hobbes*, eserlerinden *Leviathan*’ın bir bölümünde “mutluluğu ve mutsuzluğu bakımından insanlığın doğal durumu üzerine” yazmış; *doğanın insanları fiziksel ve bilişsel olarak eşit yarattığını* söylemiştir. Hobbes’a göre eşitsizlikten güvensizlik doğar. İki bireyin eş zamanlı olarak elde etmelerinin mümkün olmadığı bir şeye arzu duydukları vakit birbirlerine düşman olacaklarını ileri sürmüştür. Bu bireylerin, “esas amaçları “varlıklarını sürdürmek ve zaman zaman yalnızca zevk almak””tır. Bu nedenle, birbirlerini yok etmeye yönelirler veya birbirlerini egemenlikleri altına almaya çalışırlar. Güvensizlik nedeniyle savaş doğacağını söyleyen Hobbes, bireyin bir diğerine olan güvensizliğinden kurtulmasının, “tek akla yatkın yolu” şudur: Kendisine risk oluşturabilecek derecede başka bir güç kalmadığına kanaat getirinceye dek “ “cebren veya hileyle” mümkün olan en fazla sayıda kişiyi egemenliği altına almak. İnsan doğasında kavga sebebi olan rekabetin, kazanç amacıyla mücadeleye teşvik ettiğini; doğanın insanları birbirlerini yok etmelerini teşvik etmesinin bu meseleleri derinlemesine düşünmemiş bir kimseye tuhaf gelebileceğini söylemiştir. Herkesin herkese karşı mücadelede olması ile bu mücadelede hiçbir şeyin adalete aykırı olmayacağını iddia ederek, genel bir gücün olmadığı yerde adaletsizliğin olmadığını ileri sürmüştür. Mücadelede en büyük iki erdem in cebir ve hile olduğunu ilave etmiştir.⁴⁰²

Etienne Bonnot de Condillac, Fransız Aydınlanma esaslarını, psikoloji ve “her şeyi deneyden türetmek” gayesiyle yapılan ve “en radikal deneme” olan” kendisinin geliştirdiği bilgi teorisi açısından değerlendirmiştir. Deneyin kendisinin de edilgin olduğunu ancak yine de bilimin deney esası üzerine olabileceğini ifade etmiştir. Geliştirdiği doktrin Fransız Devrimi’nin yaşandığı dönemde ve Napolyon döneminde resmi felsefe olarak öğretimde yer almıştır. Condillac, duyuların meydana getirdiği duyumlardan, irade, his, düşünce gibi “ruhtaki bütün olayları genetik olarak türetme” yolunda çalışmıştır. Ruhta meydana gelenlerin duyumların *kılık değiştirmiş* halleri olduğunu göstermeye gayret etmiştir. Duyu organlarının sırayla kazandırıldığı bir *mermer heykel* tasarlayarak ruhun dışarıdan duyumlarla edindiklerini açıklamaya çalışmıştır. Duyu organları ile elde edilen duyumlardan dolayı ruhta oluşanları incelemeye çalışmıştır. Heykel misali ile “ruh”un tanımını, “ben”in bir *duyumlar bütünü*” diye yapmıştır. Sensüalist olan Condillac, *madde* için “duyumlayamayan, düşünemeyen,

⁴⁰¹ Gökberk, a.g.e., s. 355, 356, 359, 360.

⁴⁰² **Batıda Siyasal Düşünceler Tarihi:** Seçilmiş Yazılar-Yeni Çağ, s.209-213.

bölünebilir ve yer kaplayan şey” demiş; *ruh* için ise duyumlayabilme ve düşünebilme için birliğinin olduğunu ve “duyumların içinde dayanak” olması gerektiğini ve bundan dolayı *ruhun maddi olmadığını* ifade etmiştir.⁴⁰³

Ruhun *maddi* olduğunu iddia eden Fransız Aydınlanmasının materyalizm çığırından olan 18. yüzyıl Fransız materialistleri arasında *Julien Offray de Lamettrie, antropolojik materyalizmin* savunduğu, ruhi hayatın organik hayattaki değişimlere bağlı olduğu iddiasını ve mekanist doğa felsefesini benimsemiştir. “*İnsan* ile hayvan arasında bir nitelik ayrımı olmadığını” iddia etmiştir. Tek ayrımın *derece* ayrılığı olduğunu ileri süren Lamettrie, ruhun maddenin bir parçası olduğuna ve bir çocuğun hiçbir şey öğretilmeden tamamıyla yalnızlık içinde kalarak büyümesinden sonra bu çocuğun tüm bildiklerinin *duyulardan* meydana gelmiş olacağına inanmıştır. Maddede bir *hareket gücü ve duyumlama yeteneği* olduğunu, insan ruhunun gelişiminin beyin kıvrımlarının çok incelmış olmasından kaynaklandığını ileri sürmüştür.⁴⁰⁴

Materyalizmin kutsal kitabı olarak ifade edilen ve Diderot ile matematikçi Lagrange’ın katkılarıyla hazırlanan *Système de la nature* adlı eseri yazan *Paul-Henri Baron d’Holbach* 18. yüzyıl Fransız materyalizmini *sistemleştirmiştir*. d’Holbach’ın, eserinde ifade ettiklerinden bazıları şöyledir: “Maddi doğada *hareket*, maddenin esaslarındandır. Eğer maddi doğa kendi kendine hareket edemeyen, cansız ve edilgin olsaydı, Tanrı ve ruh gibi *manevi sebeplere* başvurmak şart olurdu. “Doğal neden”in bulunmadığı yerde işin içine her zaman “Tanrı” ve “ruh” karıştırılır. Bu, ilkel bir insanın doğa olaylarını açıklarken işe cinleri-perileri karıştırmasından arta kalmış bir şey olduğu kadar, “manevi nedenler”in işe karıştırılması *bilgisizliğin* işaretidir. Ruh, beynin edindiği, canlı varlıklara has bir *düzenlemenin* neticesi olan bir niteliktir. Böylelikle canlı varlığın aldığı duygusuz madde-organizmaya alınan süt, ekmek gibi- cansız olmaktan çıkarak duyma yeteneği elde eder. Beslenmeye, büyümeye esas olan hareketler *nev’inden* olan düşünme bir *molekül hareketidir*. Ruhun, “maddi nedenler” ile hareket edip değiştiği bilgisiyle yetinmelidir; çünkü tüm bu hareketler bilmececi “manevi töz” kabulü ile çözülemez. Böylelikle, ahlak dâhil tüm bilimler *fiziktir*; çünkü ruhun “maddi nedenler” ile hareket edip değiştiği bilgisi ile yetinme, ruhun etkinlik ve yetilerinin *maddi* olduğu neticesini çıkarma hakkını verir.”⁴⁰⁵

⁴⁰³ Gökberk, **a.g.e.**, s. 362,363.

⁴⁰⁴ Gökberk, **a.g.e.**, s. 364-365.

⁴⁰⁵ Gökberk, **a.g.e.**, s. 365-366.

François Marie Voltaire, Fransız Aydınlanmasının gelişiminde “asıl önder” olan, Aydınlanma felsefesini Fransa’ya benimseten bir yazar olarak İsviçre’ye yerleştikten sonra Kilise’ye karşı savaş açmış, baskı görenleri destekleyerek, Gökberk’in deyişiyle, bütün Avrupa’nın gözünde insanlığın büyük dostu” olmuş, Paris’e dönüşünde “krallar gibi karşılanmıştır”. *Lettre sur les Anglais* adlı eserinde İngilizlerin yeni dünyagörüşü, yeni politik-sosyal kurumlar tanıtılmıştır. Newton’u tüm Avrupa’da popüler hale getiren Voltaire’in, *Eléments de la philosophie de Newton* adlı eseridir. “Yeni bir dünyagörüşü için ihtirasla savaşan” Voltaire, tarih ve kültür felsefesi üzerinde de eser yazmıştır. Bilgi anlayışında, Locke’ye bağlı olan Voltaire, “düşünen töz” ile “yer kaplayan töz”, “pek muhtemel” olarak aynı şeylerdir. Ruhun görevlerinin bedene bağlılığını ifade ederek ruhun ayrı bir yapısı olduğunu söylemiş, ayrıca Lamettrie ve “materyalistlerin ateizmleriyle şiddetle savaşmıştır”.⁴⁰⁶

Fransız Aydınlanması düşüncelerinin “bir araya gelmesi” ile “Fransız Ansiklopedisi” oluşmuş, ilk cildi *Encyclopédie ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers* olmak üzere, 35 cilt olarak yayınlanmıştır. Yazarları arasında Voltaire, Rousseau, d’Alembert, Diderot ve Holbach da vardır. Bilgi görüşü açısından *empirizme*, metafizik görüşü açısından önceleri septik sonrasında *materyalist* olan Ansiklopedi’nin amacı, “gelenek ve göreneklere bağlı her tür inançlardan şüphe ederek onları sarsmak”tır. Yazarları “yeni düşüncenin devrimci gücünü” kullanmış ve Kilise görüşlerini sarsmıştır. *Jean d’Alembert*, Ansiklopedi’de bilgi dünyasının betimlemesini, Francis Bacon’ın bilim sınıflaması ve yöntemine bağlı yapmış ve deney bilgisi dışına çıkan bir görüş ortaya koymamıştır. Ansiklopedi, deney dışına çıkan bilgiler için *septik* olmuş, Diderot’nun metodu ile materyalizme yönelmiştir. *Denis Diderot*, *teizme*⁴⁰⁷ inanmış, sonrasında *şüpheli deizme* ve *naturalizme* geçmiş ve sonunda *materyalizme* çok yakın bir panteizme ulaşmıştır. Diderot, Gökberk’in deyişiyle, “18. yüzyıl devrimci ruhunun doruğu” olmuştur.⁴⁰⁸

17.yüzyılda, Reform ile patlak veren din savaşları neticesinde bazı girişimler meydana gelmiştir. Örneğin *Leibniz* Katoliklik, Lutherizm ve Calvinizm arasında ortak noktaların bir araya getirildiği bir Hıristiyan teoloji sistemi hazırlamaya girişmiştir. *Locke* ise “özgür bir devlette özgür bir kilise” tezini savunarak devletin din işlerine karışmaması gerektiğini,

⁴⁰⁶ Gökberk, **a.g.e.**, s. 366-367.

⁴⁰⁷ “Kilise öğretilerine bağlılık” anlamında olan theizme göre, her yerde her an her şeyi yöneten, canlı ve kişilik sahibi bir Tanrı vardır ve kâinatı yaratmıştır. Ancak kâinatın hem içinde hem üstündedir. Kaynak: Gökberk, **a.g.e.**, s. 374.

⁴⁰⁸ Gökberk, **a.g.e.**, s. 367-368.

devletin vazifesinin “ ‘bu dünya’daki mutluluğu” sağlamak olduğunu ileri sürerek klasik liberalizm filozofu olduğunu göstermiştir.⁴⁰⁹

Din, Aydınlanma düşüncesine göre, “doğal din”, yani “akıl dini”dir. Böyle bir dine ise mezhep ayrılıklarının *üstünde* kalan bir din doğrusunun aranmasıyla ulaşılabileceği ileri sürülmüştür. Bununla birlikte, bu “akıl dininin, akılla bulunmuş, aklın benimsediği bir din olması gerektiği” düşünülmüştür. Dolayısıyla böyle bir dinin, bozulmuş ve akla aykırı olacağı gerekçesiyle, *tarihten* bağımsız olması; “nerede ve ne zaman olursa olsun insanın özünde ve akla uygun olması gerekçesiyle de *doğal din*” olması gerektiği iddia edilmiştir. Felsefe nazarıyla “tarihî bir vahiy dini olarak” görülen *Hıristiyanlık* ile akıl dininin uzlaştırılması girişiminde bulunulmuş ve “biricik din olarak akıl dini” kabul görmüştür. *Locke ve Wolff*, “aklın *kendiliğinden* bulamayacağını, ancak akla uygun bulunabileceği şeyin vahyedildiğini” ve “vahiy edilenin akıl-üstü” olduğunu ancak “akla aykırı oluşa varmaması” gerektiğini ifade etmişlerdir. Ancak Gökberk’in deyişiyle, “dinin akla uygunluğu esası sonuna kadar götürülürse, vahiy bir kenara bırakıldığında akla *her bakımdan* uygun ve aklın *kendisinin* ortaya koyduğu “doğal dine” ulaşılır. Bu da salt akıl dininden olan *deistlerin*⁴¹⁰ yaptığıdır.⁴¹¹

Pantheistikon adlı eseri ile, rahibi *bilim* olan bir “doğal din” kültü taslağı hazırlama girişiminde bulunan *John Toland*, “Hıristiyanlığı bütünü ile akıl dini haline getirme” iddiasında bulunmuştur. Locke’nin “vatandaşların ne düşündükleri ve neye inandıkları ile ilgilenmeyen bir “hoşgörülülük” ilkesine bağlı bir devlet anlayışını benimseyen Toland’ın “*Libre penseurs* (Özgür düşünürler) ” topluluğu kültü olan din taslağında, bireyler otorite tanımayan bir özgürlük içerisindeki dine bağlıdırlar. Vahyin akıl-üstü olmasına rağmen yine de “*bütünü ile mutlaka* akla uygun olma” zorunluluğunu ileri sürerek “aklı, vahiy üzerinde yargıda bulunacak bir (ve tek) merci” yerine koymuştur. Böylelikle inancın temeli vahiy değil akıl olmuştur.⁴¹²

“Antik çağı yakından tanıyıp çok seven” *Antony Ashley Cooper, Earl of Shaftesbury* dini, “bireyin kendisini yüksek bir şeye vermesi” diye tanımlamış, kâinat güzelliği ile yetkinliğinin dinin kaynağı olduğunu iddia etmiştir. Ona göre kâinatın güzelliğinin ve yetkinliğinin yaşanması insana *enthusiasm* (coşu) verir ve doğa kendisine biçim veren sanatçının işaretlerini taşır. Sanat yapıtı gibi *harmonie* (uyum) içinde olan kâinat gibi insanın

⁴⁰⁹ Gökberk, **a.g.e.**, s. 372-373.

⁴¹⁰ *Deizme* göre kâinatı Tanrı yaratmıştır; ancak sonra kâinatı kendi başına *birakmıştır*. Kaynak: Gökberk, **a.g.e.**, s. 374.

⁴¹¹ Kaynak: Gökberk, **a.g.e.**, s. 373-374.

⁴¹² Gökberk, **a.g.e.**, s. 374.

da, “uyumlu bir biçim kazanması” gerektiğini ileri sürmüştür. Ancak Gökberk’in deyişiyle, “*Shaftesbury’nin* bu estetik dininin Hıristiyanlıkla ilgisi yoktur ve bu bir Antik dindir, bir *pagan anlayışıdır*”.⁴¹³

En radikal görüşlerine Fransa’da ulaşan Aydınlanma düşüncesini benimseyen Voltaire, materyalizme karşı olması ile birlikte, Hıristiyanlık inancına “ağır şekilde hücum etmiştir”. Voltaire bir deist olarak, “akıl dininin zorunluluğu”na değinmiş ve “*Tanrı olmasaydı da, biz onu icat etmek zorunda kalacaktık. Ama bütün doğa onun var olduğunu bize haykırmaktadır.*” demiştir. “Akıl dini”ne göre Tanrı’nın var olduğuna ve ruhun ölümsüz olduğuna inanmanın, insanın aklında (ya da doğasında) yerleşik olmasından dolayı, buna “bir deist olarak” inanan Voltaire, bu tarz akıl inancından da şüpheye düşmüştür. Ancak “*Tanrı’nın varlığına ve ruhun ölümsüzlüğüne inanma olmasaydı toplum dağılırdı*” diye düşündüğü için *ahlak* gereği bu inancın zorunlu olduğunu da düşünmüştür.⁴¹⁴

Hıristiyanlığa, Fransız Aydınlanmasından gelen en sert saldırılardan birini *Diderot* yapmıştır. Materyalizme yaklaştıkça Gökberk’in deyişiyle “Tanrı varsayımını bırakan” ve “daha çok pantheist olan” Diderot, “”Tanrı” sözünü kaldırarak yerine *kendi kendine işleyen* büyük bir makine olan “doğa”yı koymuştur. “*Tanrı kendisine inananların düşündükleri gibi ise, böyle bir Tanrı’nın olmaması daha iyi olurdu*” diyen Diderot, eleştirilerini Ansiklopedi’de dile getirmiştir.⁴¹⁵

Gökberk, *Fransız materialistleri* için “tam bir atheizme varacaklarının besbelli olduğunu” ifade ederek, *Holbach*’ın Tanrı kavramının “birtakım doğa olayları karşısında duyulan *korkulardan* ve *bilgisizlikten* doğduğunu” iddia etmiş, “maddenin ötesindeki her şeyin kuruntu” olduğunu ileri sürmüştür. Deizmin “bir Yaratıcı olması gerekir” çıkarımını “boş inanç” diye nitelemiş ve doğanın mekanik tasarımındaki “yaratıcı”, Gökberk’in ifadesiyle, ortadan kaldırmıştır. Pantheizmi de “dini görüşlerin artıklarından kalması” nedeniyle bırakmıştır. “Tanrı inancının insanoğlunun sefalet ve bozukluğunun ana kaynağı” olduğunu iddia eden *Holbach*, dine karşı savaşını *ahlaki-sosyal* boyutta da sürdürmüştür. Ateizmin insanı “cin-peri gibi aptalca korkulardan kurtarıp, yersiz vicdan azaplarından koruduğunu” iddia ederek “hiçbir değeri olmayan “öbürdünya” hayaline budünyadan tad almayı feda ettirmeyen” bir anlayışı benimsemiştir.⁴¹⁶

⁴¹³ Gökberk, **a.g.e.**, s. 375.

⁴¹⁴ Gökberk, **a.g.e.**, s. 375-376.

⁴¹⁵ Gökberk, **a.g.e.**, s. 376.

⁴¹⁶ Gökberk, **a.g.e.**, s. 376.

Locke'nin, bilgi anlayışında “metafizik” olmamasına rağmen akıl esaslarına dayalı bir dine bağlılığını “çelişme” diye nitelendiren Gökberk, “salt akıla dayanan bir felsefi dinin olmaması gerektiğini” ifade etmiştir. Hume'a göre ise rasyonel bir düzene göre inşa edilmiş kâinatın, bir bütün olarak yaratıldığı için bir varlık tarafından yönetiliyor olması gerekir. Ancak doğal dinin akıllıca bir görüş olmasına rağmen *bilimsel olarak nitelendirilemeyeceğini* ifade etmiştir. “Dinin akıl ile temellendirilemeyeceğini” ancak dinin *kaynağının korku ve umut* olduğunu ifade etmiştir. İnsan ruhu ile kültür tarihi ile ilgili *gözlemlerini* esas tutarak, insanların polyteizmden monoteizme vardıklarını ileri sürmüştür. Gökberk, böylelikle “tarih bilincinden epey yoksun olan Aydınlanma” için bunun önemli bir gelişme olduğunu ifade etmiştir.⁴¹⁷

Tipik bir Aydınlanmacı olarak *Gotthold Ephraim Lessing*, “din”e *tarih anlayışı* ile yaklaşmıştır. Kutsal Kitap'ın *belli bir döneme ait* görüşler belirttiği iddiası ile “vahye sıkı sıkı bağlananlar ile deistlerin yanıldığını” ileri sürmüştür. “İncil'in Hıristiyanlıktaki *gelişmenin* belli bir evresi” olması nedeniyle, deistlerin dini “kitaptan ibaret” görmelerini eleştirmiştir. Vahyin Tanrı'nın insanları *eğitmek* için gönderdiği bir *araç* olduğunu, aklın vahyin gösterdiğini bulabileceğini ancak bunu çok geç bulabileceğini ve vahyin “aklın *kendiliğinden* varacağı şeyden başkasını ortaya koyamayacağını” iddia etmiştir. Üç Semavi dinin üzerine *hoşgörülülüğü* koymak istemiştir.⁴¹⁸

18. yüzyıl *ahlak* sorunu ise, *Cumberland* ile *Hobbes*'un birbirine zıt doğrultudaki düşünceleri ile şekil almıştır. Gelişmenin ağırlık merkezi ise Antik *Yunan dünyasına* hayran olan *Shaftesbury*'de gerçekleşmiştir.⁴¹⁹

Hobbes, “irade özgürlüğünün” naturalist-materialist sistemde yeri olmadığını, en ilkel irade ögesinin “varlığını koruma isteği” olduğunu, dolayısıyla “ahlaki” duyguların *asli olmadıklarını*, “anlayış ve alışkanlıktan kaynaklanan *bencilliğin* formları” olduklarını ileri sürmüştür. “İsteklerin *mekaniğinde* “kendini koruma isteği”nin tek ana-kuvvet olduğunu” söylemiştir. *Birey* açısından isteklerinin tümünün *bencilliğin* doğal ve zorunlu olarak görüldüğü formlar olduğunu iddia etmiştir. Fakat “bütünün faydasına olan (toplumun yararına olan)” ele alındığında, “iyi” olanı “*bencilliğin* topluma yararlı olan formu” ve “kötü” olanı “*bencilliğin* topluma zararlı olan formu” diye bir ayırım olduğundan söz etmiştir. Ahlakı dinden ayırıştırarak, “*doğal bir moral*” kurmaya girişmiştir. Ancak bu düşünceyi, nihayetinde

⁴¹⁷ Gökberk, **a.g.e.**, s. 377.

⁴¹⁸ Gökberk, **a.g.e.**, s. 377-378.

⁴¹⁹ Gökberk, **a.g.e.**, s. 380.

bir “*bencillik sistemine*” ulaştırması nedeniyle tepki almıştır. Tepki verenler *Hugo Grotius*’dan destek almışlardır. Grotius, insan doğasında, “toplumlaşma eğilimi” diye tanımladığı bir *asli* organ olduğunu iddia etmiştir. Bununla “*insan doğasında ahlaka yatkınlık*” bulunduğu düşüncesiyle, ahlaki yaşamın dinden bağımsızlaşarak *insanın doğasından* kavranması ileri sürülmüştür. İnsan *özünde* “*ahlaki organ*” bulunması ve bunun araştırılması görüşü 18.yüzyıl İngiliz ahlak felsefesini etkilemiştir.⁴²⁰

Richard Cumberland, De legibus naturae adlı eserinde, Hobbes’un “herkesin herkesle savaşı” diye iddia ettiği düşünce tarzını eleştirmiş ve kâinatta akıllı varlıkların (ve insanların) bir bütün olarak birbirleriyle uyumlu olarak birer birlik içinde olduklarını söylemiştir. İnsanları birbirine *türdeş* yapan bir *içgüdü* olduğunu ve içgüdünün anlayış ve bilgiyle ayarlanmasının akıl taşıyan insanın özelliği olduğunu ifade etmiştir. İnsana eyleminin “*doğal kanununu*” gösterenin *akıl* olduğunu ileri sürerek, bu “doğal kanunun” insanı “en yüksek iyi”yi seçmesi konusunda yönlendirdiğini söylemiştir. Bununla birlikte *akıl* için, insana *türdeşlerinin iyiliğini sağlayacak* eylemleri gösterdiğini iddia etmiştir. İnsanın türdeşlerinin iyiliğini istemesinden kasıt “her türlü *özgeci (diğergâm)* eğilimin” bir araya getirilmesidir. Özgeci eğilimlerin insana *haz* vermesi, dolayısıyla insanın *kendi mutluluğunun* kaynağı olduğunu ifade etmiştir. İnsanın kâinat ve toplum ile uyum içinde yaşamasının ona mutluluk sağlayabileceği gerekçesiyle, bencillik ile desteklenen bir mutluluğun sürekliliğinin olmayacağını ifade etmiştir. “İnsanın türdeşlerinin iyiliğini istemesinin *toplum hayatının kaynağı*” olması nedeniyle “devletin de kökü” olduğunu söylemiştir.⁴²¹

Hıristiyanlık karşısındaki tutumu “düşmanca” olan *Shaftesbury*, “Hıristiyanlığın “doğal olan”dan uzaklaşma” olduğunu, “Antik çağ özgür insanının, “iyi”nin doğal, “doğal”ın da güzel olması nedeniyle “güzel” ve “iyi”yi uzlaştırmış” olduğunu ileri sürmüştür. Onun için en temel ideal *kalokagathie*⁴²²,dir. İnsanın, “*uyumlu ve güzel bir bütün*” olan kâinatta, “*uyumlu ve güzel bir bütün*” olması gerektiğini ifade etmiş ve *ahlak felsefesinde* de bu düşüncesine dayanmıştır. İnsanın, “*bütünlerin* acı ve sevinçlerini duymasıyla “iyi” olabileceğini”, insanda *doğal* olarak *özgecilik* bulunduğunu ifade etmiştir. Ancak, ahlaklı olabilme için *özgeci* duyguların insanda bulunması yeterli değildir. “İyi ve “kötü” eylemi birbirinden ayıran *ahlaki yargılama gücünün* olması için eğilimlerin akılla yönetilmesi

⁴²⁰ Gökberk, **a.g.e.**, s. 378-379.

⁴²¹ Gökberk, **a.g.e.**, s. 379-380.

⁴²² “iyi” ve “güzel”in birleşmesi. Kaynak: Gökberk, **a.g.e.**, s. 380.

gerektiğini söylemiştir. *Estetik* kavramı üzerine kurduğu ahlak felsefesinde, ahlaki-estetik duygunun zulüm, kötülük gibi insanın kendisinin ya da başkalarının iyiliğini değerlendirmeyen fiilleri uygun bulmayacağını söylemiştir. Ancak insanın kişiliğinde *bencil eğilimlerin* de yer aldığını, insanın eğilimleri arasında *denklik* kurması gerektiğini böylelikle uyumlu bir düzene varılabileceğini iddia etmiştir. Özgeci eğilimlerin bencil eğilimlere göreli ağırlık kazanmasının yanlış ve “bir eksiklik” olduğunu ileri sürerek, bunların arasında “bir *oran*” olması gerektiğinden bahsetmiştir. Ahlaklı kişinin-*erdem sahibi kimsenin*-meyilleri için *doğru ölçüyü* sağlaması gerektiğini ifade etmiştir. Sanat eseri olan kâinatın içerisinde kişiliğini *sanat eseri* haline getiren kişiyi “erdemli kişi” diye ifade etmiş ve erdemli olmasının nedenini de “salt erdemli olmak için” diye açıklamıştır. Ona göre “salt erdemli olmak için erdemli olan kimse, erdem salt kendisine değer verdiği için”, öbüdünyada mükâfata ulaşmak amacıyla erdemli olmaya çalışmaz. Ayrıca erdem “mutluluğun biricik kaynağı” olduğunu ve “erdeme giden yolun *mutluluğa* giden yol” olduğunu iddia etmiştir.⁴²³

Joseph Butler, Shaftesbury’nin yolundan yürümüş, ancak estetik yorumlara girmemiştir. Ahlak yargısının fiilin neticeleriyle değil, “doğrudan doğruya *eylemin* kendisi ve dayandığı esas olan *niyet*” ile ilgili olduğunu ileri sürmüştür. Eylem gerçekleşmeyip niyet halinde kalsa bile eylem üzerindeki yargının değişmeyeceğini ifade etmiştir.⁴²⁴

Francis Hutcheson, iradeyi belirleyenin *duygu* olduğunu, akıl olmadığını söylemiştir. İnsanı eyleme götürenin bir duygulanım olduğunu veya bir içgüdü olduğunu ifade ederek, sadece *bilginin* yüksek bir hedef gösterebileceğini ve bu hedefin duygu ile kavranabileceğini ileri sürmüştür. Aklın yönlendirdiği meyillerin “sağlam ve durulmuş” olduğundan bahsederek “taşkın duyguların düşünmeyi olanaksız hale getirdiğini” söylemiştir. Aklın eylemlere kılavuz yapılmasının eylemin hedefinin durulmuş duygularla belirlenmesi olduğunu ifade etmiştir. Ahlaki yargılama yetisinin eylemlerin ve hedeflerin sıra düzenini belirlediğini iddia ederek, Shaftesbury gibi, *mutluluğun* erdemli olmaya bağlı olduğunu ileri sürmüştür.⁴²⁵

The fable of the bees adlı ünlü eseri yazan *Bernard de Mandeville*, bu eseriyle “kendini beğenmişlik, para ve mal hırsı, lükse ve eğlenceye düşkünlük gibi *fenalıkların*” eylemlerin zorunlu olan güdüleri” olduğunu söylemiştir. Bunlar olmadan toplumun zenginleşemeyeceğini, icat ya da keşif yapılamayacağını, ticaretin ve sanayinin gelişemeyeceğini ifade etmiştir. Gökberk’in deyişiyle “Mandeville kötülüğü övmüyor,

⁴²³ Gökberk, *a.g.e.*, s. 380-381.

⁴²⁴ Gökberk, *a.g.e.*, s. 382.

⁴²⁵ Gökberk, *a.g.e.*, s. 382-383.

ahlakçılara madalyonun ters yüzünü gösteriyor. “Ahlak düşüklükleri olmadan uygarlığın da olamayacağını; sadece erdemli insanların bir arada olduğu bir toplum olamayacağını; onsuz uygarlığın olamayacağı egoizmin lanetlenmemesi gerektiğini, çünkü Mandeville’e göre “doğal insanın” erdemli insan değil *egoist-bencil*- olan insan olduğunu” ifade etmiştir. Gökberk, “Arı Masalı ile gösterilmek istenen bir de *ahlak ile mutluluğun uzlaşamayacağıdır*” demiştir. Ayrıca şöyle devam etmiştir: “oysa Aydınlanma “uygarlığın insana mutluluğu sağlamak için olduğunu, uygarlık ilerledikçe *daha ahlaklı* böylelikle daha mutlu olunacağını iddia etmiştir”. Mandeville, insanın erdemle mutlu olamayacağını, sosyal hayatın gelişmesini sağlayanın egoizm olduğunu ileri sürmüştür. *Ahlak* için ““kendini her şeyden üstün tutma” çabası ile bunun okşanmasından kaynaklanan bir şey” diye bahsetmiş, “hiç kimsenin, sonunda beklenen bir takdirin kibrini okşamaması durumunda, rahat ve keyfini bütünün iyiliği için feda etmeyeceğini, başkalarına iyilik yapmanın insanın kendi *kibrini* kandırması için olduğunu” ileri sürmüştür.⁴²⁶

Fransız düşünürü, *Claude Adrien Helvétius*, insanın doğal halinde ancak *egoizmi* bildiğini, istediğinin mümkün olduğu kadar çok ve sık *duyusal hazza* ulaşmak olduğunu, bu gayretin de “pratik hayatın ve teorik çalışmaların da temeli” olduğunu iddia etmiştir. Ona göre, teorik bir davranış olan insanın düşünmesi bile bencilliğini tatmin etmek içindir; bu *doğanın buyruğudur* ve onu saymak gerekir. Tüm eylemlerin normunun insan doğasının dokusunu oluşturan egoizm olduğunu iddia eden Helvétius, birey açısından *erdem* diye bir şeyin olamayacağını, erdemlin insanların birlikte yaşarken beliren “*birtakım bencil davranışların adı*” olduğunu söylemiştir. Toplumun, “*bütünün yararına olan eylemleri erdem* diye adlandırdığını”, bütünün mutluluğunun ancak *tek tek kişilerin* mutluluğunun toplamı olduğunu dolayısıyla erdemlin egoizm ile çatışmayacağını iddia etmiştir. *Erdemin “egoizmin özel bir çeşidi”* olmasından dolayı “bu türlü bir egoizmin topluma büyük yararı dokunacağını” ve toplumun vazifesinin bunu geliştirmek olduğunu, “bunun aracının da *eğitim*” olduğunu söylemiştir. Eğitimin, egoizmi toplumun yararına göre düzenlemesi ile “işe yarayacak bencil menfaatlerden doğallıkla yararlanabileceğini” ifade etmiştir. Ayrıca, Helvétius, “bunların başında *şeref* duygusunun geliştirilmesini” önemli saymıştır.⁴²⁷

Fransız materyalizminin önderi sayılan *Lametrie*, insanın duyusal bir varlık olmasından ve yaşamının son ereğinin mutluluk olmasından dolayı eylemin en üstün hedefinin *duyusal haz* olduğunu, hatta “geliştirdiği bir haz teorisinde esas olan *maddi*

⁴²⁶ Gökberk, **a.g.e.**, s. 383-384.

⁴²⁷ Gökberk, **a.g.e.**, s. 384.

hazlardır” diye iddia etmiştir. Maddi zevk alma kabiliyetini “mutluluğun dayanağı” olarak görmüştür. Buna göre, çeşitli hazların değerlendirilmesi “zevk alma” açısından düşünme olgunluğunun değerini belirleyeceğini ileri sürerek; mutluluğa engel koyan ve onu ortadan kaldıran başlıca *dini* olmak üzere *önyargıları* yok etmesi nedeniyle “düşünmede yetkin olmanın asıl değeri” diye bahsetmiştir. Lamettrie dini önyargıların içinde “vicdan azabını”, “şiddetle reddetmiş”, Hıristiyanlıkta “günah duygusundan kaynaklanan pişmanlık” için “yararsız ve temelsiz üzüntü” demiştir. “Bencilliğin incelmış bir formu” diye bahsettiği *şeref* duygusu için özgeci eğilimlerin gelişmesinde ağırlığının büyük olduğunu ancak moral değerinin sebebinin “bütünün iyiliği için” çaba gösterirken gerçekleşmesinden kaynaklandığını ifade etmiştir.⁴²⁸

Locke ahlaki bilinci, *otoriteye* dayandıran bir görüş ortaya koyarak, ahlakın “bir *buyruğa* uymak” olduğunu ifade etmiş ve “Tanrı’nın iradesi, devletin kanunu, törelerin normları” olmak üzere ahlaki yaşamın dayandığı üç otoriteden bahsetmiştir. İçgüdüler ve eğilimler gibi itkilerin ve iradenin *psikolojik mekanizmasının* anlaşılması gerektiğini söylemiş, “itkilerin doğal sistemi karşısında emreden bir irade varsa” ve insan buna bağlı ise ahlakın mümkün olabileceğini dile getirmiştir.⁴²⁹

Sözü edilen psikolojik ahlak değerlendirmeleri, insanın ve toplumun “yararı” açısından ele alınmış, *utilitarist* özelliğe sahiptir. *Utilis* (yarar), “iyi” ile bir tutularak ahlaki eylemin prensibi yapılmıştır. Gökberk’in ifadesiyle, “insan iradesinin konusu ancak *haz* ile *acıdır*”. Eylemlerin değerinde, elde edinmek istenen şey olan “haz” ile kaçınılan “acı” ölçü olmuş, bir *objektif* ölçü bile olduğu sanılmış, “geriye kalan her şey haz ya da acı yüzünden sevilir ya da nefret edilir” diye kabul edilmiştir. *Jeremy Bentham, utilitarist eudaimonizmin*⁴³⁰ sistematik kurucusu kabul edilmiştir. Savı ise “mümkün olduğunca çok insanın mümkün olduğunca çok mutlu olması”, yani “temel hedef insanın mutlu olması olduğu için, maksimum haz, minimum acı” esas alınır.⁴³¹ Benthamizmin temel esasları şöyledir⁴³²:

i. Her birey “evrensel olarak hayattan beklediği maksimum mutluluğa” ulaşmalı ve “mutsuzluktan kaçınmalı”dır.

ii. “Hayatın iyi davranış ilkesi”, bireyin maksimum zevk, minimum zahmet getiren tercihler yapmasını gerektiren akıllıca davranıştır.

⁴²⁸ Gökberk, **a.g.e.**, s. 384-385.

⁴²⁹ Gökberk, **a.g.e.**, s. 385.

⁴³⁰ Bkz. “Antik Çağ” bölümünde: Sokrates, *eudaimonia*

⁴³¹ Gökberk, **a.g.e.**, s. 385-386.

⁴³² Maddesel sıralama Kazgan’a aittir. Kazgan, **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, s. 60-61.

iii. Toplumda kurumlar ve hukuki yapı, bir kimsenin kendisi için en faydalı olan tercihi yapmasının diğer kişilere de en çok fayda getirmesini sağlayacak şekilde düzenlenmelidir.

iv. Toplumsal bilimler “zevk-zahmet hesabını temel esas” yapmalı ve hedefleri “en büyük sayı için en büyük mutluluk” olmalıdır.

David Hume, ahlak felsefesini, soyut kanunlar ile soyut bir ahlak duygusunun ortaya konması olarak değil, “*irade hayatının psikolojik bağlantısının kavranması*” diye anlamıştır. Deneyin farklı bir alanı olan duygulanımların (*affection*), tutkuların (*passion*) ve iradi kararların geniş ölçüde araştırılması gerektiğini ve duygulanımların ve tutkuların nihai, esas öğelerinin *haz* ve *acı* duyguları olduğunun görüleceğini ifade etmiştir. “Doğal ya da individuel” ve “sosyal” olmak üzere *erdemleri* ikiye ayırmış; *doğal (individuel)* erdemlerin bireysel başarıyı sağlayan, zekâ, çalışkanlık gibi özellikler olduğunu ve insanın hem kendinde hem de başkalarında bu özellikleri bulduğunda değer verdiğini, bu erdemlerin insanın düşmanlarında bulunmasının bile takdir edildiğini ve böylelikle “doğru bulma” ve “doğru bulmama” duygularının” temellerinin egoizm olarak aranmaması gerektiğini ileri sürmüştür. Egoizmin ahlak ilkesi olması ona göre doğru değildir. Ahlak olaylarında *sempati* (duygudaşlık), bireyin sadece kendi iyiliğine ve kendi yararına değil, “başkalarının yararına olanı da “doğru bulmaya” ve buna zıt olanı “uygun kabul etmemeye”” mecbur bıraktığını, “*insanın doğasında yerleşik bir olgu*” olan sempatinin her görünüşünde bir organizmadan öbürüne geçen ruhun zorunlu bir hareketi” olduğunu ifade etmiştir. *Akıllı* ise, “başkalarının iyiliğine olan ile olmayanı gösterir”. Dolayısıyla sadece aklın yol göstermesinin bir eylemin doğru olup olmadığına karar vermek için yeterli olmadığını, ahlaki davranış üzerinde sempatinin hâkim olduğunu, böylelikle insanın *kendi* davranışı ve kişiliği üzerinde “başkalarının iyiliği” açısının bir ölçü” olduğunu ifade etmiştir. *Vicdanın* insanda “baştan beri bulunan bir şey olmadığını”, toplumsal yaşamda sempati duygusundan ortaya çıktığını söylemiştir. Toplum için “dış bir kudret” değil, “*ortak bir iç hayat*” demiştir. *Sosyal erdemler* arasında esas erdem *adalettir*. *Adaleti*, “bütünün iyiliğini destekleyip ileri götüren eylemler ile karakterlerin tümü olan” diye tanımlamıştır. *Toplum açısından* ifade ettiği “yarar” nedeniyle Hume bu düşüncesiyle *utilitarist* sayılabilmektedir. Ancak “yararlı olan” toplumsal yaşamın *özel koşulları* ile belirlenmektedir. Bu sebeple Hume, “*tümel geçerliği* olan (her devirde her

insana uygulanabilecek olan) soyut bir adalet duygusu olmadığını” iddia etmiş, “her koşulda a priori olarak soyut bir hukukun (“doğal hukuk” gibi) olamayacağını da ilave etmiştir.⁴³³

18.yüzyıl Aydınlanma felsefesi, devlet, toplum, tarih, hukuk gibi “kültür kurumlarını *gerekli kılan motifleri*” aramış ve nasıl oluştuklarını “*genetik* olarak açıklamıştır. Bu kurumların “kuruluş ereklerine uygunluğu” incelenmiş, *kritik* bir ölçü ile, “bunların *nasıl olmaları gerektiği*” tartışılmıştır.⁴³⁴

Hobbes irade özgürlüğü diye bir şey olmadığını, iradenin mekanik olarak işlediğini söylemiştir. İrade mekaniği çözümlendiğinde, esas ögenin “kendini koruma ve geliştirme isteği” olduğunu iddia eden *Hobbes*, egoist eğilimlerin temel olduğunu ve “özgeci eğilimlerin bencil olanların kılık değiştirmiş halleri” olduğunu ifade etmiştir. Herkesin kendi bencilliğini geliştirmeyi arzuladığını, ancak herkesin bu arzusundan dolayı “bencilliğin yaşanması ve geliştirilmesinin tehlikeye girdiğini” söylemiştir. Devletin insanların *bencilliklerine denge sağlayan*, “herkesin herkese karşı savaşma” durumunu sona erdirmek için kurulan bir sistem olarak kuvvetler üzerinde tek bir irade olmasından dolayı *absolutist* (mutlakiyetçi) biçimde olmasını doğru bulmuştur. *Locke* ise, Fransız Devrimi’nin idelerinden biri olan “*liberal* devlet teorisi”nin, babası sayılmıştır. “*Devlet öğretisini özgürlük kavramı*” üzerine kuran *Locke*, “*doğanın insanları bir cinsten yarattığını*” ve “yönetenler ve yönetilenler diye bir ayrılık” olmadığını, devletin *yapma* bir kurum olduğunu, “*doğal hakların korunması ve devami*” olan bir kuruluş motifi olmasından dolayı devlete egemen olanın kişilerin iradesi değil, *kanun* olduğunu ifade etmiştir. *Devlet şekillerinin* “kanun koyma” yetkisinin kimde olduğuna bağlı olarak değiştiğini ifade eden *Locke*, kanunu koyan otoritenin dışında bunları yürütmek amaçlı kendisine “‘kudret araçları verilmiş’ bir ‘yürütme erki’” olduğunu belirtmiş, ancak devletin “‘hakkı korumak’tan uzaklaşp” zor altına alması tehlikesine karşı, *erklerin ayrılması* gerektiğini öne sürmüştür. Bunun gerçekleşmesinin en iyi yolunun *meşruti hükümdarlık* olduğunu ifade etmiş ve hükümdarın kanunun sınırı dışına çıktığı vakit “halkın kendisine karşı *ayaklanmasından başka çare*” olmadığını söylemiştir. “*Mülkiyet hakkı*” konusunda ise *Locke*, emek ile değerlendirilip ve kullanırken verimli kılınan her şeyde insanın mülk edinme hakkı olabileceğini ifade etmiştir. “*Mülkiyet hakkı*”na, “mülkün kullanılıp değerlendirilmediği yerde bitmesi” diye *çalışma* açısından bir *sınır* getirmiştir. *Liberal* devlet öğretisinde en esas öge olan “erklerin ayrılması” teorisini, *Voltaire* ile birlikte düşünceleriyle Fransız Devrimine zemin hazırlayan *Charles de Montesquieu* geliştirmiştir. Fransa üzerinde, “*siyasi bir bilincin*

⁴³³ Gökberk, a.g.e., s. 387-389.

⁴³⁴ Gökberk, a.g.e., s. 389.

uyanmasında” oldukça etkili olan Montesquieu, kurumların ve kanunların “keyfi yaratı” olmadıklarını, “hukukun insan doğasında yerleşik olduğunu”, kurum ve kanunların varoluşları ve etkilerinin bazı belli *doğal koşullara* bağlı olduğunu ifade etmiştir. Ona göre, “kanunların iklim, töreler, yaşam biçimi, din ve bir ulusun karakteri ile *ilgili* olmasından” dolayı “bir ulus için yapılan kanunlar bu ulusa öylesine uygun olmalı ki, bunların başka bir ulusa da uyması sırf bir rastlantı olsun”. “Her ulusun kendine göre manevi bir yapısı” olmasını ve “ulusların genel bir şema ile bağlanamayacak bireylikler” olmalarını düşünmesi nedeniyle Montesquieu, 19.yüzyılın “tarih yüzyılı” olarak gelişmesinin ilk önderlerinden sayılmıştır. İngiliz anayasasına siyasi özgürlük açısından hayran olan Montesquieu, “erklerin ayrılması” teorisine “*yargılama erkini*” ekleyerek liberal devlet mekanizmasına katkıda bulunmuştur. Siyasi bilinci hazırlayan Montesquieu’nün yanında *Jean Jacques Rousseau*, Fransız Devrimini *duygu* yönünden coşturmuştur. “Modern dünyanın kültür sorununu felsefi olarak formülleyen ve temellendiren” Rousseau, “akla inanı ve güveni büyük olan intellektualist Aydınlanma’yı” *sona erdirecek* yaklaşımların içinde olmuştur. *Discours sur les sciences et les arts* adlı eserinde dönemin kültürünü eleştirmiştir. Rönesans’tan beri gelişmenin ahlakın düzelmesine yaramadığını, “erdemın sade ve doğal ruhlarda olduğunu, mutluluğa sade ve masum insanın erişebileceğini, ilerleyen Aydınlanma’nın tüm bunları yok ettiğini, Aydınlanma akımında zekânın erdemın yerine geçtiğini, bilgiçliğin erdemden üstün bir değer haline geldiğini” ifade etmiştir. “Tüm bilginlerin ve sanatçıların bir araya toplanmasının bile içten bir dostun yerini tutmayacağını, güvensizliğin, kuşkunun, korkunun, soğukluğun, nefretin ve hıyanetin ortayı kapladığını, tarihte mutlu ve güçlü olmanın ancak bilim ve sanatın üstünlük kazanmadığı yerlerde bulunduğunu” söylemiştir. Antik Atina’nın biliminin ve sanatının parlaklığının onu “korkunç bir ahlaksızlığa sürüklediğini” söylemiş “Antik Mısır efsanesine göre bilimleri bulanın bir *daimon* (şeytan)” olduğunu ifade etmiştir. Rousseau, “bilimlerin ve sanatların hiçbir yararı olmayan bir amaca yöneldiklerini” ifade ederek “kökü işsizlik-güçsüzlük olan tehlikeli neticeler” ortaya çıkardıklarını, bulunduğu dönem için “lüksün ortalığı kapladığını, kişiliklerin bozulmuş olduğunu, ahlakın dizginsiz hale geldiğini ve tüm bunların bilimler ve sanatlar sebebiyle meydana geldiğini” öne sürmüştür. Ayrıca toplumun bugün (o dönemin ifadesidir) hasta halinin kökünün, yeteneğin erdemden yüksek tutulması nedeniyle ortaya çıkan eşitsizlik olduğunu söylemiştir. *Discours sur l’origine et les fondements de l’inégalité parmi les hommes* adlı eserinde *eşitsizlik problemine* değinen Rousseau, “doğal hukuk” yaklaşımı ile tarihsel gelişimi açıklamaya çalışmıştır. “Doğa durumu”nu başlangıç yapıp, “toplumun” kurulmasını anlatan Rousseau’nun gelişme tablosu, Hobbes’un “herkesin herkese

karşı savaş içinde” olduğu ifadesine karşılık; *ilk insanın* besin ihtiyacını rahatça karşılayan ormanlarda yaşadığını; bir dilinin, evinin, işinin olmadığını; savaş ya da dostluğun ne olduğunu bilmediğini; tek başına yaşadığı “doğa durumundan” mutlu olduğunu anlatmıştır. Cinslerin tek başına yaşadığını ancak birleşme zamanları için bir araya geldiklerini; “herkesin kendisi için yaşayıp, kendi kendisiyle yetindiğini” ifade eden bu tablonun çizdiği “tam bir eşitlik”, birinin başkasının yardımına *ihtiyaç* duyduğu vakit sona erer. *Tarımın* başlamasıyla ve böylelikle *mülkiyetin* ortaya çıkması ile “doğa durumu” bitmiştir. Birinin bir toprak parçasının *çitleyip*, “*burası benim*” demesi ve “buna inanan budalalar” bulması ile, bu kişi ““yurttaşlar toplumunun” gerçek kurucusu” olmuştur. Sonrasında tarım, “madencilik, ilk bilim ve sanatlar nedeniyle tam bir değişikliğe” girmiştir. Toprak, işlenmesi sonucu *bölünmüş*, “*hak*” ve “*haksızlık*” kavramlarının belirmesine yol açmıştır. Böylelikle, başlangıçta “zararsız olan “kendi kendini sevme” bir egoizm” haline gelmiş ve zengin-fakir, efendi-köle gibi ayrılıklar ortaya çıkmış, *eşitsizlik* daha da yükselmiştir. “Doğal eşitlik” sona erince “tembellik, lüks ve genel düzenin bozulması” söz konusu olmuştur. Bu sebeple insanlar “*sözleşme*” ile birleşme yoluna girişmiş ve bununla “*mülkiyet* ve *eşitsizlik* sonsuz olarak pekiştirilmiştir”. Böylelikle “*özgürlük*” ortadan kalkmıştır. Bir devlet kurulunca başka devletler de kurulmuş ve devletler birbiriyle savaşmaya başlamıştır. Rousseau eşitsizliği “doğal hukuk” açısından uygunsuz gördüğü için tüm bunları “*doğa kanunlarına aykırı*” bulmuştur. Küçük bir kesim bolluk içinde yaşarken, büyük kesimin yoksulluk yaşamasını “doğanın kanununa karşı” bulmuştur. Ancak, “başlangıçtaki doğa durumunun” bir daha yaşanamayacağını, “doğa durumundan” çıkıldıktan *sonraki gelişmenin* insanın özüne katkı yapıp onu zenginleştirebileceğini, fakat bu zenginleştirmenin kültürün şimdiye kadar gittiği yolda elde edilemeyeceğini öne sürmüş, bunun elde edilebilmesinin “şimdiye kadarki gelişmenin *zararlı* neticelerini” mümkün olduğu kadar ortadan kaldırmakla olacağını belirtmiştir. Bunun da kültür yaşamına “yeniden *doğa* durumuna yaklaştıran bir doğrultu” verilmesiyle olabileceğini ifade etmiştir. Modern kültürün insanının *eğitilmesi* ve bunun “*doğal olarak geliştiren* bir yetiştirme” olması gerektiğini ileri sürmüş ve “herkese *doğal hakların* korunması” garantisini veren, “*herkesin eşitliğine* dayanan” *kanunlu* bir biçimdeki modern toplumu önermiştir. *Eğitim* idealini dile getirdiği *Emile* eserinde “*doğal bireyliğin (individualité) geliştirmesi* ana ölçü” olmuştur. Ruh eğitiminde *duyguyu* “ağırlık merkezi” yapmıştır. *Eğitimle* birlikte “her alanda duygulara doğa hakların tanınmamasının” ve *zihne* (intellect) bağımlı kalınmasının kültürü bir çıkmaza soktuğunu ifade etmesiyle, “her şeyi akla bağlayan Aydınlanma’nın kuru akılcılığı yerine canlı duyguyu” değerli bulmuştur.

Materialistlerin ateizm ve deistlerin “akıl dinine” karşı şiddetle savaşı Rousseau’nun *din* anlayışı, *duygu dinidir*. “Tarihi dinlerin *doğal* din duygusunu bozduklarını” düşünmüştür. *Contrat social* eserinde geliştirdiği *devlet* öğretisini, “insan *doğasında* yerleşik olan *özgürlük* ve *hak eşitliği duygularına*” dayandırmıştır. Devletin görevinin “*doğanın* isteklerini yerine getirmek ve doğanın kanunlarını gerçekleştirmek” olduğunu iddia eden Rousseau, *cumhuriyetçi- demokratik* devlet biçimini benimsemiştir. Sosyal sınıfların meşruti hükümdarlıkta hak bakımından eşit olmayacaklarını düşünmüş ve “hükümdara *doğal ölçünün* üstünde haklar tanındığını” öne sürmüştür. “Erklerin ayrılığı” teorisini reddetmiş ve “ancak ve ancak *halkın iradesi* egemenliğini” ve bu egemenliğin bölünüp paylaşılamayacağını ifade etmiştir. “İnsanın *özgür doğduğunu* fakat kendisini bazı zincirlerle bağlamış bulduğunu” söyleyen Rousseau, insanın kendi özgür iradesiyle onadığı devlet biçimi ile böyle bir “uygunsuzluğun” giderilebileceğini ifade etmiştir. Devletin biçimlenmesinde bireyin bir *süje* olarak etkin olması gerektiğini düşünmüş, “genel irade”yi bir *siyasi bilinçle* (bütünün iyiliğini önemseyen bir duygu) *varlığın temeli* ile bir tutacak yurttaşların yetiştirilmesini gerekli bulmuştur. Rousseau, 18. Yüzyıl Aydınlanmasının felsefelerine olan gururlarına ve “gelecekte insanlığın tam bir mutluluğa ulaşacağına sarsılmaz inançlarına” sarsıcı eleştiriler getirmiştir. “*Aklın* insan doğasının *özü*” olduğunu iddia eden *Voltaire* ise Rousseau’nun düşündüklerine bir antitez geliştirmiştir. Aklın geliştiği süreç içinde bazı *engeller* ile karşılaştığını, *tarihin* aklın bu engellere rağmen “*ilerleyip arınmasının* öyküsü” olduğunu ifade etmiştir. Başta XIV. Louis dönemi olmak üzere, içinde yaşadığı Aydınlanma çağını “göklere çıkarılan Antik Çağdan çok üstün” saymıştır. Rönesans’tan itibaren doğa biliminin yönteminin kullanımının, Aydınlanmada kültür dünyasına *akıl ölçüsü* ile yaklaşım durumuna gelmesini eleştiren *Giovanni Battista Vico*, *Principi di una scienza nuova* adlı eseri kaleme almıştır. Aydınlanma çağının doğa bilimine olan güvenine ve Descartes’ın matematizmine karşı çıkmıştır. “Bir varlığın ancak yine *kendisinin yaratmış* olduğu şeyi kavrayabileceğini, dolayısıyla doğayı ancak yaratıcı olan Tanrı’nın bileceğini” ifade etmiştir. Matematik formların salt soyutlamalar olmalarından dolayı “doğanın gerçek özünü, *canlı gerçeğini*” kavrayamayacaklarını açıklamıştır. İnsanın, “kökleri Tanrı’da olan bir *planın gerçekleşmesi*” diye ifade ettiği *tarihin*, insanın “kendisinin yapmış olduğu şey olduğu için onu anlayabileceğini” söylemiştir. İnsanlığın tarihsel süreçten geçtiği her çağı *kendi öz bağlantıları* açısından ele almıştır. Her kültürün farklı yönlerinin, içinden geçtiği dönemin rengini taşıdığını ifade etmiştir. *Johann Gottfried Herder* ise tarihi “*indivüel değer sistemlerinin oluşması*” açısından ele almıştır. Tarihi, “doğadaki gelişmenin sürüp gitmesi” olarak kabul eden Herder, kültürün “ne rastlantılı

olan buluşların, ne de Tanrı'nın bir takdirinin ürünü olmadığını, *doğal bir bağlantının* gitgide gelişmesinin bir neticesi" olduğunu ileri sürmüştür. Örnek olarak dili vermiş ve dil için "insanın bir icadı ya da Tanrı'nın *bir* ihsanı olmadığını, insandaki ses yapısı ve anlaşma gerekmesi olan doğal bir yeteneğin gelişmesi" diye tanımlamıştır. Bir ulusun tarihsel bakımdan önemini, onun doğal yetenekleri ve bulunduğu doğal koşullar açısından ele almıştır. Ulusların "*boyuna olgunlaşan* büyük bir *dizi* içinde organik biçimde" sıralandıklarını ve insanlığın özünü daha olgun biçimiyle gerçekleştirmeye çalıştıklarını söylemiştir. Tarihin ereğinin "insanlığın *doğal özünü* her açıdan *tam olarak geliştirmek* olan *hümanite*" olduğunu iddia eden Herner, dünya tarihinin konusunun da *hümanite* olduğunu söylemiştir.⁴³⁵

2.1.6. Kant, Hegel, Schleiermacher ve Shcopenhauer'in Düşüncelerinin Etkisi

Immanuel Kant'ın, felsefesinde çıkış noktası olarak *rasyonalist* bir felsefe olan *Leibniz-Wolf felsefesinden* yararlanmış olmasından dolayı, bir bakıma Aydınlanma felsefesi içinde yer aldığı söylenmiştir. Kant, aydınlanma düşüncesi içinde yetişmiş ve Aydınlanma sorunlarını incelemiştir; ancak "bu anlayışın büyük çapta son hesabını çıkarmış" olmasından dolayı Aydınlanma düşüncesini aşmış sayılmıştır.⁴³⁶

Rasyonalizme göre, *akıl* "kendisine tümel olarak geçen kavramların, bilgiler ile kuralların yerleşik (a priori) bulunduğu doğru bilgiye ulaştıran organ"dır. Rönesans sonlarından itibaren gelişen *matematik fizik yol*, *rationalist* anlayışın oluşumuna, "canlı doğanın bir matematik oranlar şemasına geri götürülebileceği" "kesin kavramlara dayanan, 'doğa kanunlarına'" varılabileceği düşüncesine neden olmuştur. Doğa ile akıl arasındaki bağlantıdan yararlanan Aydınlanma, daha sonra sadece doğa olaylarını değil manevi olayları da akılda *a priori* esaslar ile açıklama gayretine girmiştir. Aydınlanmanın "akıl dini", "akıl ahlakı" ve "doğal hukuk" kavramları, "doğuştan" olan kavramlar ve ilkeler ile "Tanrı'nın, 'iyi'nin ve 'adalet'in kavranabileceği" iddiası oluşmuştur. İnsanın, "ilk temel akıl" olan *Tanrısal akıldan* pay aldığı gerekçesiyle böyle bir akla eriştiği iddia edilmiştir. Tanrı kâinatı ve insan ruhunu yaratırken bu ilkeleri onlara "Aydınlanma deyişiyle 'ekmiştir' ". "*Obje*" ile "düşünce" arasındaki *uygunluğu* bununla açıklayan Aydınlanma, kâinatın yaratılışı sırasında, "Tanrı'nın ne düşündüğünün ve tasarladığının" anlaşılabilmesi ile kâinatın yapılış ve kuruluşunun kavranabileceğini ileri sürmüştür. Leibniz, Newton bu şekilde düşünmüş ve "Tanrı düşüncesini", "bilimsel bir açıklama ilkesi" olarak ele almışlardır. Tanrı'yı "büyük bir

⁴³⁵ Gökberk, *a.g.e.*, s. 389-399.

⁴³⁶ Gökberk, *a.g.e.*, s. 403.

matematikçi ve mantıkçi” gibi gören ve O’nun için “istese bile, evrene yerleştirmiş olduğu rasyonel düzene karşı gelemez” diyen *deizm*, Aydınlanma içinde yer alan rasyonalizmin en aşırı şeklidir. Bu çığırın iddiasına göre, “Tanrı’nın iradesi bile rasyonel ilkelere bağlıdır, O’nun gücü artık sonsuz değildir; O’nun kâinat için seçtiği düzene aklı kılavuzluk ettiği için “akıl”, “irade”den önce gelir; dolayısıyla aklın kurduğu bu düzenin dışında kalan bir şeyi Tanrı yapamaz, yani bu dünyada *mucizenin* yeri yoktur.” Daha da ileri giderek, “Tanrı’nın rasyonel kanunlar koyduğunu, ancak bir defa yarattıktan sonra evrenin gidişine artık karışmaz olduğunu, onu kendi kendine işlemeye bıraktığını” iddia eden bu çığır, “mucizenin olmasının Tanrı’nın kendi egemenliğinin araçları olan doğa kanunlarına aykırı olacağını” da söyleyerek, “ “Tanrı” ile “doğa kanunlarını” bir” saymıştır. Bu silsile ile⁴³⁷ “doğanın önceden kurulmuş bir *uyum*” olmasından dolayı “Tanrı’nın şaşkırtıcı bir şey yapmasından korkulamayacağını; düzensiz, khaotik bir şey beklenemeyeceğini; bu dünyada her şeyin yolunda olduğunu, iyi olduğunu; Tanrı’dan kötü bir şeyin gelmeyeceğini” ifade eden neticelere varmıştır.⁴³⁸

Kant, *doğa kanunları* ve *ahlak kanunları* diye iki türlü kanunluluktan bahsetmiştir: Doğa kanunları karşısına emirlerle çıkılamayacağını, doğa olayları için “bir şekilde olmak zorundadırlar” demiştir. *Ahlak kanunları* için ise, *gereklik kanunları* demiştir. İradesi olan “özgür bir süjeye” *emirlerle* yönelinebileceğini ifade etmiştir. Ahlak öğretisinde ise, yurttaşın “kendisinin koyduğu, kendisinin *özgür olarak onadığı* kanuna kendisini bağlamasının” gerekliliğine değinmiştir. Dolayısıyla, *liberal-demokrat* devleti benimsemiş ve *hukuk devletini* ideal bulmuştur. Kant, “Birleşmiş Milletler” idealini ortaya koyarak, bir toplum için kurulması gereken hak düzeninin *bütün uluslar arasında da* kurulması gerektiğini ifade etmiştir. “Yaratılış içinde *insanın varlığının manası*” için Kant, insanın varlığının ereğinin “ahlak kanunu” olduğunu, “ödevini yerine getirmek” olduğunu, “aklın insanı mutluluğa götürmede hiç de iyi bir kılavuz olmadığını”, “insanın fenomenler dünyasında mutlu olsun diye belirlenmiş olamayacağını” ve “doğanın hiç elverişli olmaması nedeniyle varlığının ereğinin hiçbir zaman mutluluk olamayacağını” söylemiştir. “*Ahlak kanununu* değerlendirme ölçüsü” gördüğü *tarih* için Kant, “inişleri, çıkışları, çatışmaları ile “ “*bütün insanlık ölçüsünde* gerçekleştirilecek olan bir *hak düzeni*” dediği bir *ide*’ye doğru geliştiğini” ifade etmiş, içinde “bir *dünya yurttaşlığı*” durumu olduğunu ve bunun her birey için insanlık değer ve onuruna, hak alanına saygı gösterildiği” bir durum olduğunu ileri sürmüştür.⁴³⁹

⁴³⁷ (her ne kadar kendi içinde bile mantıksız olsa da)

⁴³⁸ Gökberk, *a.g.e.*, s. 403-404

⁴³⁹ Gökberk, *a.g.e.*, s. 418, 419, 422, 427.

Akıl haricindeki bir yeti ile bilgi edinmeyi reddeden *Georg Wilhelm Friedrich Hegel*'in felsefesi, Kant'tan sonraki *rasyonalizmin* en yüksek zirvesi olmuştur. *Dialektik*'i *evrensel bir yöntem* yapan Hegel, *dialektiği düşünmenin, doğanın ve bütün varlığın gelişme biçimi* olarak görmüştür. Kâinatta, kainat olarak gelişen “ide”nin ereğinin, “kendisinin *bilinç ve özgürlüğüne* ulaşması” olduğunu söylemiştir. “İde”nin ilk olarak “*kendi kendine*” olduğunu ve “kendini ilk olarak *doğada* gerçekleştirdiğini” ileri süren Hegel, ikinci olarak *doğaya* geçtiğinde artık “kendisinden *başka* bir şey haline geldiğini ifade etmiştir. Doğanın “akıl”ın bir *gerçekleşmesi* olduğunu ifade etmiş, doğada “ide”(“akıl”)nin olduğunu ancak bu “ide”nin *bilinçsiz ve özgürlükten yoksun* olduğunu söylemiştir. Doğada başlıbaşına bir şeyin varlığının olmadığını ve “*ancak bir başka şey*” ile varlık kazandıklarını açıklamaya çalışmıştır. *Devlet öğretisinde, bireyin iradesi ile genel irade* arasındaki ilişkiyi göz önüne almıştır. “*Ahlaklılığın*” ölçüsünü, bir kimsenin kendini, kendi üstündeki *objektif bir düzene* bağlama derecesine göre ahlaklı olduğu biçiminde değerlendirmiştir. “Aralarındaki ilginin ancak *gerekliliğe* dayanabileceğini” ifade ettiği devletlerin, bunun birbirleri karşısına egemen varlıklar durumunda bulunmalarından kaynaklandığını söylemiştir. Kendi üstlerindeki bir gücün karşılıklı haklarına garanti sağlayamaması nedeniyle anlaşmazlık durumunda *savaş* haline gireceklerini belirtmiş ve “her biri bir bireylik olan ve her biri kendi özel yararına göre davranan devletler için son hükmü *tarihin* vereceğini” eklemiştir. Tarihi “bir *yüksek dünya mahkemesi ve özgürlük* bilincine doğru sürekli *ilerleme*” olarak tanımlamış ve *dünya tarihinin* devletlerin ve ulusların hak ve alınyazılarını belirlediğini ifade etmiş. Ulusların ve devletlerin tarih içinde anlam kazanmaları gibi *tek kişilerin* de *devlet* içinde anlam kazandıklarını iddia etmiştir. *Büyük kişilerin*, bir *araç* olarak tarih tarafından tarihin amaçlarının emrinde kullanılıp sonrasında “biret boş kabuk gibi kenara atıldığını” ifade ederek, bunun “*Akıl'ın hilesi*” olduğunu öne sürmüştür. “İde”nin gelişmesinin *en son basamağının* “kendini sırasıyla *sanat, din ve felsefede* gerçekleştiren “*mutlak tin*” olduğunu söyleyen Hegel, devletlerin *mission*'larını gerçekleştirip ölmelerinin aksine “sanat, din ve felsefenin *ölümsüz*” olduklarını söylemiştir. “İde”nin ereği olan kendi *bilinç ve özgürlüğüne*” ancak “mutlak tin”de tam eriştiğini iddia ederek, en son basamağın *felsefe* olduğunu ifade etmiştir.⁴⁴⁰

Ünlü, *Reden über die Religion an die Gebildeten unter ihren Veraschtern* (Dini Hor Görenler Arasında Bulunan Aydınlar Din Üzerine Söylevler) adlı eseri kaleme alan *Friedrich Ernst Daniel Schleiermacher*, *idealist-romantik* açıdan *din felsefesini* geliştirmiştir.

⁴⁴⁰ Gökberk, a.g.e., s. 448- 455.

Gökberk'in ifadesine göre, insan ruhunun duygu gibi akıldan başka yönlerinin de değerlendirilmesini ele alan romantizm, Aydınlanma'nın tek yanlı rasyonalizmine reaksiyon olarak bir *irrasjonalizmdir*. "Dinin önermeleri ile bilimin önermelerinin *ilkece başka*" olmasından dolayı "Tanrı üzerinde pozitif bir bilimin olamayacağını" ifade eden Schleiermacher, Gökberk'in deyişiyle "sert bir antirationalism" göstermiştir. Tanrı'nın "bilinmez" olduğunu söylemiş, din felsefesinin "Tanrı üzerinde değil, *din duygusu üzerine bir öğreti*" olduğunu ileri sürmüştür. "Dindarca duygu edinim açısından tüm dinleri birbirine eşit" gören Schleiermacher, dinin özünün "*mutlak bağımlılık duygusu*" olduğunu ve "dogmada ya da ibadette olmadığını" ileri sürmüş, *insanın kendisini neye bağladığı* ile ilgili olarak ise "pantheist bir metafiziğe" geçmiştir. Din duygusu ile kâinata bağlanınca bir duygulanım biçiminde, insanın kâinatın içinde eridiğini ve bunun bireyin sadece "*kendisi için*" olduğunu açıklamıştır. Bu duygu ile insanın kendi varlığını kâinatın hayatı ile uyum halinde yaşayarak haz duyduğunu ve bu hazzın paylaşılmadığını, dolayısıyla dinin *tek kişinin işi* olduğunu "bir toplum işi olmadığını" ifade etmiştir. Tarih içindeki bütün dinlerin herkesi bağlayan önermeler içermesinin olanaksız olduğunu dile getiren Schleiermacher, "*aklın Tanrı ile ilgili bütün iddialarından şüphe*" etmiştir. "Herşeyin iyi ve tanrısal" olduğunu iddia etmiş, kâinatın bütünü ile yetkin olduğunu öne sürmüştür. Tarihi vahiy dinlerinin "*aslında bir tek kişinin yaşantısından*" doğduklarını iddia ederek "dâhi" kavramını "*büyük din adamlarının aracılığıyla dini yaşamın geliştiğini*" açıklamak için kullanmıştır. Tarihte din açısından ileriye dönük bir gelişmeyi sağlayanın *tek kişi* olduğunu, "her tarihi dinin, esasından *kurucusunun kişiliği* ile belirlendiğini" iddia etmiştir. Din kurucusunun "yaratıcı bir *dâhi*" olduğunu, *inanamın* ise "din kurucusunun dini yaşantısını kendisinde *yenileyen*" olduğunu ve bu yinelemenin teşekkülünün rasyonelliği derecesinde başlangıçtaki idenin solduğunu dile getirmiştir. *Ahlak öğretisinde* ise, *individüalist* eğilim gösteren Schleiermacher, ahlakın "doğal bir çabayı kendisine ilke yapması ve her türlü doğal eğilimi hor görüp reddederek bunun karşısına "*gerekliliği*" koyması" diye *iki aşırılık* arasında kaldığını söylemiştir.⁴⁴¹

Çıkış noktasını Kant'ın esaslarından alan *Arthur Schopenhauer dünyayı anlamsız* bulmuş, felsefenin ödevinin ise insana "bir şekilde *yolunu buldurtmak*" olduğunu ifade etmiştir. Anlamsız bulduğu dünyanın "bütünüyle *kötü*" olduğunu ifade eden *karamsar* görüşüne bir de "varolmamak yeğdir" diye eklemiş ve "*pessimizmi* bir metafizik sistem" biçiminde geliştirmiştir. Onun felsefesi Gökberk'e göre "*mizaç açısından görülmüş* bir

⁴⁴¹ Gökberk, *a.g.e.*, s. 455-460.

dünyayı” sunmuş ve kendisi de “karakteri açısından çelişkilerle yüklü olmada ender görülen bir düşünür”dür. Kendisini *budizme* benzeyen bir dinin kurucusu sayar.⁴⁴²

2.1.7. “Seküler İktisat” Çerçevesinde Değerlendirme

Merkantilizmden iktisadi liberalizme geçişte, İngiltere Parlamentosu işgücünün tekrar örgütlenmesine karşı, “ Birleşme”ye yasak getiren kanunlar çıkarmıştır. İktisadi düşüncede “dikkatler ticaretten sınaî üretime, tüccar ve maliyeciden sermaye ve işgücüne” kaymıştır. Sömürge kumpanyaları ticari ihracat kumpanyalarının yerine geçmiştir. Ekonomik çıkarlar güçlendiği vakit, serbest ticaret gelişmeye başlamıştır.⁴⁴³

İngiltere’de *William Petty*, dış ticaret ve para için, “ülke zenginliğine ancak sanayi geliştirmeleri ölçüsünde faydalı oldukları” iddiasında bulunmuştur. Ticarete üzerinde durulan konular, *gerekli malların üretiminin etkinliğinin artırılması* ve *üretim tekniği* olmuştur. *John Locke’un* , Kazgan’ın ifadesiyle “bütün politik felsefesi *davranışların itici gücünün kişisel çıkar olduğunu özetlemek*” olmuş ve “*gelişen kapitalizmin gereklerine uygun düşünceler yazmıştır.*” Doğal Kanun felsefesinden yararlanarak *Yönetmenin İki Risalesi* adlı eseri ile politik liberalizmi, *İnsanın Anlayışı Üzerine Bir Deneme* adlı eseriyle zevk-zahmet anlayışını savunmuştur. Kapitalizmin en ileri savunucularından *David Hume*, “serbest dış ticareti ve tüccarları *insanlığın en faydalı ırkı*” diye övmüştür. Ekonomik aktivitenin “itici gücünün kişisel çıkar ve birikim arzusu” olduğunu savunan Hume, “ekonomik güç elde eden sınıfların politik güç de kazanması” gerektiğini iddia etmiştir. *Fransa’da*, “paranın itici gücüne” inanan ve para arzı bolluğunun istihdam açısından “faydalı” olduğunu savunan *John Law*, “madeni para yerine kâğıt para ihracını” önermiş, “fikirlerini uygulamaya koymasıyla başlayan enflasyon” Turgot ve Smith’in gibi liberallerin tepkisini küçümsemiştir. Klasik Okula öncülük eden *R. Cantillon*, paranın dolanım hızına değinmiş ve toprak-işgücü işbirliğine *servet* açısından önem vermiştir.⁴⁴⁴

Liberal iktisadi doktrin, 18. yüzyıl sonunda İngiltere ve Fransa’da merkantilizme tepki biçiminde ortaya çıkan ve sınaî kapitalizm sözcülüğü halinde gelişen “*kurulan iktisadi teorinin çözümlene niteliği ne olursa olsun, kendi öğretisini haklı göstermek üzere teoriler kuran iktisatçıların*” toplandığı, politikasının *laisser-faire* olduğu iktisadi liberalizm felsefesinin öğretisidir. 17. ve 18. yüzyıllarda eserlerini kaleme alan İngiliz ve Fransız

⁴⁴² Gökberk, *a.g.e.*, s. 461-463.

⁴⁴³ Kazgan, *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, s. 52.

⁴⁴⁴ Kazgan, *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, s. 53, 54, 402.

düşünürlerin Kazgan'ın deyişiyile, “bir ayağı merkantilizm, bir ayağı liberalizmedir” ve 18.yüzyıl sonlarından günümüze kadar kurulan teorilerin, matematiğin iktisattaki uygulaması gibi değişiklikler olmasına rağmen, zihniyet yapısı değişmemiştir. Temel hedefi, liberal felsefenin ilkelerinin savunulması ve “belirli bir toplum düzeninin en iyi ve en adil düzen olduğunun ispatlanmasıdır”.⁴⁴⁵

Liberal iktisadın görüşleri genel hatlarıyla Doğal Kanun felsefesidir. Liberal iktisat metodunu, toplumun işleyişi konusundaki kabulünü, insan davranışları ile ilgili varsayımlarını ve laissez-faire anlayışının kaynağını Doğal Kanun felsefesinden almıştır. Fizyokrasi, Adam Smith, Faydacı felsefe ağırlıklı olarak Doğal Kanun felsefesinden türemiştir.⁴⁴⁶

17.ve 18. yüzyıllarda insanın akılcı yaratık olduğu, *akıl* ya da *doğal mantığın* fiziksel ve toplumsal bilimlerde bilgi edinimini “tam ve yanılmaz” biçimde sağlayabileceği ve bu bilimlerin akıl ile kanunlarının bulunabileceği görüşü hâkim olmuştur. Bireysel davranışların yönlendiriminde ve toplumsal kurumların teşekkülünde salt akılcılık ön plana alınmış; böylelikle salt akılcılıkla insan akılı için tüm gerçeklerin kaynağı olduğu, *akıl* ile kâinatın ve toplumun kanunlarının bulunabileceği önerilmiştir. Liberal iktisadın metodu salt akılcılıktan ve Locke'nin “*deneyciliğinden*” etkilenmiştir. Bu şekilde kurulan teorilerde iktisatçılar, insan davranışları ile ilgili yaptıkları varsayımlar için, kendi duyuları ve mantıklarını kullanarak yaptıkları gözlemleri genelleştirmişler, aklın insan davranışları üzerindeki rolünü “abartmışlardır”. Gerçekleri ne derecede açıkladığı test edilmeyen teorileri “evrensel” kabul etmişlerdir. Dolayısıyla, “gerçek dünyada toplumların zaman ve mekân içindeki farkları”nın incelenmesi mümkün olmamıştır.⁴⁴⁷

İnsan davranışlarında “itici gücün bireysel menfaat” olduğunu kabul etmeleri ile, insanların seçenekler arasında tercih yaparken, tatminlerini maksimuma ulaştıracak olan alternatifi seçtiklerini ileri sürmüşlerdir. Kazgan'ın deyişiyile, “bir *üstün akıl*, tatmini maksimumlaştıran akılcı bireylerin arzularını birbiriyle uyumlaştırıyordu”. Böylelikle, “toplumsal refahın bu yöntemle maksimuma ulaşacağı düşü, bundan çıkarılan inanç sistemini oluşturmuştur... Akılcı bireylerin dünyasında bir cennet yaratılabileceği inancı yayılmış ve *olması gereken* ile *gerçekten varolan* birbirine karıştırılmıştır”.⁴⁴⁸

⁴⁴⁵ Kazgan, *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, s. 51.

⁴⁴⁶ Kazgan, *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, s. 55.

⁴⁴⁷ Kazgan, *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, s. 55-56.

⁴⁴⁸ Kazgan, *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, s. 56.

Ahlaki Doğal Kanun felsefesi “insanların doğuştan aynı “insan doğasını” taşıdıklarını” ve aynı hak ve özgürlüklere sahip olmaları gerektiğini öne sürerek, ahlak düzeni ilkeleri oluşturma gayretine girmiştir. Eşit hak ve özgürlüklere dayanarak bunların en *uyumlu* halinin “doğru” bir toplum düzeninde bulunması gerektiğini ifade etmiştir. Bu anlayışa göre “ancak *doğal kanunlara* riayet edilirse doğal uyum içinde bulunan bir toplum düzeni” oluşabilir. Newton’un cisimlerin *doğal kanunlara* göre hareketi teorisine dayanarak yalnızca maddesel dünya değil, toplumların da *doğal* kanunlarla işleyen düzenli sistemler olduğu görüşü kabul edilmiştir. Fizik kanunları gibi, toplumların “zamandan ve mekândan bağımsız ve doğru” olan ve insan doğasının her yerde “doğal” olması gerekçesiyle toplum kanunlarının da “doğal” ve dolayısıyla evrensel kanunları olduğu görüşü kabul edilmiştir. Bununla birlikte doğada bulunan rekabetin ve “güçlü olanın hayatta kalması, zayıfa yer olmaması”nın doğal ve dolayısıyla evrensel kanunlar olmasının kabulü söz konusu olmuştur. Tanrısal iradenin, “*doğal uyum içerisinde*”, toplumları *görünmez bir el* tarafından yönettiği savı konu olmuştur. Piyasa ekonomisinin kanunları olarak kabul edilen toplumun doğa kanunlarının, saptanması ve bunlara uyulması gerektiği düşünülmüştür. Doğal uyumun, bireyin birey ile ve bireyin toplum ile çıkarlarının uyuşmasını sağladığı iddia edilmiştir. Bireysel davranışlarda “itici güç” olarak kabul edilen “kişisel çıkarların maksimumlaştırılması” ile *doğal uyumun* ve böylelikle *optimal koşulların* teşkil edilmesinin mümkün olabileceği kabul edilmiştir. Belirli hedef, “toplumun maksimum refahı”dır. Doğal kanunlar ile toplumun *kendiliğinden optimal* (en uygun) koşulları gerçekleşeceği ve doğal kanunların toplum için “en iyi iktisadi düzen”i sağlayacağı görüşü kabul edilmiştir. *Laisser-faire* anlayışı ile piyasaya müdahalenin önlenmesi, yani doğal kanunların serbest şekilde işleminin sağlanması neticesi çıkarılmıştır. Bu anlayış ile “toplumun bu düzenin mükemmelliğine göre değiştirilmesi” istenmiştir.⁴⁴⁹

Guénon, bir düşüncenin doğruluğunun, onun herkes tarafından kavranabilir olması ile alakalı olduğunu, düşünce yanlış ise onu “düşünmüş olmakla övünmenin bir manası olmadığını”, “*doğru olanın insan zekâsının ürünü olmadığını*” ve “*doğrunun insandan bağımsız olarak var olduğunu*, insana düşenin doğruyu kavramak olduğunu ifade etmiştir. Modern filozofu, “araştırma çılgınlığına kapılan bireyci münkir” olarak tarif etmiş, filozoflara göre “*gerçeğin* feda edilmesi gerekse bile önemli olanın “orijinallik” olduğu”nu vurgulamıştır. Bilimin hedefi, *gerçekliğin* yapısını yansıtmak yerine, maddi dünyanın etkinliğini göstermek haline gelmiş ve “bilgi için bilgi, piyasa büyüklüğü gibi kutsal ineklerle

⁴⁴⁹ Kazgan, *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, s. 56-57.

dolu çoğulcu bir dünya” ya erişilmiştir. “İktisadi problem” diye bir şeyin hiçbir zaman olmadığını ve olmayacağını ifade eden iktisatçı Schumacher, “iktisadi problemin zaten çözülmüş” olduğuna değinmiş, yeterli miktarın elde edilmesinin bilindiğini ve bunun için şiddete, saldırganlığa, insanlığa sığmayan bir teknolojiye ihtiyaç olmadığını, problemin “sadece manevi problem” olduğunu söylemiştir.⁴⁵⁰

Kazgan, klasik serbest ticaret teorisi için “bireysel menfaatlerin daima uyduğuna dair tezinin ülkelerarası ticarete de uygulanmasıdır” demiştir. Bu tespit çalışmanın bütünlüğünde vurgulanan iddiaya destek vermektedir. *Kâinatın ve insanın, dolayısıyla toplumsal ilişkilerin ve ülkelerarası ilişkilerin* anlaşılmasında ve açıklanıp yorumlanmasında kullanılan teorilerinde, *dine* karşı *akıl*ın üstünlüğünün savunulduğu, *bilimselliğin* yüceltilip, dinin hor görüldüğü dünya görüşlerinin, dayandıkları varsayımları söz konusu zihniyet yapılarına uygun biçimde oluşturmuştur. Belirli varsayımlar yapılarak, uluslararası mal ticaretinden, “her iki tarafın da faydalanacağı” varsayılarak, yalnızca bir topluluk ya da ülke için değil, bütün insanlığın “en büyük sayı için en büyük mutluluk”⁴⁵¹ anlayışının bu tezinin felsefi kaynağı olduğunu ifade etmiştir. Toplum içerisinde her zaman çıkar bağdaşması bulunması prensibini gerekli kılan Benthamizm, “düşsel bir inançla akılcı bireylerden oluşan bir toplumda bunun gerçekleşeceğini” varsaymıştır.⁴⁵²

Ancak Kazgan bu kabulün temel sebebi için, “1914 öncesi İngiltere’nin, diğer ülkelerin serbest ticareti benimsemesinden kazanacağı pek çok çıkarı, kaybedecek pek az şeyi olmasıdır” diye değerlendirmiştir. Bu ifadenin bir derece doğruluğunun ispatına girilecek olursa 18. ve 19. yüzyıl İngiltere’sinin Aydınlanma sürecinin gelişimine bakmak yeterli olacaktır. Bilindiği üzere Aydınlanma İngiltere’de başlamış ve Fransa’da gelişmiştir. Ayrıca şunu belirtmek gerekir ki; İngiltere’nin, monarşi, aristokrasi ve demokrasinin karışımı bir model olarak, tüm Avrupa’ya hâkimiyeti, Aydınlanma filozoflarının en büyük ülküsüdür. “Büyük ölçekli buluşlar” ile endüstri devrimi olgusu, İngiltere ve 18. yüzyıl bir arada ele alındığında, Avrupa aydınlanmasının sosyal temelini endüstriden kaynak bulduğu görülebilir.⁴⁵³ İngiltere’de yün sanayiinin teşvik edilmesi için ölü kefenlerinin yünden yapılması şartının ileri sürülmesi kadar, devlet korumacılığının yoğun olduğu merkantilizme

⁴⁵⁰ Özel, M., “Aklıbaşında Bir “İktisatçı”nın Delâletü’l-Hâirîn’i”, *İş Ahlakı Dergisi*, Cilt I, Sayı7, Mayıs 2011, s.137-140.

⁴⁵¹ Bkz. “Aydınlanma- J. Bentham

⁴⁵² Kazgan, *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, s. 60-61,106.

⁴⁵³ Kaya, *Aydınlanma Çağı ve Felsefesi*, s.26-27.

reaksiyon olarak fizyokrazi ve liberal iktisat ortaya çıkmıştır. Bu dönemde İngiltere en ileri sanayi topluluğu olmuştur.⁴⁵⁴

Aydınlanma Çağının ekonomistlerine göre⁴⁵⁵:

1. Evrende doğal düzen vardır
2. Hayat insanların değil doğanın kanunlarıyla yönetilir
3. İnsanlar bu düzene karışmamalıdır, bırakınız yapsınlar (*laisser-faire*)

Aydınlanma Çağında etkili olan ekonomik kuruluşların hedefleri neredeyse aynıdır: Tarıma, besin seviyesine ve ticarete dikkati çekmekle beraber, ekonomiyi az maliyetle mümkün olan en fazla ürünü üretebilecek hale getirmek.⁴⁵⁶

Kazgan, klasik serbest dış ticaret teorisinde “ekonomide, *kendiliğinden* dış dengeyi sağlayacak piyasa güçlerinin bulunduğu savunulduğunu” ilave ederek, “gerçekte, liberal felsefenin bu ilkelerin kaynağı” olduğunu söylemiştir. Liberal iktisadi doktrin, Fizyokrazi, Klasik Okul, Neo-klasik Okul olmak üzere üç iktisat okulunda toplanan iktisatçıların kabulü olan bir öğretimdir.⁴⁵⁷

Quesnay, iktisat biliminde cebir ve geometri kanunlarının kesinliğine benzeyen doğa kanunları olduğu görüşünü benimseyen Fizyokrazi düşüncesinin felsefi sistemini ve iktisat teorisini en iyi açıklayan⁴⁵⁸ düşünürdür. Klasik iktisadın *laisser-faire* anlayışı fizyokratlar tarafından öne sürülmüştür.⁴⁵⁹ Doğanın, yürürlükteki koşullar altında herkesin mutluluğunu maksimuma ulaştırması için gerekli olanı meydana getireceği görüşünü savunan Quesnay’in ahlaki doğal kanunlar öğretisi için şunlar söylenebilir:

- i. Akılcı kişilerin kendi tatminlerini uzun dönemde maksimum seviyeye çıkarmak hedefiyle davrandıklarını,
- ii. Doğal kanunların ideal bir hukuk düzeninde uygulanması durumunda, toplumun refahını maksimuma ulaştıracağını,
- iii. Bu iki maddeye “herkesin boyun eğdiği durumda toplumsal-iktisadi sürecin düzenli birtakım kanunlar göre işleyeceği”.

⁴⁵⁴ Kaya, **Aydınlanma Çağı ve Felsefesi**, s.63-65.

⁴⁵⁵ Maddeler için de aynı kaynaktan alıntı yapılmıştır: Kaya, **Aydınlanma Çağı ve Felsefesi**, s.26-27.

⁴⁵⁶ Kaya, **Aydınlanma Çağı ve Felsefesi**, s.36-37.

⁴⁵⁷ Kazgan, **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, s. 51.

⁴⁵⁸ Kazgan, **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, s. 58.

⁴⁵⁹ Kaya, **Aydınlanma Çağı ve Felsefesi**, s.63-65.

Ayrıca devletin hukuki düzeni, Doğa Kanunlarının temel prensiplerine göre hazırlaması gerektiğini iddia etmiştir. Ancak Kazgan'ın ifadesiyle, “ne Quesnay ne de diğer Fizyokratlar özgür bireylerin *doğal uyum* içerisinde yaşadığı, *kendiliğinden en iyi şekilde işleyen toplum modelinin* geçerliliğini, toplumun somut gerçekleriyle karşılaştırmamışlardır”.

Adam Smith 18.yüzyılda, yaşam şartlarında devamlı iyileşme sağlanmasında, iktisadi faktörlerin “özgür hareketlerinin ve süreçlerin kendi kendilerine düzenlemelerinin-*the invisible hand* (görünmez el) -” etken olduğunu söyleyerek, ekonomik evrim düşüncesine değinen iktisatçılardan olmuştur. Ekonomi politik düşüncenin ekonomik evrimi izlediği ifade edilir. Bir düşünce akımı, kendine bağlı olan ekonomi bunalıma girdiği vakit bunalıma girer; ancak istikrar dönemlerinde modellerinin yerleşik bir hal aldığı görülmektedir. Dolayısıyla, ekonomi politiğin tarihe bağlı olduğu görülmektedir. Her dönemde farklı kuramın incelediği aynı alan, “egemen ekonomik gücün eriştiği gelişme düzeyi” olmuştur. Bulunan iktisadi çevreye bağlı olarak gerçek, farklı şekillerde çözümlenmeye çalışılır. Ekonomistlerin egemen iktisadi kutba yakın olmaları derecesinde liberal, uzak olmaları derecesinde müdahaleci yaklaşımlar benimsedikleri ifade edilmiştir. Ekonomisi gelişmekte olan ülkelerde, acil önlemlerin gerekli görülmesi nedeniyle müdahalecilik söz konusu olmuştur. Dolayısıyla kuramsal düşünceyi çevreleyen iktisadi düşünce yere ve zamana bağlı hale gelmiştir.⁴⁶⁰ Bu da Geleneksel iktisadın dayandığı zihniyet yapısının “evrensel” olmadığını ispat etmektedir. İroniktir; hem ekonomi politik evrime bağlanmıştır, hem *gerçek* ekonomik çevreye bağlı olarak değişik biçimlerde yorumlanır, hem iktisadi düşünce yere ve zamana göre değişmektedir, hem de iktisadi düşüncenin bağlı olduğu zihniyet yapısının “evrensel” olduğu iddia edilmektedir.

Doğal kanunlara uyulduğu takdirde, “toplumun *kendiliğinden optimal* biçimde işleyeceğine”, milli gelirin artacağına ve bireyler arasında en iyi dağılımının gerçekleşeceğine inanan *Adam Smith*, eserini “Sanayi Devrimi'nin arefesinde” vermiştir. Smith, “bireysel güdülerin en etkili olduğu alanın iktisadi hayat” olduğunu söylemiştir. İnsanın, “kendini sevmek, özgür olmak, geleneklere uymak, çalışmak, duygudaşlık ve mübadele eğilimi” diye adlandırdığı altı davranış ilkesine göre “*her birey, kendi çıkarının en iyi yargıcısıdır*” ve çıkarını izlemekte sınırlanamaz. Ona göre her birey kendi menfaatinin peşinde iken “*görünmez el* tarafından, kendi dileği olmaksızın toplum yararına da hizmet etmeye

⁴⁶⁰ **Théma Larousse Tematik Ansiklopedi**, Bugünün Dünyası, Ülkeler Coğrafyası, Demografi, İktisadi Coğrafya, Ekonomi, Jeostrateji, Toplum, Diller, Larousse 1993, Milliyet 1993-1994, s.332-334.

yöneltirir". Bu şekilde "toplum yararını korumak için hareket ettiği zamana oranla daha büyük bir toplumsal yararın gerçekleşmesini sağlar".⁴⁶¹

Bununla birlikte, *Doğal düzene* göre iktisadi yaşama karışmaması gereken devletin üç vazifesi vardır:

i. Milli savunma,

Çelişkidir çünkü: Milli savunma için bireyin gerekli vergiyi ödemesi zorunludur. Ancak stratejik davranış-oyun teorisi açısından "vergi kaçırmak ile daha az harcama yapılır; çünkü herkesin vergi ödemesi durumunda bireyin de ödemesinin kendisine marjinal getirisi çok da önemli değildir; ayrıca kimsenin vergi ödememesi durumunda, bireyin vergi ödemesinin de kendisine kazandıracığı bir şey olmaz. Dolayısıyla "vergi ödememek" stratejisi/tercihi, "vergi ödemek" tercihine göre dominant/baskın stratejidir. Bu durumda her bireyin kendi çıkarı için hareket ettiği inancı ile netice "kimsenin vergi ödememesi" olacaktır. Böyle bir durumun da "*her birey kendi menfaatinin peşinde iken "görünmez el tarafından, kendi dileği olmaksızın toplum yararına da hizmet etmeye yöneltilir "* ve bu şekilde "*toplum yararını korumak için hareket ettiği zamana oranla daha büyük bir toplumsal yararın gerçekleşmesini sağlar*" çıkarımının ne kadar "ironik bir hayal ürünü" olduğu görülebilir. Ayrıca "vergi ödemek/vergi ödememek" örneğinin Seküler İktisadın oyun teorisi derslerinde verilen klasik bir örnek olduğunu da belirtmelidir; bununla birlikte, "vergi ödemek/vergi ödememek" stratejilerinden oluşan oyunda da vergiyi alacak (daha doğrusu alamayacak) olanın "*devlet*" olduğunu da belirtmek gerekir.

ii. Adalet ve yönetim

Çelişkidir, çünkü: yalnızca bir bireyin toplumun çıkarının aksine hareket etmesi ile toplumun yararının maksimuma ulaşmayacağı bir durum olabilir veya böyle bir durum olmayacağı ispatlanamaz. Böyle bir zihniyet altında " "Adalet ve Yönetim" vazifesini gerçekleştirebileceği hayal edilen "*devlet*" " toplumun refahının maksimuma ulaştırmayı (her nasıl olcaksa) temel hedef yapmıştır, bu görüşe göre hangi ölçüde Adalet sağlayacaktır? Bir başka deyişle, toplumun yararına hareket etme tercihini bireye "hangi itici güç ile" yaptıracaktır? Ya da toplum söz konusu bireyin çıkarının fedasını gerektiriyor ise "kendi çıkarının azamiyesi peşinde olan bireyin rızası alınabilecek midir?"

⁴⁶¹ Kazgan, *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, s. 58-59.

iii. Kârlı olmadığı sebebiyle, birey tarafından gerçekleştirilmeyecek ancak toplum ihtiyaçlarının giderilmesi amacıyla eğitim, yol, köprü gibi toplumsal sermaye yatırımlarının yapılması,

Çelişkidir, çünkü: Böyle bir kabul “toplumun ihtiyaçlarının giderilmesi amacıyla toplumun yararına hareket etme seçeneğini bireysel çıkarıya tercih etmiştir. i. şikkında olduğu gibi tüm bu toplumsal sermaye yatırımlarının kamu geliri ile karşılanması gereklidir. Dolayısıyla bunların gerçekleşmesi için “bireyin gelirinin bir kısmından/mefaatinden vazgeçip”, toplum yararına (burada toplum yararı aslında kendi yararındır) yol, köprü, okul yapımı gibi, vergi masraflarına ayırması gereklidir. i. şikkında anlatıldığı üzere, “bireysel çıkarların maksimumlaştırılması” esasına dayanan Oyun kuramında, “vergi ödeme” stratejisi tercihinin toplum tarafından tercih edilmeyeceğini, ancak “vergi ödeme” tercih edildiği takdirde, “toplumun refahının daha iyiye” ulaşacağını, bir başka deyişle, *her birey kendi menfaatinin peşinde iken bu şekilde “toplum yararını korumak için hareket ettiği zamana oranla daha düşük bir toplumsal yararın gerçekleşmesini sağladığı”* basitçe görülebilir.

Adam Smith’e göre, “her bireyin kendisi için en büyük karı elde edebileceği toplum düzeni doğal toplum düzenidir”. Mübadele toplum düzeninin bir parçasıdır, dolayısıyla iç ticaret, dış ticaret, tarım, sanayi gibi alanlarda da karşılıklı yarar sağlanır. Smith’e göre, “maksimum çıkar” amacıyla davranan birey açısından bir üretim alanının diğerine teşvik edilmesi ya da önlemlerin alınması, bireyin hedefini engeller ve toplumsal yararın azalmasına neden olur.⁴⁶² Bunun evrensel kural olamayacağı açıktır, şöyle ki; bir ülkenin sosyoekonomik yapısının belirli bir dönemdeki şartlarına göre, durumuna bağlı olarak bir üretim alanının diğerine göreli teşviki tercih edilebilir ve bu toplumun yararına olabilir.

Kazgan, Doğal Kanun felsefesinin yerine Faydacılık düşünce sistemi ortaya koyan *J. Bentham* için, “ gerçekte liberalizmin eski temellerini yeni bir açıklamaya kavuşturmaktan başka bir şey yapmadığını” ifade etmiştir. Bentham’ın düşünce kaynağının Aydınlanma olduğundan ve “bireyin akılla mutluluk arayan bir makine olduğu” düşüncesini Aydınlanmadan aldığından bahseden Kazgan, Aydınlanma Çağının, insan mutluluğu açısından, ahlaki davranışlarda *iyiliği, faydası ile özdeş* tuttuğunu söyleyerek, doğanın ve insan doğasının “Akılcı Yaratıcısı”nın, *doğa kanununa* göre “doğru veya iyi olmayan”

⁴⁶² Kazgan, *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, s. 59.

davranışların “*bir planlı tesadüfle*”⁴⁶³, aynı zamanda birey ve toplum açısından en faydalı olacak şekilde yarattığını ileri sürdüğünü ifade etmiştir.⁴⁶⁴

Bilim dünyasından Einstein’a göre, her birey pek uzun olmayan bir misafirlik için dünyadadır. Ona göre mutlu olmak, bütünüyle başkalarının mutluluğuna ve refahına bağımlıdır. Bununla birlikte, mutluluk bireyin tanımadığı diğer birçok bireyin kaderine bağımlıdır.⁴⁶⁵ Einstein’a göre, bir insanın gerçek değerinin anlaşılması, “kendisini kendisinden ne ölçüde ve nasıl bağımsızlaştırdığına bakarak” değerlendirilir. İnsanın toplumdaki değerinin onun hislerinin, düşünce ve davranışlarının diğer insanların yaşamlarının daha iyi olmasını sağlamaya ne kadar adadığına bağlı olduğunu ifade etmiştir.⁴⁶⁶

⁴⁶³ *Akılcılık ile yola çıkan felsefenin*, bir şeyin “planlı ve tesadüf” olabileceğine dair geliştirebildiği mantık tartışmaya açıktır.

⁴⁶⁴ Kazgan, *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, s. 60.

⁴⁶⁵ Einstein, A., *Fikirler ve Tercihler*, Arion Yayınevi, Çev. Z.Elif Çakmak, İstanbul, Kasım 1999, s.16-17.

⁴⁶⁶ Einstein, *Fikirler ve Tercihler*, s.21,23.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. Ortadoğu-İslâm Toplumu İçin Ekonomik Entegrasyon Esaslarının “Seküler İktisadi Zihniyet Esasları” İle Karşılaştırmalı Analizi

Üçüncü bölümde, İkinci Bölüm içerisinde “Geleneksel iktisadın seküler esaslarına” İslâmi iktisadi anlayış çerçevesinde yanıtlar verilmesi ve Ortadoğu-İslâm toplumu iktisadi yaşayışı için İslâmi iktisadi temellerin gösterilmesi amaçlanmıştır. Nihai hedef ise Ortadoğu-İslâm toplumunun “seküler iktisadın tanımladığı bir az-gelişmişlik değerlendirme kıstasları dışında olmak üzere”, refahının, dünyevî ve uhrevî olmak üzere saadetinin, selametinin “birlik” olmaktan, iktisadi hayat açısından “entegre olmaktan” geçtiği, İslâmi çerçevede, stratejik davranış açısından değerlendirilmesidir.

Üçüncü bölümün ilk kısmında, “iktisadi yaşamın doğa tarafından yönetildiği” iddiasına kısaca cevapların verilmesi hedef alınmıştır. Diğer bölümlerde Klasik iktisadın iddialarına yanıtlar verilmiş, “seküler iktisadi birey”lerin davranış ilkeleri İslâm’ın uygun gördüğü ilkelerle Oyun Teorisi çerçevesinde değerlendirilmiş ve “Ortadoğu-İslâm toplumu için ekonomik entegrasyon esasları “seküler iktisadi zihniyet esasları” ile karşılaştırmalı bir yöntem” izlenerek ele alınmıştır.

3.1. “Seküler İktisadın” *Kâinat* ve *İnsan* Görüşlerinin Topluca Değerlendirmesi

İktisat biliminin, Antik Çağ Aydınlanmasını öven Rönesans ve Doğa felsefesinin düşüncelerinden etkilendiği ifade edilmiş; “Seküler iktisadın” “evrensel” kabullerinin ve varsayımlarının Antik Çağ -18.yüzyıl Aydınlanma düşüncelerinin “toplucu” İktisadi düşünceye yansması olduğundan bahsedilmiştir.

“Seküler iktisadın” *kâinat* ve *insana* bakışı dolayısıyla, toplumsal ilişkilere ve ülkelerarası ilişkilere yaklaşımında ve yorumlanmasında, dine karşı aklın üstünlüğünün savunulması ve “faydasız bir bilimselliğin”⁴⁶⁷ önerilmesiyle “yalnızca bilimsel görüntü”ye kıymet verildiği bilinen bir meseledir. Seküler iktisadın zihniyet esaslarına dayanarak, *bireyin*

⁴⁶⁷ Zeyd ibni Erkam’dan rivayet edildiğine göre İslam Peygamberi (A.S.M.) şöyle dua ederdi: “.....*Allahum faydasız ilimden*, ürpermeyen kalpten, doymak bilmeyen nefisten ve kabul olunmayacak duadan sana sığınırım.” (Müslim, Zikir, 73) Kaynak: En-Nevevî Muhyiddin, *Riyâzü’s Sâlihîn (Aşh ve Tercümesi)*, Çev. Mehmed Emre, Bedir Yayınevi, Kasım 2011, s. 536.

“Kâinata “fayda” penceresinden bakan “faydasız ilim” haline gelmiş Geleneksel İktisadın” sorunlu varsayımlarının bilinçli olarak incelenmesi ve Allah ile insan arasındaki ilişkiyi esas tutan ilkeler ile yapılandırılması gerekmektedir.”Madi, *Ortadoğu Dinleri Açısından Homo Economicus’un Analizi*, s.303.

(*homo economicus*) Ahiret inancı olmadığı, peşin çıkarı (kâr ya da fayda) uzun gelecekteki çıkarına tercih ettiği için peşin ve mümkün olan en yüksek menfaati için her yola başvurarak, mücadele edeceği neticesi çıkarılabilir. *Homo economicus*'un-“*seküler iktisadi bireyin*”, Darwinçi zihniyete dayandığı gerekçesiyle “*güçlünün zayıfı ezdiği bir mücadele olan bu hayatta, gaddar ve acımasızca davranış göstererek, hiçbir engel tanımadan, her türlü kutsal değeri ezip geçerek, dünyevi menfaatine ulaşmayı kendisine bir amaç edinmesi*”⁴⁶⁸ nin mümkün olmadığı ispat edilemez. Dolayısıyla “böyle bir hayat görüşü”ne sahip bireylerden oluşan bir toplumsal düzenin “ideal ve maksimum refah sağlayıcı” olduğu iddiası hem çelişkili hem de anlamsızdır.

Seküler iktisadi zihniyet için “*her bireyin ya da birimin bencilce ve rasyonelce davranarak yalnızca kendine maksimum çıkar sağlayan alternatifini tercih ettiğinde toplumun maksimum refaha ulaşacağı*” kabulü, İslami iktisadın doktrinine aykırıdır. Bununla birlikte, “Batı'nın egoist davranış motifi ve Allah inancı yerine insan aklını merkez yapan zihniyeti” ile Ortadoğu-İslâm toplumunun “Âhiret inancı gereği iktisadi yaşamını dayanışmacı anlayışa göre şekillendirici niteliği” birbiriyle çelişmektedir. Bu nedenlerle, bu çalışmada Ortadoğu-İslâm toplumunun zihniyet esaslarının Batı zihniyet esaslarına dayalı “seküler iktisadi anlayış”ı uymadığı gösterilmeye çalışılmış ve Ortadoğu-İslâm toplumu için uygulama bulabilecek bir “ekonomik bütünleşme iddiasının” temellerinin yalnızca “İslâmî iktisadi doktrine” bağlı olması gerektiği açıklanmıştır.

İslami zihniyete göre “birey” tanımı, bireyin iktisadi amacı *homo economicus* aksiyomları ile ifade edilemez. “İslami yaşamda iktisadi davranışın ve motivasyonunun, İslami toplumun iktisadi refahının tanımının, İslami prensiplere uygun uluslararası iktisadi ilişkilerin hedefinin, uluslararası boyutta ekonomik bütünleşmenin temellerinin ve hedeflerinin”, *Seküler iktisadın doktrinine ve varsayımlarına* göre açıklanması anlamsız ve çelişkili olacaktır.

Seküler iktisadi zihniyetin temelini oluşturan görüşlerin Doğal Kanun felsefesine, “doğal insan” kabulüne ve bireyin kişisel çıkarına dayanan toplumsal refah görüşüne, kainatta doğal bir düzen olduğuna ve kainatın “doğa tarafından yönetildiğine/veya bir *Görünmez el* ile/veya *kendiliğinden* yönetildiğine/veya zorunluluklardan ya da *tesadüften*

⁴⁶⁸ “Evet ehl-i dünyanın bütün muazzam mes'eleleri, fâni hayatta zalimane olan düstur-u cidal dairesinde gaddarane, merhametsiz ve mukaddesat-ı diniyeyi dünyaya feda etmek cihetiyle; kader-i İlahî onların o cinayetleri içinde, onlara bir manevî cehennem veriyor.” Said Nursî, **Emirdağ Lahikası-1**, s.43 .

oluşturduğuna”, insanların *doğal düzene* karışmaması gerektiğine dayanmakta olduğu çalışmada açıklanmıştır.

3.1.1. Aydınlanma ve Doğal Kanun Felsefesinin İktisada Yansımasının Birey ve Toplum Açısından Değerlendirilmesi

15. ve 18.yüzyıllar arası Hıristiyanlıktan sapma süreci olarak yaşanmıştır. Bu sapma dönemi zihniyeti geriye doğru 18.yüzyıl Avrupa Aydınlanması, Rönesans, Doğa felsefesi, ve Ortaçağ’da çeşitli akımlarda gerçekleşmiştir. Gerisinde Antik Çağ felsefesi yani Kynik ve Kyrene Okulu (Stoa ve Epikürcülük) düşünceleri bulunmaktadır. Ortak yönleri “dinsiz yaşam” geliştirmeleridir. Bu yaşam tarzı hazcılık ve engelsiz biçimde çevreyi kendi hizmetinde kullanma, doğaya egemen olma esaslarına dayanır. Bir başka deyişle bu hayat görüşü şu silsileyi kabul etmiştir⁴⁶⁹:

- a. Kâinattaki olaylar tesadüf ya da zorunlulukla meydana gelir/kendi kendine meydana gelir ve gelişir/doğa tarafından yönetilir.
- b. Kâinatta doğal düzen vardır. Doğal kanunlar vardır.
- c. Hayat doğal düzenle yönetilir dolayısıyla doğal düzene karışmamalıdır.
- d. En güçlü olanlar Doğal Kanunlar ile uyum içerisinde hayatta kalırlar.
- e. Güç hakkı oluşturur.
- f. İktisadi yaşam da doğal düzenin bir parçasıdır.
- g. İktisadi yaşama karışmamalıdır-*laisser faire*-
- h. İktisatta liberal doktrin (Klasik ve Neoklasik iktisat), zihniyet esaslarını Doğal Kanun felsefesinden alır.
- i. Doğal Kanunlara uyum gereği güç hakkı oluşturur; bu nedenle iktisadi yaşamda beceri “bencil davranış”a bağlıdır.
- j. Bencil davranış bireyin kendi çıkarını geliştirmesi iledir.
- k. İktisadi yaşamda önemli olan bireyin çıkarıdır; iktisadi aktivitede ise piyasada faydanın yaratılmasıdır.
- l. Doğal kanunlara uyum-bencil davranış- iktisadi yaşamda kendi kârının/faydasının maksimizasyonunu hedeflemeyi gerektirir.
- m. “Güç hakkı oluşturduğuna göre, çıkış noktası adalet değildir. Bir başka deyişle, iktisadi faaliyet ve bireysel menfaatin geliştirilmesi önemlidir. Toplumsal saadet ve adalet ilk

⁴⁶⁹ Silsile halinde verilen maddeler, çalışmanın tamamından yararlanılarak yazılmıştır.

planda değildir. Adalet tartışması, tüm kaynaklar iktisadi verimlilik esasına göre dağıldıktan sonra gündeme gelir.

n. Bireysel menfaat önemli olduğu için birey tanımı önemlidir.

o. Doğal kanunlar esas alındığına göre, birey doğal insandır.

p. Doğal insan, kâinatın kanunlarını aklı ile bulabilir. İnsan kendi aklına dayanarak kendine menfaat getiren alternatifleri tercih etmelidir.

q. Doğal insan, cebir ve geometri kanunlarının kesinliğine bağlıdır ve doğayı anlayarak bencilliğini geliştirebilmesi için “tam özgürlük bir zorunluluk”tur.

19.yüzyıldan sonra, insanın rasyonel yaratık olduğu ve inancının merkezinin “akıl” olduğu kabulü neticesi, homo economicus tanımlaması (1848 Mill-*Essays on some Unsettled Questions of Political Economy*) nı getirmiştir. Liberal ya da Materyalist zihniyetin (klasik iktisat ya da Marksist iktisat) Darwinci ve Pantheist esaslardan türettiği iktisadi doktrinler, 19. Yüzyılda devam etmiştir.

20. yüzyılda Yerleşik İktisat ve Yeni İktisat ayrımı belirginleşmiştir. İktisat teorilerinde, aşırı matematikleşme, hiperrasyonel insan varsayımları ve karmaşık modellemeye gidilmiştir. İktisada matematiğin, Evrimci Biyolojinin hâkimiyeti (Evrimsel oyun kuramında insan davranışlarının doğal seleksiyon, taklit ve genetik kaynaklı olduğunun iddia edilmesi (John Stuart Mill’in deyişiyle, “insan yaratığının davranışı takriben neticelerin öngörülerine ve safi hayvan içgüdülerinden üstün olan dürtülere bağlıdır.⁴⁷⁰ “Mill’e göre iktisadi insanı”nın, dört belirgin ilgisi vardır: Sermaye birikimi/sermaye yığılma, boş zaman/aylaklık, lüks, ve üreme. Mill’in, verdiği birçok örnek Lamarkçı karakter gelişimi denilebilecek uygulamaları içerir: Bir neslin yaptığı rasyonel tercihler, sonraki nesillerin beğenilerini benzer tercihler yapmaları konusunda kuvvetlendirmeleri için önceden yatkınlaştırır.19. Yüzyılda J. B. De Monet Lamarck çevrenin hayvanlarda ve bitkilerde yapısal değişime sebep olabileceğini iddia etmiştir. Ayrıca bunun gelecek nesillere genetik olarak aktarıldığı fikrini savunmuştur.⁴⁷¹) söz konusudur. Pantheist zihniyete paralel, Doğaya bağlılık, dinî inançlardan bağımsızlık, yalnız kendi aklına güvenerek hareket edip peşin menfaat ve maksimum haz için yaşayan doğal insan anlayışı 21.yüzyılda da devam etmiştir.

⁴⁷⁰ Mill, J.S., **Principles of Political Economy**, Abridged, with Critical, Bibliographical, and Explanatory Notes, and a Sketch of the History of Political Economy, By J. Laurence Laughlin, Ph. D. Assistant Professor of Political Economy in Harvard University, 1885, The Project Gutenberg EBook, Release Date: September 27, 2009 [Ebook 30107], s.134.

⁴⁷¹ Persky, J. “*Retrospectives: The Ethology of Homo Economicus*”, **Journal of Economic Perspectives**, Volume 9, Number 2, Pages 221–231, Spring 1995, s.223, 227.

Ancak iktisatçılar modellerinde rasyonel insan yerine hiperrasyonel, yarı-rasyonel diye tanımladıkları insan varsayımlarını da kullanmaya başlamışlardır.

21.yüzyılda, Anaakım iktisadın gerçeği yansıtmayan varsayımları tartışılmaktadır. Bununla birlikte Yeni İktisat, iktisadın, gelişmeleriyle birbirini etkileyen farklı alanlarla birlikte ele alındığı bir süreci ifade eder. Zaman analize girmiş; evrimci oyun kuramları, kompleks kuramlar; matematikte calculus yerine topoloji ve küme teorisi kullanılmaya başlanmıştır. Sınırlı rasyonellik, evrimci oyun kuramına dayanan norm-temelli rasyonellik; genel denge yerine çoklu denge ön plana çıkmıştır.⁴⁷²

3.1.1.1. “Seküler İktisatta “İnsan Doğası” Kabulü

“İnsan doğası” kabulü silsile ise şöyle ifade edilebilir;

a. İktisatçılar, kolaylık ve “bilimsel görüntü” için, matematiksel modellerinde “belirleyici ve atomistik” davranışı gerektiren bireyler varsaymışlardır; bu varsayımda bireysel davranış ne kadar rasyonellik içerirse modellemede açıklama kolaylığı buna paralel artar.

b. Modellemede matematik kullanımının fazla olması yukarıdaki maddedeki ifadeyi destekler, zira:

- i. Kâinatı Doğa kabulünün açıkladığı baştan kabul edilmiştir.
- ii. Doğa ile Tanrı özdeş tutulur.
- iii. Kâinatın evrimleşme süreci vardır.
- iv. İktisadi aktörlerin hayatta kalmak için bencilliklerini geliştirmeleri ve doğada egemen olmaları gerekir.
- v. Doğanın özgür biçimde deneye dayanarak araştırılıp anlaşılması gerekir.
- vi. Doğada matematik oranlar vardır.
- vii. Bilimsel varsayımlar sağlam kabul edilir.
- viii. Matematik kanunları doğayı açıklar.
- ix. Matematik ile doğaya egemen olunur.

c. b maddesindeki ifadeler “insan doğası” kabulüne göre insanın matematikle açıklanması neticesini getirir.

⁴⁷² Eren, E., “ “Yeni” İktisatta Ortak Noktalar”, **İktisatta Yeni Yaklaşımlar**, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 18-19.

d. Bu zihniyet temelleri, maddenin mananın emrinde olduğunu kabul etmediğinden-(bu esaslara göre “*soyut somut olanın ürünüdür*”) insanın iktisadi davranışını açıklayacak ruhsal kavramlara yer vermenin bir anlamı yoktur.

e. Yukarıdaki tüm maddeler topluca incelendiğinde,

i. sebeplerin neticelerden önce yaratıldığının inkârı ve sebebin neticeyi yaratamayacak kabiliyette yaratıldığının da inkârı ortaya çıkar. Açıklamada ise *zorunluluk* ya da *rastlantı*-tesadüf kavramlarına başvurulur.

ii. Dünya görüşü Pantheist temelli olduğundan Semavî dinlerin Ahiret inancı ve dünyanın imtihan sahası olduğu görüşüne karşıdır. Dünyada maksimum haz ve her yolu mübah olan iktisadi kazanç elde etme, en akıllıca yoldur. Bu yolda güçlünün zayıfı ezmesi meşrudur. Önemli olan sadece bireyin çıkarı, hazzı, menfaatidir; iktisadi alanda faydanın oluşmasıdır.

“17-18. yüzyıl Batı’sının Aydınlanma çağı, Hıristiyanlığa karşı akla ve pozitif bilime vurgu yapıldığı ve modern kapitalizmin zihniyet esaslarının ortaya atıldığı dönemi ifade eder. Akıl ve pozitif bilimin ürettiği yeni din “ideoloji”dir. Kapitalizm tarihi bir noktada Hıristiyanlıktan sapma sürecidir ve bu süreçte Hıristiyanlığın yerini alan ideolojiler kültürel boyutta önemli etkilere sahip olmuştur. “*Hıristiyanlığa karşı aklın üstünlüğüne, Allah inancının yerine insanperestliğe*” yoğunlaşılmasıyla, *doğal bilimler ve doğal düzen* toplumda ve toplumsal bilimlerde “model” kabul edilmiştir. “Toplumda *doğal düzen* teşekkülünün” kanunu “*büyük balık küçük balığı yutar*” zihniyettir. Bu zihniyet esasının iktisadi hayata yansması *laisser-faire* olmuştur.⁴⁷³

“...üst giysini alanın gömleğini de almasına direnme. Senden bir dilekte bulunana ver ve malını alandan onu geri isteme. İnsanların size nasıl davranmasını istiyorsanız, siz de onlara öyle davranın.”⁴⁷⁴; “Verin, size verilecektir.”⁴⁷⁵; “Çünkü hangi ölçüyle ölçerseniz aynı ölçü sizlere de uygulanacaktır.”⁴⁷⁶ diye buyuran Hıristiyanlık dinine karşı, modern kapitalizmin ve nihayet “Seküler iktisadın” zihniyet esaslarındaki “*yalnız benim menfaatim, benim çıkarımın maksimizasyonu*” diye düşünüp hareket eden bireylerin oluşturduğu toplumun refahının “doğal olarak” maksimuma ulaşacağı iddiasının, “*yalnızca kendine faydalı olanın tercih edilmesinin akılcılık kabul edildiği*” homo economicus varsayımının, maddi ve

⁴⁷³ Tabakoğlu, “İslam İktisadı”na Giriş, s. 22-23.

⁴⁷⁴ Luka 6:29-31.

⁴⁷⁵ Luka 6:38

⁴⁷⁶ Luka 6: 38

manevi yaşamda toplumun saadeti için ne derece anlam ifade ettiği ve ne derece “hangi doğal akla” dayanarak dinden sapıldığı” da tartışılmalıdır.

“Hıristiyanlığa karşı aklın üstünlüğünde”: Kardeş sevgisi yerine *bireyciliğin*; tutkulara, ihtiraslara hâkimiyet yerine *çevreyi kendi ihtiraslarına hizmet ettirecek kadar egemenlik sağlayarak olabildiğince yüksek hazlar peşinde* koşmanın ve bunun “akıllıca bilgelik” olarak görülmesinin; “Vermek almaktan üstün mutluluktur”⁴⁷⁷ buyrulmasına rağmen “mutluluğu yaşamın hedefi olarak görmenin ve bu hedefe erişebilme koşulunun “boş kuruntulardan” kurtulmak ile ruhun özgürleşmesi”⁴⁷⁸ diye kabul etmenin; İncil’deki “Her varlığa yaşam veren O’ydu ve yaşam insanların Işığı’ydi.”⁴⁷⁹ ayetine karşılık, “doğa kanununa bağlı ve kendi yaşamına son vermeyi bile bir fazilet sayabilen” “aydın Antik çağ felsefesi” model alınmıştır.

Kâinat algısının “yalnızca doğaya bağlandığı bir *akıla* dayanılması”nın ve “*kendi aklının ışığının kendini aydınlattığı*” inancının İslami prensipler açısından da yanlış ve tehlikeli olduğu açıktır. Bununla birlikte, kainatı, anlamsız bir kaos içerisinde yalnızca maddeden ibaret gören materyalist yaklaşımların akılcılık iddiasına karşılık, İslam’ın rehber aldığı “külli akıldır”.⁴⁸⁰ “Seküler iktisadi insan”ın yalnızca kendi aklına bağlı olması, yalnız kendi çıkarı için çalışması, yalnız kendi tatminine gayret etmesinin “toplum için iyi olan davranış niteliği” olduğu iddiası ile “bir doğal ahlak bağlantısı” kurabilmesi ilginçtir. Bununla birlikte, Kur’an hakikatlerinde “yalnız kendi menfaatinin peşinde olma” meselesinin nasıl değerlendirildiğinedikkat edilmelidir.⁴⁸¹

⁴⁷⁷ **İncil, New Testament, The Holy Bible**, New International Version, “Habercilerin İşleri 20:35”, International Bible Society 1999, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul, , s.499.

⁴⁷⁸ Gökberk, **a.g.e.**, s.61.

⁴⁷⁹ Yuhanna 1:4.

⁴⁸⁰ “Fenlerin casus gibi tedkikatıyla ve hadsiz tecrübelerle sabit olmuş ki: Kâinatın nizamında galib-i mutlak ve maksud-u bizzât ve Sâni’-i Zülcelal’in hakikî maksadları, hayır ve hüsn ve güzellik ve mükemmeliyettir. Çünkü kâinata ait fenlerden herbir fen, küllî kaideleriyle bahsettiği nev’ ve taifede öyle bir intizam ve mükemmeliyet gösteriyor ki, ondan daha mükemmel akıl bulamıyor.” Said Nursî, **Hutbe-i Şamiye**, Envâr Neşriyat, İstanbul, 2012, s. 38“Evet, akılları gözlerine sukut etmiş Maddiyyunların hikmetsiz hikmetleri, abesiyet esasına istinad eden felsefeleri nazarında tesadüfle bağlı olan tahavvülât-ı zerrati, bütün düsturlarına üss-ül esas tutup, masnuat-ı İlahiyeye masdar göstermişler. Nihayetsiz hikmetlerle müzeyyen masnuatı; hikmetsiz, manasız, karmakarışık bir şeye isnad etmeleri, ne kadar hilaf-ı akıl olduğunu zerre miktar şuuru bulunan bilir.” Said Nursî, **Sözler**, s.551. “Misalin şuna benzer ki: Bir yolcu, güneşin ziyasından gözünü kapıyor, hayaline bakıyor; vehmi, bir yıldız böceği gibi kafa fenerinin ışığıyla dehşetli yolunu tenvir etmek istiyor.” Said Nursî, **Sözler**, s.54

Yıldız böceği için fenden çok kısa bir bilgi: Işık organı, bu organa sahip böceklerde *luciferin* maddesinin, *luciferinase* (lüsiferinaz) enzimi desteğiyle alınan hava içindeki serbest oksijenin içinde okside olması neticesidir. Alınan havanın kontrolü ile ışığın arada yanıp sönmesi sağlanır.

Kaynak: <http://www.ziraattube.com/ders-notlari/bitki-koruma/entomoloji/entosunu4.pdf>

⁴⁸¹ “O müddeî, Maddiyyunların dedikleri gibi dedi ki: "Öyle ise sen kendi kendine mâlik ol. Neden başkasının hesabına çalışmasını söylüyorsun?"” ; “İşte şeriklerin vekili, zerreden me'yus olunca, küreyvat-ı hamradan iş bulacağım diye, kandaki bir küreyvat-ı hamraya rast gelir. Ona esbab namına ve tabiat ve felsefe lisaniyla der ki: "Ben sana Rab ve mâlikim."” Said Nursî **Sözler**, s.591, 592.

3.1.1.2. “Seküler İktisadın” Doğal Kanun Felsefesi ve Aydınlanma Zihniyeti Esaslarına Kur’an Hakikatleri İle Topluca Yanıtlar

Çalışmanın ileriki bölümlerinde “seküler iktisadi zihniyet esaslarına” detaylı yanıtlar verilmiştir. “Seküler iktisad”ın dünya görüşünün kabul ettiği esaslar topluca ve kısaca şöyle ifade edilebilir ve Kur’an hakikatleri ile verilebilecek dipnotlarda da yer alan yanıtlardan bazıları şunlar olabilir:

1.Rönesans felsefesinde doğa, “Tanrı ile özdeş” yapılmış; “Tanrı’nın sonsuz bir etkinlik olarak kendini ancak kâinatın içinde gerçekleştirebileceği” ne, eşyanın etkin sebebinin *natura naturans* (yaratan doğa) olduğuna ve kâinatın özünün “doğanın yaratıcı gücü” olduğuna; “her varlığın özü açısından Tanrı’nın kendisi olduğuna, doğanın Tanrı’nın kendisi olduğuna dair iddialar öne sürülmüştür. 17.yüzyıl felsefesinin doğayı *mekanik* gören “*Descartes’çilik*” olduğu; doğa mekanizmasının Tanrı tarafından istenip, yaratıldıktan sonra, artık her şeyin “sıkı bir zorunluluğa bağlı olduğu” kanunlarla “kendi kendine işlediği” için, *kendi içinden* açıklanması gerektiği; varlıkların *Tanrısal tözden* “*matematik bir zorunlulukla*” oluştuğu, kâinatın bir “*zorunlu bağlar sistemi*” olduğu; Tanrı’nın *natura naturans* (yaratan doğa) olduğu ve Tanrı ile kâinatın aynı şeyler olduğu; Tanrı’nın kendi eseri olan kâinatın kendisi olduğu iddia edilmiştir.⁴⁸²

17. yüzyıl rasyonalizmi kuran René Descartes’tır.⁴⁸³ Rasyonalizmin asıl gelişmesi 17. ve 18.yüzyıllarda özellikle Fransız matematikçisi ve filozofu Descartes, Spinoza ve Leibniz ile olmuştur. Spinoza, Descartes rasyonalizmini panteizm yönünde değerlendirmiştir. Descartes, “insanın kendisini sevk ve idaresi için kendi gözlerinden istifade etmesinin kesinlikle, gözü kapalı iken başkalarının ardından yürümekten çok daha hayırlı olduğunu; ancak gözü kapalı tek başına yürümektense son vaziyette bulunmayı tercih etmesi gerektiğini; felsefesiz yaşamının, açmaya çalışmadan gözü kapalı yaşamak olduğunu; dünya hayatının idaresi için felsefe öğrenmenin adımlara öncülük için gözleri kullanmaktan daha önemli olduğunu” öne sürmüştür. 17.yüzyıl filozoflarının en temel sorunu olan “töz” hakkında Descartes, “var olan ve var olmak için kendi dışında bir başka şeye gereksinme duymayan varlıktır; nedeni kendinde olan varlıktır; ancak kendine gereksinen bir şeydir⁴⁸⁴” demiştir. Tanrı’nın mutlak töz olduğunu ve yaratılmış tözlerin de olduğunu söylediği ve ruh ve madde

⁴⁸² Gökberk, a.g.e., s. 225, 238-240, 265-284, 301-309.

⁴⁸³ Berthelot, A., Bury, E., Charpentier, J., Charpentier M., *Langue et Littérature, Anthologie Moyen Âge XVIe –XVIIe-XVIIIe Siècles*, Editions Nathan, Paris, 1992, s.202.

⁴⁸⁴ Descartes, R., *Felsefenin İlkeleri*, Özgün adı: Principia Philosophiae, Fransızcadan Çeviren: Mesut Akın, Say Yayınları, 13. Baskı, İstanbul, 2014.s.77.

olarak düalist bir anlayışa sahip olduğu ifade edilebilir. Descartes'çı düalizmi, monizme indiren Spinoza, Tanrı ve doğanın bir ve aynı olduğunu, Tanrı'nın yaratıcı doğa olduğunu, doğanın yaratılmış olan doğa olduğunu ileri sürmüştür. Böylelikle, panteizme gitmiştir.⁴⁸⁵

Madde, bitki ve hayvanları birer makine ve automat olarak gören Descartes⁴⁸⁶, bu görüşlerle bir makine teorisi sayılabilen mekanist görüşe dayalı mekanik kuvvetlerle açıklama yapmıştır. Mekanist görüş, asıl bilimsel esaslarını Kopernikus'un, Galilei'nin ve Kepler'in çalışmalarından elde etmiştir. Kepler, "dünyanın kocaman bir makine olduğunu, kocaman bir saat gibi, dişlilerden meydana gelmiş bir çark olduğunu ve bu çarkın mekanist bir determinizme göre işlediğini" iddia etmiştir. Pozitif bilimlerin gelişmesinin ve çağdaş fiziksel dünya tablosunun, "maddi varlık kesiminde mekanist teoriye ve bağlı olduğu determinizme güç kattığı" ifade edilmiştir.⁴⁸⁷

Bu felsefeye göre tabiatın, sanat yapıcı, eser sahibi olması gerekir. Ayrıca her şeye hükmediyor olması, kanunları koyuyor, her şeyi yönetiyor olması gerekir. Aynı zamanda yaratıcı sıfatı olması, bu sebeple "yoktan var ediyor" da olması gerekmektedir. Ayrıca, eser ile eser sahibinin iç içe olduğunun kabulü ile birlikte, "bir zorunluluk nedeniyle" eser içinde olan eser sahibinin, eserini "kendi kendine işlesin diye bıraktığı" ancak bu durumda, kendisini de kendi kendine işlemesi için "bıraktığı" (kendisinin de eserin içinde olduğu kabul edildiği için) öne sürülmektedir. Buna göre, çelişkileri sıralayacak olursak, bazıları şunlar olabilir:

Varsayıldığı üzere tabiat "eser sahibi" ise, tabiatın içindeki eserlerin de eser sahibinin içinde olması gerekmektedir. O halde yaratan ile yaratılanın aynı olması gerekmektedir. Ancak yaratan sıfatına sahip olanın her şeye hükmediyor olması gereği, hükmettiği şeyin içine dâhil olmaması gerekmektedir. Vücut verdiği eşyanın hakikatlerine vakıf olması gerekmektedir. Böylelikle, eser sahibinin eserlerine sözünü geçirmesi yani egemen olması gerekmektedir. Tabiat, hem eser sahibi hem de eserlerini içinde barındıran olduğuna göre, hem hâkim hem de mahkûm olması; hem içindeki eserlere hem kendine söz geçiriyor olması; sebeplerin kendilerinden üstün olan neticeleri yaratıyor olması; eserlerin eser sahibini de gerçekleştiriyor ve yaratıyor olması gerekmektedir. Bu ise son derece anlamsız ve çelişkilidir. Ayrıca "doğal kanun" diye bir ifade olmasına rağmen, doğaya yaratıcı unvanı verilip bir kudret sahibi imiş gibi gösterilmesi de, hem kanun hem de kudret olması nedeniyle ayrı bir çelişkidir. Bu sebeplerle, içinde hem kendi eserlerini hem kendini yaratan ve yöneten bir doğa

⁴⁸⁵ Tunalı, İ., **Felsefe**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1993, s. 27, 34, 84,85, 153, 156.

⁴⁸⁶ Berthelot, vd., **Langue et Littérature, Anthologie Moyen Âge XVIe –XVIIe-XVIIIe Siècles**, s.203.

⁴⁸⁷ Tunalı, **Felsefe**, 86.

varsayımının, hem kanun hem kudret olması gereği, sürekli olarak bir karmaşıklık, çatışma, kargaşa, düzensizlik, ölçsüzlük, “kanun” denemeyecek şekilde karmakarışık, “kural” olmaktan çıkmış kurallar denilebilecek durumlara sahip olması gerekir. Çünkü, herhangi bir “kanun” dan söz edebilmek için bir “düzen” gereklidir; ayrıca bu düzenin “ölçülü” olması, içindeki her şeyin “düzenli ölçüde” olması, içindeki her şeyin “ölçülü düzen” de işlemesi gerekir. Bunun için ise kargaşa, karmaşıklık, düzensizlik, her şeyin kendi kendine olması, her şeyin kendi kendini yaratması, yaratan ile yaratılanın iç içe olması manasızlık teşkil eder. Bu felsefeye göre, bir “doğal kanun”dan bahsedildiğinde, kendi içinde çelişkili olmasından dolayı, bir “doğal kudretten” bahsedilmesi daha da çelişkili olacağı için bunun ispatı, bu çalışmanın şu aşaması için çok gerekli olmayabilir. Ayrıca tabiatçı görüşün, “yoktan var edilemez” diyerek herhangi bir eserin sahibinin olmayacağını iddia etmiş olması da birçok çelişkilerden biri olabilir. “*Bu çelişkilerle bile çelişen başka bir manasızlık*” da eser ile eser sahibinin iç içe olduğunun kabulü ile birlikte “bir zorunluluk nedeniyle” eser içinde olan eser sahibinin, eserini “kendi kendine işlesin diye bıraktığı” ancak bu durumda, kendisini de, “kendi kendine” işlemesi için “bıraktığı” (kendisinin de eserinin içinde olduğu iddia edildiği için) öne sürülmüş olmasıdır ki bu durum, “kendi kendine bırakılmış bir durum” olması nedeniyle, “hem kanunsuzluk ve hem kudretsizlik” anlamına gelir. “Kendi kendine bırakılmış bir durum” un “eşyanın etkin sebebi olması” da ayrı bir manasızlıktır. Dolayısıyla, iç içe çelişkiler içeren iddiaların da birbiriyle çeliştiği görülebilir. Hatta silsilelerle daha birçok çelişki bulunabilir.⁴⁸⁸

⁴⁸⁸ “Acaba bir saatçi, saatin çarklarını yapsın; sonra saati çarklarla tertib edip tanzim etsin, daha mı kolaydır? Yoksa hârika bir makineyi, o çarklar içinde yapsın; sonra saatin yapılmasını o makinenin camid ellerine versin, tâ saati yapsın, daha mı kolaydır? Acaba imkân haricinde değil midir? Haydi o insafsız aklınla sen söyle, sen hâkim ol! Veyahud bir kâtib; mürekkebi, kalem, kâğıdı getirdi. Onunla kendi bizzât o kitabı yazsa, daha mı kolaydır? Yoksa o kâğıd, mürekkebi, kalem içinde o kitaptan daha san'atlı, daha zahmetli, yalnız o tek kitaba mahsus olarak bir yazı makinesi icad etsin; sonra o şuursuz makineye "Haydi sen yaz" desin de kendi karışmasın, daha mı kolaydır? Acaba yüz defa yazıdan daha müşkil değil midir?” Said Nursî, **Lem'alar**, Envâr Neşriyat, Çemberlitaş-İstanbul, 2010, s. 187.

“Elhasıl: Tabiiyyunların, mevhum ve hakikatsiz tabiat dedikleri şey, olsa olsa ve hakikat-ı hariciye sahibi ise; ancak bir san'at olabilir, Sâni' olamaz. Bir nakıştır, Nakkaş olamaz. Ahkâmdır, hâkim olamaz. Bir şeriat-ı fitriyedir, Şâri' olamaz. Mahluk bir perde-i izzettir, Hâlik olamaz. Münfail bir fıtrattır, Fâtır bir fâil olamaz. Kanundur, kudret değildir; kâdir olamaz. Mistardır, masdar olamaz.” Said Nursî, **Lem'alar**, s. 186.

“Esbaba tapanların ve tabiatperestlerin cehaletlerine bu misal ile bak. Meselâ: "Bir zât hârika bir fabrikanın veya acib bir saatin veya muhteşem bir sarayın veya mükemmel bir kitabın gayet muntazam bir surette eczalarını, çarklarını fevkalâde san'atıyla hazır ettikten sonra, kendisi kolayca o eczaları terki edip işletmeyerek, belki çok uzun masraflarla o eczaları kendi kendine işlemek ve o usta yerine fabrikayı, sarayı, saati yapmak, kitabı yazmak için herbir cüz'ü, herbir çarkı, hattâ kâğıdı, kalemi birer hârika makine hükmüne getiriyor. Ve teşhirini çok istediği bütün hünerlerini, kemalâtını izhara vesile olan o üstadlığını ve san'atını onlara havale ediyor." diye zannetmek, ne derece akıldan uzak ve cehalet olduğunu anlarsın!

Aynen öyle de; esbaba ve tabiatlara icad isnad edenler, muzaaf bir cehalete düşerler. Çünkü tabiatların ve sebeplerin üstünde dahi gayet muntazam bir eser-i san'at var; onlar da sair mahlukat gibi masnu'durlar. Onları

Buna göre, bir ekonomiye hariçten gelen herhangi bir şok karşısında, (müdahaleci olmak ya da olmamak durumlarında) “seküler iktisadın”, uzun dönem dengesine bir değişkenin, “kendiliğinden, doğal orana geri geleceğine” dair teorisinin, “maddenin manaya tâbi olduğu” gerçeği ile çelişen bir zihniyet yapısı içerdiği görülebilir. Zira, bir ekonominin, iktisadi aktörlerin faaliyetlerinin vs. “kendiliğinden” işlemekte olduğu ve bir şok karşısında belirli varsayımlar altında “doğal” dengeye geleceği kabul edilmektedir. Halbuki, ekonomiye “hariçten şokların gelmesi” ekonominin “kendiliğinden işlemediğine” işarettir. Böylelikle, *bir ekonominin ya da iktisadi hayatın, “tabiat tarafından yönetilmediği ya da kendi kendine işlemediği”* anlaşılabilir.

Bununla birlikte, “insanın kendisini sevke ve idaresi için kendi gözlerinden istifade etmesinin kesinlikle, gözü kapalı iken başkalarının ardından yürümekten çok daha hayırlı olduğunun; ancak gözü kapalı tek başına yürümektense son vaziyette bulunmayı tercih etmesi gerektiğinin; felsefesiz yaşamının açmaya çalışmadan gözü kapalı yaşamak olduğunun; dünya hayatının idaresi için felsefe öğrenmenin adımlara öncülük için gözleri kullanmaktan daha önemli olduğunun” ileri sürülmesine yanıt olarak şunlar söylenebilir:

İlk olarak yukarıda anlatılanlar, insanın kendine “gözünü rehber yapması” ile ilgilidir. Kendine “rehber” olarak “kendi gözünü veya kendi aklını” alan insan, sadece gördüğü ile

öyle yapan zât, onların neticelerini dahi yapar, beraber gösteriyor. Çekirdeği yapan, onun üstünde ağacı o yapar; ve ağacı yapan, onun üstünde meyveleri dahi o icad eder. Yoksa ayrı ayrı tabiatların, sebeblerin vücuda gelmeleri için, yine muntazam başka tabiatları, sebepleri isteyecekler. Ve hâkeza gitgide nihayetsiz, manasız, imkânsız bir silsile-i mevhumatı mevcut kabul etmek lâzım gelir. Bu ise, cehaletlerin en antikasıdır.” Said Nursî, **Lem'alar**, s. 324.

“Sonra o sarayın teşkilat programını ve mevcudat fihristesini ve idare kanunları içinde yazılı olan bir defteri görür. Çendan elsiz ve gözsüz ve çekişsiz olan o defter dahi, sair içindeki şeyler gibi, hiçbir kabiliyeti yoktur ki o sarayı teşkil ve tezyin etsin. Fakat muztar kalarak, bilmeceburiye, eşya-yı âhere nisbeten, kavanin-i ilmîyenin bir ünvanı olmak cihetiyle, o sarayın mecmuuna bu defteri münasebetdar gördüğünden, "İşte bu defterdir ki, o sarayı teşkil, tanzim ve tezyin edip bu eşyayı yapmış, takmış, yerleştirmiş." diyerek vahşetini; ahmakların, sarhoşların hezeyanına çevirmiş.”; “İşte aynen bu misal gibi; hadsiz derecede misaldeki saraydan daha muntazam, daha mükemmel ve bütün etrafı mu'cizane hikmetle dolu şu saray-ı âlemin içine, inkâr-ı uluhiyete giden tabiiyyun fikrini taşıyan vahşi bir insan girer. Daire-i mümkinat haricinde olan Zât-ı Vâcib-ül Vücut'un eser-i san'atı olduğunu düşünmeyerek ve ondan i'raz ederek, daire-i mümkinat içinde kader-i İlahînin yazar bozar bir levhası hükmünde ve kudret-i İlahîyenin kavanin-i icraatına tebeddül ve tegayyür eden bir defteri olabilen ve pek yanlış ve hata olarak "Tabiat" namı verilen bir mecmua-i kavanin-i âdât-ı İlahîye ve bir fihriste-i san'at-ı Rabbaniyeyi görür. Ve der ki: "Madem bu eşya bir sebep ister, hiçbir şeyin bu defter gibi münasebeti görünmüyor. Çendan hiçbir cihetle akıl kabul etmez ki; gözsüz, şuursuz, kudretsiz bu defter, rububiyet-i mutlakanın işi olan ve hadsiz bir kudreti iktiza eden icadı yapamaz. Fakat madem Sâni'-i Kadîm'i kabul etmiyorum; öyle ise en münasibi, bu defter bunu yapmış ve yapar diyeceğim." der.” Said Nursî, **Lem'alar**, s. 184-185.

“Yâni: Bütün mahlûkatta müşahade edilen ölçülü düzgünlük; mîzanlı intizam; ihatalı bir ilme şahadet eder.” ; “Yâni: Bütün kâinattaki masnuatta-cüz'î, küllî- seyyarattân tâ kandaki küreyvat-ı hamrâ ve beyzâya kadar her şeyde gayet düzgün bir ölçü, mütenasip bir mizan bulunması bedahetle muhît bir ilme delâlet ve kat'î şahadet eder.”; “Demek ilmin her delili, Zât-ı Alîmin mevcudiyetine dahi delildir. Sıfat mevsufsuz olması muhal ve imkânsız olmasından, bütün hüccetleri Alîm-i Ezelînin Vücub-uVücuduna kuvvetli ve gayet kat'î bir hüccet-i kübrâdır.” Said Nursî, (**Onbeşinci Şua**) **Elhüccetü'z-Zehra**, Envâr Neşriyat, İstanbul, 2003, s. 98, 99.

hükmeder. Bir başka deyişle, göz yalnızca “madde”yi gördüğünden, kâinatı yalnızca “madde”den ibaret algılayanlar, yalnızca “kendi akılları”na dayanırlar. “Yalnız kendi aklına” dayananlar, gördüğü ile karar verenlerdir. Ancak, insan aklı ile hükmetmek, eksikliklerdir. İnsan aklından üstün olan vahiy, insan ve insan ile ilgili olan yaratılmışlar için gerekli olan kanunların en güzel ifadesidir. Mükemmel hikmetlerle yaratılmış olan doğa ve kâinatındaki her şey, intizamlıdır, düzenlidir, manalıdır ve bir Vâhid-i Ehad eseridir. İntizamı ispat eden deliller, Allah’ın hem var olduğunu hem de bir olduğuna delildir. Yağan yağmurun mahlûkatın susuzluğunu bilmediği kesindir. “Kendi kendine olan” bir şeyde merhamet olmaz; o ihtiyacı gören, merhamet sahibi Allah’tır. Ve hikmet eliyle yapmaktadır, kemâl-i intizam vardır. Şefkatle rızkı verip, ikram etmeyi seven ve ihtiyaçları olanları bilip, ihtiyaçları olanlara gönderendir. Bu İlim ve Kudret sahibi olduğunu gösterir. ⁴⁸⁹

2. Doğa felsefesine göre insanın *mikrokosmos* ve kâinatın yani *makrokosmos*’un kuvvetlerinin, insanda bulunduğu ileri sürülmüştür. “İnsanın “başlıca işinin doğaya egemen olmak” olduğu ve bunun için *otoritelere* inanmaktan kurtulması ve *kendine inanması*

⁴⁸⁹ “Çünkü nasıl Allah birdir, öyle de, iman da birdir. Ve işte, mümin imanla her şeyi birinin gözleriyle gördüğünden daha iyi görür; çünkü gözler yanılabilir; hatta hemen hemen her zaman yanılır; ama iman asla yanılmaz, çünkü kaynak olarak Allah ve sözüne sahiptir.” **Barnabas İncili** Tam Metni, 90. Bölüm, <http://www.girgin.org/ansiklopedi/Barnabasincili.htm>

“55- Herşey’i maddede arayanların akılları gözlerindedir; göz ise mâneviyatta kördür.” Nursî, Mektûbât, s.473.

“Misalin şuna benzer ki: Bir yolcu, güneşin ziyasından gözünü kapıyor, hayaline bakıyor; vehmi, bir yıldız böceği gibi kafa fenerinin ışığıyla dehşetli yolunu tenvir etmek istiyor.” Said Nursî, **Sözler**, s.54

“Evet, akılları gözlerine sukut etmiş Maddiyyunların hikmetsiz hikmetleri, abesiyet esasına istinad eden felsefeleri nazarında tesadüfle bağlı olan tahavvülât-ı zerrati, bütün düsturlarına üss-ül esas tutup, masnuat-ı İlahiyeye masdar göstermişler. Nihayetsiz hikmetlerle müzeyyen masnuatı; hikmetsiz, manasız, karmakarışık bir şeye isnad etmeleri, ne kadar hilaf-ı akıl olduğunu zerre miktar şuur bulunan bilir.” Said Nursî, **Sözler**, s.551.

“Sonra o müddeî, kalbinden der ki: “Yıldızlar çok kalabalıktırlar. Hem dağınık, karmakarışık görünüyorlar. Belki onların içinde, müekkillerim namına bir şey kazanırım” der. Onların içine girer. Onlara esbab namına, şerikleri hesabına ve tuğyan etmiş felsefe lisanıyla, nücumperest olan sâbiyyunların dedikleri gibi der ki: “Sizler, pek çok dağınık olduğunuzdan, ayrı ayrı hâkimlerin taht-ı hükmünde bulunuyorsunuz.” O vakit yıldızlar namına bir yıldız der ki: “Ne kadar serserim, akılsız ve ahmak ve gözsüzsün ki; bizim yüzümüzdeki sikke-i vahdeti ve tura-i Ehadiyeti görmüyorsun, anlamıyorsun. Ve bizim nizam-ı âliyemizi ve kavânin-i ubûdiyyetimizi bilmiyorsun. Bizi intizamsız zannediyorsun. Bizler öyle bir zâtın san’atıyız ve hizmetkârlarıyız ki, bizim denizimiz olan semâvatı ve şeceremiz olan kâinatı ve mesiregâhımız olan nihayetsiz fezâ-yı âlemi kabza-i tasarrufunda tutan bir Vâhid-i Ehad’dır” Said Nursî, **Sözler**, s. 597-598.

“Yani: Eğer şeriki olsa ve başka parmaklar icada ve rububiyete karışsa idiler, intizam-ı kâinat bozulacaktı. Halbuki küçücük sineğin kanadından ve göz bebeğindeki hüceyrecikten tut, ta tayyare-i cevviye olan hadsiz kuşlara tâ manzume-i şemsiyeye kadar her şeyde cüz’î, küllî, küçük ve büyük en mükemmel bir intizam bulunması şeksiz ve kat’î bir surette şeriklerin muhaliyetine ve mâdumiyetine delâlet ettiği gibi; Vâcib-ül-Vücudun mevcudiyetine ve vahdetine bilbedahe şahadet eder.” Said Nursî, **(Onbeşinci Şua) Elhüccetü’z-Zehra**, s. 11.

“Ve mahsûlatları ayrı ayrı, hiç karıştırmayarak, şaşırılmayarak kemâl-i intizamla kaldırıp, iki yüzbin nevi hayvanatına ondan erzak ve tâyinâtı-rahmet ve himet eliyle-ihyaçlarına göre tevzi eden hadsiz kudret ve ilim sahibi bir mutasarrıf perde arkasında var ki;...” Said Nursî, **(Onbeşinci Şua) Elhüccetü’z-Zehra**, s. 11.

“Evet, gözümüzle görüyoruz ve aklımızla bedahetle biliyoruz ki; bu kâinat şehrinde ve zemin mahallesinde ve insan ve hayvanat kıışlasında öyle bir Rezzâk-ı Rahîm ve Muhsin-i Kerim tasarruf ve nezaret ve terbiye eder ki;...” Said Nursî, **(Onbeşinci Şua) Elhüccetü’z-Zehra**, s. 12.

gerektiği”; “yalnızca kendi aklına dayanarak hareket etmesi gerektiği, mutluluğun temelinin, mümkün olan en çok maddi hazlar almak olduğu” belirtilmiştir. Bu görüşlerinin Panteist Antik Çağ felsefesinden temel aldığı ifade edilebilir. *Panteist* zihniyete sahip Stoa’da temel kavramın “doğaya uygun yaşam” olduğu; *bireyci* bir doktrin olan Stoa’ya göre, “doğa kanununa bağlı olma”nın söz konusu olduğu ve *akıl yani doğanın* tüm insanlara aynı yasayı ve hakları tanıdığı ifade edilmiştir. Mistisizme göre “*ekstasis*⁴⁹⁰” in-Tanrıya esrime olduğu ve Panteist mistisizm “ben”in kapalılığını aşmayı” hedeflediği ifade edilmiştir. Rönesans sürecinde, “yalnızca *akıl* ile uzlaşabilen doğruların kabulü” nün ve “kökü Antik Çağ Stoa felsefesine dayanan, “insan doğasına yerleşik *doğal din* ya da *akıl dini* akımı”nın söz konusu olması ve “*dinin vahyin değil aklın ürünü*” olduğu, doğada “evrensel aklın” hâkim olduğu; Stoa zihniyetinde “*akıl dini*”nin “*aklın ışığı ile varılan din*” anlamına geldiği öne sürülmüştür.⁴⁹¹

Şükür için verilen dünyevî zevkler ve lezzetler, amaç haline gelirse “akılsızlık, divanelik” olur. Keyfi için haz ve lezzet peşinde koşma, sarhoşluk, yani aklını kullanamama durumlarından biridir. İktisadi hayatın, bireyin yalnızca kişisel maddi faydasını, firmanın yalnızca kendi kârını, ulusların da haz ve zevklerin toplamını maksimumlaştırmaya yönelik herhangi bir faaliyeti olumlu ele alması ile işleminin doğru olmadığı; bir başka deyişle, iktisadi hayatın, “haz ve zevklerin tatmini” için programlanmadığı bilindiğine göre, “seküler iktisadın” “fayda, haz ve zevklerin tatmini” hedefi, “İslami iktisadi doktrin’e aykırıdır. Ayrıca, iktisadın süjesi olan insanın, “yalnızca kendi keyfinin peşinde koşması” nefis-perestlik anlamına gelir. Bununla birlikte, dinin, vahiy değil aklın ürünü olduğunun iddia edilmesi, akıl ışığı ile aydınlanan dinin, doğal din olmasının kabulü, tabiat-perestlik anlamına gelir. Bu durumda, insan hem kendine hem doğaya tapıyor demektir. Netice itibariyle, “*kâinatı yalnız akla dayanarak algılayan Seküler iktisadi zihniyetin kendini tabiata bağladığı söylenebilir*”.⁴⁹²

⁴⁹⁰ *Extasis*: Sarhoşluk, coşkunculuk, kendinden geçme.

esrime : Kişinin kendinden geçmesi; duyulur dünyanın dışına çıkarak kendini Tanrı’yla birleşmiş sayması durumu. BSTS / Felsefe Terimleri Sözlüğü 1975

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori1=veritbn&kelimesec=116628

⁴⁹¹ Gökberk, **a.g.e.**, s. 110, 114, 115, 155-156, 212-213, 222-251.

⁴⁹² “Hevesli akılsız çocuklar gibi, muvakkat, ehemmiyetsiz lezzetlerin peşinde koşma! Düşün ki; fânî zevkler, sana manevî elemeler, teessüfler bırakıyor. Sıkıntılar, elemeler ise; bilakis manevî lezzetler ve uhrevî sevablar veriyor. Sen divane olmazsan, muvakkat lezzeti yalnız şükür için arayabilirsin. Zâten lezzetler şükür için verilmiş.” Said Nursî, **Emirdağ Lahikası-1**, Envâr Neşriyat, İstanbul, 2011 s. 199.

“İkinci grup ise; akılları bozulmuş, kalbleri sönmüş olduklarından, saraya girdikleri vakit, nefislerine mağlub olup lezzetli taamlardan başka hiç bir şeye iltifat etmediler; bütün o mehasinden gözlerini kapadılar ve o üstadın irşadatından ve şakirdlerinin ikazatından kulaklarını tıkadılar.” Said Nursî, **Sözler**, s.122.

3. “Her şeyin her yerde hep aynı *doğal nedenlere* bağlı” olduğu, “Tanrı bile maddi nitelikte olan doğal bir nedendir” dendiği; insanın hareketlerini belirleyen anagüdüsünün yani “*kendi varlığını ayakta tutmaya*” çalışmasının doğadan mümkün olduğu kadar çok faydalanmaya gayret etmesine neden olduğu; “*her bireyin bir diğerinin düşmanı*” olduğu; herkesin herkese karşı savaşta olduğu ve böylece *insan insanın kurtudur* neticesine varıldığı; insanın-*doğal insanın*, kendi varlığını muhafaza etmeye eğilimli olmasından dolayı *bencil* olduğu; bencilliğine yönelik olan herşeyi “iyi” ve “haklı” bulduğu; iyi”nin, insanın kendini

“O sarhoş herif, o zavallı adamcağıza diyor: "Yahu nedir o ilâçları, tılsımları saklıyorsun? Onları at keyfine bak." Adamcağız: "Yok baba! Bu ilâçlar ve tılsımların hıfz ve himayelerindeyim. Onlardan almakta olduğum haz, lezzet, keyif bana kâfidir. Fakat o arslan gibi parçalayıcı ölümü öldürebilirsen ve sehpayı kırmakla kabir ağzını kapatabilirsen ve hayatımın maruz kaldığı fena ve zeval yaralarını bir hayat-ı bâkiyeye tebdil etmekle tedavi edebilirsen, pekâlâ seninle beraber dans oynayalım. Ve illâ gözümün önünden def'ol git. Sen ancak kendin gibi sarhoşları kandırabilirsin. Ben sarhoş değilim. Dünyanıza, keyfinize ihtiyacım yok.” Said Nursî, **Mesnevi-i Nuriye**, Envâr Neşriyat, İstanbul, 2008, s.219.

“Küçük âlemde yani insanda ene, büyük insanda yani kâinata tabiata benziyor. İkisi de tagutlardandır.”, Said Nursî, **Mesnevi-i Nuriye**, s. 201.

“İ'lem Eyyühel-Aziz! Otuz seneden beri iki tagut ile mücadelemdedir. Biri insandadır, diğeri âlemedir. Biri "Ene"dir, diğeri "Tabiat"tır. Birinci tagutu gayr-ı kasdî, gölgevari bir âyine gibi gördüm. Fakat o tagutu kasden veya bizzât nazar-ı ehemmiyete alanlar, Nemrud ve Firavun olurlar.

İkinci tagut ise, onu İlahî bir san'at, Rahmânî bir sîgat, yani nakışlı bir boya şeklinde gördüm. Fakat gaflet nazarıyla bakılırsa, tabiat zannedilir ve maddiyyunlarca bir ilah olur. Maahaza o tabiat zannedilen şey, İlahî bir san'attır. Cenab-ı Hakk'a hamd ve şükürler olsun ki, Kur'anın feyziyle, mezkûr mücadelemden her iki tagutun ölümüyle ve her iki sanemin kırılmasıyla neticelendi.” Said Nursî, **Mesnevi-i Nuriye**, s. 118.

“İşte diyanet silsilesine itaat etmeyen silsile-i felsefe ki, bir şecere-i zakkum suretini alıp, şirk ve dalalet zulûmatını etrafına dağıtır. Hattâ kuvve-i akliye dalında; Dehriyyun, Maddiyyun, Tabiiyyun meyvelerini, beşer aklının eline vermiş. Ve kuvve-i gazabiye dalında; Nemrudları, Firavunları, Şeddadları {(Haşiye): Evet Nemrudları, Firavunları yetiştiren ve dayelik edip emziren, eski Mısır ve Babil'in ya sihir derecesine çıkmış veyahut hususî olduğu için etrafında sihir telakki edilen eski felsefeleri olduğu gibi; âliheleri eski Yunan kafasında yerleştiren ve esnamı tevlid eden felsefe-i tabiiye bataklığıdır. Evet tabiatın perdesi ile Allah'ın nurunu görmeyen insan, herşeye bir uluhiyet verip kendi başına musallat eder.} beşerin başına atmış. Ve kuvve-i şcheviye-i behimiye dalında; âliheleri, sanemleri ve uluhiyet dava edenleri semere vermiş, yetiştirmiş.” Said Nursî, **Sözler**, Envâr Neşriyat, İstanbul, 2010, s. 539.

“Hem Muhammed Aleyhissalâtü Vesselâm, ya Resulullah'tır ve bütün Resullerin ekmeli ve bütün mahlukatın efdalidir veyahut -hâşâ yüzbin defa hâşâ- Allah'a iftira ettiği ve Allah'ı bilmediği ve azabına inanmadığı için itikadsız, esfel-i safiline sukut etmiş bir beşer farzetmek {(Haşiye): Kur'an-ı Hakîm, kâfirlerin küfriyatlarını ve galiz tabiratlarını ibtal etmek için zikrettiğine istinaden, ehl-i dalaletin fikr-i küfrîlerinin bütün bütün muhalîyetini ve bütün bütün çürüklüğünü göstermek için şu tabiratu farz-ı muhal suretinde titreyerek kullanmağa mecbur oldum.} lâzımgelir ki: Bu ise ey İblis, ne sen ve ne de güvendiğin Avrupa feylesofları ve Asya münafıkları bunu diyemezsiniz ve diyememişsiniz ve diyemeyeceksiniz ve dememişsiniz ve demeyeceksiniz. Çünkü bu şikkî dinleyecek ve kabul edecek dünyada yoktur. Onun içindir ki, güvendiğin o feylesofların en müfsidleri ve o Asya münafıklarının en vicdansızları dahi diyorlar ki: "Muhammed-i Arabî (A.S.M.) çok akıllı idi. Çok güzel ahlâklı idi." Madem şu mes'ele iki şıkka münhasırdır ve madem ikinci şık muhaldir ve hiçbir kimse buna sahib çıkmıyor ve madem kat'î hüccetlerle isbat ettik ki, ortası yoktur. Elbette bizzarure senin ve hizb-üş şeytanın rağmına olarak bilbedahe ve bihakkalyakîn, Muhammed-i Arabî Aleyhissalâtü Vesselâm Resulullah'tır ve bütün Resullerin ekmelidir, bütün mahlukatın efdalidir.” Said Nursî, **Sözler**, s.189-190.

“Akıl ile bulunamayanlar için nakile (külli akıl) başvurulur ve külli akıl ile kastedilen vahiydir.” Madi, **Ortadoğu Dinleri Açısından Homo Economicus'un Analizi**, 2014, s.210. Orman, S. **Gazali'nin İktisat Felsefesi**, İnsan yayınları, Üçüncü Baskı, İstanbul 2007, s. 50.

Kaynak bilgi için bakınız:

“Lâkin her ferдин akli, adaleti idrakten âciz olduğundan, küllî bir akla ihtiyaç vardır ki; ferdlar, o küllî akıldan istifade etsinler. Öyle küllî bir akıl da ancak kanun şeklinde olur. Öyle bir kanun, ancak şeriat'tır.” Said Nursî, **İşarat-ül İ'caz**, s.84. “... bozulmuş akli yetişmediği şeye hurafe deyip, dinsizliği tabiata bağlayarak,” Said Nursî, **Lem'alar**, s. 176

koruma hissine uygun olan ve “elde etmek istenilen” olduğu ve buna aykırı olanın “kötü” ve “kaçınılan şey” olduğu; *haz* ve *acıların* da kendini koruma arzusundan ileri geldiği; “*bencilliği* geliştirmenin en doğal bir hak” sayıldığı, insanın güçlü olduğu derecede hakkı olduğu; dinin “ne devletle ne bilimle” ilgisi olmadığı, bilimin “doğru”yu aradığını, dinin ise “gönül işi” olduğu iddia edilmiştir.⁴⁹³

Fransa’ya ve tüm Avrupa’ya yayılan “Aydınlanma”da dinin akıl ilkelerine aykırı olduğu ve din ile bilimin arasında *temelden* çelişme olduğu ve bunun giderilemeyeceğinin; “akıl almadığına inanma” ile ilgili olarak insanın “kendini yenmesi” gerektiğinin⁴⁹⁴ ileri sürüldüğü; İktisat teorisinde “faydacılık” yaklaşımının fikir babası olan J. Bentham’ın düşünce kaynağının Aydınlanma olduğu ve “bireyin akılla mutluluk arayan bir makine olduğu” düşüncesini Aydınlanmadan aldığı; Aydınlanmanın, doğanın ve insan doğasının “Akılcı Yaratıcısı”nın, *doğa kanununa* göre “doğru veya iyi olmayan” davranışların “*bir planlı tesadüfle*” aynı zamanda birey ve toplum açısından en faydalı olacak şekilde yarattığının ileri sürüldüğünü⁴⁹⁵ belirtmek gereklidir.

Yukarıda “insan” ve hayatı için ileri sürülenler, kısaca sıralansa:

- ❖ Her şeyin ve her insanın “doğa”ya bağlılığı ve doğadan mümkün olduğu kadar faydalanması yani *menfaatçilik-faydacılık*
- ❖ *Düşmanlık*
- ❖ *Kurtluk*
- ❖ *Bencillik*
- ❖ *Aklı ile mutluluk arayan makine olunması*
- ❖ Kendini muhafaza hissine uygun olan ve *elde edilmesi istenilen her şeyin “iyi” olması*
- ❖ *Güçlü olduğu derece haklı olunması*
- ❖ *Bilimin doğru olanı, dinin sadece gönül işini hedeflediği*
- ❖ *Doğa kanununa göre “doğru veya iyi olmayan” davranışların “bir planlı tesadüfle” aynı zamanda birey ve toplum açısından en faydalı olacak şekilde yaratılması*

İlk olarak, “kâinatın ve içindekilerin” doğa eliyle veya tesadüfle ya da sebeplerin yaratmasıyla veya kendi kendine oluşmadığını ve Allah tarafından yaratılmış olduklarının

⁴⁹³ Gökberk, **a.g.e.**, s. 288-294, 311, 313.

⁴⁹⁴ Gökberk, **a.g.e.**, s.287-288.

⁴⁹⁵ Kazgan, **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, s. 60.

delilleri anlatılmıştır; “insanın akli ile mutluluk arayan bir makine” olmadığına dair açıklamalar yapılmıştır; ayrıca çalışmanın ileriki bölümlerinde, çalışmanın konusu ile ilgili olmak üzere, bu meselelerle ilgili detaylı açıklamalara gidilmiştir. Bu noktada yalnızca “*bir planlı tesadüf*” iddiasına değinmek yerinde olabilir. Zira, “bir şeyin, doğa kanununa göre, hem doğru olmayan ya da iyi olmayan, ya da hem doğru hem iyi olmayan durumu olduğu halde, birey ve toplum açısından en çok menfaat getirecek şekilde, hem planlı hem de tesadüf olabilmesi neticesinde yaratılması” iddiasının ne kadar manasız ve çelişkilerle dolu olduğu açıktır, bu aşamada ispatına girişmeye gerek yoktur.

İkinci olarak, “kendini muhafaza hissine uygun olan ve *elde edilmesi istenilen her şeyin “iyi” olması* ve “bilimin doğru olanın peşinde olması, dinin gönül işi olması” meseleleri için şunlar söylenebilir: “Gönül” mana itibariyle, “düşünüş, arzular, sevgi gibi duyguları” ifade eder. Din, ruh-u insanla dünyanın irtibatını sağlar; münasebet, dini kaidelerle olur⁴⁹⁶. Allah sevgisini ve insanların birbirlerini kardeş gibi kabul edip, kardeşlerini kendisi gibi sevmesini isteyen Semavî dinler, Allah’ı, kâinatı, dünyayı, insanı da insana tanıtıp anlatırken, elbette “doğru” olanı ve “iyi” olanı da tarif etmektedir. Aksi takdirde, “doğru” ve “iyi” olmayan şeylerin sevilmesi de uygun sayılırdı. Din, insana “doğru ve iyiyi gösterip onun muhafazasını sağlarken”, “kötü ve yanlış olanı da tarif edip” ondan kaçınmasını istemektedir. Bununla birlikte bilim, kâinatı ilmi ile yaratan Allah’ın, ilmini insanlara göstermesi ile ilgilidir. Bu sebeple bilim de dinin bir parçasıdır; veya bilim, dinin bir alt kümesidir, din bilimi kapsamaktadır.

Üçüncüsü,

a. bireyi, kendi kendine oluşmuş veya tesadüfen ya da sebepler eliyle ya da tabiat eliyle oluşmuş, mutluluk arayan bir makine olarak gören zihniyet, maneviyatta kör olduğu için, hayatı çarpışmaktan ibaret bir mücadele olarak görmektedir. Mücadelede ise, galip gelmek için güçlü olmak, bunun için ise kendi menfaatlerini kollamak, bunun için ise bencil olmak; adetâ insanın, diğer bir insan için “kurt gibi vahşi” olacağı anlaşılabilir. Çünkü böyle bir hayat tasvirinde, amaç en çok tatmin elde etmek, en çok mutluluğu elde etmektir; bunun için en çok çıkar elde etmek gereklidir. İktisadi hayatta birey en çok fayda elde etmek isteyecek, firma en çok kâr elde etmek isteyecek, ülke, haz ve zevklerin tatminlerinin toplamının en yüksek seviyesine ulaşmak isteyecektir. Ancak mikro ve makro düzeydeki bu

⁴⁹⁶ “Şu dünya ve dünya içindeki ruh-u insânî ve insanda dînin mahiyet ve kıymetlerini ve eğer Din-i Hak olmazsa, dünya bir zindan olması ve dinsiz insan, en bedbaht mahlûk olduğunu...” Said Nursî, **Sözler**, s. 35.

çarpışmalarda, küçük ve zayıf olanların haklarına tecavüzler olsa bile, bu zihniyet, böyle bir yaşam tarzını, “doğal yaşamın gereği ya da doğal oyun düzeni” olarak kabul etmektedir. Böyle bir yaşam tarzında “güçlü olduğu derecede hak sahibi olan” bireyler, kendilerine görece zayıf ve küçük olanları, kendilerine “düşman” kabul ettikleri için; (böyle bir yaşam tarzında, zayıf veya küçük olanların da diğerlerini düşman olarak görmesini engelleyecek hiçbir mekanizma yoktur) en baskın stratejileri, olabildiğince yüksek derecede bencilliklerini geliştirmek olacaktır. Bu zihniyetin iktisadi hayat dairesinde, “para güç olarak görüldüğü” cihetiyle, yoksul kesimin menfaatlerini kollayacak ya da koruyacak ya da adaleti sağlayacak bir mekanizması olmayacaktır. Netice itibarıyla, bu zihniyete göre, herkesin kendi çıkarını gözeterek, kendi bencilliklerini geliştirmesi, önüne çıkan her şeyi, kendi menfaati doğrultusunda değilse, ezip geçmesi gerekir. Bu nedenle bu zihniyet esaslarının, hayatı ve iktisadi daireyi de “*vahşet, acımasızlık, gaddarlık, düşmanlık, zulüm*” esasları ile donattığı anlaşılabilir.

b. İslâm’ın kâinat görüşüne dayalı zihniyet esaslarında ise, insan kuvvete değil hakka dayanarak, adaleti ve dengeli olmayı esas tutar. İslâm medeniyetinde bireyin hedefi maksimum çıkar elde etmek değildir; sevgi ve yakınlık ile yüksek ahlâka ulaşmak önemlidir. Birbiriyle çarpışmak ve çekişmek değil, samimi kardeşlik ve barış içinde yaşamak esastır. Bencilliğini geliştirmek gibi nefsinin tatmin için değil, Allah rızası için hareket etmek hedeftir. Bunun için ittifak etmek, dayanışma içinde olmak, yardımlaşmak esastır. Güçlünün zayıfı ve küçüğünü koruması, destek olması esastır. “Seküler iktisadın” bireyin vazifesini, “kendi çıkarını maksimum seviyeye çıkarmak için bencilliğini geliştirmesi, yalnız aklına dayanarak karar vermesi ve tatminlerinin peşinde olması” biçimde tanımlaması, “İslâmi iktisadi doktrin”e aykırı olduğu gibi, “İsevî iktisadi doktrin”e de aykırıdır. Çünkü “herkesin başkasının yararını gözetmesi” esas alınmıştır. İslâm’da da, İsevîlik’te de, *Tevhid* anlayışından dolayı, “bütünün yararı” esas alınmış, bütünü oluşturan parçaların, birbirlerinin iyiliğini esas almalarına, birbirlerinin iyiliği için gayret göstermelerine vurgu yapılmıştır. Bütünleşme, birlik olma esasları, tüm kâinatın yaratıcısının Bir ve Tek Allah olması inancından kaynaklanır. Doğaperestliğin kabulü olan, “kendi varlığını ayakta tutmak için, her şeyden azamî menfaat elde etmek amacıyla egoist davranış”ın tersine, İsevîlik’te ve İslâm’da, insanın, kardeşlerini kendi gibi sevmesi ve nefsinin tercih etmesinin gerekliliğine değinilmiştir.

c. Ortadoğu ve İslâm ülkeleri iktisadi işbirliği ve entegrasyonunun esasları da bu zihniyet esaslarına dayanmalıdır. Amaç, umumun dünyevî ve uhrevî saadetinin sağlanması olduğu için, beraber insanca mutlu olabilmeyi sağlayan ilişkilerin oluşturulması gereklidir.

Bunun için ilk esas Tevhid inancıdır. Bu nedenle, tabiatperestlik, materyalizm, evrim, “kendi kendine olurluk”, tesadüfler, sebeplerin yaratması gibi Allah inancını inkâr eden zihniyet esaslarına dayalı ilişkiler kurulmamalıdır. İktisadi hayatın, Tevhid inancına dayalı kâinat görüşüne bağlı olmak şartıyla, ilişkilerde, adalet, uhuvvet, dayanışma, iyilikle muamele esas tutulmalıdır. Allah rızası için ittifak etmek, birliğin ve bütünlüğün iki cihanda selameti ve saadeti için birlikte hareket etmek, esas gaye olmalıdır. Husumet ve tarafgirlik, Bir ve Tek Allah inancı ile bir arada yaşayanlar için hiçbir kazanç sağlamamakla beraber, en büyük tehlikelere kapı açacaktır.⁴⁹⁷

⁴⁹⁷ “Bu bedbahtlar, âciz-i mutlak ve yalnız bir cüz'-i ihtiyariden başka ellerinde olmayan firavunlaşmış kendi nefisleri, hiçbir şeyi i'dam ve yok edemediklerinden ve hiçbir zerreyi, bir maddeyi, hiçten, yoktan icad edemediklerinden ve güvendikleri esbab ve tabiatın ellerinde hiçten icad gelmediği cihetle, ahmaklıklarından diyorlar: "Yoktan var olmaz, var da yok olmaz" deyip, bu bâtil ve hata düsturu, Kadîr-i Mutlak'a teşmil etmek istiyorlar. Said Nursî, **Lem'alar**, s. 194.

“O zerre hükmünde olan lezzet ve menfaat-ı nefsiyeyi, nihayetsiz lezzet ve menfaatlere tercih etme. Yıldız böceği gibi olma.” Said Nursî, **Sözler**, s. 359.

“Güneş gibi bir iman lâzım ki; her şeyde, her vaziyette, her bir harekette kader-i İlahî ve kudret-i Rabbaniyenin izini, eserini görsün, tâ o zulm-ü zulmette kalb boğulmasın, iman sönmessin; akıl, tabiat ve tesadüfe saplanmasın.” Said Nursî, **Emirdağ Lahikası-1**, s. 57.

“Maddiyyunlar ise, o kadar mevcudata ehemmiyet veriyorlar ki; kâinat hesabına, Allah'ı inkâr ediyorlar.” Said Nursî, **Mektubat**, s. 449

“61-Nev'i beşere rahmet olan Kur'an; ancak umumun, lâakal ekseriyetin saadetini tazammun eden bir medeniyeti kabûl eder. Medeniyet-i hâzıra, beş menfi esas üzerine teessüs etmiştir:

1-Nokta-i istinadı, kuvvettir. O ise, şe'ni tecavüzdür.

2-Hedef-i kasdı menfaattir. O ise, şe'ni tezâhümdür.

3-Hayatta düsturu, cidaldır. O ise, şe'ni, tenazu'dur.

4-Kitleler mâbeynindeki râbitası, âheri yutmakla beslenen unsuriyet ve menfi milliyettir. O ise, şe'ni müthiş tesadümdür.

5-Câzibedar hizmeti, heva ve hevesi teşci' ve arzularını tatmindir. O hevâ ise, insanın mesh-i mânevîsine sebeptir.

Şeriat-ı Ahmediyyenin (A.S.M.) tazammun ettiği ve emrettiği medeniyet ise: Nokta-i istinadı, kuvvete bedel hakdır ki; şe'ni, adâlet ve tevazüdüdür. Hedefi de, menfaat yerine fazilettir ki; şe'ni muhabbet ve tecazübdür. Cihet-ül-vaahdet de, unsuriyet ve milliyet yerine, râbita-i dinî ve vatanî ve sınıfdır ki; şe'ni, samimi uhuvvet ve müsâlemet ve hâricin tecavüzüne karşı, yalnız tedâfü'dür... Hayatta, düstur-u cidal yerine düstur-u teavüdüdür ki; şe'ni, insaniyeten terakki ve ruhen tekâmüldür.

Mevcudiyetimizin hâmisi olan İslâmiyetten elini gevşetme, dört el ile sarıl; yoksa mahvolursun.” Said Nursî, **Mektûbât**, s. 473-474.

“ Herkes kendi yararını değil, başkalarının yararını gözetsin.” Yeni Antlaşma (İncil), 1. Korintliler 10:24

“Ben de kendi yararını değil, kurtulsunlar diye birçoklarının yararını gözeterek herkesi her yönden hoşnut etmeye çalışıyorum.” Yeni Antlaşma (İncil), 1. Korintliler 10:33

“ Yalnız kendi yararını değil, başkalarının yararını da gözetsin.” Yeni Antlaşma (İncil), Filipililer 2:4.

“O noktadan müzâheme ve rekabet tevellüd edip; vifâkı nifâka, ittifakı ihtilâfa tebdil eder.

İşte bu müdhîş marazın merhemi, ilâcı ihlâstır. Yâni hakperestliği nefisperestliğe tercih etmekle ve hakkın hatırı, nefsin ve enâniyetin hatırına galip gelmekle...” Said Nursî, **Lem'alar**, s. 149.

“Yâni ehl-i gaflet olan ehl-i dünya ve ehl-i dlâlet, hak ve hakikata istinad etmedikleri içinzaif ve zelildirler. Tezellül için, kuvvet almaya muhtaçtırlar. Bu ihtiyaçtan, başkasının muavenet ve ittifakına samimi yapışırlar. Hattâ meslekleri dalâlet ise de, yine ittifakı muhafaza ederler. Âdeta o haksızlıkta bir hakperestlik, o dalâlette bir ihlâs, o dinsizlikte dinsizdârane bir taassub ve o nifakda bir vifak yaparlar, muvaffak olurlar. Çünkü samimi bir ihlâs, şerde dahi olsa, neticesiz kalmaz. Evet ihlâs ile kim ne isterse Allah verir.” Said Nursî, **Lem’alar**, s. 150

“Öyle ki, bedende ikilik olmasın; parçalar birbirleri için aynı kaygıyı taşınsın. Bir parça acı çekerse, parçaların tümü birlikte acı çeker. Bir parça yücelirse, parçaların tümü birlikte sevinir.” **İncil, New Testament**, Kor. I. Mektup 12: 25-26.

“Yani: “İki cihanın rahat ve selâmetini iki harf tefsir eder, kazandırır: Dostlarına karşı mürüvvetkârane muâşeret ve düşmanlarına sulhkârane muamele etmektir.” Said Nursî, **Uhuvvet Risalesi**, Üçüncü Baskı, Envâr Neşriyat, İstanbul, 2011, s. 15.

“Ama ben size diyorum ki, düşmanlarınızı sevin, size zulmedenler için dua edin.” Yeni Antlaşma (İncil), Matta 5:44.

“Ama beni dinleyen sizlere şunu söylüyorum: Düşmanlarınızı sevin, sizden nefret edenlere iyilik yapın, size lanet edenler için iyilik dileyin, size hakaret edenler için dua edin. Bir yanağımıza vurana öbür yanağımızı da çevirin. Abanınızı alandan mintanınızı da esirgemeyin. Sizden bir şey dileyen herkese verin, malınızı alandan onu geri istemeyin. İnsanların size nasıl davranmasını istiyorsanız, siz de onlara öyle davranın. “Eğer yalnız sizi sevenleri severseniz, bu size ne övgü kazandırır? Günahkârlar bile kendilerini sevenleri sever. Size iyilik yapanlara iyilik yaparsanız, bu size ne övgü kazandırır? Günahkârlar bile böyle yapar. Geri alacağınızı umduğunuz kişilere ödünç verirsiniz, bu size ne övgü kazandırır? Günahkârlar bile verdiklerini geri almak koşuluyla günahkârlara ödünç verirler. Ama siz düşmanlarınızı sevin, iyilik yapın, hiçbir karşılık beklemeden ödünç verin.” Yeni Antlaşma (İncil), Luka 6: 27-35.

“ ‘Göze göz, dişe diş’ dendiğini duydunuz. Ama ben size diyorum ki, kötüye karşı direnmeyin. Sağ yanağımıza bir tokat atana öbür yanağımızı da çevirin. Size karşı davacı olup mintanınızı almak isteyen abanınızı da verin. Sizi bin adım yol yürümeye zorlayanla iki bin adım yürüyün. Sizden bir şey dileyene verin, sizden ödünç isteyen geri çevirmeyin.” Yeni Antlaşma (İncil), Matta 5:38-42.

“Bunun üzerine, ona bir fakih gelerek, dedi: “Muallim, sonsuz hayatı elde etmek için ne yapmalıyım?” İsa cevap verdi: “Kanunda ne şekilde yazılıdır?” Kışkırtıcı şöyle cevap verdi: “Allah’ın Rabb’ı ve komşunu sev. Allah’ı her şeyin üstünde, bütün kalbinle ve düşüncenle, komşunu da kendin gibi seveceksin.” İsa cevap verdi: “Güzel cevapladın. Bu nedenle git ve böyle yap, derim, ve (o zaman) sonsuz hayatı elde edersin.” **Barnabas İncili**, 30. Bölüm, s. 97,98.

“Kardeşlerinizin nefislerini; nefisinize-şerefte, makamda, teveccühte, hattâ menfaat-i maddiye gibi nefsin hoşuna giden şeylerde- tercih ediniz.” Said Nursî, **Lem’alar**, s.162.

“Evet, tevhid-i îmanî, elbette tevhid-i kulûb ister. Ve vahdet-i itikad dahi, vahdet-i içtimaiyeyi iktiza eder. Evet, inkâr edemezsin ki: Sen bir adamla beraber bir taburda bulunmakla, o adama karşı dostâne bir râbıta anlarsın ve bir kumandanın emri altında beraber bulunduğunuzdan arkadaşâne bir alâka telâkki edersin. Ve bir memlekette beraber bulunmakla uhuvvetkârane bir münasebet hissedersin. Halbuki: İmânın verdiği nur ve şuur ile ve sana gösterdiği ve bildirdiği esmâ-i İlâhiyye adedince vahdet alâkaları ve ittifak râbitaları ve uhuvvet münâsebetleri var. Meselâ:

Her ikinizin; Hâlikiniz bir, Mâlikiniz bir, Mâbudunuz bir, Râzıkınız bir.. bir bir, bine kadar bir bir. Hem Peygamberiniz bir, Dininiz bir, Kibleiniz bir.. Bir, bir, yüze kadar bir bir. Sonra köyünüz bir, devletiniz bir, memleketiniz bir.. ona kadar bir bir. Bu kadar bir birler vahdet ve tevhidî, vifak ve ittifakı, muhabbet ve uhuvveti iktiza ettiği;...” Said Nursî, **Uhuvvet Risalesi** , Üçüncü Baskı, Envâr Neşriyat, İstanbul, 2011, s. 8-9.

“Tabiiyyun, maddiyyun felsefesinden tevellüd eden bir cereyan-ı Nemrudane, gittikçe âhîrzamanda felsefe-i maddiye vasıtasıyla intişar ederek kuvvet bulup, uluhiyeti inkâr edecek bir dereceye gelir. Nasıl bir padişahı tanımayan ve ordudaki zabitan ve efrad onun askerleri olduğunu kabul etmeyen vahşi bir adam, herkese, her askere bir nevi padişahlık ve bir gûna hâkimiyet verir. Öyle de: Allah’ı inkâr eden o cereyan efradları, birer küçük Nemrud hükmünde nefislerine birer rububiyet verir. Ve onların başına geçen en büyükleri, ispiirtizma ve manyetizmanın hâdisatı nev’inden müdhîş hârikalara mazhar olan Deccal ise; daha ileri gidip, cebbarane surî hükümetini bir nevi rububiyet tasavvur edip uluhiyetini ilân eder. Bir sineğe mağlub olan ve bir sineğin kanadını

“İnsan doğasının” bencilliğine değinerek, toplumun kendine maksimum çıkar sağlamak isteyen egoist insanlardan meydana geldiğini ve iktisadi ilişkilerin bu davranış yapısına dayandığını iddia eden kâinat görüşünü benimseyen Aydınlanmacılardan Adam Smith’in “görünmez eli” ya da “piyasaların kendi kendine işlemesi” de bu çerçevededir. (İslam dini, evrensel koşullarla insanlara “doğru”yu göstermektedir. Bununla birlikte “ölçüsüzlüğün” ve “bencilliğin” neticeleri din tarafından açıkça belirtilmektedir. Ayrıca “elde edilmek istenen her şeyin iyi olması mümkün değildir ve iyi olanı elde etmenin yollarının da her zaman “iyi” çerçevesinde olması gerekir. Bununla birlikte, insanın açıkça bilmeden kaçındığı bir şeyin kendisi için kötü olmaması da mümkündür. Buna ilave olarak, dinin gösterdiği ölçüler, iktisadi hayat dahil olmak üzere, yaşamın her alanını kapsar. “Doğru” bu şekilde yaşanabildiği için, dinin “ne devletle ne de bilimle ilgisi olmadığını” iddiası yanlıştır. Ayrıca “ölçsüz bencilliklerin geliştirilmesi”ne karşı devlet bir emniyet olmayabilir ve şu da mümkündür : “Dinden bağımsız bir devletin ölçsüz bencilliklerin geliştirildiği bir yapı olması” ...)

Avrupa’da Aydınlanma’nın başlamasıyla, bireyin özgürlüğüne ve aklın hayatı yönetmekteki etkinliğine yöneldiği; bilim, din, eğitim, devlet gibi bütün kültür alanlarında otorite ve geleneklerden kurtulması gerektiği; ⁴⁹⁸ ruhun *maddi* olduğunu ve ruhun maddenin bir parçası olduğu, insan ruhunun gelişiminin beyin kıvrımlarının çok incelmış olmasından ileri geldiği; ⁴⁹⁹ “doğal neden”in bulunamadığı yerde işin içine her zaman “Tanrı” ve “ruh” karıştırıldığı ve bunun ilkel bir insanın doğa olaylarını açıklarken işe cinleri-

bile icad edemeyen âciz bir insanın uluhiyet dava etmesi, ne derece ahmakçasına bir maskaralık olduğu malûmdur.” Said Nursî, **Mektubat** ,s.56-57.

“Malûmdur ki; iki kahraman birbiriyle boğuşurken, bir çocuk, ikisini de döğebilir. Bir mîzanda iki dağ birbirine karşı muvazenede bulunsa, bir küçük taş, muvazenelerini bozup onlarla oynayabilir; birini yukarı, birini aşağı indirir. İşte ey ehl-i îman! İhtiraslarınızdan ve husumetkârane tarafgirliklerinizden kuvvetiniz hiçe iner; az bir kuvvetle ezilebilirsiniz.” Said Nursî, **Uhuvvet Risalesi** , s. 22.

“De ki: "Ey kitap ehli! Bizimle sizin aranızda ortak bir söze gelin: Yalnız Allah'a ibadet edelim. Ona hiçbir şeyi ortak koşmayalım. Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilah edinmesin." Eğer onlar yine yüz çevirirlerse, deyin ki: "Şahit olun, biz müslümanlarız." Ey kitap ehli! İbrahim hakkında niçin tartışyorsunuz. Oysa Tevrat da, İncil de ondan sonra indirilmiştir. Siz hiç düşünmüyor musunuz? İşte siz böyle kimselersiniz! Diyelim ki biraz bilginiz olan şey hakkında tartıştınız. Ya hiç bilginiz olmayan şey hakkında niçin tartışyorsunuz? Allah bilir, siz bilmezsiniz. İbrahim ne Yahudi idi ne de Hıristiyan. Fakat o, hanif (Allah'ı bir tanıyan, hakka yönelen) bir müslümandı. Allah'a ortak koşanlardan da değildi. Şüphesiz, insanların İbrahim'e en yakın olanı, elbette ona uyanlar, bir de bu peygamber (Muhammed) ve mü'minlerdir. Allah da mü'minlerin dostudur.” Âl-i İmrân Süresi, 64-67. <http://mushaf.diyaret.gov.tr/#>

⁴⁹⁸ Gökberk, **a.g.e.**, s. 340-341,350.

⁴⁹⁹ Gökberk, **a.g.e.**, s. 364-365.

perileri karıştırmasından arta kalmış bir şey olduğu; “manevi nedenler”in işe karıştırılmasının *bilgisizliğin* işareti olduğu;⁵⁰⁰ iddia edilmişti. Parolası “Aklını kendin kullanmak cesaretini göster!” olan Aydınlanma nihayetinde sürekli ilerleyen bu “*intelektüel kültürün* esasları üzerinde *insanlığın birleşeceğine*” de inanıldığı açıklanmıştı.⁵⁰¹ “Akıl Çağı”nın, mekanikçi filozofların kendilerinden fazlaca emin ve mağrur biçimde “soyut akla olan güvenleri”ne dayandığı; sadece *akılın*, “insan, toplum, *doğa* ve *kâinat*” hakkında tam bilgi sağlayabildiğinin iddia edildiği ifade edilmişti.⁵⁰²

Akıl dininin “*biricik din*” kabul edildiği; “akıl *kendiliğinden* bulamayacağının ancak akla uygun bulunabileceği şeyin vahyedildiği ” ve “vahiy edilenin akıl-üstü” olduğu ancak “akla aykırı oluşa varmaması” gerektiği; vahiy bir kenara bırakıldığında akla *her bakımdan* uygun ve akıl *kendisinin* ortaya koyduğu “doğal dine” ulaşılacağı;⁵⁰³ vahyin akıl-üstü olmasına rağmen yine de “*bütünü ile mutlaka* akla uygun olma” zorunluluğunu iddia ederek “aklı, vahiy üzerinde yargıda bulunacak bir (ve tek) merci” yerine koyduğu ve böylelikle inancın temelini vahiy değil akıl olduğunun iddia edildiği belirtilmişti.⁵⁰⁴

Öncelikle ifade etmek gerekir ki, vahyin külli akıl⁵⁰⁵ olması sebebiyle, vahyi bütünü ile akıl dini haline getirmeye çalışmak hem vahyin niteliğini ve mertebesini anlayamamak hem de kendi aklının sınırlı olduğunu kavrayamayacak derecede düşük bir ışık ile aydınlanmak anlamına gelir. “Rahibi bilim olan bir doğal din” kavramı ise tanım icabı çelişkilidir; zira “doğal din” aklın benimsediği din olduğuna göre “yalnız aklın benimsediği bilginin yalnız aklın benimsediği inanç bilgisine aracılık yapması” gibi anlamsız, çelişkili ve sınırlandırılmış bir durum söz konusudur. “Bireylerin otorite tanımayan bir özgürlük içerisindeki dine bağlı olmaları” ise her cihetle anlamsız ve ironiktir. Din, bir otoriteye bağlanmadır. Ayrıca hiçbir bireyin herhangi bir otorite tanımadan özgürce yaşaması ve aynı zamanda bir dine “bağlı olması” düşüncesi de anlamsızdır. Bununla birlikte bu aklın benimsediği din olduğuna göre ve her bireyin akıl cihazı farklı kabiliyette olduğuna ve kainatı ve kendilerini farklı derecelerde algılayabilip yorumlayabildiklerine göre, her bireyin otorite tanımayan özgür bir aklın benimsediği inanca bağlı olmasının getireceği sonuçların “bir doğal

⁵⁰⁰ Gökberk, **a.g.e.**, s. 365-366.

⁵⁰¹ Gökberk, **a.g.e.**, s.337.

⁵⁰² Porter, R., **The Enlightenment**, Second Edition, Palgrave Macmillan, First Published by 2001, Great Britain, s.1-2.

⁵⁰³ Kaynak: Gökberk, **a.g.e.**, s. 373-374.

⁵⁰⁴ Gökberk, **a.g.e.**, s. 374.

⁵⁰⁵ “Lâkin her ferдин akılı, adaleti idrakten âciz olduğundan, küllî bir akla ihtiyaç vardır ki; ferder, o küllî akıldan istifade etsinler. Öyle küllî bir akıl da ancak kanun şeklinde olur. Öyle bir kanun, ancak şeriatdır.” Said Nursî, **İşarat-ül İ'caz**, s.84.

düzene” yol açacağını düşünmek olsa olsa hayalperestliktir. Ayrıca, bir devletin vatandaşlarının neye inandıkları ile ilgisizlik derecede “tolerans” sahibi olması, ya o devletin, vatandaşlarının dünya görüşlerini önemsemeyen, tercihlerini ve zihniyet esaslarını hiçe sayarak kararlar aldığını ifade eder ki böyle bir devlet liberalizm esaslarına aykırı düşen bir antidemokratik bir devlet olabilir; ya da “tolerans” durumu o devletin vatandaşlarını tanımak ve anlamadaki kabiliyetsizliğinin derecesine işaret edebilir. Vatandaşlarının neye inandıkları ile ilgisiz bir devlet tarafından yönetilmenin neticesi ise, neye inandıkları belli olmayan ve inandıkları ölçüde yaşayamayan vatandaşların doldurduğu “ne olduğu belli olmayan bir ülke” olabilir... Barnabas İncili’nde şöyle buyrulmuştur: “Çünkü nasıl Allah birdir, öyle de, iman da birdir. Bu nedenle, her şeyden önce Elçisi’ni yaratmış olan Allah, O’na her şeyden önce, sanki Allah’ın benzeriymiş resmiymiş ve Allah’ın yaptığı ve söylediği şeylerin hepsiymiş gibi imanı vermiştir. Ve işte, mümin imanla her şeyi birinin gözleriyle gördüğünden daha iyi görür; çünkü gözler yanılabilir; hatta hemen hemen her zaman yanılır; ama iman asla yanılmaz, çünkü kaynak olarak Allah ve sözüne sahiptir.”⁵⁰⁶ Ayetlerinden anlaşılabilir ki: *zahire bakarak hükmeden yanılır ve göz maneviyatta ve kanunları anlamakta kördür; sadece gördüğü ile karar verir.* İnsanın, kendisi ve diğerlerinin aklıyla hükmü eksiktir. Vahiy ise kanunların en güzel ifade edilmiş halidir. Beşer için tarif edilmesi, bilinmesi gereken, kendisi ve kendisi ile alakadar olan mahlûkat için bilinmesi gereken kanunlardır. O zaman vahiy külli aklın bir tezahürüdür. Bir başka deyişle, vahiy beşer aklından üstündür.

Geleneksel iktisat teorisinin, “ “Roy Porter’ın deyimiyle “kendinden emin ve mağrur biçimde” materyalist ve sadece kendi aklına inanıp dayanan bir doğa tapınıcısı homo economicus algısı” bu dünya görüşüne dayanmaktadır. “Maddeye ve doğaya esir düşen ancak nihayet derecede özgür iktisadi birey(!)”lerin oluşturduğu materyalist ve tabiatçı bir toplum teşekkülünün model alındığı bir iktisadi kuramda elbette “güçlü zayıfı ezer” anlayışı ve stratejisi esas alınmaktadır.

Her bireyin/firmanın/ülkenin-yani karar vericinin maksimum menfaat alma hedefi ile stratejik davranış açısından “yalnızca kendi faydasına olanı tercih etme” durumu “akılcı” olarak nitelendirilmiştir. Üstelik “bu nitelikte bir akılcılık” ile “toplum için en iyi sonuç”a ulaşılabileceği iddia edilmiştir. Bu kabul ise toplumsal açıdan saadet yerine ancak zulüm getirebilir. Zulmün olduğu yerde adalet olmadığı gerekçesiyle “hakiki olan iktisadın “Seküler iktisat” olmadığı söylenebilir”.

⁵⁰⁶ **Barnabas İncili** Tam Metni, 90. Bölüm, <http://www.girgin.org/ansiklopedi/Barnabasincili.htm>

Güçlü zayıfı ezer meselesine ise, Kur'an hakikatlerinden bir yanıt şöyle verilebilir:

“İşte o şecerenin kuvve-i şehviye-i behimiye dalında, beşerin enzarına verdiği meyveler ise; esnamlar ve âlihelerdir. Çünkü felsefenin esasında, kuvvet müstahsendir. Hattâ "Elhükümü lil-galib" bir düsturudur. "Galebe edende bir kuvvet var. Kuvvette hak vardır." der. *{(Haşiye-1): Düstur-u nübüvvet "Kuvvet haktır, hak kuvvette değildir" der, zulmü keser, adaleti temin eder.}* Zulmü manen alkışlamış; zalimleri teşci' etmiştir ve cebbarları, uluhiyet davasına sevketmiştir. Hem masnu'daki güzelliği ve nakıştaki hüsnü, masnua ve nakşa mal edip, Sâni' ve Nakkaş'ın mücerred ve mukaddes cemalinin cilvesine nisbet etmeyerek, "Ne güzel yapılmış" yerine "Ne güzeldir" der. Perestişe lâyük bir sanem hükmüne getirir. Hem herkese satılan müzahref, hodfüruş, gösterici, riyakâr bir hüsnü istihsan ettiği için riyakârları alkışlamış, sanem-misalleri kendi âbidlerine âbide *{(Haşiye-2): Yani o sanem-misaller perestişkârlarının hevesatlarına hoş görünmek ve teveccühlerini kazanmak için riyakârane gösteriş ile ibadet gibi bir vaziyet gösteriyorlar.}* yapmıştır. O şecerenin kuvve-i gazabiye dalında, bîçare beşerin başında küçük-büyük Nemrudlar, Firavunlar, Şeddadlar meyvelerini yetiştirmiş. Kuvve-i akliye dalında, âlem-i insaniyetin dimağına Dehriyyun, Maddiyyun, Tabiiyyun gibi meyveleri vermiş; beşerin beynini bin parça etmiştir.”⁵⁰⁷

Özetle, “her şeyin sadece doğal nedenlere bağlı olduğunu ve her tercihin sayı ile ifade edilebilen bir faydayı içerdiği, hayatta kalmak için güçlünün zayıfı ezmesi gerektiği” dünya görüşüne dayanan bir “doğal ve materyalist İktisat anlayışı” ile “Ortadoğu-İslam toplumunun saadetini maksimize edecek bir ekonomik birlik önerisi ve bunun sürdürülebilirliği için stratejik öneriler” verme yoluna girmek “hiçbir cihetle akılcı olmayacaktır”.

3.1.2. “Seküler İktisadi Doktrin”e Dayalı Bireysel Davranış İlkelerinin Oyun Teorisi Yaklaşımı İle Semavî Dinler ve Kur’an Hakikatleri İle Karşılaştırmalı Analizi

3.1.2.1. Doğal Kanun Felsefesine Dayanan Liberal İktisadi Doktrin İle Dinsel İktisadi Düşünce ve “İslami İktisadi Doktrin”in Bireysel Davranış İlkeleri

Akat, Aristoteles’in, Saint Thomas d’Aquin ve Adam Smith’in “iktisadi olayları genel bir toplum ve kâinat düzeninin alt bölümü kabul ettiklerini” ifade ederek, *Moral Duygular Teorisi*’ni *Milletlerin Zenginliği*’nden evvel kaleme almasının aradan 200 yıl geçmesine karşılık kendi deyimiyle “hala güncel olmasını sağladığını” ifade etmiştir. Smith’in; Locke’nin, Hume’un vs. görüşlerinin sentezini yaptığını ve liberalizmin esaslarını ortaya

⁵⁰⁷ Said Nursî, *Sözler*, s.541

koyduğunu ilave ederek, “temel sağlamlığının, günümüzde liberal düşüncede en çok atıf yapılan eserin *Milletlerin Zenginliği* olması ile ölçülebileceğini” iddia etmiştir.⁵⁰⁸

Tevrat'ta,“ “Ama Tanrı, ‘Bahçenin ortasındaki ağacın meyvesini yemeyin, ona dokunmayın; yoksa ölürsünüz’ dedi.” Yılan, “Kesinlikle ölmezsiniz” dedi, “Çünkü Tanrı biliyor ki, o ağacın meyvesini yediğinizde gözleriniz açılacak, iyiyle kötüyü bilerek Tanrı gibi olacaksınız.” Kadın ağacın güzel, meyvesinin yemek için uygun ve bilgelik kazanmak için çekici olduğunu gördü. Meyveyi koparıp yedi. Yanındaki kocasına verdi, o da yedi.” ; İncil’de, “Ne var ki, yılanın Havva’yı kurnazlığıyla aldatması gibi, düşüncelerinizin Mesih’e olan içten ve pak adanmışlıktan saptırılmasından korkuyorum.” Kur’an’da, Ta Ha Suresi’nde, “Biz de şöyle dedik: "Ey Adem! Şüphesiz bu (İblis) sen ve eşin için bir düşmandır. Sakın sizi cennetten çıkarmasın; sonra mutsuz olursun.""; “Nihayet şeytan ona vesvese verip şöyle dedi: "Ey Adem! Sana ebedilik ağacını ve yok olmayan bir saltanatı göstereyim mi?"”⁵⁰⁹ buyrulmuştur. “*Elements of a Christian Critique of Consumer Theory*” makalesinde Yuengert, Hz. Havva’nın *tercihi hakkındaki yorumunda, şüphesiz olarak onun fayda fonksiyonunda pozitif marjinal faydaya sahip olmadığını ve onun yasak meyveyi arzulamasının bir tuzak ve aldatma olduğunu* dile getirmiştir.⁵¹⁰ Başka bir değerlendirme ise Braima’dan gelmiştir: evvelde insanın sınınsının hem fayda hem zarar (disutility) içeren iki tüketim örüntüsünden oluştuğu şeklinde yorumlanmıştır. Buna göre *ilk örüntünün Allah tarafından kurallar ile belirlendiği ve içerdiği faydanın, lezzet ile birlikte Cennet’te daimi bir ikamet; diğer örüntünün insanın açıkça düşmanı olan İblis tarafından öne sürüldüğü ve “fayda” gibi gözükerek ebediyet getirdiğine dair bir iddia taşıyan bir tüketim türü keşfidir.* Braima’nın yorumuna göre, ilk örüntü içerdiği zarar açısından insanın iradesini kullanarak aldığı acıyı ve Allah’a itaat etme sağduyusunu ve yeni zevkler için arzularının devamını içerir; ikinci örüntünün zararı Hz. Âdem’e Allah tarafından vaat edilen ızdırabı içerir.⁵¹¹ İblis’in ebedî olarak Cennet’te kalmak ve saaditle yaşamak iddiası, Hz. Âdem’i ve Hz. Havva’yı kandırmıştır. *İnsanın maksimum faydası “bitmeyen bir lezzetlenme”dir.* Bitmeyecek bir lezzetlenme için kaybedeceklerini düşündükleri bir lezzeti terk etmiş, yoksa Allah’ın emrine karşı gelmek için elmayı yememiştir. Ayrıca Braima, “*insanın iktisadi hayatının, MPC’nin (marjinal tüketim eğiliminin) temelini oluşturduğu sınınsının akışını sürdürdüğü*

⁵⁰⁸ Akat, A.S., **İktisadi Analiz**, Eflatun Yayınevi, 2. Basım, Mayıs 2009, Ankara, s.59.

⁵⁰⁹ <http://mushaf.diyaret.gov.tr/#>

⁵¹⁰ Yuengert, A.M., “*Elements of a Christian Critique of Consumer Theory*”, **Faith&Economics**, Number 54, Fall 2009, s. 35.Çeviri: Madi, **Ortadoğu Dinleri Açısından Homo Economicus’un Analizi**, s.292-293.

⁵¹¹ Braima, M. E., “*A Qur’anic Model for a Universal Economic Theory*”, **JKAU: Islamic Econ.**, Vol. 3, (1411 A.H./1991 A.D.), s. 5.Çeviri: Madi, **Ortadoğu Dinleri Açısından Homo Economicus’un Analizi**, s.293.

başlıca alanlardan biri olduğu”nu ifade ederek; “sınanmanın insanın dünyevî yaşamında iktisadi kaynakların yönetimi süresince, bu kaynakların Gerçek Sahibine olan şükürünü sunma şartlarını yerine getirip getirmediği esasına bağlı” olduğunu söylemiştir.⁵¹² İblis’in hileli teklifleri geçmişten günümüze çok zikredilmektedir; ancak tekliflerinin *temelinin sağlam olmadığını* belirtmekte fayda vardır. O da “maksimum düzeyde en özgür şekilde bireysel çıkarın her şeyin üstünde tutulduğu “liberal düşünceler” öne sürmektedir”... “*Ruhları satın almak*” için, kendisinin varlığından bile şüphe ettirmeyi kendine meslek seçmiş birinin “liberal düşünceler” öne sürerek bunu yapması ilginçtir...

Ebu Hureyre 'den rivayet edildiği üzere, Peygamber (A.S.M.) şöyle buyurmuştur: “Allah'ın bir beldede en beğendiği yer o memleketin mescidleridir. En sevmediği yer ise hile, aldatma ve zina bölgeleri olan çarşı ve pazarlardır.” (Müslim, Mesacid, 288) Selman-ı Farisi şöyle demiştir: “Gücünüz yeterse çarşıya ilk girenlerden ve oradan en son çıkanlardan olmayın. Çünkü çarşı şeytanın savaş alanı olup, şeytan bayrağını orada diker.” (Müslim, Fezailu's-sahabe,100) Berkaninin sahihinde Selmani Farisinden şöyle rivayet etmiştir: Peygamber (A.S.M.) şöyle buyurmuştur: Çarşıya ilk girenlerden ve oradan en son çıkanlardan olmayın. Çünkü şeytan yumurtlar ve yavrular (şeytan ve yardımcıları hazır bulunur).⁵¹³

Halbuki, “Nefis ve malını Cenab-ı Hakk’a satmak ve O’na abd olmak ve asker olmak; ne kadar kârlı bir ticaret, ne kadar şerefli bir rütbe”⁵¹⁴ olduğu Risale-i Nur’da belirtilmiştir. Şeytanın yaptırmaya çalıştığı ise buna tersdir; o “*insanlara bunları kendi istedikleri gibi kullanmaya sarf etmelerine teşvik etmektedir*”. Yani, Şeytan insanlara nefislerini kendi istedikleri gibi kullanmaya sarf etmelerine ve mallarını kendi istedikleri gibi kullanmaya sarf etmelerine teşvik etmektedir. “Nefsini kendi istediği gibi kullanmaya sarf etmesi” fayda gibi görünen tuzakların da dahil olduğu alanlarda kendi arzularının ve ihtiraslarının tatminini ya da doyumunu kendi aklının uygun gördüğü usulle ve ölçüyle sağlaması ve harcaması demektir. Aynı şekilde mallarını da fayda gibi görünen tuzakların da dahil olduğu alanlarda kendi arzu ve ihtiraslarının doyumunu için kendi aklına dayanarak uygun bulduğu usul ve ölçülerle harcaması demektir. Başka şekilde ifade edilecek olursa, aklının ölçüsü ile kendine faydalı olanı tercih etmek ile tanımlanmış bir *rasyonellik*, nefsinin tatmini peşinde olmanın ifade ettiği bir *doyumsuzluk*, sadece kendi nefsinin/faydasının maksimizasyonu peşinde olma olarak tanımlanmış bir *bencillik* söz konusudur. Açıkça görülmektedir ki, bunlar homo economicus

⁵¹² Braima, **a.g.m.**, s. 8.

⁵¹³ İmam Nevevî, **Riyâzus-Sâlihîn**, s.657.

⁵¹⁴ Said Nursi, **Sözler**, Envâr Neşriyat, Altıncı Baskı,İstanbul, 2010, s.25.

varsayımının aksiyomlarını tarif etmektedir. Kısaca, “seküler iktisadi insan”ın davranış niteliği “*yalnızca kendi aklına faydalı gözükenen yalnızca kendine maksimum menfaat elde etme gayreti*” dir denilebilir. Bu ise, “büyük balık küçük balığı yutar, güçlü zayıfı ezer, hayat mücadelesinde güçlü olan hayatta kalır” zihniyetlerinin neticesidir. Buna istinaden denilebilir ki;

i. “seküler iktisadi insan” *kendini kusursuz görmektedir*. Zira, yalnızca insan aklına dayanarak hareket etmektedir. Dolayısıyla tercihleri kendisi için kusursuz ve mümkün olan en iyisidir; çünkü sadece insan aklına yatkındır. Kendi akli hayatını ve tercihlerini yönlendiren en iyi kılavuzdur. Buna göre, kendi aklını kusursuz bulduğu ifade edilebilir.

ii. “seküler iktisadi insan” ihtiyaçlarının ve ihtiraslarının doyumunu peşindedir. Arzularını karşılama onun için hayattaki gayesidir. Feyiz aldığı dünya görüşü “mutluluğu” nihai hedef göstermektedir. Mutlak cihette tanımlanmamış bu mutluluğa ulaşmanın yollarındaki etik değerler önemli değildir. Ayrıca güçlü zayıfı ezer prensibi nedeniyle ihtiyaçlarının tatmini için kendinden başkalarının ihtiyaç derecesi, maksimizasyonunun kısıtı ya da bir faktörü değildir. Gaye maksimum iktisadi kazanç olduğundan mutluluğunun ölçüsü el de ettiği “materyal zenginlik” ile ilişkilidir.

iii. “seküler iktisadi insan” görelî güçlü olduğu müddetçe kendi faydasını tatmin edebilecektir. Dolayısıyla “hedefi kendi mutluluğu değil, sadece kendi mutluluğudur”. Bu demektir ki, kendine zenginlik sağlayabilecek ancak kendinden başkasına zarar verme ihtimali olan bir alternatifi tercih edebilir. Hedefine (sadece kendi mutluluğu) ulaşmak için kendine güç (diğerlerinin üzerinde hâkimiyet) sağlayacak her araca (sömürü, tekelcilik, zulüm gibi) başvurabilir.

iv. “seküler iktisadi esaslarla tanzim edilmiş bir toplum”, hedefi kendi mutluluğu değil, sadece kendi mutluluğu” olan bireylerle doludur. Bu toplum, kendine zenginlik sağlayabilecek ancak kendinden başkasına zarar verme ihtimali olan bir alternatifi tercih edebilen; amacına (sadece kendi mutluluğu) ulaşmak için kendine güç (diğerlerinin üzerinde hâkimiyet) sağlayacak her araca (sömürü, tekelcilik, zulüm gibi) başvurabilen bireylerin oluşturduğu bir toplumdur. Bu toplumun bireylerinin tek derdi “maksimum bireysel hazcılık”tır.

v. Hazcılık esas ve iktisadi aktivitelerden haz alma amacının, zaman ve mekân açısından yanlışlığı söz konusudur. İnsan fitratında olan şeylerde zaman ve mekân yanlış tanımlanmıştır. İddia edilen maksimum lezzet, haz, saadet, mutluluk, fayda vs. zamanı Âhret, mekânı ise Cennet’tir.

vi. İmtihan salonu olan dünyada maksimum bireysel hazcılık esası ile hareket eden bireylerin amacına (sadece kendi mutluluğu) ulaşmak için kendine güç (diğerlerinin üzerinde hâkimiyet) sağlayacak her araca (sömürü, tekellilik, zulüm gibi) başvurabilmeleri, ancak ve ancak zulüme neden olabilir. Böyle bir zihniyetle hiçbir cihetle ahlâkın, düzenin, adaletin tesis edilmesi mümkün değildir.

Yukarıdaki maddelerle ilgi kurulabilmesi açısından, aşağıda Kur'an hakikatlerinden verilen örnekler üzerine:

“İnsâniyyetin cihâzâtı, hayvan gibi hayât-ı dünyeviyyeyi kazanmak için verilmemiş olduğuna...”⁵¹⁵

“Şu kâinatın Hâlik-ı Hakîmi, kâinatı bir ağaç hükmünde halkedip, en mükemmel meyvesini zîşuur ve zîşuurun içinde en câmi meyvesini insan yapmıştır. Ve insanın en ehemmiyetli, belki insanın netice-i hilkatı ve gaye-i fitratı ve semere-i hayatı olan şükür ve ibadeti; ...”⁵¹⁶

“İbâdetin mânası şudur ki: Dergâh-ı İlâhîde abd, kendi kusurunu ve acz ve fakrını görüp kemal-i Rububiyetin ve Kudret-i Samedâniyyenin ve Rahmet-i İlâhiyyenin önünde hayret ve muhabbetle secde etmektir.”⁵¹⁷

Anlaşılabilir ki:

i. Akıl gibi cihâzâtın hayvan gibi hayât-ı dünyeviyyeyi kazanmak için kullanılmaması- Akılcılık esasının iddia ettiği gibi, iktisadi yaşamda “yalnız fayda getiren alternatifini tercih etme” ilkesi ile kendine maksimum haz sağlama hedefinde olma sadece dünyevî hayatın zevklerinin maksimumlaştırılmasına hizmet eder. Bu ise *insâniyyete aykırı düşmektedir*.

ii. Yaratılmış kâinatın en mükemmel meyvesi olan şuur sahibi insan insanın en önemli vazifesi belki yaratılış gayesi şükür ve ibadetidir. O halde iktisadi hayat da bu gayeye engel olmamalı hatta bu gayeye hizmet etmelidir.

iii. İnsanın en önemli vazifesinin ve yaratılış gayesinin yerine getirilmesindeki anlam kendisinin kusurlu, aciz ve fakir (ihtiyaç sahibi) olduğunu görmesi ve kendisini ve tüm kâinatı yaratan Allah'ı tanıyarak O'nun emir dairesinde yaşaması gerekir. Bu demektir ki,

⁵¹⁵ Said Nursi, **Sözler**, s. 126.

⁵¹⁶ Said Nursi, **Tabiat Risalesi**, s. 33.

⁵¹⁷ Said Nursi, **Sözler**, s. 41.

iktisadi yaşamda da insanın kendi kusurunu, aczini ve fakrını görmesi ve buna göre yaşaması gerekir.

Risale-i Nur'da, “Fakat insandaki kuvve-i şehevîye, kuvve-i gazabîye, kuvve-i akliye Sâni' tarafından tahdid edilmediğinden ve insanın cüz'-i ihtiyârîsiyle terakkisini temin etmek için bu kuvvetler başıboş bırakıldığından, muamelâtta zulüm ve tecavüzler vukua gelir. Bu tecavüzleri önlemek için, cemaat-ı insaniye çalışmalarının semerelerini mübadele etmekte adalete muhtaçtır. Lâkin her ferdin akli, adaleti idrakten âciz olduğundan, küllî bir akla ihtiyaç vardır ki; ferdlar, o küllî akıldan istifade etsinler. Öyle küllî bir akıl da ancak kanun şeklinde olur. Öyle bir kanun, ancak şeriattır.”⁵¹⁸ denildiği üzere, “sınırsız haz alma” esasının içtimaî hayatta zulüm ve tecavüzlere neden olacağı; bunun engellenmesi için adaletin tesis edilmesi gerektiği ve her bireyin adaleti farklı algılaması nedeniyle küllî bir akla ihtiyaç olduğu ve bu küllî aklın kanun olduğu ve böyle bir kanun ise ancak şariat olabileceği anlaşılabilir. Böylelikle iktisadi yaşamda da sınırsız tatmin peşinde koşan iktisadi aktörlerin hazcılığının neticesi zulüm olacağı ve bu zulmün ancak şeriatin adaleti ile engellenebileceği anlaşılabilir.

Görülebilir ki, “*insanın kâinattaki hedefi sadece kendi dünyevi mutluluğunu sağlamak değildir*”. İnsan kâinatın şuurlu neticeleri içindedir ve en önemli gayesi ve yaratılış neticesi olarak ulaşması gereken şükür ve ibadetidir. İbadet ise “kulun kendisinin kusurlu, aciz ve fakir” olduğunu idrak etmesi ile anlamlıdır. O halde, “*seküler iktisadi insan*”ın yukarıda sayılan maddelerle ifade edilen nitelikleri, Kur'an hakikatlerine göre tarif edilen insanın en ehemmiyetli gayesinin manasına aykırı olduğu görülebilir.

Bununla birlikte “seküler iktisadın en çok maddesel tatmin için zayıfları ezen bir kudret gerektiği”ne dair zihniyet esasına karşılık olarak Kur'an hakikatlerinden şunlar söylenebilir:

“...helâl rızık, iktidar ve ihtiyar ile mütenâsiben değildir..belki, tevekkül veren zaaf ve acze nisbeten geliyor.”⁵¹⁹ “...Rızık-ı helâl iktidar ve ihtiyar kuvvetiyle kazanılmaz, buldurulmaz. Belki çalışmasını ve sa'yini kabul eden bir merhamet tarafından verilir ve ihtiyacına acıyan bir şefkat cânibinden ihsan edilir.”⁵²⁰

⁵¹⁸ Said Nursî, *İşarat-ül İ'caz*, s.84 .

⁵¹⁹ Said Nursî, *Ramazan İktisad Şükür Risaleleri*, Dördüncü Baskı, Envâr Neşriyat, İstanbul, 2011, s. 70.

⁵²⁰ Said Nursî, *Ramazan İktisad Şükür Risaleleri*, s. 71.

Klasik İktisat Okulu, hukuki esası “*kendi kendine çalışan ekonomik yasalar*” olan Liberal felsefeye dayanmaktadır. Bu isimle anılan Liberal Ekonomik Okulu,⁵²¹ “ilk bilimsel ekonomi politik anlayışı” olarak görülen Adam Smith’in çalışmaları ile başlamıştır.⁵²² İskoç Aydınlanmasının önemli düşünürü David Hume⁵²³ Adam Smith’in düşüncelerinde etkili olmuştur.⁵²⁴ David Ricardo ile Smith, bilimsel ve nesnel bir kuram geliştirmeye girişmişlerdir.⁵²⁵

Sermaye birikiminin yapılmasını önkoşul olarak ele alan Adam Smith; sermaye birikimini varsayım gibi kabul etmiştir. İddiasında, sermaye birikiminin “zorunlu” hale getirilmesine bir gayret vardır. Smith’in bu konudaki bazı⁵²⁶ görüşleri maddeler halinde sıralandığında,

i. Sermaye birikimi için “somut bir şey” in üretilmesi şarttır.

ii. Din adamları, doktorlar, hukukçular, müzisyenler gibi bazı emek sahiplerinin emeği, Smith ile Klasik Okuldan bazıları tarafından “verimsiz” kabul edilmiştir. Meslekleri “boş meslek” olarak ifade edilerek, hizmetlerinin toplum zenginliğinin artmasına yönelik bir etkisi olmadığı görüşü kuvvetlendirilmiştir. Bu nedenle “somut bir şey” üreten emeğin verimli olduğu iddia edilmiştir.

iii. Sermaye birikimi “verimli emek” ile mümkündür.

iv. Ekonomik gelişim, sermaye birikimi ile gerçekleşir. Net gelirin toprak sahipleri ve kapitalistler arasında paylaşıldığını ve “bu paylaşımdan sonra net gelirin tasarrufa yönlendirilmesinin “toplumun hayrına” olacağını söylemiştir”.

Bu maddelere dayanarak,

v. Birikimin yoğun olarak kapitalist sınıfın yaptığı göz önüne alındığında, sermaye birikimi , “toplumun hayrına olmaktan ziyade, “kapitalist”in hayrına”dır.

⁵²¹ Zeytinoğlu, **Ekonomik Sistemler**, s. 37.

⁵²² Hançerlioğlu, **a.g.e.**, s.236.

⁵²³ **Batıda Siyasal Düşünceler Tarihi**: Seçilmiş Yazılar-Yeni Çağ, s.393.

⁵²⁴ Zeytinoğlu, **Ekonomik Sistemler**, s. 40.

⁵²⁵ Hançerlioğlu, **a.g.e.**, s.236.

⁵²⁶ Madi, **Ortadoğu Dinleri Açısından Homo Economicus’un Analizi**, s.76-77. i. –iv. maddeleri için yararlanılan kaynak: Erim, **a.g.e.**, s.44-45,48.

Diğer maddelerin alındığı kaynak: Madi, **Ortadoğu Dinleri Açısından Homo Economicus’un Analizi**, s.76-77.

vi. Paranın “birikim aracı”⁵²⁷ olduğu nedeniyle, adil gelir dağılımı gerçekleşmeyecektir.

Liberal sisteme dayalı liberal iktisadın esaslarına göre⁵²⁸:

1. *Düzen Tanrısal değildir: bireysel çıkar sistemin çekirdeğidir.* Düzende, bireysel çıkar anlayışı ile bireylerin ruhsal eğilimleri temel alınır.

2. Sistem *bireysel özgürlüğe* dayanır. Liberal iktisadın zihniyet esası *bireyin ve bireysel özgürlüğün her şeyden üstün tutulmasıdır- laissez-faire.*

3. Toplumdaki kurumların, devletin var olma sebepleri bizzat “toplumun bir unsuru olan birey”dir.

4. *İktisadi yaşamda amaç, maksimum seviyede ve en serbest biçimde bireysel menfaat* oluşturabilmektir. İktisadi faaliyetler bu amaca yöneliktir.

5. *Birey piyasa için çalışır.* Üretimde amaç, en yüksek kârdır ve talebin bilinmesi ile tüketici arzularının tatmin edilmesi gereklidir.

6. Üretimde en yüksek kâr ve tüketici arzularının tatmini amaçları birbirine uyum göstererek menfaatler arasında çatışmaya neden olmaz.

7. Bireysel çıkar amaç edinildiğinde, bilinçli şekilde toplumsal çıkar amaçlandığında gerçekleştirilenden daha iyisi yapılır.

8. Eşitsizlik doğaldır.

9. Ekonomik ve sosyal eşitsizlikler yararlıdır.

10. Mülkiyet, servet ve sermaye, tersi ispat edilmediği müddetçe, kabiliyet, yetenek ve başarının armağanıdır.

11. 10 numara nedeniyle, yoksul mülkiyeti kıskanır ve mülkiyet hakkı yoksulun hasedine karşı korunmalıdır.

Yukarıdaki 11 madde incelendiğinde, geriye doğru gidildiğinde şu neticeler çıkarılabilir ve denilebilir ki “seküler iktisad” a göre:

11- 10 (11.maddeden 10.maddeye kadar incelendiğinde) : Yoksullar kabiliyetsiz, yeteneksiz ve başarısız insanlardır. Bu sebeple mülkiyet, servet ve sermaye sahibi olamazlar. Mülkiyet hakkı, başarısızlığı, kabiliyetsizliği ve yeteneksizliği nedeniyle servetten yoksun kalmışların kinine karşı önlem altında olmalıdır.

⁵²⁷ Erim, a.g.e., s.49.

⁵²⁸ Maddelendirme yapılırken yararlanılan kaynak: Zeytinoğlu, **Ekonomik Sistemler**, s. . 38-39.40-41.

İlk olarak Şu söylenebilir: Yoksul insanların kabiliyetsiz olarak nitelendirilmesi hem yanlış hem de anlamsızdır. Öncelikle, kabiliyetsiz, yeteneksiz ve başarısız olduğu halde servet sahibi olan insanlar vardır. Kabiliyeti yüksek ve başarılı olduğu halde servet sahibi olmayan insanlar da vardır. Anlamsız olmasının nedeni ise, “seküler iktisadi zihniyet” e göre hayatın nihai amacı “servet elde etmek, maksimum düzeyde “iktisadi kazanç sağlamak”tır ve hayatta başarının ls “katı biçimde para kazanmak” tır. “Motivasyonu da “para duygusu” dur”.⁵²⁹ Dolayısıyla bu baştan kabul edilmiş bir varsayım olduğu için, yoksul olanların servet sahibi olmaması ve katı biçimde parasal birikim elde etmiş olmaması gerekisiyle “başarısız” kabul edilmeleri söz konusudur.

Ayrıca “seküler iktisad” kainata Tabiatçı görüş ile yaklaştığı için, “katı biçimde para kazanmak” ile hayatın başarılı sayılabilmesi, “bencil ve acımasızca davranarak hayatta kalabilme/güçlü zayıfı ezer” kabulüne dayanmaktadır. İktisadi açıdan ifade edilecek olursa

- i. Hayatın nihai amacı servet elde etmek, iktisadi kazanç sağlamak
- ii. i maddesini gerçekleŐtirenler “başarılı”
- iii. Motivasyonu “para duygusu” ya da “para sevgisi”dir.
- iv. Tabiatçı görüşe göre “hayatta kalabilme koşulu bencil ve acımasızca davranarak güçlünün zayıfı ezmesi”dir. Dayandıkları “g”tür.
- v. ii ve iv nedeniyle “hayatta başarılı olanlar bencil ve acımasızca davranarak/katı biçimde servet sahibi olmak ve bunun devamı için yoksulu ezmek/sömürmek”tir. Dayandıkları “g” paradır.
- vi. v numaradaki ifade edilenin gerçekleŐtirilebilmesi için itici güç lazımdır, o da iii maddesinde belirtilmiştir.

Buna karşılık, “İslami iktisadi doktrin”e göre,

- i. Hayatın nihai amacı dinin önerdiği çerçevedeki yüksek ahlâk sahibi olmak ve Allah’ın rızasını elde etmektir.
- ii. Başarı dünyevi açıdan ele alınarak kısıtlandırılmaz; aksi takdirde iman esaslarına aykırı düşer.

⁵²⁹ Madi, İ., “Homo Economicus’un Doyumsuzluk-“Açgözlülük” Aksiyomunun Semavi Dinler Perspektifinden Değerlendirmesi”, s.146.

Kahf, M., “İslam Toplumunda Tüketiciler Davranışı Teorisine Bir Katkı”, Cev.Huner Sencan, **İslam İktisadi Araştırmaları I**, Dergah Yayınları, aĐdaŐ İslam Düşüncesi, Birinci Baskı, 1988, s.39.

iii. Motivasyonu “Allah sevgisi”dir.

iv. İslami görüş, içtimaî hayatta bencillik ve acımasızlığa karşı olmakla birlikte; yardımlaşmayı, adaleti ve merhameti esas tutmuştur. Müslümanlar “Hakka” dayanırlar.

v. i, ii ve iv nedeniyle, “hayatın nihaî amacına ulaşmanın yolu dayanışma, yardımlaşma ve birleşme”den geçer. *Dayanışma ve birleşme yolunda olup yardımlaşanlar, “seküler iktisad”ın menfaatçilik esasına dayanmazlar. Buna göre, “iktisadi davranış” meselesi İslami çerçevede ele alınmalıdır.*

vi. *“Bencillik ve acımasızlık esaslarına dayanmayıp; Allah rızası için dayanışma ve birleşme yolunda olup yardımlaşanlar, dünyevi gücü yani maksimum parasal kazancı elde etmek uğruna, tabiatı ya da herhangi bir şeyi Allah yerine koymazlar.”*

9-8: Ekonomik ve sosyal eşitsizlikler doğal ve yararlıdır.

Bununla ilgili olarak Tabakoğlu'nun şu ifadeleri ile yanıt verebilir: “Kapitalizmin eriştiği son aşama dünya çapındaki eşitsizliklerin daha da artmasına neden olmakta; ayrıca kapitalist ülkelerin kendi içlerindeki çelişkileri keskin hale getirmektedir. Teknolojik gelişim ve küreselleşme nedeniyle, üretime katılan insan sayısını azalmaktadır. Bu sebeple, daha az sayıda insanla çok büyük üretimler mümkün hale geldiği için, “bu sürece katılmayan insanlara nasıl gelir sağlanacağı” yanıtlanamayan bir mesele olmuştur. Emek-yoğun teknoloji kullanan ülkelerin düşük ücretle (ya da boğaz tokluğuna) insanları üretime katması ile dünyadaki gelir düzeylerinde düşüş yaşanmaktadır. Bir başka deyişle, modern teknoloji kullananların gelirleri daha da artarken, emeğiyle geçinen kesimin gelir düzeyi düşmektedir. Zengini daha da zengin yoksulu daha da yoksul yapan modern iktisat bu sorunlara bir çözüm bulamamaktadır. Bununla birlikte, dünya ekonomisinde üretimin payı düşerken, finans sektörünün payı artmaktadır. Üretimi yoksul ülkeler yapmakta, ileri sanayileşmiş ülkeler finans sistemine sahip olduklarından ve çok uluslu şirketler aracılığıyla kontrolü de sağlamaktadırlar. Böylelikle, küçük işletmeler rekabete dayanamadıkları için piyasayı terk etmeye yönelmektedirler. İleri kapitalist ülkeler dünya nüfusunun üçte birini oluşturmakla birlikte, dünya nimetlerinin dörtte üçünü tekellerine almışlardır. “İhtişam ile sefalet ve aşırı beslenme nedeniyle ölüm ile açlıktan ölüm yanyana barınmaktadır. Ayrıca, dünya çapındaki eşitsizlik İslâm ülkelerinde daha da artış göstermektedir.”⁵³⁰

“Seküler iktisadi zihniyet” tarafından iddia edilen “*ekonomik ve sosyal eşitsizliklerin yararlı olması*”nın aslında gerçekçi olmadığı, yukarıdaki paragrafta Tabakoğlu'nun işaret

⁵³⁰ Tabakoğlu, “İslam İktisadı”na Giriş, s. 251,273.

ettiği meselelere dayanarak söylenebilir. Rekabetçi yaklaşım küçük üreticilerin yok olmasına neden olurken, üretimin kontrolü “yoksula kayıtsız kesimin tekeli”ne girmiştir. Üretime katılan insan sayısı azalmakta ve bu kesimin koşulları gittikçe güçleşmektedir. Bu durumun ne yoksul ülkelere ne de zengin ülkelere uzun dönemde “yararlı” olabilmesi mümkün değildir.

“Seküler iktisadi zihniyet” tarafından “*ekonomik ve sosyal eşitsizliklerin doğal olduğu*” iddiasına bir yanıtı yine Tabakoğlu’nun şu ifadeleri ile verebiliriz: “İslam’da gelir, kabiliyet ve güç farklılıkları dünya hayatındaki sınımanın aletleri olmalıdır. Yetenek, gelir ve güç farklılaşmaları değil, ilmî ve ahlâkî yönler üstünlük sebebi olabilir. Bu nedenle İslâm toplumlarında Batılı bir sınıflaşma anlayışı olmamıştır.”⁵³¹

11-8: Kabiliyetsizlik, yeteneksizlik ve başarısızlık doğaldır ve yararlıdır.

Yukarıda yanıt verilmiştir.

11-8: Dolayısıyla yoksulluk yararlıdır.

Yukarıda yanıt verilmiştir.

7: “Bireysel çıkar toplumsal çıkardan üstün tutulduğunda, toplumsal çıkar üstün tutulduğu duruma göre daha yüksek bir netice elde edilir” iddiasının kontrapozitifine bakılırsa: “*En yüksek toplumsal çıkar amaç yapıldığı bir vakitte; netice olarak toplumsal çıkar en yüksek seviyede değilse, toplumsal çıkar bireysel çıkardan üstün tutulmuştur*”- “*Toplumsal çıkarın en yüksek olması hedeflendiği bir durumda toplumsal çıkar en yüksek düzeyde değilse toplumsal çıkar bireysel çıkarlara tercih edilmiştir*” gibi anlamsız, tutarsız, akla aykırı (her ne kadar “liberal iktisadi davranışın “kendine çıkar sağlayıcıyı tercih ettiği nedeniyle akılcı” olduğu varsayılsa da) iddialar olduğu ortaya çıkmaktadır.

11-7: “Yoksulluk yararlıdır” ve “her birey kendi çıkarını diğer tüm bireylerin çıkarlarından üstün tutmalıdır; böylelikle toplumsal çıkar en üstün seviyeye gelecektir”: Zengin ya da “iktisadi başarı, yetenek ve kabiliyetlerin armağan ettiği servete” sahip kesim yoksulun durumunu düşünmemelidir; her zengin birey kendi çıkarını düşünmelidir. Hatta, yoksulluk yararlıdır çünkü bu insanlar kabiliyetsiz oldukları gerekçesiyle kendilerini de savunamayacakları için sömürüye açıktırlar. “Her birey kendi menfaatini geliştirmeli” esası da yoksulu sömürmeyi gerektirir. Çünkü sömürü, sömürene yararlıdır. Sömürü, sömürene iktisadi fayda getirir; iktisadi başarısını artırır. Sömürülene ne olduğu önemli değildir.

⁵³¹ Tabakoğlu, “İslam İktisadı”na Giriş, s. 38.

11-1 arasına topluca bakıldığında şunlar söylenebilir:

I. En yüksek kâr hedefleyen ve kendi arzularının tatmini peşinde olan bireylerin alış veriş için 3 kişilik (A,B,C) bir ekonomi ve üretilen 1 mal (X) varsayalım: A, X malının üreticisi, B servet sahibi ve C yoksul; B ve C tüketici.

a. Eğer A en yüksek kârı hedefleyecek olursa A açısından C'nin pay alması önemli değildir.

i. Eğer B kendi çıkarının ve arzularının tatmini peşinde olan bir tüketici ise, C'nin pay almamasını görmezden gelecek ve alabildiği tüm X miktarını alacaktır; C'nin yok olmasına sebep olsa bile. Eğer C, daha düşük fiyattan talep etse ancak B, en yüksek kâr amacı güden A'dan alacak olsa, C'nin bu akıbetinin asla gerçekleşmeyeceği ispat edilemez. Bundan bir adım sonrası A ile B'nin "kendi bencilliklerini geliştirdiği durum"dur. Yalnız A ve B'nin kurtulduğu bu durumun ileri seviyesini hayal etmiyoruz.

ii. Eğer B kendi çıkarının ve arzularının tatmini peşinde olan bir tüketici değil ise; C'nin pay almamasını görmezden gelmeyecektir ve alabildiği tüm X miktarını alsa bile C ile paylaşacaktır. Almadığı miktar varsa, C de makul bir fiyat seviyesinden X alabilecektir. Ya da A'nın X malını mecburen, hem B hem C'nin alabileceği bir fiyat seviyesinden satmaya yönelmesi beklenir. Bu durumda "merhamet ya da kendi arzularının tatmini peşinde gitmemenin bir neticesi" B'ye de faydalı olacaktır. Faydası dünyevi açıdan daha düşük fiyattan alabilmek; uhrevi açıdan en azından merhametinin neticesidir. Ayrıca tersi düşünüldüğünde, B'nin bencil davranışı nedeniyle, A ile tek başına kaldığında (i durumu) A'nın arzu ettiği müddetçe en yüksek fiyatı ödemeye kendini mecbur bıraktığı görülebilir. Böylelikle "*bencil davranışın hiç de iddia edildiği gibi akılcı(kendine fayda getiren) sonuçlar getirmediği*" görülebilir. A, B ve C kurtarılmış olur.

b. Eğer A en yüksek kârı hedefleyecek olmazsa, A açısından C'nin pay alması önemli olabilir;

i. Eğer B kendi çıkarının ve arzularının tatmini peşinde olan bir tüketici ise, C'nin pay almamasını görmezden gelecek ve alabildiği tüm X miktarını almaya çalışacaktır; ancak (zorbalık ve gasb ile A'dan almadığını varsayarsak ki bu zihniyette buna engel olabilecek hiçbir ahlaki mekanizma yoktur; bilakis bencilliği geliştirdiği nedeniyle zorbalıkla, baskı ve zulüm yoluyla A'dan alsa, A ve C yok olsa yine B kendi arzusunu tatmin etmiş olur) A'nın bu durumda " "seküler iktisat" açısından en iyi stratejisi" B'ye satmak olmadığından bu durum da C'yi kurtarabilir. Ayrıca B'yi de kurtarır. A, B ve C kurtarılmış olur.

ii. Eğer B kendi çıkarının ve arzularının tatmini peşinde olan bir tüketicisi değil ise, C'nin pay almamasını görmezden gelmeyecek ve alabildiği tüm X miktarını alsa bile C ile paylaşacaktır. Bununla birlikte, A en yüksek kâr amacıyla satış yapmadığından fiyat seviyesi de (maliyetleri geçmediği müddetçe) makul bir düzeyde olacaktır. Hem A, hem B hem C kurtulur.

Basit bir varsayımla ele alınan bu durumda yalnızca 1 kişinin bencilliğini geliştirmediği durumda bile diğerlerinin de “görelisi selametli” bir duruma geldiği görülebilir. Bununla birlikte benciliklerin geliştirildiği durumda her bireyin en yüksek seviyede netice almadığı da görülebilir.

II. Risale-i Nur'da, “Hayr-ı Mutlak'tan hayır gelir, Cemil-i Mutlak'tan güzellik gelir, Hakîm-i Mutlak'tan abes bir şey gelmez.”⁵³² denilmiştir. Ancak insan ihtiyarı ile irkinleştirebilir. Toplum açısından faydalı olan kuralları bir kimse “bencilliğini geliştirmek ve bundan fayda elde etmek amacıyla” sadece kendine faydalı olanı tercih edecek olursa, toplumsal yararın neticesini olumsuz etkiler.

Bencilliğin geliştirilmesinin birey açısından faydalı olduğunu iddia edenler, bireyin, *bir defalığına yoğun biçimde kendisi ile ilgilenmesi neticesinde mutluluğun tadına varacağını* ileri sürmektedir. ⁵³³ Bireyin, bencilliğini geliştirerek dünyevi saadete ulaşacağı iddia edilmektedir. “Seküler iktisadi zihniyet” esasına dayanan İktisadi Oyun teorisinde bireylerin bencilliklerini geliştirdikleri takdirde diğerlerinin ne yaptıklarına bakılmaksızın daha yüksek netice elde edecekleri ileri sürülmektedir. Bunda dayarılan varsayım da “her bireyin bu şekilde davranacağı”dır. Her bireyin “yalnızca kendi menfaatini düşünmesi” ise akılcılık olarak adlandırılmış iktisadi davranış biçimi olarak kabul edilmiştir. Çalışmanın ilgili bölümünde açıklandığı üzere homo economicus varsayımındaki altı aksiyomdan ikisi “bencillik” ve “akılcılık”tı. Bir başka deyişle, “birbirine destek veren bu aksiyomlar” toplumdaki bireyleri “akılcı, yani kendine menfaat getireni tercih etme” ve “bencil yani yalnızca kendine menfaat getireni tercih etme” yolunda yönlendirmektedir.

şöyle empoze edilmiştir: Her birey, her kurum, firma, hatta ülke yani her birim bu şekilde düşünerek hareket eder; çünkü şayet bencilliği geliştirmez de kendisi dışındakiler

⁵³² Said Nursî, **Sözler**, s.84.

⁵³³ Kirschner, J., **Egoist Olma Sanatı**, Arıtan Yayınevi, ev: Aydın Arıtan, Semra Günay, İstanbul, Kasım 1996, s.17-18, 23-25.

bencilce hareket ederse zarara uğrar; bununla birlikte şayet bencilliğini geliştirir de diğerleri bencilce hareket etmezse maksimum menfaat sağlar.

Ancak hiç kimse bencilce davranmazsa, her birey toplumun çıkarı için hareket ederse İktisat Teorisinin de kabul ettiği bir toplumsal optimum-*socially optimum level*- vardır ki, bu düzey Nash dengesinin getirdiği neticelerden üstün olabilir.

İnsanların egoist davranışının birbirleriyle rekabet içinde olmaları sonucunu “doğal” olarak getirdiğini ileri süren bu görüşün, toplumsal yaşamın “doğal oyun düzeni” olduğunu ve her bireyin maksimum menfaat elde etmek istediğini ve bazılarının “gerçekte var olmayan ideal dünyaya inanmaları” sebebiyle ilerleyemediklerini iddia ettiklerinden⁵³⁴ bahsedilmişti. *Aslında ilerleyememenin sebebi, ideal dünyaya inanmak değil, en az bir bireyin bu ideal dünyaya inanma konusunda tuzaklara düşmesidir. Zira sadece bir birey bencillik tuzağına düştüğünde diğer bireyler de bundan etkilenmektedir.*

Semavi dinlerde şöyle buyrulduğu üzere:

Tevrat'ta, ““Dinle, ey İsrail! Tanrımız RAB tek RAB'dir. Tanrımız RAB'bi bütün yüreğinizle, bütün canınızla, bütün gücünüzle seveceksiniz.””⁵³⁵ ; “Komşunu kendin gibi seveceksin.”⁵³⁶;

İncil'de, “İsa şöyle yanıtladı: “En önemli buyruk şudur: “ ‘Dinle, ey İsrail! Tanrımız Rab tek Rab'dir. Tanrın Rab'bi bütün yüreğinle, bütün canınla, bütün aklınla ve bütün gücünle seveceksin.’ “İkinci buyruk da şudur: “ ‘Komşunu kendin gibi seveceksin.’ “Bunlardan daha önemli başka bir buyruk yoktur.””⁵³⁷ ;

Risale-i Nur'da, “Cenab-ı Hakkın rızası ihlâs ile kazanılır”⁵³⁸; “.....esaslı bir istikamet ve tam bir ihlâs ve gayet fedakârane bir ittihad ve ittifak olabilirken; enâniyetten tecerrüd edemedikleri için, ifrat ve tefrit yüzünden, ulvî bir menba-ı kuvvet olan ittifakı kaybedip, ihlâs da kırılır.”⁵³⁹; “Kıskanmak şöyle dursun, gayet samimi bir muhabbetle o gelenlerin kendilerinden daha ziyade olan kuvvetlerini ve daha ziyade tesirlerini ve yardımlarını müftehirane alkışlamak lâzım gelirken, nedendir ki rekabetkârane o hakiki kardeşlere ve

⁵³⁴ Kirschner, a.g.e., s.29-30.

⁵³⁵ **Kutsal Kitap ve Deuterokanonik (Apokrif) Kitaplar**, Eski Antlaşma, Yasanın Tekrarı, 6: 4-5, s. 209.

⁵³⁶ **Kutsal Kitap ve Deuterokanonik (Apokrif) Kitaplar**, Eski Antlaşma, Levililer,19:18 s.134.

⁵³⁷ **Kutsal Kitap ve Deuterokanonik (Apokrif) Kitaplar**, Yeni Antlaşma, Markos 12: 29-31.

⁵³⁸ Said Nursî, **Lem'alar**, s.152.

⁵³⁹ Said Nursî, **Lem'alar**, s.153.

fedakâr yardımcılara bakılıyor ve o hal ile ihlâs kaçıyor.”⁵⁴⁰; ““Hem nasılkı bir fabrikanın çarkları birbiriyle rekabetkârane uğraşmaz, birbirinin önüne tekaddüm edip tahakküm etmez, birbirinin kusurunu görerek tenkid edip sa'ye şevkini kırıp ataletle uğratmaz. Belki bütün istidadlarıyla, birbirinin hareketini umumî maksada tevcih etmek için yardım ederler, hakikî bir tesanüd bir ittifak ile gaye-i hilkatlerine yürürler. Eğer zerre mikdar bir taarruz, bir tahakküm karışsa; o fabrikayı karıştırarak, neticesiz akîm bırakacak. Fabrika sahibi de o fabrikayı bütün bütün kırıp dağıtacak.”⁵⁴¹; “Kardeşlerinizin nefislerini; nefisinize-şerefte, makamda, teveccühte, hattâ menfaat-i maddiye gibi nefsin hoşuna giden şeylerde- tercih ediniz.”⁵⁴²; “Ve bütün sefaletin ve şahsiyâtın esası olan “Ben öldükten sonra dünya ne olursa olsun. İsterse tûfan olsun.”...İşte en iyi haslet ki, dinimizin muktezasıdır. *Biz ruhumuzla, canımızla, vicdanımızla, fikrimizle ve bütün kuvvetimizle demeliyiz ki: “Biz ölsek, milletimiz olan İslamiyet haydır, ilelebed bâkîdir. Milletim sağ olsun. Sevâb-ı uhrevî bana kâfidir. Milletin hayatındaki hayat-ı mâneviyem beni yaşattırır. Âlem-i ulvîde beni mütelezziz eder.”*⁵⁴³ denilmiştir.

İktisatçıların “insan doğası” kabulünü tasdik etmelerinin bir sebebi, “matematiksel modellerinin neden olması gibi, denge sistemleri kabul ettikleri ekonomi ve toplum görüşlerinin belirleyici (deterministik) ve atomistik davranışı gerektirmesi olduğu ifade edilmişti. Neoklasik iktisadi yaklaşımın esasının “*hazcı insan doğası anlayışı ve toplumun bireyci anlayışı*” olduğu ve *bir faaliyetin yalnızca piyasada birileri için fayda/tatmin sağlıyorsa önemli olduğu* anlatılmıştı. Neoklasik iktisat, gelişmeyi piyasadaki faaliyetin artması, “elde edilen tatminlerin toplamından ibaret gelişimin ve toplumsal refahın ana göstergesi olan Gayri Safi Yurtiçi Hasıla’da yükseliş” olarak ele almaktadır. Böylelikle, *bırakınız-yapsınlar* ideolojisinin kabullerine dayanılır ve toplumun sadece küçük bir oranının faydasını ifade edebilir. Mesele ekonomik faaliyetlerin toplumsal saadete/ refaha katkısı değildir; “ortak yarar sorunu analize dahil edilmemiştir”.⁵⁴⁴ Buna göre, “seküler iktisad”ın birey anlayışının hazcı olması toplumun bireyci olması kabulü bencilliği gerektirmektedir. Bununla birlikte bencillik-egoizm, rasyonel davranış prensibini ve tatminsizliği gerektirmektedir.

⁵⁴⁰ Said Nursî, **Lem'alar**, s.157-158.

⁵⁴¹ Said Nursî, **Lem'alar**, s.160-161.

⁵⁴² Said Nursî, **Lem'alar**, s.162.

⁵⁴³ Said Nursî, **Münâzarât**, s.61,62.

⁵⁴⁴ Madi, **Ortadoğu Dinleri Açısından Homo Economicus'un Analizi**, s.79-80.

Clark Charles M.A., “*Catholic Social Thought and Economic Theory: Some Preliminary Reflections*”, Paper to be presented at the Second Catholic Social Thought and Management Conference, Antwerp,Belgium, July 27-29,1997, First Draft, July 1997, s. 8-10.

Kazgan, “*olması gereken ile gerçekten varolan birbirine karıştırıldığını, serbest rekabet koşulları ile oluşturulması istenilen piyasa modellerinin gerçekte olması iktiza edeni, yani toplumsal refahın maksimum seviyeye ulaşmasını açıklayabilme amacıyla kurulduğunu iddia etmiştir. “Gerçekten varolan” koşullar farklı olmakla birlikte “kendine menfaat getireni tercih ederek hareket eden” rasyonel-akılcı insanlardan oluşan bir cennet oluşturulabileceği hayali yaygınlaştırılmıştır.*”⁵⁴⁵

Aşağıda, 1.seküler iktisadi insan ve 2. Seküler iktisadi insan isimli “yalnızca kendine fayda getireni tercih eden ve kendine yeteni elde etmiş olsa bile her vakit çoğu aza tercih eden”, dolayısıyla bencil, rasyonel, tatminsiz iki bireyin bulunduğu bir oyun tablo ile temsil edilmektedir. Bu oyuna göre her iki bireye iki seçenek sunulmakta; bireyler tercihlerini birbirlerinden habersiz yapmaktadırlar. Başlangıçta iktisadi açıdan durumları “bolca servet ve sermaye sahibi” olarak varsayılan 1. Seküler iktisadi insan’a ve 2.seküler iktisadi insan’a şu sunulmaktadır: “İki kapı var, ilkinden geçersen yalnız seni Cennet’e, birlikte yaşadığın toplumu ise Cehennem’e çıkarıyor; diğer kapıdan geçersen sana hiçbir şey verilmeyecek (durumundan bir şey değişmeyecek) ancak diğerlerine Cennet verilecek.” (Bu oyunda, kendine Cennet gibi bir alternatifi ve diğerlerini Cehenneme atmayı tercih ettirecek kadar gaddar niteliklere “ceza” neticesini göz ardı ediyoruz). 2.seküler iktisadi insan da 1.seküler iktisadi insan da birbirlerinin tercihlerinden ve birbirlerinin seçimleri sonucu kazançlarından/kayıplarından habersizler; fakat birbirlerinin tercihlerini etkileyeceklerini biliyorlar. Bir kimse kendine Cennet seçtiği durumda diğeri onun için Cehennem seçerse kazancı 0 oluyor. Buna göre,

Rasyonel 2.seküler iktisadi insan ve Rasyonel 1.seküler iktisadi insan, “en yüksek tatmin getireni” tercih edeceklerdir. Bencil 2.seküler iktisadi insan ve Bencil 1.seküler iktisadi insan, “yalnızca kendilerine en yüksek tatmin getireni” tercih edeceklerdir. Tatminsiz 2.seküler iktisadi insan ve tatminsiz 1.seküler iktisadi insan, “kendilerine yeteni elde etseler bile her vakit çoğu aza tercih edeceklerdir”.

⁵⁴⁵ Kazgan, **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, s. 56.

Tablo 2: 1. Seküler iktisadi insan ve 2. Seküler iktisadi insan

		1.seküler iktisadi insan	
		Bana hiçbir şey, Topluma Cennet	Bana Cennet, Topluma Cehennem
2.seküler iktisadi insan	Bana hiçbir şey, Topluma Cennet	Cennet; Cennet	Cehennem; Cennet
	Bana Cennet, Topluma Cehennem	Cennet; Cehennem	0;0

Bu durumda, tabloya bakıldığında, 2.seküler iktisadi insan için şunlar söylenebilir:

1.seküler iktisadi insan'ın ne yaptığına bakmaksızın kendine Cennet'i tercih edecektir. Fedakârlık yapıp, kendine hiçbir şey almama alternatifini seçse, 1. Seküler iktisadi insan'ın bencilliği, rasyonelliği ve tatminsizliği gereği "0 seçeneğine her vakit Cennet'i tercih edeceği" belli olduğu için, yine kendi bencilliği, rasyonelliği ve tatminsizliği nedeniyle " fayda getireni yani kendine Cennet'i seçecek-rasyonellik, ayrıca yalnızca kendine fayda getireni yani kendisi Cennet'te olsa fakat 1.seküler iktisadi insan Cehennemde yansa bile kendine Cennet'i seçecek- bencillik ve kendine yeteni elde etmiş olsa bile her vakit çoğu aza tercih edecek yani kendine sıfır istese (durumu değişirse) ve bilir ki bunu seçtiği takdirde toplumun çıkarını maksimum seviyeye getirme ihtimali var ancak bu böyle biri için hiç de önemli değildir (ve 1.seküler iktisadi insan'ın Cennet'i seçme ihtimaline karşılık kendisinin Cehennem'e gitme ihtimali var çünkü bilir ki "*doğa kanununa göre yaşam bir mücadeledir, yöntemi ise güçlü olmaktır, güçlü olmak ise akılcılıkla olur, akılcı olan galip çıkar, bu yaşam mücadelesinde insan doğası gereği bencilliği geliştirmek ile maksimum tatmin elde edilir ve hayatta kalınır, böylelikle güçlünün zayıfı ezmesinden başka yol yoktur*") dolayısıyla kendine Cennet'i isteyecektir –tatminsizlik.

1.seküler iktisadi insan'ın düşünce yöntemi 2.seküler iktisadi insan'inkinden farklı olmadığı gerekçesiyle davranış biçimi ve karar alma süreci aynıdır.

Oyun'un Nash dengesi "Bana Cennet, Topluma Cehennem; Bana Cennet, Topluma Cehennem"dir; kazançlar "0;0"dır.

Buna göre,

Bencillik, rasyonellik ve tatminsizlik gereğinin, kendinden başkası ölse (hatta Cehennem gibi bir yere gitse) bile durumuna kayıtsızlık, kendinden başkası ölse (hatta

Cehennem gibi bir yere gitse) bile kendine en yüksek tatmin, kendinden başkası ölse (hatta Cehennem gibi bir yere gitse) bile açgözlülük, ortaya çıkardığı bu temsili oyunda görülebilmekte ve “*seküler iktisadi zihniyetin*” *tabiatperest ve materyalist inancının iddia ettiği gibi* “*rasyonel insanlar içinde bir cennet oluşmadığı*” anlaşılabilir.

Ayrıca bencil, rasyonel ve tatminsiz bireylerin davranış biçimlerinin toplum çıkarını “kendiliğinden optimal düzeye getirmedığı” görülebilmektedir. Zira burada toplumsal optimal sayılabilecek çözüm “Cennet; Cennet” kazançlarını getirecek, “Bana hiçbir şey, Topluma Cennet” alternatifinin tercihidir. Kesin olarak bilinmektedir ki, hiçbir yöntem “bencil, rasyonel ve tatminsiz insan doğası kabulü ile” bu dengeye getiremez.

Bu noktada yukarıda da yazıldığı gibi Risale-i Nur’da ““Ve bütün sefaletin ve şahsiyâtın esası olan “Ben öldükten sonra dünya ne olursa olsun. İsterse tûfan olsun.”⁵⁴⁶ denildiğini hatırlatmak yerinde olacaktır.

“Kendi nefsinin tatmin edeni” ya da “iktisadi anlamda ‘belirli’ maliyetle en yüksek tatmin formülüne erişmeyi hedefleyen”⁵⁴⁷ “*gerçekleşenden ziyade arzulanan*” rasyonellik, “öncelikle tam bilgiye sahip olma aksiyomunu taşıyan *bütünüyle irade sahibi* insan varsayımının, hafızasının her şeyi hatırladığı, gelecek olayları hakkında noksansız ve doğru tahmin yürüttüğü” de varsayılan bir nitelikte ⁵⁴⁸ insan tercihlerinde “kendine fayda getireni seçme” anlamındaki bir davranış ilkesi idi. Akılcı yöntem katkısı iktisadi liberalizme Doğal Kanun felsefesinden gelmiştir. “Tüm fiziksel ve sosyal bilimlerde eksiksiz ve yanılmaz bilgi” sağlayabilen insan *aklı*, salt akılcılığa göre deneyden/denemeden evvel gelen tüm gerçeklerin kaynağı”⁵⁴⁹ kabul edilmiştir.⁵⁵⁰

Fransız matematikçi Cournot tarafından oyun teorisi, Neoklasik iktisat henüz Anglosakson dünyasında şöhret kazanmadan önce, 1830’larda ortaya atılmıştır. İktisadi alanda oyun, farklı ekonomik aktörlerin stratejik davranışlarının birbirini etkilediği ortamda karar alma sürecidir. Matematikçi Cournot, tam rekabet ve eksik rekabet koşulları altında firmaların karar mekanizmalarını incelemiştir. Oyun Teorisiyle, Neoklasik İktisat’ın benzer bir çıkış noktasına sahip olduğu ifade edilmektedir; çünkü davranış açısından her iki analiz bireyleri, “*belli kısıtlar altında kâr veya fayda maksimizasyonu yapan rasyonel insanlar*”

⁵⁴⁶ Said Nursî, *Münâzarât*, s.61,62.

⁵⁴⁷ **Genel Ekonomi Ansiklopedisi**, Hazırlanan: Akbank, Basım: Milliyet Tesisleri, Mart 1988, Cilt 2, s. 766.

⁵⁴⁸ Demir, a.g.e., s. 63-64.

⁵⁴⁹ Kazgan, *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, s. 41,55.

⁵⁵⁰ Madi, *Ortadoğu Dinleri Açısından Homo Economicus’un Analizi*, s.10

*kabul etmekte, bu nedenle her iki analiz de “rasyonel seçim teorisinin-rational choice theory-alt grubudur. Birçok bireyin katılımı var ise, bu bireylerin “rasyonel davranışları neticesinde oluşan toplamlı veya makro düzeydeki oluşumları veya sosyal oluşumları” açıklanabilir. Neoklasik İktisattan farklı olarak Oyun Teorisinde, bireyin oyun sonunda sağlayacağı fayda, yalnızca kendi davranışına bağlı olmamakta, her birey diğerlerinin davranışlarını hesaba katmak durumundadır.*⁵⁵¹

1944’te, von Neumann ve Morgenstern, işbirlikli ya da koalisyonlu çözümlerle ilgilenmişlerdir. Ancak işbirlikli analizin etkisi 1970’li yıllarda azalmış ve dikkat çekici olarak yeniden işbirliksiz çözümler önem kazanmıştır. Bunun nedenleri ise, işbirlikli oyunların dışsallıkları içermemesi, işbirlikli oyunlarda Pareto etkin-*Pareto efficient* neticelere erişebileceğine dair kuvvetli varsayımlar yapılması, işbirlikli oyunlarda gerçekçi olmamasına rağmen genellikle sıfır toplamlı oyunlar-zero sum game ele alınmasıdır. Ayrıca 1950’lerde, John Nash’in işbirliksiz oyunlar için stratejik denge varlığını-Nash dengesi ispat etmesi dikkatin işbirliksiz oyunlara yönelmesine sebep olmuştur. 1953’te Nash’in fikri ile, “işbirliksiz çözüm kavramları kullanılarak işbirlikli denge çözümlerine ulaşıp ulaşılmadığı araştırılmakta; bu gayret günümüzde “Nash Programı” olarak adlandırılmaktadır. Ancak, eksik rekabet koşulları altında piyasa yapıları, farklı araştırma ve farklı kuralları gerektirdiği için, piyasa işleyişlerinde farklılıklar bulunmaktadır. 1970’li yıllarda gelişen Endüstriyel Organizasyon Teorisi-*industrial organization* bu tür gelişmeleri incelemektedir.”⁵⁵²

3.1.2.2. Dinsel İktisadi Düşünceye ve “İslami İktisadi Doktrin”e Dayalı “Toplumsal Saadet ve Refah” Açısından Ortadoğu-İslam Toplumunda “Ekonomik Entegrasyon” Tercihinin Nedenleri

Semavî dinlerde Allah’ın sıfatları gereği, “kâinatın en önemli ve yüksek mahlûku ve uğruna her şeyi yarattığı insana yalnızca bu dünyada hayat vermek ve dünya hayatından sonra yok etmek” gibi abes ve manasız bir eylem yapmayacağı; bu sebeple “insan için ücret alma yerinin bu dünya ile sınırlı olmadığı” vurgulanmaktadır. Bununla birlikte dünyanın fenalıklarına sabredilmesi gerektiği ve kötülüğe iyilikle karşılık verilmesi gerektiği ifade edilmektedir.

⁵⁵¹ Kara, M., “*Heterodoks Bir Yaklaşım Olarak Oyunlar Teorisi ve Ortodoks İktisatla Bir Karşılaştırma*”, **İktisatta Yeni Yaklaşımlar**, Der: Ercan Eren, Metin Sarfati, İletişim Yay., 1. Baskı, İstanbul, 2011, s. 90-91.

⁵⁵² Kara, M., “*Heterodoks Bir Yaklaşım Olarak Oyunlar Teorisi ve Ortodoks İktisatla Bir Karşılaştırma*”, s. 91-93.

Eğer kötülüğe/fenalığa bile iyilik ile karşılık verilmesi emredilmişse, “iyilik etmek, iyilik ile karşılık vermek” dominant strateji olacaktır. “İyilik” ise ancak Semavî dinler tarafından doğru tarif edilir. En güzel “iyilik” ise mükemmel din İslâm tarafından tarif edilebilir. O halde içtimaî hayatta da stratejik davranış “iyilik ile karşılık vermek” olacaktır. Bu da şu anlama gelir: İktisadi davranış “kıskançlık, husumet, düşmanca rekabet, egoizm, hırs, açgözlülük, intikam, merhametsizlik gibi duygu ve hisler tarafından yönlendirilmeyecektir.

Risale-i Nur'da: “Hem hiç akıl kabul eder mi ki, insanın başına ve içindeki havassına saçları adedince vazifeler yükletsin de, yalnız bir saç hükmünde ona bir ücret-i dünyeviye versin; adalet-i hakikiyesine zıd olarak ve hikmet-i hakikiyesine münafî, manasız iş yapsın?”⁵⁵³ denilmiştir. Barnabas İncili'nde: “Ah, Allah'ı tanımayan şerli dünya! Sen korkma, çünkü başındaki saçlar o kadar çok ki, bitmeyecektir. Dikkat et, tek bir tüyleri bile Allah'ın iradesi olmadan düşmeyen serçelere ve diğer kuşlara bak. Hem sonra Allah, kuşlara, uğruna her şeyi yarattığı insandan daha mı çok dikkat edecektir? Hiç mümkün müdür ki, kendi oğlundan daha çok ayakkabılarına bakan bir insan bulunsun? Kuşkusuz ki, hayır. Şimdi, kuşlara bile bakarken, Allah'ın seni terk edeceğini ne kadar da az düşünmen hiç düşünmemen gerekiyor. Ve ben neden kuşlardan söz ediyorum? Bir ağacın yaprağı bile Allah'ın iradesi olmadan düşmez. «Bana inanın, çünkü size gerçeği söylüyorum ki eğer sözlerime kulak verirseniz, dünya sizden çok korkacaktır. Çünkü eğer o kötülüklerinin açığa çıkmasından korkmuyorsa, o zaman sizden nefret etmeyecektir; fakat açığa çıkmasından korkuyor, bu nedenle de, sizden nefret edecek ve size zulüm edecektir. Eğer, sözlerinizden dünyanın hiç hoşlanmadığını görürseniz, onu kalpte tutmayın, fakat Allah'ın sizden daha büyük olduğunu göz önünde tutun; kim dünyanın sevmediği ve hakir gördüğü böylesi bir akla sahipse, onun akıllılığı delilik kabul edilir. Eğer Allah sabırla dünyaya katlanıyorsa, o zaman sen de onu kalbine mi yerleştireceksin? Ey yeryüzünün tozu ve çamuru!.. Sen sabrınla ruhuna sahip olacaksın. Bu bakımdan, eğer bir kimse, yüzünün bir tarafına bir yumruk vuracak olsa, ona vurması için öbür yanını teklif et. Kötülüğe karşılık verme, çünkü en kötü hayvanlar böyle yapar; fakat kötülüğe iyilikle karşılık ver ve senden nefret edenler için Allah'a yalvar. Ateş ateşle söndürülmez, ama suyla söndürülür: işte böyle, size diyorum ki, kötülüğün üstesinden kötülükle değil, aksine iyilikle geleceksiniz.”⁵⁵⁴ Risale-i Nur'da: “Yoksa bu hadsiz cihazat-ı mühimme ile techiz edilen hayat şeceresi, zîşuur hakkında, hususan insan hakkında meyvesiz,

⁵⁵³ Said Nursî, **Sözler**, s. 84.

⁵⁵⁴ Barnabas İncili Tam Metni, 18. Bölüm, <http://www.girgin.org/ansiklopedi/Barnabasincili.htm>

faidesiz, hakikatsız olmak lâzım gelecek ve sermayece ve cihazatça serçe kuşundan meselâ yirmi derece ziyade ve bu kâinatın ve zîhayatın en mühim, yüksek ve ehemmiyetli mahluku olan insan; serçe kuşundan saadet-i hayat cihetinde, yirmi derece aşağı düşüp, en bedbaht, en zelil bir biçare olacak.”⁵⁵⁵; “Eğer hasmını mağlub etmek istersen, fenalığına karşı iyilikle mukabele et. Çünkü eğer fenalıkla mukabele edersen, husumet tezayüd eder. Zahiren mağlub bile olsa, kalben kin bağlar, adaveti idame eder. Eğer iyilikle mukabele etsen, nedamet eder; sana dost olur.”⁵⁵⁶ denilmiştir.

Aşağıda iki oyuncunun ve iki stratejinin olduğu bir “Tekrarlı Oyun” ele alındığında:

Bu sefer birinci oyuncuyu “*insan-ı kâmil*” kabul edelim; ikinci oyuncu “bencil, rasyonel, tatminsiz birey” ya da “*seküler iktisadi insan*” olsun. Oyun, stratejiler ve kazançlar Tablo 1’dekiler ile aynı ele alınsın.

Bu bir “tekrarlı oyun” olduğu için ilk oyun boyunca her oyuncunun izleyeceği strateji ileriki oyunlarda izlenecek stratejileri ve kazançları da etkileyecektir.

Öncelikle şunu belirtmek gerekir:

i. “seküler iktisadi insan” karşısındaki oyuncu ne yaparsa yapsın kendine en yüksek menfaati isteyecektir.

ii. “insan-ı kâmil” karşısındaki oyuncu ne yaparsa yapsın, İlahi emir dairesinden çıkmayacaktır. Bu demektir ki, “sonucu ne olursa olsun, hiçbir şekilde zulme sebep olmayı tercih etmeyecektir”. “Kazanç” kavramı bu dünya dairesinden ibaret değildir. Uhrevî saadetini tehlikeye atacak tercih yapmamaya gayret eder. Bu sebeple :

“Adâlet-i mahzâ ile adâlet-i izâfiyenin iz’ahı şudur ki:.....Bir masumun hakkı, bütün halk için dahi ibtal edilmez. Bir ferd dahi, umumun selâmeti için feda edilmez. Cenâb-ı Hakkın nazar-ı merhametinde hak haktır, küçüğüne büyüğüne bakılmaz. Küçük, büyük için ibtal edilmez. Bir cemaatin selâmeti için, bir ferдин rızası bulunmadan hayatı ve hakkı feda edilmez. Hamiyyet namına rızasıyla olsa, o başka mes’eledir.

Adâlet-i izâfiye ise: Küllün selâmeti için, cüz’ü feda eder. Cemaat için, ferдин hakkını nazara almaz. Ehvenüşşer diye bir nevi adâlet-i izâfiyeyi yapmağa çalışır. Fakat adâlet-i mahzâ kabil-i tatbik ise, adâlet-i izâfiyeye gidilmez, gidilirse zulümdür.”⁵⁵⁷

⁵⁵⁵ Said Nursî, **Sözler**, s. 107-108.

⁵⁵⁶ Said Nursî, **Mektûbât**, s.265

⁵⁵⁷ Said Nursî, **Mektûbât**, s. 53-54.

Buna göre, “Bana Cennet, Topluma Cehennem” seçmesi İslâmi açıdan doğru değildir. Bu durumda “Bana 0, Topluma Cennet” seçeneği dominant stratejisi olacaktır. “Seküler iktisadi insan” hangi seçeneği tercih ederse etsin “insan-ı kâmil” her seferinde “Bana 0, Topluma Cennet” stratejisini izlemeyi tercih edecektir.

“Seküler iktisadi insan”ın aksiyomları gereği dominant stratejisi “Bana Cennet, Topluma Cehennem” alternatifidir. Ancak oyun “tekrarlı” olduğu için ve “insan-ı kâmil”in dominant stratejisinin “Bana hiçbir şey, topluma Cennet” olduğunu bildiği için ve bu durumda kendisi hangi stratejiyi seçerse seçsin kendisine “Cennet” kazancı geldiği için bu tekrarlı oyunda “seküler iktisadi insan” da “Bana hiçbir şey, topluma Cennet” stratejisini tercih etmeye yönelecektir. Aksi takdirde “tekrarlı oyunda yüz yüze baktığı partnerin düşmanlığını kazanacağını düşünecektir” ya da en azından böyle bir seçenekle karşıdaki oyuncunun olumlu tepkisini ve desteğini garanti ederek kazanabilir.

Oyun tekrarlı olduğu vakit her iki oyuncunun da kazancı “Cennet, Cennet” olacaktır.

Oyun tekrarlı değilse, “seküler iktisadi insan”ın seçimi nedeniyle “insan-ı kâmil” “Cehennem”, seküler iktisadi insan” “Cennet” kazanacaktır. Ancak görülebilir ki, “bencillikleri geliştirilmesiyle toplumun refahı kendiliğinden optimal seviyeye gelmemekte, toplum refahı maksimum düzeye erişmemektedir”. Hatta bencilliklerin geliştirilmesi toplumda zulme neden olmaktadır. Bu nedenle “toplumda 1 bile kişi feda edilmeden umurun selâmetini sağlama imkânı varken, o 1 kişi Cehenneme atılacak olsa ve diğerleri Cennet kazanacak olsa bile o 1 kişinin hakkını bencil, rasyonel ve tatminsizler kendi menfaatleri için feda etmektedirler.” Oyun değiştirilerek “seküler iktisadi insan” yerine “seküler iktisadi toplum” konsa, daha iyi anlaşılabilir:

Tablo 3: “İnsan-ı kâmil ve Seküler iktisadi toplum”

		Seküler İktisadi toplum	
		Bize hiçbir şey, insan-ı kâmile Cennet	Bize Cennet, insan-ı kâmile Cehennem
İnsan-ı kâmil	Bana hiçbir şey, Topluma Cennet	Cennet; Cennet	Cehennem; Cennet
	Bana Cennet, Topluma Cehennem	Cennet; Cehennem	0;0

Ancak İslâmi adalet kavramları ile bakılacak olsa, oyunun daha iyi temsil sağlayabilmesi açısından toplumda 1 kişiyi “seküler iktisadi insan” diğerlerini insan-ı kâmiller olarak ele alındığında:

Tablo 4 : İnsan-ı kâmiller ve Seküler iktisadi insan

		Seküler İktisadi insan	
		Bana hiçbir şey, insan-ı kâmillere Cennet	Bana Cennet, insan-ı kâmillere Cehennem
İnsan-ı kâmiller	Bize hiçbir şey, seküler iktisadi insana Cennet	Cennet; Cennet	Cehennem; Cennet
	Bize Cennet, seküler iktisadi insana Cehennem	Cennet; Cehennem	0;0

“Bir masumun hakkı, bütün halk için dahi ibtal edilmez. Bir ferd dahi, umumun selâmeti için feda edilmez. Cenâb-ı Hakkın nazar-ı merhametinde hak haktır, küçüğüne büyüğüne bakılmaz. Küçük, büyük için ibtal edilmez. Bir cemaatin selâmeti için, bir ferdin rızası bulunmadan hayatı ve hakkı feda edilmez. Hamiyyet namına rızasıyla olsa, o başka mes’eledir.” gereği, insan-ı kâmiller “Bize Cennet, seküler iktisadi insana Cehennem” seçeneğini tercih edemez. Umumun selameti sağlanacak bile olsa 1 kişinin hakkını feda etmez. Dolayısıyla, “Bize hiçbir şey, seküler iktisadi insana Cennet” tercihini seçerler.

“Seküler iktisadi insanlar” “Bize Cennet, geri kalan 1 kişiye Cehennem” seçeneğini tercih edecekleri halde “insan-ı kâmiller” “Bize hiçbir şey, seküler iktisadi insana Cennet” seçeneğini tercih ederler. Burada adalet kavramı insan-ı kâmillerin, “kendi nefisleri için bir kazanç arzu etmeyip, toplumun kötülüğünü isteyen biri için bile daha büyük iyilik arzu etmelerini” gerektirmektedir.

Ayrıca Risale-i Nur’da, “Kardeşlerinizin nefislerini; nefisinize-şerefte, makamda, teveccühte, hattâ menfaat-i maddiye gibi nefsin hoşuna giden şeylerde- tercih ediniz.”⁵⁵⁸ ; ve, “İşte en iyi haslet ki, dinimizin muktezasıdır. *Biz ruhumuzla, canımızla, vicdanımızla, fikrimizle ve bütün kuvvetimizle demeliyiz ki: “Biz ölsek, milletimiz olan İslamiyet haydır, ilelebed bâkîdir. Milletim sağ olsun. Sevâb-ı uhrevî bana kâfidir. Milletin hayatındaki hayat-ı*

⁵⁵⁸ Said Nursî, **Lem'alar**, s.162.

mâneviyem beni yaşattırır. Âlem-i ulvîde beni mütelezziz eder."⁵⁵⁹ denilmiş olması yukarıda "marjinal" sayılabilecek oyun için bile gerekli ve yeterli neticeyi ortaya koymaktadır.

Bireysel davranışlardan yola çıkarak sosyal tercihlere ve Ortadoğu-İslam toplumunun olası ekonomik bütünleşmesi için kaidelere bakılacak olsa yukarıda belirtildiği üzere kısaca şunlar söylenebilir:

İlk olarak *umumî maksadın Cenab-ı Hakkın rızasını kazanmak* olduğu ifade edilmelidir. İkinci olarak *Cenab-ı Hakkın rızasının ihlâs ile kazanılıyor* olduğunun belirtilmesi gerekir. Üçüncü olarak "ulvî bir menba-ı kuvvet olan *ittifak*" *kaybedildiğinde ihlâsın kırılıyor* olduğunun belirtilmesi gerekir. Dördüncü olarak, *rekabetkârane uğraşma ve enâniyet nedeniyle ihlâsın riske girdiğinin* ifade edilmesi gerekir; iktisadi hayatta yalnız kendi menfaatini maksimize etmek gayesiyle ve egoizm ilkesi ile tercih yapmak bu riske giriyor olmak şeklinde ifade edilebilir. Aynı gaye için uğraşanlar tüm kabiliyetleriyle, birbirlerinin eylemlerini ve davranışlarını umumî maksat için desteklemediği ve *hakikî bir dayanışma içinde ittifak edemedikleri takdirde bütün bütün kırılıp dağılacaklardır*. Aynı gaye için uğraşanlar *bütün bütün dağılıp kırılmak yerine "bütünleşmiş oldukları" durumda*, tüm kabiliyetleriyle, birbirlerinin eylemlerini ve davranışlarını umumî maksat için desteklemiş ve hakikî bir dayanışma içinde ittifak etmiş olacaklardır. "Kardeşlerin nefisleri; menfaat-i maddiye gibi nefsin hoşuna giden şeylerde bile kendi nefesine tercih edilmesinin söylendiği ve İslâm dininin iktizası olarak bireyin ve toplumun *ruhıyla, canıyla, vicdanıyla, fikriyle ve bütün kuvvetiyle "sevâb-ı uhrevîyi ve âlem-i ulvîdeki lezzeti" tercih ederek "daha büyük gayeler için küçük gayelerinden fedakârlık yapmaları"* kaideler olabilir.⁵⁶⁰

⁵⁵⁹ Said Nursî, **Münâzarât**, s.61,62.

⁵⁶⁰ "Cenab-ı Hakkın rızası ihlâs ile kazanılır" Said Nursî, Lem'alar, s.152. "....., nedendir ki rekabetkârane o hakiki kardeşlere ve fedakâr yardımcılara bakılıyor ve o hal ile ihlâs kaçıyor." Said Nursî, **Lem'alar**, s.157-158. ".....esaslî bir istikamet ve tam bir ihlâs ve gayet fedakârane bir ittifak ve ittifak olabildikçe; enâniyetten tecerrüd edemedikleri için, ifrat ve tefrit yüzünden, ulvî bir menba-ı kuvvet olan ittifakı kaybedip, ihlâs da kırılır."Said Nursî, **Lem'alar**, s.153. "Hem nasilki bir fabrikanın çarkları birbiriyle rekabetkârane uğraşmaz, birbirinin önüne tekaddüm edip tahakküm etmez, birbirinin kusurunu görerek tenkid edip sa'ye şevkini kırıp ataletle uğratmaz. Belki bütün istidadlarıyla, birbirinin hareketini umumî maksada tevcih etmek için yardım ederler, hakikî bir tesanüd bir ittifak ile gaye-i hilkatlerine yürürler. Eğer zerre miktar bir taarruz, bir tahakküm karışsa; o fabrikayı karıştıracak, neticesiz akım bırakacak. Fabrika sahibi de o fabrikayı bütün bütün kırıp dağıtacak."Said Nursî, **Lem'alar**, s.160-161. "Kardeşlerinizin nefislerini; nefisinize-şerefte, makamda, teveccühte, hattâ menfaat-i maddiye gibi nefsin hoşuna giden şeylerde- tercih ediniz."Said Nursî, **Lem'alar**, s.162. "İşte en iyi haslet ki, dinimizin muktezasıdır. *Biz ruhumuzla, canımızla, vicdanımızla, fikrimizle ve bütün kuvvetimizle demeliyiz ki: "Biz ölsek, milletimiz olan İslamiyet haydır, ilelebed bâkîdir. Milletim sağ olsun. Sevâb-ı uhrevî bana kâfidir. Milletin hayatındaki hayat-ı mâneviyem beni yaşattırır. Âlem-i ulvîde beni mütelezziz eder.*"Said Nursî, **Münâzarât**, s.61,62. "Dinle, ey İsrail! Tanrımız RAB tek RAB'dir. Tanrınız RAB'bi bütün yüreğinizle, bütün canımızla, bütün gücünüzle seveceksiniz.""**Kutsal Kitap ve Deuterokanonik (Apokrif) Kitaplar**), Eski Antlaşma, Yasanın Tekrarı, 6: 4-5, s. 209. "Komşunu kendin gibi seveceksin." **Kutsal Kitap ve Deuterokanonik (Apokrif) Kitaplar**), Eski Antlaşma, Levililer,19:18 s.134. "İsa şöyle

İslami kuralların hüküm sürdüğü bir iktisadi düzende gerçekleşebilecek bir “toplumsal saadet ve refah derecesinin ve niteliğinin” başka hiçbir sistemde mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Ortadoğu-İslam toplumu için “ekonomik entegrasyon” tercihinin, kendileri ve İslam Dünyası için “*en iyi strateji*” olacağı açıktır.

3.2. Ortadoğu-İslâm Toplumunda Ekonomik Entegrasyon Esaslarının Seküler İktisadi Doktrin Esasları ile Karşılaştırmalı Değerlendirmesi

“Ortadoğu ve İslam ülkeleri ekonomik entegrasyonu” içerisinde örneğin para talebinin ticari ilişkilerde etkili olacağı açıktır. Para talebinin belirlenmesinde ise hane halkının elinde tuttuğu harcanabilir miktarın borç alma, borç verme tercihlerinde etkili olacağı nedeniyle mal talebini de etkileyeceğini ifade edebiliriz. Ancak açıktır ki faiz müessesesinin İslam’da yeri yoktur. Bu nedenle faiz haddinin mal tüketiminde de vatandaşın cebinde tuttuğu harcanabilir para miktarında da etkili olacağı söylenemez. O halde, “ ‘Seküler iktisadın’ mal ve para piyasalarında ve tahvil piyasasındaki denge koşulları” “Ortadoğu ve İslam ülkeleri ekonomik entegrasyonu” içerisinde geçerli olmayacaktır. Kolayca görülebilir ki, “ ‘doğal ve materyalist iktisadi zihniyet’ gereği, bireyin kendi aklının yönergesiyle kendine materyal fayda getireni tercih edeceği ve toplumun buna göre doğal bir düzen içerisinde maksimum refah ulaşacağı” iddiası her piyasada ya da her toplumda geçerli olan evrensel kanunları sağlamamaktadır.

3.2.1. Ortadoğu-İslam Toplumunda Ekonomik Entegrasyon Açısından “Doktriner Engeller”:

İslami birlik ya da işbirliği düşüncesinin pratik şekli 20. yüzyılın ikinci yarısında Müslüman devletlerin İslam Kalkınma Bankası, İslam Zirve Konferansı gibi adımlar atılmasıyla başlamıştır. Birlik çabaları, ekonomik eşitsizliklerin cezasını Müslüman Ümmet’in çekmiş olmasına dayandırılmıştır. “Evrensel ekonomik ve sosyal refah sağlamayı hedefleyen kurumlar” kurulmasından itibaren uluslar arası ekonomik ilişkiler, “serbest ve durmaksızın gelişen ticaret, serbest sermaye, engellenmemiş hammadde arzı ve uluslar arası işbirliği” olmak üzere dört ana ilkeye dayandırılmıştır. 1970’ten itibaren sanayileşmiş ülkelerin tercih ettiği ekonomik ve sosyal ilerleme metodunun üçüncü dünya ülkeleri için gerçekleşmediği fark edilmiştir. “Entelektüel mülkiyet üzerindeki ulusal kanunlar ve uluslararası anlaşmalar”,

yanıtladı: “En önemli buyruk şudur: “ ‘Dinle, ey İsrail! Tanrımız Rab tek Rab’dir. Tanrının Rab’bi bütün yüreğinle, bütün canınla, bütün aklınla ve bütün gücünle seveceksin.’ “İkinci buyruk da şudur: “ ‘Komşunu kendin gibi seveceksin.’ “Bunlardan daha önemli başka bir buyruk yoktur.””**Kutsal Kitap ve Deuterokanonik (Apokrif) Kitaplar**), Yeni Antlaşma, Markos 12: 29-31.

sanayi gelişiminin anahtarı olan teknolojiyi *sadece zengin ülkelerin lehine* işletmiştir. Varlıklı bir ülkenin genellikle “*en egoist sebeplerle*”, memnuniyetsiz kaldığı bir ülkedeki yatırımlarını ertelemesi veya geri çekmesi sıklıkla görülür olmuştur. Uluslar arası ekonomik ilişkilerin varsayılan ilkeleri ağır ihlallere uğramıştır. Gümrük düzenlemeleri ya da karşılıklı anlaşmalar serbest ticaretin sınırlandırılmasına sebep olduğundan, AGÜ’nün sanayileşmesini engellemek için hammadde ve tam mamül malların ithalinin de sınırlandırılması söz konusu olmuştur. Fonların tahsisatı hususunda ise üçüncü dünya yatırımları Batı finansmanının “iyi niyetine bağlı” olmuştur. “AGÜ ürettiklerinden daha azına sahip olmaktadırlar”. Uluslararası ekonomik ilişkilerin yeniden şekillendirilmesi bir ihtiyaç haline gelmiştir.⁵⁶¹

Uluslararası ekonomik ilişkilerin yeniden yapılandırılması “ihtiyacı” ile birlikte, İslam’ın iktisadi sorunlar hakkındaki prensiplerinden kaide çıkarma, esasları ile iktisadi hayatı doktriner bir duruma sokma zarureti dile getirilmektedir. Belirtmek gerekir ki, “*İslam yalnızca ahlaki kaideler manzumesinden ibaret değildir*”. *İçtimai ve siyasi görüşü ile dünya düzeni kurma yönünde ilkeler içermektedir.*⁵⁶²

3.2.1.1. Umum Maksat Doğrultusunda Hareket Edecek Bilinç Sahiplerinin Birliği Karşısında *Menfaatçilik, Maddecilik, Hırs, Düşmanca Rekabet, Egoizm ve Doğal Oyun Düzeni*

“Bilinç sahiplerinin bütünlüğü” düzeni gerekli kılar; dolayısıyla birliğe engel olacak bir çok sorun meydana gelir. Bu sorunlardan bazıları siyasi ve iktisadi iken bazıları toplumsal, kültürel ya da kurumsaldır. Kayıtsızlıktan kaynaklanan daha birçok problem ortaya çıkabilir. *Ancak düzen ve barışın hayata geçirilmesine en büyük engel egoizmdir.*⁵⁶³

Batı kapitalizmi Adam Smith’in görüşleriyle büyük oranda inkişaf etmiştir. *Kapitalizm, 19.yüzyılı bütünüyle kontrol altına almış, ne şekilde olursa olsun serbest rekabetin ve tüm faaliyetlerin etrafında cereyan ettiği faiz müessesesinin tek kanunu olduğu bir rejimdir.* Dayandığı esas ise “liberalist bireysel mülkiyet”tir. Bu rejimde “bireylerin başkalarının durumlarına aldırmaksızın kendi menfaatleri peşinde oluşlarının doğal sonucu olan sömürgecilik ve tefecilik” azami derecede çoğalmıştır. *Tatbikatında, pozitivist ve materyalist felsefeye dayandığı; manevi ve ahlaki değerlere uzak olduğu için “milletlerin*

⁵⁶¹ Kureyşi, A., **İslam Ülkeleri Arasında Ekonomik ve Sosyal İşbirliği**, Furkan Yay., İstanbul, 1983, s.17-22.

⁵⁶² Zehra, M.E., **İslâmda Sosyal Dayanışma**, Çev. E. Ruhi Fırlalı, Osman Eskicioğlu, 3. Baskı, Yağmur Yayınevi, İstanbul, 1981, s. 8-9.

⁵⁶³ Turfe, T. A., **Unity in Islam Reflections and Insights**, First U.S. edition, Tahrike Tarsile Qur’an, Inc., Elmhurst, New York, U.S.A., 2004, s. 43-44.

bünyesinde gayr-i ahlaki bir tavır” meydana getirmiştir. Sanayileşmedeki artışa paralel, işsizlik, yoksulluk, ahlaksızlık da artmış, “haksızlıklar birbirini kovalarken insanlar manevi ve ahlaki duygulardan bütünüyle uzak birbirlerini yeme durumuna” gelmişlerdir. *İktisat ekolleri adı altında*, karma ekonomi esasları, refah devleti, bireyi hiçleştirme gibi esaslar ortaya koyan *reaksiyoner rejimler* ortaya çıkmış olsa da, bütünüyle insanileşme ve ahlaki bir tutuma yönelme, adalet kavramını gerçekleştirme olmamış, *madde esas temel* kabul edilmiş, “maddi fayda fikrine bağlanılmıştır”.⁵⁶⁴

İslam’ın bütünüyle görüşü dışında kalan faiz esası ve “*uğruna her şeyin feda edildiği bir kazanç gayesi*” kapitalist rejimi “redde mahkûm bir sistem” yaptığı gibi, sadece maddeye ve “devletin keyfi sultasına dayanan” sosyalist reaksiyonlar da İslam’ın zihniyet esaslarına aykırıdır. İslam’ın iktisadi esasları Allah’ın adaletine dayanır. İktisadi alanda hak prensipleri, özgürlük ilkeleri tüm insanlığın selamet ve huzuru içindir. Toplumun yalnızca maddi yapısı ele alınmaz. İnsan bir bütün olduğu gibi toplum da bir bütündür. Toplumun maddi alanda yani ekonomik ve kültürel açıdan gelişmesi hedefi ile birlikte manevi yani ahlaki ve hukuki açıdan da gelişmesi hedefi vardır. İslam’da insan, hem ahlaki hem iktisadi açıdan esas unsur olarak ele alınarak Allah’ın ve insanlığın hizmetine hazırlanır. İslam, maddi ve manevi açıdan sosyal adalet ve dayanışmanın gerçekleşebilmesi için siyasi ve ekonomik temel ilkeleri bütünüyle ortaya koyan “tek evrensel nizam”dır.⁵⁶⁵

Toplum çarkının işlemesi insan vasıtasına bağlıdır. İnsan esas unsur olarak “sağlam ve şahsiyetine sahip çıkar” ise sorun halledilmiştir. İslamiyet, bir cemiyetin faziletini “ilk planda insan unsurunun halledilmesi”ne bağlı olarak ele almaktadır. Cemiyet yaşamı içinde insanın maddi ve ekonomik ilişkilerini hak ve hukuk ilkelerine göre, Allah’ın adalet ölçülerine uygun şekilde düzenler.⁵⁶⁶

İslam’a göre, dünyanın herhangi bir yerinde ve tarihte yaşamış tüm insanların, davranış sorumluluğu ve diğer sorumlulukları taşıyan bir birliği vardır. Allah karşısında ve toplum karşısında bireysel sorumluluğu vardır. İnsanlar birbirine karşı merhamet göstermeli ve yardım etmelidir. İnsan davranışlarının uzandığı çevrede “iyilik ve sevgi ile damgalanacak münasebetler” bulunmalıdır. Bunun aksine, “insanlığa ve insanlara aldırmama yolu olan *menfaatçilik*” insanı tahrik eden *hırsın* sürüklediği yoldur. Yasak meyveyi “yemeğe teşvik eden itici güç olan hırs” *İlahi emre itaatsizliğe* sürükleyen bir takım arzulara sevk eder. İnsanı

⁵⁶⁴ Zehra, a.g.e., s.9-11.

⁵⁶⁵ Zehra, a.g.e. s. 10-13.

⁵⁶⁶ Zehra, a.g.e. s. 13-14.

kendi olanak ve koşullarının fevkine çıkmasına tahrik ederek, onu İblis'in yoluna sürükler. İnsanın diğer yaratılmışlarla ilişkisinde “tahrib, yağma ve düşmanlık ilişkisi” üzerine çalışmasına neden olur.⁵⁶⁷

Buradan anlaşılabilir ki, merhamet ve toplumda yardımlaşma esaslarını büyük ölçüde engelleyen “egoizm ve menfaatçilik” esaslarına dayalı dünya görüşü, İlahi emir dairesi dahilinde olmamakla birlikte, toplumda dayanışma yerine düşmanlık, düzen yerine kaos, adalet yerine zulüm meydana getirmektedir.

Egoizme dayalı zihniyet esası, toplumsal yaşamı “bazı kuralları bilinmeyen bir oyun” gibi ele alır: Bireyin benliğinin her vakit diğerlerinden öncelikli olduğu; her bireyin mütemadiyen diğerlerini kendi menfaatleri doğrultusunda etki altına almaya çalıştığı; birinin kendisini bir başkasının yönlendirmesine izin vermesi halinde o kimsenin uydusu olacağı; yaşamdan beklenenin ne olduğu bilinmediği müddetçe uğraştırıcı günlük problemlerin bitmeyeceği; arzu edilen her başarının mutlaka bir bedeli olacağı... Topluma uyum sağlanması gerektiğine dair telkinlerin, baskıların ve yönlendirmelerin neticesinde, insanın benliğinden bir derece vazgeçmesi ve kendini başkaları tarafından kullanabilir hale getirmesine de vurgu yapılmaktadır. Bireyin, egoizmin tersine yönlendirilmesinde, bireyin kendi yararına olan değil başkalarının yararına olan şeylerin aşılandığı ve *bir kimsenin bir defalığına yoğun biçimde kendisi ile ilgilenmesi neticesinde mutluluğun tadına varacağı*, özgüveninin artacağı ve başkalarının düşüncelerinin eskisi kadar önemsemeyeceği ileri sürülmektedir.⁵⁶⁸

Toplumsal yaşam içinde bireylerin tek hedefinin “birbirilerinden olabildiğince çok şey koparmak” olduğu vurgulanan görüşte bireylerin elde edebilecekleri en büyük mutluluğa, tatmine ve maddi menfaatlere erişmek peşinde oldukları ifade edilmektedir. İnsanların bu davranış biçiminin, birbirleriyle sürekli rekabet içinde olmaları sonucunu “doğal” olarak getirdiği ileri sürülmektedir. Bireyin diğerlerinden menfaat elde etmek istemesi halinde veya kendisini başkalarının ondan faydalanmasından korumaya çalıştığında bir rakip ile karşılaştığı ve bu rakiple çatışma halinde olduğu iddia edilmektedir. Bunun toplumsal yaşamın “doğal oyun düzeni” olduğu ve her bireyin mümkün olan en yüksek kazancı elde etmek istediği,

⁵⁶⁷ Kâmil, A.A.A., **İslâm’a Göre İnsan ve Birey**, Çev. Cemal Arzu, Çeşme Yayınları, İstanbul, s. 20,21,24,27,30,32.

⁵⁶⁸ Kirschner, **Egoist Olma Sanatı**, s.17-18, 23-25.

bazılarının “gerçekte var olmayan ideal dünyaya inanmaları” sebebiyle ilerleyemedikleri iddia edilmiştir.⁵⁶⁹

Açıkça görülebilir ki, egoizm prensibine dayalı zihniyet esas, toplum için çaba göstermeyi “baskılar ve telkinler sonucu bireyin kendini başkaları tarafından kullanılabilir hale getirmesi” olarak algılamakta, bireyin mutlu olmasını “yoğun şekilde kendisi ile ilgilenmesi”ne bağlı olduğunu savunmaktadır. Toplumsal yaşam açısından bireylerin en büyük mutluluğa, tatmine ve maddi menfaatlere erişebilmek amacı için izlenecek yöntemin/stratejinin “birbirlerinden olabildiğince çok şey koparmak” olduğu vurgulanmaktadır. Yaşamın “doğada güçlünün zayıfı ezdiği bir mücadele” olarak kabul edilmesi gereği, bireyin bu bencil davranış biçiminin, birbirleriyle sürekli rekabet içinde olan insanlar nedeniyle “doğal” olduğu ileri sürülmektedir. Bu silsilenin bir neticesi olarak “bireyin diğerlerinden çıkar elde etmek istemesi” ve kendisini başkalarının ona karşı menfaatçiliğinden koruması” ve “bir rakip olarak algıladığı toplumun diğer üyeleri ile çatışma halinde olduğu” kabul edilmektedir. *Bu zihniyetin en ileri giden tehlikeli görüşü* ise, bireylerin bencilce davranarak sadece kendine en yüksek menfaati elde etmek istemesinin “toplumsal yaşamın *doğal oyun düzeni*” olduğu kabulü ve bireylerin gerçekte mutlu olamamasının nedeninin bunu kabul edememeleri ve “bu görüşe göre gerçekte var olmayan ideal dünyaya inanmaları” olduğu iddiasıdır.

Kirschner’a göre, toplumsal kurgu açısından sahte perdenin kaldırılıp insanların uykudan uyandırılması ve bireyin bireyselliğine dönmesi yani egoist olması ve “kendi doğrularına inanması” gerekmektedir. Ayrıca her bireyin, diğerlerine gösterdiği ilgiyi kendisine gösterdiği durumda, çevrede daha az mutsuz insan olacağını da ilave etmiştir. “Newtoncu fiziğe ve Descartesçı felsefeye bağlı hareket edildiği müddetçe insana ters olan toplumsal yapıların oluşması kaçınılmaz”dır. Bu görüş, kâinatın birbirinden ayrı, “tek” parçaları olan insanların birbirine “rakip ve düşman” olduklarını; insanın hedefinin “kendini en iyi konuma getirmek” olduğu; bu hedefe ulaşmak için her şeyin doğru ve mübah sayılacağı; beraber yaşamak zorunda olunan insanlarla “sahte ve zorunlu” bir beraberlik içinde bulunduğu; böyle bir yaşamın insanı “mutlu edip doyuma ulaştırmadığını”; hırs, kabiliyet, zekâ ve iş gücünün çevrenin belirlediği hedefler için harcanmasının insana “yalnızca kısa süreli bir doyum ve dış dünyanın övgüsünü” kazandıracağını ileri sürmektedir. Bu görüş, ilk olarak felsefi ve dini açıdan konu olmuş, daha sonraları iktisadi boyutta “bireyci,

⁵⁶⁹ Kirschner, a.g.e., s.29-30.

rekabetçi ve düşmanca bir tavrın uzantısı olan kapitalizm” ile “aynı çarpık, yetersiz ve eksik insan anlayışına sahip sosyalizm” olarak zuhur etmiştir.⁵⁷⁰

Sadece kendi doğrularına inanan *bencil* bireylerin oluşturduğu toplum düzeni *doğaperest* ve *maddeci* bir anlayışa dayanmaktadır. Bu görüş, egoist insanlardan oluşan bir toplumda bireyin en yüksek hazza ulaşabileceğini, en çok mutluluğu bu yolla elde edebileceğini iddia etmektedir. Kendi çıkarlarını en iyi seviyeye getirmeye çalışan bireyin bu davranışının *doğal* sayılması ve bu hedefine ulaşması için her yolu denemesinin mübah sayılması, diğer insanlarla münasebetinin “sahte ev zorunlu bir beraberlik olması” gereği toplumda dayanışma halinin bireye haz vermeyeceği ve doyuma ulaştırmayacağı ileri sürülmektedir. Birbirine *rakip* ve *düşman* bireylerin oluşturduğu toplumun “doğal ve en iyi düzen olduğu” gereğince iktisadi hayatta da birbirine rakip ve düşman bireylerin kâr ya da fayda güdüsü için birbirleriyle mücadele içinde olmaları, “yalnız kendi çıkarlarını en iyi konuma getirmeye çabalamaları”, kendi çıkarlarının maksimizasyonu için izleyebilecekleri her yolun ahlaki açıdan problem olmaması, iktisadi dayanışma içinde olmanın bireye haz ve mutluluk getirmeyeceği, “toplum için optimal olanın bireyler açısından doğa kanunları gereği çatışma halinde olmak” olduğu dolayısıyla iktisadi hayatta “*pantheist*” anlayışın kabul edildiği çıkarımları yapılabilir.

Batı zihniyetinin kapitalist iktisat bilimini başlattığı ifade edilen *Adam Smith*⁵⁷¹, “bireysel güdülerin en etkili olduğu alanı iktisadi hayat” olarak tanımlamıştır. “Kendini sevmek, özgür olmak, geleneklere uymak, çalışmak, duygudaşlık ve mübadele eğilimi” olarak altı davranış ilkesi belirleyen Smith’e göre, “her birey, kendi çıkarının en iyi yargıcısıdır”. Birey çıkarını izlemekte sınırlanamaz. Her birey kendisi için en yüksek çıkarı ancak doğal toplum düzeninde elde edebilir. Smith’e göre, her birey kendi çıkarını maksimize etme peşinde iken “*görünmez el* tarafından, kendi dileği olmaksızın toplum yararına da hizmet etmeye yöneltilir”. Her birey kendi çıkarı için ürettiğinde mübadele için ürettiği gerekçesiyle diğer bireylerin de belirlediği hedefler için üretiyor demektir. “Toplum yararını korumak için hareket ettiği zamana oranla daha büyük bir toplumsal yararın gerçekleşmesini sağlar”. *Doğal kanunlara* uyulması durumunda, “toplum kendiliğinden optimal biçimde işler. Bir üretim alanı diğerine göreli teşvik edilmemeli ya da engellenmemelidir; çünkü müdahaleler

⁵⁷⁰ Kirschner, a.g.e., s.14-16, 18-19.

⁵⁷¹ Tabakoğlu, “İslam İktisadı”na Giriş, s.42.

maksimum çıkar elde etmek amacıyla hareket eden bireyi engeller ve toplumsal yararı düşürür.⁵⁷²

Aşağıda, Adam Smith'in "iktisadi yaşamı doğal kanunlara bağlayarak kendiliğinden işlemesine bırakılması" yönündeki iddiaları maddeler halinde "uygun bir silsile ile" sıralanmış ve her madde (i. ... vi.) için yine maddeler halinde (1), 2),...) eleştiriler dile getirilmiştir;

i. *Her birey kendisi için en yüksek çıkarı ancak doğal toplum düzeninde elde edebilir.*

1) *Rekabetçi, acımasız, gaddar, düşmanca* davranışların bir toplum "düzeni" oluşturabilmesi ilginç bir rüyadır.

2) *Rekabetçi, acımasız, gaddar, düşmanca* davranışlarla toplumun bir kısmı en yüksek çıkar elde etse de diğer kısmının "gücün hak oluşturduğu" bu zihniyet altında "güçsüz olduğu nedeniyle hak sahibi olamaması" ve çıkar elde edememesi (ayrıca böyle bir toplumsal "düzen" in imkan dâhilinde olmaması nedeniyle) zulüm görmesi yüksek ihtimali vardır.

3) Rekabet yerine yardımlaşma ile daha yüksek çıkar elde edilebileceği bilinen bir gerçektir.

4) "En yüksek çıkar" görelidir. Örneğin, acımasız, gaddar ve dinsiz olmayan biri için "doğal kanun felsefesi esaslarına göre tanzim edilmiş bir toplumda" en yüksek çıkarı elde edebileceğini düşünmek bir mana içermez.

ii. "Kendini sevmek, özgür olmak, geleneklere uymak, çalışmak, duygudaşlık ve mübadele eğilimi" olarak altı davranış ilkesi belirleyen Smith'e göre, "*her birey, kendi çıkarının en iyi yargıcısıdır*". *Birey çıkarını izlemekte sınırlanamaz.*

1) Her birey kendi çıkarının en iyi yargıcısı olamaz. Çünkü yargılamak tanım itibariyle "herhangi bir kimse, şey, konu vb.yle ilgili olumlu veya olumsuz görüş belirtmek"⁵⁷³ demektir. Bireyin çıkarı toplum çıkarı ile her zaman uyumlu olmak zorunda değildir; ya da tersi de olabilir. Kendi çıkarı ile ilgilenen kişi, tercih edeceği alternatiflerden biri kendinden başkası için zarar getirecekse *kendi çıkarı için her vakit her koşul altında objektif değerlendirme yapamayacağından* "kendi çıkarının en iyi yargıcısı olamaz".

⁵⁷² Maddeler halindeki çıkarımları yapabilmek amacıyla aşağıdaki kaynaktan yararlanılmıştır. Kazgan, **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, s.58-59.

⁵⁷³ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.559a429594c765.215837
75

2) Birey çıkarımı izlemekte sınırlandırılmalıdır. Bireyin kendi menfaati yönünde hareket etmesini belirleyen sınırlar vardır. Örneğin kendi yararının başkasının yararını düşürmesi durumu gibi. Böyle bir durum olmayacağı ispat edilemez.

iii. Her birey kendi çıkarımı maksimize etme peşinde iken

• “görünmez el tarafından, kendi dileği olmaksızın toplum yararına da hizmet etmeye yöneltilir”

1) “Görünmeyen bir el tarafından piyasaların yönetildiği ve aynı zamanda her şeyin kendiliğinden olduğu”na dair mantık silsilesi tartışmaya açıktır...

2) Doğal toplum düzeninde *bencil bireylerin yalnızca kendi menfaatlerini geliştirme hedefinde ve diğerlerinin kendilerinden menfaat elde etmelerine engel olmaya çalışmaları gereği, birbirlerinin rakibi ve düşmanı olmalarına rağmen, rekabet ve düşmanlık neticesinde kendi dilekleri olmaksızın toplum yararına hizmet ettiklerine dair çıkarım da tartışmaya açıktır...*

• “toplum yararını korumak için hareket ettiği zamana oranla daha büyük bir toplumsal yararın gerçekleşmesini sağlar”.

1) Bu tanımın *-toplum yararına çalışmaya kıyasla sadece kendi yararına çalışmanın toplum için daha yararlı olması (!)*-kendi içinde çelişkili olduğunu görmek kolaydır.

2) Geleneksel iktisat kendi literatürü içinde Oyun teorisi altında kendi zihniyet esasına yanıt vermiş, ve “her bireyin kendi çıkarı doğrultusunda hareket ederek tercih yapmayı, toplum çıkarı yönünde tercih yaptığına Nash dengesine kıyasla toplumsal olarak daha yüksek netice alındığı” neticesi çıkarılmıştır.

iv. *Doğal kanunlara uyulması durumunda, “toplum kendiliğinden optimal biçimde işler.”*

1) Kontrapozitif: “*toplum kendiliğinden optimal biçimde işlemiyorsa doğal kanunlara uyulmuyor demektir*”. Batı Avrupası toplumunda iktisadi hayatın son zamanlarda *ne kendiliğinden ne de optimal* biçimde işlediği söylenemez... Ancak Batı Avrupası Doğal kanun felsefesine dayanan iktisadi liberal doktrinin rejimi olan kapitalizmi benimsemiştir...

2) Doğal kanunlara uyulması durumunda her birey acımasız, bir diğerinin düşmanı ve rakibidir. *Düşmanlıkla, gaddarlıkla merhametsiz davranışların iktisadi hayata getireceği bir optimal netice* “hayali” anlamsızdır.

3) Hiçbir toplum “*kendiliğinden işlemez*”.

4) Hiçbir toplum “*kendiliğinden optimal biçimde işleyemez*”.

i.-iv. dolayısıyla:

v. Her birey kendi çıkarı için ürettiğinde mübadele için ürettiği gerekçesiyle diğer bireylerin de belirlediği hedefler için üretiyor demektir.

1) Kendi çıkarı/hazzı için uyuşturucu madde üreten birinin diğer bireylerin de belirlediği hedefler için üretim yapıyor olması bu iddiayı çürüten bir örnektir.

2) Kendi çıkarı için belirlediği miktarda üretim yapıp kendi çıkarı için belirlediği fiyattan satan bir tekel, diğer bireylerin de belirlediği hedefler için üretmiyor demektir.

3) Negatif dışsallık meselesi, bireyi kendi çıkarı için üretim yaptığında toplumun olumsuz etkilendiğini, toplumun yararına olmayan durumların ortaya çıkabildiğini göstermektedir.

vi. Bir üretim alanı diğerine göreli teşvik edilmemeli ya da engellenmemelidir; çünkü müdahaleler maksimum çıkar elde etmek amacıyla hareket eden bireyi engeller ve toplumsal yararı düşürür.

1) Önceki maddeyi çürüten ilk madde bu maddeye de yanıt vermektedir. (Uyuşturucu madde üreten maksimum çıkarıcı bireyin engellenmesi toplumsal yararı düşürmez.)

2) Bir toplumun sosyoekonomik yapısının belirli bir andaki koşullarına bağlı olarak bir üretim alanı diğerine göre teşvik edilebilir.

3) “Teşvik”, “kendine maksimum çıkar sağlamak isteyen bir bireye” denk geldiğinde, bunun engellenmesi söz konusu olursa bireyin çıkarını engeller. Dolayısıyla bunun da kendi içinde çelişkili bir iddia olduğu görülebilir.

Yukarıda, “*bilinç sahiplerinin bütünlüğünün düzene bağlı olduğu*” ifade edilmişti. Ayrıca “*barış ve düzenin önündeki en büyük engelin egoizm olduğu*” ifade edilmişti. Düzen olmayan yerde kaos vardır; kaos ise bilinç sahiplerinin bütünlüğünün olmadığını ya da bilinç sahibi olunmadığını ifade eder. Bireyi toplumla çatışma dairesinde algılayan ve bireyi diğerinin düşmanı/rakibi gören zihniyet, bireyin egoist olmasının iktisadi başarı açısından “akılcı” olduğunu empoze etmekte ve topluma “kaos zihniyeti aşılamaktadır”.

3.2.2. Ortadoğu-İslâm Toplumunda Ekonomik Entegrasyon Açısından Doktriner Engellerin Dinsel İktisadi Doktrin-“İslami İktisadi Doktrin”- İle Aşılması

Semavi dinler insanların huzuru, düzeni, dünyevi ve uhrevi hayatı için saadetini temin için ilkeler, esaslar getirmiştir. Hiçbir Semavi din, insanların egoist ve merhametsiz davranışlarda bulunmasını, her insanın kendi iktisadi başarısının peşinde olmasını, her insanın kendi çıkarını izleyerek diğeriyle çatışması gerektiğini ve toplumun en iyi biçimde kendiliğinden doğal bir dengeye geleceğini ya da toplumsal kaos oluşturmayı önermemiştir! Anlaşılacağı ve daha evvel çalışmada ifade edildiği gibi, “egoizm bilinç sahiplerinin bütün ya da bir olmasının önündeki en büyük engeldir”.

Çalışmanın bu bölümü ile ilgili olarak Barnabas İncili’nden bazı ayetler şöyledir: “Sonra Petrus dedi: “Ey muallim, bize, kaybedenlerin nasıl azap göreceğini ve Cehennem’de ne kadar katacaklarını anlatın ki, insan günahtan kaçabilsin.” İsa cevap verdi: “Ey Petrus, sorduğun güzel bir şey, ben de İnşa-Allah sana cevap vereceğim. Bu bakımdan bilin ki, Cehennem birdir. Ama, birbiri altında yedi katı vardır. Dolayısıyla nasıl yedi türlü günah varsa, Şeytan’ın neden olduğu bu (günahlar) için Cehennem’in yedi kapısı ve orada yedi tane de ceza vardır.” “Kalben en mağrur olan, üstteki tüm katlardan geçerek ve bunlardaki tüm acıları çekerek en alt kata fırlatılacaktır. Burada, Allah’ın emrettiğinin aksine, istediğini yapmak arzusuyla Allah’tan yüce olmanın peşinde koşup, kendi üstünde kimseyi tanımak istemiyor idiye, aynı şekilde orada Şeytan ve Şeytancıkların ayakları altına konacak.”⁵⁷⁴ Buradaki ayetlerden çıkarılabilecek yorumlardan bazıları çalışma ile alakadar biçimde şöyle olabilir: “Kalben en mağrur olan”, “Burada, Allah’ın emrettiğinin aksine, istediğini yapmak arzusuyla Allah’tan yüce olmanın peşinde koşup, kendi üstünde kimseyi tanımak istemiyor idiye,...” ifadeleri “kibirli, kendini beğenmiş ve kendine fazla derecede güvenenlerin “yalnız kendi çıkarlarını diğer herkesin çıkarlarından üstün tutması gereği egoist olması” ve “sadece kendi aklına uyarak kendi doğrularını uygulaması (Hatırlatma: *Doğal kanun* gereği akılcı birey kendi çıkarını/tatminini maksimum düzeye çıkarmak hedefiyle hareket eder)” nedeniyle Cehennem’in en alt katına gitmesi. “Komşusunun iyiliğinde tedirgin olup, başına gelenlere sevinen haset, altıncı kata gidecek ve çok sayıda Cehennem yılanlarının dişleri tarafından tedirgin edilecektir.”⁵⁷⁵ Altıncı katta “kendisi için arzu ettiğini kardeşi için arzu etmeyen birileri” vardır. Anlaşılacağı üzere “kesinlikle kardeşlik/uhuvvet/birlik/bütünlük taraftarı olmayanların yeridir”... Komşusunun üzüntüsüne sevinip, sevincinden üzüntü duyabilenler

⁵⁷⁴ Barnabas İncili, Çeviren: Mehmet Yıldız, 8. Baskı, Elif Kitabevi, İstanbul, 2009, 134. Bölüm, s.251.

⁵⁷⁵ Barnabas İncili, s. 251.

“yalnız kendi mutluluğu ve hazzı için sevinir”. Ve bu, egoizmden türemiştir. “Tamahkâr beşinci kata gidecek (ve) orada zengin ziyafetçinin çektiği gibi aşırı derecede yoksulluk çekecektir. Ve, cinler daha çok azap (vermek) için, arzuladığı şeyi kendisine sunacaklar ve onu eline aldığında, diğer cinler, “Hatırla ki, Allah sevgisi için vermiyordun. Allah da şimdi almanı istemiyor” diyerek, elinden zorla çekip alacaklardır.”⁵⁷⁶ *Doyumsuzluk –“Açgözlülük”-* homo economicus’un aksiyomlarından biridir ve “kendisi için elde ettiği yeterli miktar olsa bile her vakit çoğu aza tercih etmesi” anlamındadır. Geleneksel iktisada göre hayatın amacı iktisadi başarı ve motivasyonu ise *para sevgisi*dir. Para sevgisi ise “arzuladığı her şeye sahip olma dürtüsü, maksimum haz peşinde olma” yani açgözlülükten ileri gelmektedir. Para sevgisi ile Allah sevgisi arasındaki ayırım önemlidir. Yine İncil’de, “Kuşkusuz, elindekiyle yetinen için Tanrı yolu çok büyük kazançtır. Çünkü dünyaya hiçbir şey getirmedik, ne de herhangi bir şey götürebiliriz. Ama yiyeceğimiz, giyeceğimiz varsa, bunlarla yetinelim. Zengin olmaya özenenler ise denenmeye düşer, bir sürü akılsız, yararsız tutkunun tuzağına yakalanırlar. Bunlar insanları yıkıma ve mahva götürür. Çünkü tüm kötülüklerin kökü para sevgisidir.”⁵⁷⁷ buyrulmuştur.⁵⁷⁸ Barnabas İncili’nde beşinci kattakilere dair ifadeye dikkat edilirse “Allah sevgisi için vermiyordun” buyrulmuştur. Açgözlülük, paylaşma ve dayanışmanın tersini gerektirir. Kendisi için istediğini kardeşi için arzu etmeyebilir. Ve egoizmden türemiştir. “Dördüncü kata şehvet düşkünü gidecek. Orada, kendilerine Allah tarafından verilen yolu değiştirenler, Şeytan’ın yanan tersinde pişmiş ekin gibi olacaklar. ...”⁵⁷⁹ Dördüncü kattaki “şehvet düşkünleri” haz peşinde koşanlar, hazcılardır. Geleneksel iktisadın insan varsayımının “en az zahmet ile maksimum hazcılık” esası Pagan görüşünü benimsemiş Antik Çağ felsefesine dayanmaktadır. Paganist düşünceye dayanan hazcılık, “maksimum zevk ve minimum zahmet anlayışı gereği maddesel tatmin için maksimum fayda/kar ve minimum zarar” hedefleyen *homo economicus* nitelikleridir.⁵⁸⁰ “...Kendilerine Allah tarafından verilen yolu değiştirenler...” ifadesi ile “hayatın amacını Allah’ın rızasını kazanmak’tan maksimum haz almaya çevirme” kastedilmiş olabilir. “Üçüncü kata, şimdi çalışmak istemeyen tembeller gidecektir. ...”⁵⁸¹ Üçüncü katın “şimdi çalışmak istemeyen tembeller” dairesine, “minimum zahmet dairesi” de “faiz ile başkalarının emeğini sömürü

⁵⁷⁶ Barnabas İncili, s.252.

⁵⁷⁷ Kutsal Kitap ve Deuterokanonik (Apokrif) Kitaplar), Yeni Antlaşma, Pavlus’tan Timoteos’a 1.Mektup, 1. Timoteos, 6: Para Sevgisi, s.

⁵⁷⁸ Madi, “Homo Economicus’un Doyumsuzluk-“Açgözlülük” Aksiyomunun Semavi Dinler Perspektifinden Değerlendirmesi”, s. 145.

⁵⁷⁹ Barnabas İncili, 134. Bölüm, s.252.

⁵⁸⁰ Madi, Ortadoğu Dinleri Açısından Homo Economicus’un Analizi, s. 4.

⁵⁸¹ Barnabas İncili, 134. Bölüm, s.253.

dairesi” de girebilmektedir... “İkinci kata, boğaz düşkünleri gider. Şimdi, burada yiyecek kıtlığı vardır, o derecede ki, ...”⁵⁸² “Öfkeli olan, birinci kata gider...”⁵⁸³ İktisadi yaşamın da Cenab-ı Hakk’ın emir dairesinde olduğu gereği ve homo economicus’un Cehennem’in yedinci katına kadar indiğinin anlaşılabilmesi nedeniyle, ikinci kat ve birinci kat için yorum yapmaya gerek görülmemektedir.

Net ve açık İlahi emirlere rağmen, “Hıristiyanlık yerine akıl üstünlüğü ve Allah yerine insan inanç merkezi” olarak bir sapma süreci biçiminde gerçekleşen Avrupa Aydınlanması, kapitalist rejimin zihniyet esaslarını ve doğa bilimlerinin toplumsal modellemeler için kaynağını tetiklemiştir. Doğa kanunu, “içtimaî kanun esasları” varsayılmış ve “liberal doktrin” olarak iktisadi zihniyet oluşturmuştur.⁵⁸⁴ Aydınlanma- “insan aklının yüceltilmesi” ile hayatın hedefi sadece dünyevi olmuş, yalnızca iktisadi kazanç hayatın başarısını ifade etmiştir.⁵⁸⁵

Barnabas İncili’nde, “Şimdi, bilmezmissiniz kî, geceleyin yürüten yalnızca ışığı görmek için değil, gerçekte, hana salimen varabilsin diye doğru yolu görmek için ışığı arzular?”⁵⁸⁶ buyrulmuştur. *Aydınlanma zihniyetinin “kendi kendine işleyen piyasaları”, iktisadi ilişkilerin “insan doğasının” egoist davranış yapısına olduğu fikrine dayanır. Ayrıca “sadece kendine yararlı olanı rasyonel seçim” kabul eden “seküler” iktisadi zihniyetin bireyi için diğer bireylerin/üyelerin “saadeti” sorun değildir:*

Toplumsal saadetin birey için hedef olabilmesi için gerekli temel şart egoizmin bireye hâkim olmaması (*bencillik sorundur*) ; dolayısıyla yalnız kendi çıkarı için tercih yapmaması (*rasyonellik sorundur*), dolayısıyla yalnız kendi aklına güvenmemesi ve her vakit yalnız kendi çıkarının azamîyesi için çabalamamasıdır (*tatminsizlik ve hazcılık sorundur*). “Seküler iktisad”ın iddiasına göre ise, “toplumda her birey bencilce kendi çıkarını maksimumlaştırmaya çalışmalıdır; böylelikle toplumun çıkarı *kendiliğinden* en yüksek seviyeye gelecektir”. Toplumda her bireyin kendi bencilliğini geliştirmesi neticesinde her türlü zulüm ortaya çıkacaktır. En çok menfaat elde etmek isteyen bireyin azami derecede bencilliğini geliştirmesi nedeniyle en sonunda ya canavar gibi kendi faydası için diğer her şeyin mahvolmasına sebep olması ve buna duyarsız kalması ya da kin ve düşmanlık

⁵⁸² Barnabas İncili, 134. Bölüm, s.253

⁵⁸³ Barnabas İncili, 134. Bölüm, s.253.

⁵⁸⁴ Tabakoğlu Ahmet, ““İslam İktisadi ve Modern Kapitalizm”-Sosyal Piyasa Ekonomisi ve İslam’daki Algılanışı”, 23-24 Eylül 2010, Ankara, Konrad-Adenauer-Stiftung e.v, Baskı 2011, s.93. http://www.kas.de/wf/doc/kas_23417-1522-12-30.pdf?110816144632

⁵⁸⁵ Tabakoğlu, **Toplu Makaleler II İslam İktisadi**, s. 44.

⁵⁸⁶ Barnabas İncili, 77. Bölüm, s. 168.

geliştirmesi beklenir. Bencilce yaşayıp, hazların ve zevklerin esiri olmak saadet getirmez. Bencillik, birlik anlayışı içindeki uhuvvet ve muhabbete aykırı olup, kardeşlerin birbirlerine kin ve düşmanlık beslemesine neden olur. Bu da, Tevhid inancı altında, bir arada yaşayanların ittifakına karşı hürmetsizliktir.⁵⁸⁷

Yalnız kendi aklına dayanarak yalnızca kendine faydalı olanı tercih eden “Batı zihniyetli iktisadi insan” ve bu tip atomistik bireylerden oluştuğu varsayılan toplum” *İsevî dininden uzaklaşmıştır*. Barnabas İncili’ne göre, “O gün kimin daha çok şey yapabileceğini göreceğiz; ben kesinlikle yanıma pek çok melek ve Allah’ı ta’ciz edecek en güçlü puta-tapıcıları alacağım ve O, pis bir çamur (parçası) uğruna beni sürgün etmekle ne büyük bir hata işlemiş olduğunu bilecektir.”⁵⁸⁸ diyen “yalnız kendi aklına güvenen ve kendine aşırı güvenen, egoist, merhametsiz, aldatıcı, gaddar, dinsiz, saptırıcı, kibirli, cüretkar (ayetten çıkarılabilecek sıfatlardan bazıları bunlar olabilir) ve *Allah’ın dininden uzak olan Şeytan gibi, uyutucu hevesler ve hazların tatmini peşinden giden bir toplumun “ne gibi bir saadet türü” yaşayacağını (dünyevi ve uhrevi) belli olduğunu ifade etmek yerinde olur.* “Allah’ın dininden uzaklaşma, puta-tapıcılık, kibir, egoizm, hazların ve heveslerin tatmini peşinde koşma, yalnız kendi aklına faydalı görüneni tercih etme” aynı yolun tarifidir; ve bu yol insana ve topluma “sırf ilaç gibi görünmesi sebebiyle tercih edilen ancak ebediyen zarar veren tehlikeli bir tuzak”tır.

⁵⁸⁷ “ Ey beşerin nefsi emmaresi! Bu temsile bak, beşeri nereye sevkettiğini bil. Meselâ bizim önümüzde iki yol var. Birisinden gidiyoruz. Görüyoruz ki, her adım başında biçare âciz bir adam bulunur. Zalimler hücum edip malını, eşyasını gasbederek kulübeciğini harab ediyorlar, bazan da yaralıyorlar. Öyle bir tarzda ki, acınacak haline sema ağlıyor. Nereye bakılsa hal bu minval üzere gidiyor. O yolda işitilen sesler, zalimlerin gürültüleri, mazlumların ağlayışları olduğundan umumî bir matem, o yolu kaplıyor. İnsan, insaniyet cihetiyle gayrın elemiyle müteellim olduğundan, hadsiz bir eleme giriftar oluyor. Halbuki vicdan bu derece teellüme tahammül edemediğinden; o yolda giden, iki şeyden birisine mecbur olur. Ya insaniyetten tecerrüd edip ve nihayetsiz vahşeti iltizam ederek öyle bir kalbi taşıyacak ki, kendi selâmetiyle beraber umumun helâketi onu müteessir etmesin veyahud kalb ve aklın muktezasını ibtal etsin.

Ey sefahet ve dalaletle bozulmuş ve İsevî dininden uzaklaşmış Avrupa! Deccal gibi birtek gözü taşıyan kör dehan ile ruh-u beşere bu cehennemî haleti hediye ettin! Sonra anladın ki: Bu öyle ilâcsız bir illettir ki, insanı a'lâ-yı illiyyînden, esfel-i safilîne atar. Hayvanatın en bedbaht derecesine indirir. Bu illete karşı bulduğun ilâç, muvakkaten ibtal-i his hizmeti gören cazibedar oyuncakların ve uyutucu hevesat ve fantaziyelerindir. Senin bu ilâcın, senin başını yesin ve yiyecek! İşte beşere açtığın yol ve verdiğin saadet, bu misale benzer.” Said Nursî, **Lem'alar**, s.116.

“Bu kadar bir birler vahdet ve tevhidi, vifak ve ittifakı, muhabbet ve uhuvveti iktiza ettiği ve kâinatı ve küreleri birbirine bağlayacak manevî zincirler buldukları halde; şikak ve nifaka, kin ve adavete sebebiyet veren örümcek ağı gibi ehemmiyetsiz ve sebatsız şeyleri tercih edip mü'mine karşı hakikî adavet etmek ve kin bağlamak; ne kadar o rabîta-i vahdete bir hürmetsizlik ve o esbab-ı muhabbete karşı bir istihfaf ve o münasebat-ı uhuvvete karşı ne derece bir zulüm ve itisaf olduğunu; kalbin ölmemiş ise, aklın sönmemiş ise anlarsın!” Said Nursî, **Mektûbât**, s.264.

⁵⁸⁸ **Barnabas İncili**, 51. Bölüm, s. 132.

Risale-i Nur'da: "...birer cazibedarlık ile pervane gibi nefis-perestleri etrafına toplar, sersem eder." denilmiştir. Anlaşılabilecek hususlardan bazıları şunlar olabilir:

- I. Nefislerini tapar mertebede sevenler, Allah men etse de nefsinin istediğini yapanlardır.
- II. Nefis-perestler cazibelere bilerek ve isteyerek gider.
- III. Pervane "ışığın cazibesinden cezbolup etrafında *kanatları yanana kadar döner*".
- IV. Nefis-perestler, Allah men etse de seçtiği, cazibeli tercihlerin tuzağına bile isteye kapılırlar ve bilinçlerini kaybederler.
- V. Nefis-perestler, Allah men etse de seçtiği, cazibeli tercihlerin tuzağına bile isteye kapılarak bilinçlerini yitirip kendilerine son derece zararlı bir netice hazırlarlar.
- VI. İktisadi yaşamda yalnız kendi çıkarının tatmini peşinde olmak "bir takım tuzaklara kapılmak" ile eşdeğer kabul edilebilir. Bu tip tercihlerin akıbeti ne bireye ne de topluma çıkar ya da saadet getirmeyecektir.
- VII. İktisadi işbirliklerinde veya ekonomik bütünleşmelerde aktörler sadece kendi menfaatleri/kârları doğrultusunda karar almamalıdır. Ekonomik entegrasyon üyeleri toplam refahın maksimum seviyeye gelebilmesi için yalnızca kendi çıkarlarını maksimize etmeye yönelmeyeceklerdir.

Risale-i Nur'da, Hodgâmlık ile öyle insan olur ki; ihtirasına mani her şeyi, hattâ elinden gelirse dünyayı harap ve nev'-i beşeri mahvetmek ister."⁵⁸⁹; "Hakikaten, insanda en tehlikeli damar, enaniyettir."⁵⁹⁰ denilmiştir. Buradan anlaşılabilir hususlardan bazıları şunlar olabilir: Kendinden başkasının durumunu düşünmeyen bireyin sadece kendi çıkarını izleyen egoist birey olması gereği, egoist bireyin eline fırsat geçtiğinde tüm kaynakları sadece kendi çıkarı için kullanacağını ve toplumun geri kalanının mahvını düşünmeyeceği, ayrıca egoistliği gereği, ihtiraslarının peşinde olması yani açgözlü olması, sadece kendini düşünen bireyin en tehlikeli "tuzaga" düşeceği, herhangi bir insanın en tehlikeli tuzaga düşmesinin diğer insanlar için de en tehlikeli tuzak olabileceği (çünkü "bir insan için en tehlikeli damar..." denmemiş, "insanda en tehlikeli damar..." denmiştir) anlaşılabilir.

⁵⁸⁹ Said Nursî, **Hutbe-i Şamiye**, s.122-123.

⁵⁹⁰ Said Nursî, **Mektûbât**, s. 424-425.

Bununla birlikte, belirtmek gerekir ki, içtimai hayatta insanların birbiri ile çatışmasının ve ahlaksızlığın nedeni “kendinden başkasının iyiliğini düşünmeyen”-egoist- birey ve “başkasının gayretini kendi menfaati için sömüren”-egoist bireydir.

İslam’da, umumun selameti için egoizmin tersine altruist davranış niteliğindeki zekata önem verilir. Hatta insanlığın hayatının devamı için olduğu vurgulanarak zekatın insan olmanın gerektirdiği merhamet duygusuna dikkat çekilir. Doğal kanunlara tâbi iktisadın merhametsiz, acımasız, bencil bireylerinin oluşturacağı “optimal toplumu” nun aksinin tarif edilmiştir. Toplumsal düzenin bekası için zekat kaide olarak ele alınmış; zekatın bir kaide olmasıyla birlikte ribadan dolayısıyla sömürden (başkalarını kendi menfaati için kullanma olduğundan egoizm kaynaklıdır) kaçınmaya değinilmiştir.

Ayrıca, egoist insanların oluşturduğu bir toplumun başına zulüm ve tahakküm ineceği, egoizm nedeniyle, kin ve isyanın çıkacağı gerekçesiyle, “egoist insanlardan ‘doğal ve optimal’ bir toplum oluşacağı yerde kaos oluşacağı gerçeği” de eklendiğinde, “*seküler iktisad*”ın prensipleri ve iktisadi insan varsayımının özellikleri insanlığın içtimai hayatında tüm ahlaksızlığın ve tüm kargaşanın ya da kaosun kaynağı olduğu görülebilir.⁵⁹¹

Risale-i Nur’dan “Hem değil yalnız eşhastâ ve hususî cemaatlerde, belki umum nev'-i beşerin saadet-i hayatı için en mühim bir rükün belki devam-ı hayat-ı insaniye için en mühim bir direk, zekattır.” ifadesi *toplumsal saadet ya da refah meselesi için İslami iktisadi bir kaide* olarak ele alınmalıdır.

Bütünleşmenin en önemli sebebi din ve ümmet anlayışıdır. Böyle birlikteliğin ekonomisinin de idare edilmesi gerekir. Fakat her ülkenin imkânlarının aynı olmamasından dolayı, aralarında muamelatta zulümler, aldatmalar olmaması gerektiği için *Şer’i hükümlerin ve Sünnet’in belirleyici olması zorunludur.* Bundan dolayı, İslami ekonomik bütünleşmede *en*

⁵⁹¹ “Yirmibeşinci Söz’de, medeniyetle hükm-ü Kur’anı müvazene bahsinde isbat ve beyan edildiği üzere; beşerin hayat-ı içtimaîsinde bütün ahlâksızlığın ve bütün ihtilalatın menşe’i iki kelimedir:

Birisi: "Ben tok olduktan sonra, başkası açlıktan ölse bana ne?"

İkincisi: "Sen çalış, ben yiyeyim."

Bu iki kelimeyi de idame eden, cereyan-ı riba ve terk-i zekattır.

Bu iki müdhiş maraz-ı içtimaîyi tedavi edecek tek çare, zekatın bir düstur-u umumî suretinde icrasıyla, vücub-u zekat ve hurmet-i ribadır. Hem değil yalnız eşhastâ ve hususî cemaatlerde, belki umum nev'-i beşerin saadet-i hayatı için en mühim bir rükün belki devam-ı hayat-ı insaniye için en mühim bir direk, zekattır. Çünkü beşerde, havas ve avam iki tabaka var. Havastan avama merhamet ve ihsan ve avamdan havassa karşı hürmet ve itaati temin edecek, zekattır. Yoksa yukarıdan avamın başına zulüm ve tahakküm iner, avamdan zenginlere karşı kin ve isyan çıkar. İki tabaka-i beşer daimî bir mücadele-i maneviyede, bir keşmekeş-i ihtilafta bulunur. Gele gele tâ Rusya’da olduğu gibi, sa’y ve sermaye mücadelesi suretinde boğuşmaya başlar.”Nursî, **Mektûbât**, s. 273, 274 .

önemli esaslar faiz müessesesinin olmaması ve zekât müessesesinin olmasıdır. Toplumsal yaşamda dayanışma, sadaka, hullet olmalıdır.

Toplumsal saadet yolunun ne olduğunu, umumun dünyevi ve uhrevi saadeti için yolun ve yöntemin ne olduğunu tanımlayabilmek için, Risale-i Nur'dan bakılabilecek ifadelerden birisi aşağıdaki olabilir:

“İkinci yol ki: Kur'an-ı Hakîm, hidayetiyle beşere hediye etmiştir. Şöyledir: Görüyoruz ki o yolun her menzilinde, her mekânında, her şehrinde bir Sultan-ı Âdil'in müstakim askerleri her tarafta bulunuyorlar, geziyorlar.Nefer diyor: "Ben padişahın askeriyim, onun hizmetindeyim; sonra onun yanına gideceğim. Kendi nefsim için değil, çünkü nefsim benim değil, benim Sultanımındır. Belki bendeki nefsim ve silâhım, mâlikimin emanetidir"... İşte Kur'an-ı Hakîm beşere bu yolu hediye etmiştir. Bu hediyeyi kim tam kabul etse, böyle iki cihanın saadetine giden bu ikinci yoldan gider. Ne geçmiş şeyden mahzun ve ne de gelecek şeyden havf eder.”⁵⁹²

Açıkça belirtilmiştir ki, “Bu hediyeyi kim tam kabul etse, böyle iki cihanın saadetine giden bu ikinci yoldan gider.” İki cihanın saadeti bu yolla ise, dünyevi saadetin yolu da budur. O halde iktisadi hayatın da yolu bu yoldur. Buna göre:

I. “Nefer diyor: "Ben padişahın askeriyim, onun hizmetindeyim; sonra onun yanına gideceğim.”⁵⁹³: Hayat algısı, Allah'a kulluktur; daima O'nun hizmetindedir. Hayatın her alanında O'na hizmettedir.

II. “Kendi nefsim için değil, çünkü nefsim benim değil, benim sultanımındır.”⁵⁹⁴: Kendi çıkarının tatmini peşinde değildir.

Pek çok çıkarım yapılabilir. Ancak I ve II'den anlaşılacağı üzere iktisadi hayat Allah'ın emrindedir. Kula düşen iktisadi hayatı O'nun emir dairesine uygun yaşamaktır. O'nun hizmetindeyken, “kendi çıkarının tatmini peşinde olmaması” gerekmektedir. Böylelikle egoist, hazcı, tatminsiz ve rasyonel iktisadi birey tanımının, toplumu iki cihanın saadetine giden yoldan çıkardığı söylenebilir.

Ayrıca Risale-i Nur'dan, bu çalışmanın iddiasına ispat olarak gösterilebilecek ifadelerden biri de şu olabilir:

⁵⁹² Said Nursî, **Lem'alar**, , s. 116-117.

⁵⁹³ Said Nursî, **Lem'alar**, , s. 117.

⁵⁹⁴ Said Nursî, **Lem'alar**, , s. 117.

“Ey ikinci bozuk Avrupa! Senin çürük ve esassız esaslarının bir kısmı şunlardır ki: "En büyük melekten en küçük semeğe kadar her bir zîhayat kendi nefesine mâliktir ve kendi zâtı için çalışır ve kendi lezzeti için çabalar. Onun bir hakk-ı hayatı var. Gaye-i himmeti ve hedef-i maksadı, yaşamak ve bekasını temin etmektir." diyorsun. Ve Hâlık-ı Kerim'in kerem düsturlarından ve erkân-ı kâinata kemal-i itaatla imtisal edilen düstur-u teavünle, nebatat hayvanatın imdadına ve hayvanat insanların yardımına koşmasından tezahür eden o umumî kanunun rahîmane, kerimane cilvelerini cidal zannedip, "Hayat bir cidaldır" diye ahmakane hükmetmişsin. Acaba o düstur-u teavünün cilvesinden olan zerrat-ı taamiyenin, kemal-i şevk ile beden hüceyrelere gıdalandırılması için koşmaları nasıl cidaldır? Nasıl bir çarpışmadır? Belki o imdad ve o koşmak, Kerim bir Rabb'in emriyle bir teavündür.”⁵⁹⁵ Daha önce ifade edilmişti; “seküler” iktisat teorisi açısından: *Her birey kendi çıkarının maksimizasyonu peşinde olan doyumsuz, egoist, hazcı iktisadi insandır. Hayatta kalmasının şartı bencil olmaktır.* Ayrıca, “seküler” iktisat teorisi açısından: *Hayat bir mücadeledir, bencil olan güçlüdür ve hayatta kalma çaresi zayıfı ezmektir.*

Risale-i Nur'da ayrıca şöyle denilmiştir: “Seni bu hataya atıp bu vartaya düşüren, bir gözlü dehandır. Yani hârika, menhus zekândır. O kör dehan ile, herşeyin Hâlık'ı olan Rabbini unuttun, mevhum bir tabiata isnad ettin, âsârını esbaba verdin, o Hâlık'ın malını bâtil mabud olan tagutlara taksim ettin.”⁵⁹⁶ “Seküler” iktisat teorisi açısından: *Doğal kanunlara uyulması durumunda toplum kendiliğinden optimal biçimde işler.* “Seküler” iktisat teorisi açısından: İktisadi insan “yalnız insan aklına dayanarak kendine faydalı olanı tercih eden rasyonel”, “yalnız kendine faydalı olanı tercih eden bencil”, “kendine yeterli miktarı sağlamış olsa da her vakit çoğu aza tercih eden tatminsiz” ...bir varlıktır. Hayatta başarılı olma ölçüsü maddesel kazancıdır, davranışlarını motive eden “paraya olan sevgisidir”. Kendi haz ve heveslerini tatmin eder; maksimum haz minimum acı esasına dayanarak maksimum kar/fayda, minimum zarar hedefler. Kendi aklının kendine haz sağlayacağını düşündüğü şeyi tercih eder; nefsinin tatmini iktisadi insan için hedeftir. Nefsinin istediği şeyi Allah men etse de yapar; nefsinin tapar mertebede sever.

Risale-i Nur'da: “Senin karanlıklı dehan, nev'-i beşerin gündüzünü geceye kalbetmiş. Yalnız o sıkıntılı, zulümlü ve zulmetli geceye ısındırmak için; yalancı, muvakkat lâmbalarla tenvir ettin. O lâmbalar sürur ile beşerin yüzüne tebessüm etmiyorlar. Belki beşerin ağlanacak acı hallerindeki eblehane gülmesine, o ışıklar müstehziyane gülüp eğleniyor. Herbir zîhayat

⁵⁹⁵ Said Nursî, **Lem'alar**, , s. 117.

⁵⁹⁶ Said Nursî, **Lem'alar**, , s. 118.

senin şakirdlerin nazarında zalimlerin hücumuna maruz, miskin birer musibetzededirler. Dünya bir matemhane-i umumiye'dir. Dünyadaki sadâlar ölümlerden, elemelerden gelen vaveylâlardır. Senden tam ders alan şakirdin, bir firavun olur. Fakat en hasis şeye ibadet eden ve menfaat gördüğü her şeyi, kendine rab telakki eden bir firavun-u zelildir. Hem senin şakirdin mütemerriddir. Fakat bir lezzeti için nihayet zilleti kabul eden miskin bir mütemerriddir. Hasis bir menfaat için şeytanın ayağını öper derecede alçaklık gösterir. Hem cebbar'dır fakat kalbinde bir nokta-i istinad bulamadığı için, zâtında gayet âciz bir cebbar-ı hodfüştür. O şakirdin gaye-i himmeti, hevesat-ı nefsanîyeyi tatmin ve hamiyet ve fedakârlık perdesi altında kendi menfaat-ı nefsinin arayan ve hırs ve gururunu teskin etmeye çalışan bir dâsastır. Nefsinden başka ciddî olarak hiçbir şeyi sevmiyor. Herşeyi nefsinine feda ediyor.”⁵⁹⁷ denilmiştir. “Seküler” iktisat teorisi açısından özetle ve çalışmanın iddiasına bağlantılı olarak şunlar söylenebilir⁵⁹⁸:

a. *Aydınlanma düşüncesinin ve bazı Aydınlanmacıların savlarının* bu bölümdeki analizin bağlantısını kısaca ve sırasıyla şunlar ifade edilmelidir:

- 1) Aydınlanma “insanın düşünme ve değerlendirmede din ve geleneklere bağlı kalmaktan kurtulup *kendi aklı, kendi görgüleri* ile hayatını aydınlatmaya girişmesi” dir.
- 2) Parolası “Aklımı kendin kullanmak cesaretini göster!”dir.
- 3) Aydınlanma, yaşamın düzenini bulma girişiminde insanın kendi aklı ile hareket etmesi hususunda en yüksek noktadır. Bir başka deyişle, “*insan aklına inanıp güvenmede* evvelki asırlardan daha da ileri” gitmiştir.
- 4) Aydınlanma tam bir bilinçle “*laik dünyagörüşünü* kendisine esas” almıştır.
- 5) Aydınlanma, insan aklının doğa üzerinde egemen olmasının “kültür dünyasının akılla aydınlatılıp, ona akılla egemen olunmasına” ve bu inancın toplum, devlet, din, eğitim kurumlarının “akıl ilkelerine göre yeni baştan düzenlenmesine” girişimidir.
- 6) Bu girişimle “ insanın *özgürlüğünün ve mutluluğunun* sürekli gelişeceğine inanılmıştır.”⁵⁹⁹
- 7) Yaşamın son ereği mutluluktur. (Aydınlanmacı, mekanist doğa felsefesini benimseyen ve Fransız materyalizminin önderi *Lametrie*)

⁵⁹⁷ Said Nursî, **Lem'alar**, s. 118.

⁵⁹⁸ Maddeler halinde, özet biçiminde verilen çıkarımlar için, çalışmada daha önce alıntı yapılan kaynaklardan yararlanılmıştır.

⁵⁹⁹ Maddeleme ve sıralaması çalışmaya özel yapılmıştır.

1)-6). maddeleri için yararlanılan kaynak: Gökberk, **Felsefe Tarihi**, s.335-337.

- 8) Eylemin en üstün hedefi *duyusal hazdır* hatta “esas olan *maddi hazlar*”dır. (*Lametrie*)
- 9) Maddi zevk alma kabiliyeti “mutluluğun dayanağı”dır. (*Lametrie*)
- 10) Bireyin istediği mümkün olduğu kadar çok ve sık *duyusal hazza* ulaşmaktır. (Fransız düşünürü, *Claude Adrien Helvétius*)
- 11) Ahlak değerlendirmeleri, insanın ve toplumun “yararı”(utilis) açısından ele alınabilir, bu yöntem *utilitarist* özelliğe sahiptir. “Her şey haz ya da acı sebebiyle sevilir ya da nefret edilir”. (*Helvétius*)
- 12) “Mümkün olduğunca çok insanın mümkün olduğunca çok mutlu olması” hedef olduğu için maksimum haz, minimum acı” esas alınır.⁶⁰⁰ (*Utilitarist eudaimonizmin*⁶⁰¹ kurucusu *Jeremy Bentham-Faydacılık okulunun kurucusu*)
- 13) “Akıllıca davranış”, bireyin maksimum zevk, minimum zahmet getiren tercihler yapmasıdır. (Benthamizm-Faydacılık)
- 14) Duygulanımların ve tutkuların nihai, esas öğeleri *haz* ve *acıdır*. (*Toplum açısından* ifade ettiği “yarar” nedeniyle anlamda *utilitarist* sayılabilen *David Hume*)
- 15) ““Doğal neden”in bulunamadığı yerde işin içine her zaman “Tanrı” ve “ruh” karıştırılır. “Manevi nedenler”in işe karıştırılması *bilgisizliğin işareti*”dir. (18. yüzyıl Fransız materyalizmini *sistemleştiren* Aydınlanmacı *d’Holbach*)
- 16) Hıristiyanlıkta “günah duygusundan kaynaklanan pişmanlık” “yararsız ve temelsiz üzüntü”dür. (*Lametrie*)
- 17) (“Arı Masalı ‘nda gösterilmek istenen) *ahlak ile mutluluğun uzlaşamayacağıdır*”. Sosyal hayatın gelişmesini sağlayan *egoizmdir*. (*Bernard de Mandeville*)
- 18) Onsuz uygarlığın olamayacağı egoizmin lanetlenmemesi gerekir; çünkü “doğal insan” erdemli insan değil *egoist-bencil-* insandır. (*Mandeville*)
- 19) İnsanın doğal halinde ancak *egoizmi* bilir. (*Helvétius*)
- 20) Tüm eylemlerin normu insan doğasının dokusunu oluşturan egoizmdir. (*Helvétius*)
- 21) Bencilliğini tatmin etmek *doğanın buyruğudur* ve onu saymak gerekir. (*Helvétius*)
- 22) *Şeref* duygusu “bencilliğin incelmış bir formu” dur. (*Lametrie*)

⁶⁰⁰ Gökberk, Felsefe Tarihi, s. 385-386.

⁶⁰¹ Bkz. “Antik Çağ” bölümünde: Sokrates, *eudaimonia*

23) “Tanrı kendisine inananların düşündükleri gibi ise, böyle bir Tanrı’nın olmaması daha iyi olurdu” (“*Tanrı” sözünü kaldırarak yerine kendi kendine işleyen büyük bir makine olan “doğa”yı koyan, Hıristiyanlığa, Fransız Aydınlanmasından gelen en sert saldırılardan birini yapan, Gökberk’in deyişiyle “daha çok pantheist olan” Denis Diderot)*

24) Birey açısından erdem, insanların birlikte yaşarken beliren “*birtakım bencil davranışların adı*” dır. (*Helvétius*)

25) Toplumun, “*bütünün yararına olan eylemleri erdemdir. Erdem “egoizmin özel bir çeşidi”dir. “Egoizmin özel çeşidi olan erdem” topluma büyük yararı dokunur.* (*Helvétius*)

26) Toplumun vazifesi “egoizmin bir çeşidi olan erdemi” geliştirmektir. (*Helvétius*)

27) “*Hiçbir birey, sonunda beklediği bir takdirin kibrini okşamaması durumunda, rahat ve keyfini bütünün iyiliği için feda etmez, başkalarına iyilik yapmak bireyin kendi kibrini kandırması içindir.* (*Bernard de Mandeville*)

28) *Eğitimin egoizmi toplumun yararına göre düzenlemesi ile “işe yarayacak bencil menfaatlerden doğallıkla yararlanabilir”.* (*Helvétius*)

29) Toplumda kurumlarda ve hukuki yapıda bireyin kendisine en yüksek çıkar getiren tercihi yapmasının diğer kişilere de en yüksek çıkar getirmesini sağlayacak şekilde düzenlenme yapılmalıdır. (Benthamizm)

30) Toplumsal bilimlerde temel esas” “zevk-zahmet hesabı” ve “ en büyük sayı için en büyük mutluluk” olmalıdır. (Benthamizm)

31) Her devirde her insana uygulanabilecek olan soyut bir adalet duygusu yoktur. (*David Hume*)⁶⁰²

b. “*Düşsel bir inançla akılcı bireylerden oluşan bir toplum*” hatta bütün insanlık için “ en büyük sayı için en büyük mutluluk” anlayışı ile belirli varsayımlar yapılmış, uluslararası mal ticaretinden, “her iki tarafın da faydalanacağı” varsayılan teorinin felsefi kaynağı oluşturulmuştur.⁶⁰³

⁶⁰² Maddeleme ve sıralaması çalışmaya özel yapılmıştır. 7)-30) arası maddeler halindeki sıralama için aşağıdaki kaynaklardan yararlanılmıştır:Gökberk, **Felsefe Tarihi**, s. 383-389. Kazgan, **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, s. 60-61.

⁶⁰³ Maddeleme ve sıralaması çalışmaya özel yapılmıştır. b.-e. Maddeleri için faydalanılan kaynak: Kazgan, G., **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, Remzi Kitabevi, Haziran 2004, s.33, 55-56, 60-62, 106, 399.

c. Liberal iktisadın akılcılık metoduyla, “gerçekten varolan” koşulların farklı olmasına rağmen, “rasyonel insanlar dünyası içinde bir cennet” oluşturulabileceği inancı yaygınlaştırılmıştır.

d. Piyasa modellerinin, serbest rekabet koşulları ile oluşturulmasındaki gayret, “gerçekte olması gereken yani toplumsal refahın maksimuma ulaşması” açıklayabilmek için kurgulanmıştır.

e. *Optimal koşulların gerçekleşebilmesi için piyasanın kendiliğinden işleyeceği* esası hayatın iktisadi alanı, Doğal Kanun felsefesinin temel ilkelerine ve Faydacı felsefenin temel ilkelerine bağlanmıştır. Bu kabul: “bireylerin kendi çıkarlarını maksimuma ulaştırmayı amaçladığı ve böylelikle toplumun refahının da maksimuma ulaşacağı”dır.

f. Böylelikle toplum içerisinde her zaman çıkar bağdaşması bulunması prensibini gerekli kılan Benthamizm ilkelerine bağlanılmıştır.

g. Denge sistemleri olarak ele alınan toplum ve ekonomi anlayışları belirleyici ve atomistik davranışı gerektirmekte ve Neoklasik iktisat teorisinde bu yaklaşımın esasını “*hazcı insan doğası ve toplumun bireyci anlayışı*” şekillendirmektedir.

h. Neoklasik iktisatçı için piyasada bir aktivite *toplumsal saadete ya da refaha ekonomik aktivitelerin katkı yapıp yapmaması sorun değildir*. Aktivitenin amacı yalnızca bu faaliyetlere katılanların fayda/tatmin sağlamasıdır.⁶⁰⁴

Refah seviyesindeki artışı “daha fazla tüketebilmek” olarak algılayan ve Avrupa Aydınlanması esaslarına dayanan Geleneksel iktisadi zihniyet, her bireyin “kendi çıkarını/mutluluğunu” maksimum seviyeye ulaştırma gayretinde olduğu vakit toplumun çıkarının/mutluluğunun da maksimum seviyeye ulaşacağı varsayımını kabul etmiştir. Batı'nın *egoist ve çıkarıcı insan* kabulü Geleneksel iktisadın “seküler” esaslarından birini oluşturmaktadır. “Seküler” esaslara dayanan ve egoist bireylerden oluşan bir toplum düzeninde “toplumun mutluluğu amaç edinilmediği” için, “yalnızca merhametsiz, acımasız, dinsiz, gaddar ve maddi güç sahibi bireylerin mutluluğu” amaç edinilecektir ki bu bireylerin mutlulukları birbirleriyle çatışmaktadır. *Egoist ve çıkarıcı bireylerden oluşan bir toplumda dünyevi ve uhrevi saadeti temin etmek mümkün değildir*.

⁶⁰⁴ f.-g. maddeleri için yararlanılan kaynak: Madi, **Ortadoğu Dinleri Açısından Homo Economicus'un Analizi**, s. 79. Clark, C.M.A., “*Catholic Social Thought and Economic Theory: Some Preliminary Reflections*”, **Paper to be presented at the Second Catholic Social Thought and Management Conference**, Antwerp, Belgium, July 27-29,1997, First Draft, July 1997, s. 8-9-10.

Uluslararası iktisat, “yalnız kendisine hep daha fazlasını elde etmek için yaşayan insanların zevklerinin toplamının artışının sağlanması”na odaklanmaktadır. “Sadece azami dünyevi zevk alma amacıyla iktisadi işlem”, Ortadoğu ve İslam Âlemi için umumun gayesini ve saadetini temin edemez. Ortadoğu ve İslam Âleminin toplumsal ve iktisadi zihniyet kaidelerine bağlı bir sistem oluşturulması bir “gereklilik”tir. Bu “gereklilik” İslami kaidelere uygun bir ekonomik entegrasyon modeli ile somut bir çözüm haline gelebilir.

3.2.2.1. Sürekli Barışın Temininde İslâmi Prensiplerin Önemi

Sürekli barışın temini için İslamiyet şartı, bu şartın gereği hayatın her alanında İslami kaidelerin uygulama bulmasıdır. Çalışmanın bu bölümünde sürekli barış için gerekli şartların neden çözümünün İslamiyet olduğu ve bu hususun “Ortadoğu ve İslam Âlemi ekonomik entegrasyonu” için bağlantısı analiz edilmeye çalışılmıştır.

Aynı zamanda Uluslararası Politika esaslarına göre sürekli barışın temini için “teknoloji üretecek ekonomik sistemin kurulması temel ve ilk şarttır”. Ayrıca Uluslararası Politika esasları, toplumların barış içinde yaşamasının tek seçenek olduğunu aşağıdaki sebeplere bağlamaktadır:

- 1) İnsanlığı yeryüzünden yok edebilecek seviyedeki teknolojik gelişmişlik nedeniyle bloklar arası nükleer savaş riski
- 2) Sıcak gerilim niteliğindeki savaşın yerini ekonomik savaşa bırakması
- 3) Savaş ihtimali, *ekonomik fayda getiren ekonomik üretim entegrasyonu* olasılığını kısmi olsa bile bozar.
- 4) Ekonomik gelişmişlikteki denge toplumsal dengeye yansır. Farklı sosyolojik gelişmeler sebebiyle oluşacak savaş olgusu ortadan kalkar.⁶⁰⁵

Dört madde halindeki sürekli barışın sağlanması zorunluluğunu açıklayan nedenler hakkında sırasıyla çalışmanın konusu ile ilgili katkılar şunlar olabilir:

1. İnsanlara barış ortamının sürekliliğini sağlamak konusunda ciddi maddesel tehlikeler vardır.
2. Sıcak savaş yerine “paranın güç halinde kullanılması” tercih edilecek olursa, “bu güç” “parasal kazanca ve maddesel zevke tapan” ve “gücün hak oluşturduğunu düşünen” bir kesimde olursa barış inşa etmek ihtimali zorlaşabilir.

⁶⁰⁵ Kara, Ş. **Uluslararası Politika**, met/er matbaası, İstanbul, 1989, s.179,189.

3. Sıcak savaş ya da “paranın güç olarak kullanılması ile savaş” durumunda herhangi bir ekonomik bütünleşme maddesel fayda getirmeyecektir ya da getirisi düşecektir.

4. Ekonomik denge bozulduğu takdirde adalet ve sosyal refah da bozulacağı için toplumsal düzen olmayacaktır.

5. “İslami iktisadi doktrin” açısından ekonomik denge adalet ve sosyal refaha bağlıdır. Bir başka deyişle 4 numarada “ekonomik denge bozulduğu vakit toplumsal dengenin bozulması”nın ters yönünde “*toplumsal dengenin adalet ve sosyal refaha bağlı olması gereği adalet bozulduğu takdirde ekonomik dengenin olmayacağı*” bir gerçektir.

6. 5 numaralı madde gereği adalet barışı temin eder.

7. 6 numaralı madde gereği, *fasit daire döngüsü* haline gelmiş ve 1 numaralı maddeye bağlanılmıştır.

Görülebilir ki, tek çıkar yol İslamiyet'in temin edeceği adalet ve barıştır; İslam'ın toplumsal refah anlayışıdır; İslami iktisadi doktrindir. Aksi takdirde 4 numaralı maddenin ortaya koyduğu problemin herhangi bir çıkış yolu yoktur!

Avrupa Birliği, sosyal politikalarla ekonomik politikaları bütünleştirme gayretine girerek, daha adil ve eşit gelir dağılımı, istihdam sağlanması, çalışma şartlarının iyileştirilmesi hususunda “piyasalardan ziyade sosyal politikalara başvurmaktadır”. Avrupa refah devletinin özellikleri için “sosyal adalet ve sosyal dayanışma” ifade edilmiştir. Her bireyin asgari seviyede ekonomik ve sosyal haklarının garanti edilmesi söz konusudur. Kuruluşu ve işleyişi, üye ülkelerin “ekonomilerinin bütünleşmesi”ne odaklıdır. Ekonomik entegrasyonun kendine özgü toplumsal konuları bulunmakta ve “Avrupa Birliği’nde rekabetçi bir ekonomik büyüme modelinin tamamlayıcısı olarak *kendine özgü* sosyal politikaların oluşturulması öngörülmüştür.”⁶⁰⁶ İlginçtir, “sosyal adalet ve sosyal dayanışma” özellikleri vurgulanmakta ancak “kendine özgü bir rekabetçi modele dayalı politikalar” oluşturulmaktadır. Bir başka deyişle, “sosyal adalet ve sosyal dayanışma” ile çelişen bir ruha uygunluk gösteren politikalar izlemektedir.

Bir toplulukta sosyal adalet ve sosyal dayanışma amaç ise, o topluluğun üyelerinin tamamının maddi ve manevi ihtiyaçlarının karşılanması ve garanti altına alınması gereklidir. Toplumsal saadet ya da refah kavramından “sadece maddi mutluluk” algılandığı takdirde, manevi ihtiyaçların iktisadi sorunlara dahil edilmediği anlaşılmaktadır. Bu durumda refah kavramı yalnızca “maddi zevklerin tatmini”nden ibarettir.

⁶⁰⁶ Özgüler, V.C., *Avrupa Birliği ve Türkiye İşgücü Piyasalarının Karşılaştırmalı Analizi*, Birinci Baskı, Cinius Yayınları, Ağustos 2013, s.59.

Orta Doğu-İslam dünyasının bir kaynaşma içerisinde olması, ekonomik bütünleşmeye doğru gitmesi için, Tabakoğlu'nun deyişiyle “Ne Avrupalılık ne Müslümanlık gerçekleşmeyince ortaya arabesklik çıkması ve buna talip olmanın briç kulübünde pişpirik oynamak gibi olması” (Tabakoğlu, 2005:426) durumunun ehemmiyetine dikkat etmelidir.

İslam dünyasının en önemli probleminin teknoloji açısından geri kalmışlık olduğu, ifade edilen bir meseledir ve sloganı da “sanayileşme”dir. “Daha çok sanayileşme” ile çevrenin bozulması gibi sonuçlar göz ardı edilerek “*daha fazla daha iyidir*” anlayışı vurgulanır. İslam dünyasındaki teknolojik zayıflığın ve kırılmanın sebebi olarak emperyalizme ve sömürgeciliğe teslimiyetin gösterilmesi de bilinen bir meseledir. Ancak bazı Müslümanlar, dinin ve özellikle İslam'ın, geri kalmışlık ile ilgisi olmadığını ifade etmekte ve durumu başka şekilde açıklamaktadırlar.⁶⁰⁷

Bazı Müslümanlar, sürekli iktisadi başarı gösterememe nedeni olarak, hükümetlerinde kısmen yetersizliğin ve yozlaşmanın görülmesini ileri sürmektedir. Fakat *birçok Müslüman, ülkelerindeki iktisadi kalkınmanın kusurunun Batı politikasının kusuru olduğunu özellikle belirtmektedir. Müslüman dünyadaki geri kalmışlıkla ilgili olarak, toplumun, dinine bağlı olduğu vakit, sadakatinin kuvveti ile ilişkili olarak ilerlediği ve dinine bağlılığı azaldığı vakit zayıfladığı* ifade edilmiştir. Hükümet ve kamu düzeni açısından düşünülürse, on tane anarşistin şerrinin defedilmesi hususundaki yönetim, bin tane dindarın yönetiminden çok daha zordur. Anarşistler, gelişmenin ve ticaretin temelini oluşturan güvenliği ve kamu düzenini tahrip eder.⁶⁰⁸

İslami yaklaşımın, kalkınma sorununu, iktisadi gelişimi ahlaki ve dini değerlerle uzlaştırarak ele aldığı söylenebilir. Batı'ya özenerek yaşamların modernize edilmeye çalışıldığı ülkelerin “gelişmekte olan ülkeler” olarak nitelendirilmesi tartışılır bir konudur. Medeniyet, dünyayı sorgulamaktan asla vazgeçmeyen insanların merakının neticesidir; ancak Batı medeniyeti, “insan tarafından inşa edilmiş” tir. *Müslümanlar ise, kalkınmanın bedeli olarak geleneksel medeniyetlerinin ve kültürlerinin yok edilmesini kabul etmezler.*⁶⁰⁹

⁶⁰⁷ Akgündüz, A., “*The Islamic Approach to Development*”, **Studies in Islamic Economics**, Edited by Ahmet Akgündüz, IUR Press, 2009, s. 87.

⁶⁰⁸ Akgündüz, A., “*The Islamic Approach to Development*”, s.87-88.

⁶⁰⁹ Akgündüz, A., “*The Islamic Approach to Development*”, s. 90-91.

3.2.2.2. Ortadoğu-İslam Âleminin Ekonomik Entegrasyonunun Doktriner Engellerinin Aşılması ve Kaideler

Bu bölümde, çalışmanın evvelki bölümlerinde detaylı ve topluca analiz edilmeye çalışılan “*Seküler iktisadın zihniyet düsturlarının*” zıtları gösterilmeye gayret edilirken, *Kur’an hakikatleri ile* iktisadi hayatta bireysel ve toplumsal tercihler için *İslâmî kaideler çıkarılması* hedeflenmiştir.

1) “İnsanın düşünme ve değerlendirmede *kendi akli ve kendi görgüleri* ile hayatını aydınlatmaya girişmesi yerine hakiki evrensel olan İslam dinine ve geleneklerine bağlılığı esastır.

2) Yaşamın düzenini kurma ve geliştirme girişiminde insanın kendi akli ile hareket etmesinin üzerinde olarak en yüksek nokta, İlahi emirlere itaattir.

3) İslami bütünleşme-Ortadoğu-İslam Alemi için ekonomik entegrasyon, tam bir bilinçle “*İslami dünyagörüşünü kendisine esas*” almalıdır.

4) İslami prensipler “kültür dünyasının İslami ilimle aydınlatılıp, İslami inancın toplum, devlet, eğitim kurumlarının “İslami ilkelere göre yeni baştan düzenlenmesi” olarak uygulama bulmalıdır.

5) Bu girişim “insanın ve toplumun hakiki *özgürlüğünün ve dünyevi ve uhrevi saadetinin* sürekli teminatı olacaktır.

6) Yaşamın amacı Allah rızasını kazanmaktır.

7) Eylemin en üstün hedefi *Allah’a hizmettir*. Manevi ve maddi lezzetlerde Allah’a hizmet gaye olmalıdır.

8) Manevi lezzet alma kabiliyeti İslami esaslara dayanmaya bağlıdır.

9) Bireyin istediği ebedi saadetini sağlamaktır.

10) Ahlak değerlendirmeler için, İslam’ın insan ve toplum için umumun saadetine yönelik esaslar ele alınmalıdır. Umumun saadetine gayret etmek prensip olmalıdır. Her şey Allah rızası ve sevgisi sebebiyle sevilir ya da nefret edilir.

11) “Allah rızası için umumun selameti, dünyevi ve uhrevi saadetinin temini” hedef olduğu için Allah rızasına uygunluk yani Şer’i hükümler ve Sünnet esas alınır.

12) “İslami açıdan akıllıca davranış/ insana ebedi saadet sağlayacak tercih” bireyin Allah rızasını kazandıracak-umumun saadetini temin edecek tercihler yapmasıdır.

13) “*Doğal kanun-insan aklına aşırı güven-maddecilik-hazcılık-faydacılık*” gibi öğretilerin aksine, kâinatın düzeninin ve dolayısıyla ekonomik düzenin de Allah’ın emrinde

olduğu hatırdan çıkarılmamalıdır. İslami iktisadi prensipler Allah'ın emir dairesinde hareket etmek içindir.

14) Bernard de Mandeville'in "Arı Masalı"nda "ticaret ve sanayinin çok ileri seviyelere çıktığı, zenginliğin ve bolluğun, güçlü donanmanın ve ordunun olduğu toplumda ahlaksızlığın da ileri seviyede olduğu; lüks ve eğlenceye düşkün bir kesimin yanında yoksulluk ve açlık çeken büyük bir kesimin varlığından söz edilmekte; ancak toplumun birdenbire azla yetinip kaderlerine razı olan alçakgönüllü ve barışçıl insanların ahlaklı ve namuslu olması durumunda ülkede ticaretin ve sanayinin duracağı, artan işsizlik nedeniyle insanların başka yerlere göç edeceği, sanat, bilim ve teknik konusunda buluşların olmayacağı; toplumun medenileşebilmesi için ahlak düşüklüklerinin olmasının zorunlu olduğunu; *doğal insanın egoist* olduğunu ve egoizm olmadan medenileşilemeyeceği, egoizm olmadan uygarlığın olamayacağı" iddia edilmiştir. Sosyal hayatın gelişmesini sağlayanın *egoizm* olduğu iddia edilmiştir. Bu düşüncelerin tamamına çalışmanın konusuna ilişkin yanıtlardan bazıları şöyle olabilir:

İlk olarak, toplumun medenileşmesi için ahlak bozukluklarının zorunluluğuna ve egoizm olmadan uygarlaşamayacağına dikkat çekilmiştir. Buna göre, bu görüş egoizmin ahlak bozukluğu ile eşdeğer olduğunu kabul etmiştir. Ayrıca tüm bu düşünce tarzının "hayat bir mücadeledir, zayıf olanlar tasfiye olur, bencillik-egoizm doğal seleksiyon için temel şarttır" iddiasının maksimum toplumsal refah için prensip edinilmesi ile ahlaksızların maksimum seviyede olduğu bir toplumda refahın da maksimum olacağı çıkarımının son derece anlamsız olmasının yanı sıra tarihte ahlaksızlıkta ileri gelişmişlik gösteren toplumların akıbetinin tek tek ve genel olarak incelenmesi "hayat bir mücadeledir, doğanın buyruğuna uymak gerekir" inancına bir yanıt olacaktır.

*Önemli olan bir husus da şöyledir: Her şeyin kıymetinin zıddıyla anlaşılacağı ancak zıddı olmazsa kemal olmayacağı anlamına gelmediği hakikatiyle⁶¹⁰, gözsüz insanlar görüldüğünde gözün ve görmenin kıymetinin anlaşıldığı ancak daha iyi görüldüğü anlamına gelmediği kesindir. Buna göre, görmenin kıymeti için insanları gözsüz yapmak, kör yapmak ne kadar *gaddarane bir düsturdur*. Aç insanları görmek, yemeğin ve malın kıymetini artırır; bu kıymeti artırma gayesiyle insanların aç kalmalarını sağlamak gaddaranedir. Mandeville'e*

⁶¹⁰ "Birinci Remiz: Sualde diyor ki: "Bir şey'in zıddı olmazsa, o şey'in nasıl kemâli olabilir?" Elcevab: Şu sual sahibi, hakikî kemâli bilmiyor. Yalnız nisbî bir kemâl zannediyor. Halbuki, gayre bakan ve gayre nisbeten hâsıl olan meziyetler, faziletler, tefevvuklar; hakikî değiller, nisbîdirler, zaiftirler. ...Halbuki: Hakikî lezzet ve muhabbet ve kemâl ve fazilet odur ki; gayrın tasavvuruna bina edilmesin, zâtında bulunsun ve bizzat bir hakikat-ı mukarrere olsun." Said Nursî, **Sözler**, s.618.

göre toplumda bunların olması terakkiye sebeptir. *İslamiyet'e göre ise zıtlıklar, eksiklikler görüldüğünde verilenlerin kıymeti anlaşılır.* Bunun için insanlar gözü olmayanlara yardım ederken görmenin kıymetini anlar. Açların hali için oruç tutarak hem nimetin, hem de açların halini anlar. Bir başka deyişle, toplumda iki yönlü anlayış (açların halini anlayan tokların yardımı) ortaya çıkar. Malı olan olmayanı anlar. Malın kıymetini de anlar. Zekat ile yardımlaşma köprüsünü kurar. Onların da ihtiyaçlarını giderir. Onlara merhamet ve ihsan ederek; onların da kendilerine isyan edip emniyetsiz kalmamayı sağlar. *Her yönüyle mutlak fayda elde edilir.*

“Toplumsal hayatın gelişmesini sağlayanın egoizm olduğuna” dair iddianın anlamsızlığına bir başka yönden bakılırsa; şunları söylemek mümkündür: Egoizm-bencillik, bireysel çıkarını toplumsal çikara tercih etmek anlamındadır. Her bireyin kendi çıkarını toplumsal çikara tercih etmesi, tek tek diğer bireylerin çıkarları ile de çatışma halinde bile kendi çıkarının maksimum seviyesine ulaşma gayretini gerekli kılar. Buna göre, gözsüz bireyin kendine göz edinmek için bir diğerinin gözünü çıkarması da Mandeville ve diğer Aydınlanmacı prensiplere göre egoizm gereğidir ve toplumsal hayatın gelişmesini sağlar. Dolayısıyla denilebilir ki, göz sahibi olabilmek veya daha iyi görebilmek için diğerinin gözünü çıkarmayı tercih ettirecek kadar gaddarane, acımasız, merhametsiz yani egoist davranış niteliğinin toplumun medenileşebilmesi, sosyal hayatın gelişebilmesi için zorunlu olduğu iddia edilmiştir. Buna göre, “medenileşme-medeniyet” nedir tartışılmalıdır:

Ebedi hayatın olmadığını kabul edenler dünya hayatından maksimum fayda almak isterler. Maksimum fayda alabilme yolu kişisel çıkarların hedef gösterilmesi ile olur. Ve bu yolda her şey meşrudur. (Machiavelli'nin iddia ettiği gibi...) Maksimum fayda alma/hedefinde kişisel çıkarları olma prensibi ise materyalist anlayışa dayanır. Dolayısıyla, ebedi hayatın olmadığına dair inanca bina edilmiş medeniyet, ya da toplumun teşekkülünün “hayvani bir yaşantı ve gelişmemişlik (ekonomik anlamda değil)” örneği olduğu anlaşılabilir. “Söz konusu medeniyet”, “semavî kanun-u esasîlere muhalif” olup, “doğal kanun”u kabul ettiğinden tabiata tapar. Ancak, bir “netice”nin (örneğin yağmur gibi) açığa çıkması için gereken yalnız irade ve kudret değildir; ilim gerekli şarttır. Ayrıca belirtmek gerekir ki; “*kendi kendine olan bir şeyde merhamet olmaz*”. Doğanın (örneğin yağmurun) mahlûkatın ihtiyacını bilemeyeceği açıktır. Mahlûkatın ihtiyacını gören “her işi hikmet eliyle yapan, her işinde kemâl-i intizam olan, mülkünde istediği gibi tasarruf eden mülkün merhametli sahibi”dir.⁶¹¹

⁶¹¹ Yorum niteliğindeki açıklamalar için aşağıdaki kaynaktan da faydalanılmıştır. Bilgi için bakınız:

Ve anlaşılabilir ki, doğaperestlik dairesinde iktisadi yaşam “neticesi” israf, sefahet, tenbellik ve istirahat meylidir. Yoksulluk ve tenbellikle sonuçlanmıştır. Ancak insan hayatının refahı ve mutluluğu iktisad etmektedir, çalışmalıdır. “Merhametsiz bir dünya görüşüne sahip “Seküler iktisadi” anlayış”ın çalışma, emek konularında sınıf çatışmaları meselesi için ise Kur’an en güzel ve mükemmel çözümü getirmiş; zulme ya da isyana engel koymuştur. Toplumun her kesimi açısından mutlak fayda, “Kur’an’ın kanun-u esasîsi olan “vücub-u zekât, hürmet-i riba” vasıtasıyla” her yönle elde edilebilir. İsrâf, hırs ve tama’nın ziyadeleştiği daire İslam dairesinin dışıdır. *İslam dairesi dışına çıkmak zulüm ve harama yol açmak anlamındadır.*⁶¹²

15) “Şeref duygusu “bencilliğin incelmış bir formu” dur.” diyen *Lametrie* ve “insanın doğal halinde ancak *egoizmi* bildiğini; tüm eylemlerin normunun insan doğasının dokusunu oluşturan egoizm olduğunu ve “Bencilliğini tatmin etmek *doğanın buyruğudur* ve onu saymak gerekir” diyen *Helvétius* ve onun gibi *bencilliğin ve bunun tatmininin hayatta kalmak ve dünyevi başarıyı sağlamak için en önemli “erdem” olduğunu* ileri süren felsefe ve bu vesileyle “*seküler iktisad*”ın *homo economicus*’unun *bencilik aksiyomunun davranış prensibi* olduğunu iddia eden düşünceye ve “*doğanın buyruğuna uymak gerektiği*”ne dair tabiatperest inanca (bu çalışma açısından bir silsile ile) cevaben:

İlk olarak, iktisadi hayatın tasvir edildiği tabiatperest inanç dairesinin sonsuz sayıda ilahlar kabul etmesi gerektiği veya mevcudiyetin inkarına gideceğinin belirtilmesi yerinde olur. Bununla birlikte çok sayıda ilahların kabulünün mevcudiyeti ve idaresini zorlaştırdığı, bu nedenle “kanunlar ve bir takım yapısal silsilelerle işleyen iktisadi yaşamın da idaresinin mümkün olmadığı, herhangi bir düzen içinde işleyen sadece bir iktisadi sistemin varlığı bile birden çok ilahlar tarafından kainatın ve iktisadi yaşamın yönetilmesi inancının yanlışlığına işaret ettiği söylenebilir. Ayrıca, “bir eserin içindeki her bir şey idare açısından birbirine engel

Said Nursî, **Elhüccet’üz-Zehra (Onbeşinci Şua)**, En vâre Neşriyat, Birinci Baskı, İstanbul, 2003, s.11-14.

⁶¹² “...,medeniyet-i hâzıradan “mimsiz” diyerek...” Said Nursî, **Emirdağ Lâhikası-II**, s. 99. “Hem üç şiddetli ihtiyaç ve meyl-i sefahet ve ölümü her vakit hâtırâ getiren kesretli hastalıklar ve dinsizlik cereyanlarının o medeniyetin içlerine yayılmasıyla; intibaha gelip uyanmış beşerin gözü önünde ölümü idam-ı ebedî suretinde gösterip, her vakit beşeri tehdid ediyor. Bir nevi cehennem azâbı veriyor...” Said Nursî, **Emirdağ Lâhikası-II**, s. 100. “Medeniyet-i hâzıra-i Garbiye, semavî kanun-u esasîlere muhalif olarak hareket ettiği için seyyiatı hasenatına; hatâları, zararları, faidelerine râcih geldi. Medeniyetteki maksud-u hakikî olan istirahat-ı umumiye ve saadet-i hayat-ı dünyeviye bozuldu. İktisad, kanaat yerine israf ve sefahet.. ve sa’y ve hizmet yerine tenbellik ve istirahat meylî galebe çaldığından, biçâre beşeri hem gayet fakir, hem gayet tenbel eyledi.” Said Nursî, **Emirdağ Lâhikası-II**, s. 99. “Medeniyet-i garbiye-i hâzıra, semavî dinleri tam dinlemediği için, beşeri hem fakir edip ihtiyacı ziyadeleştirmiş... İktisad ve kanaat esasını bozup israf ve hırs ve tama’yı ziyadeleştirmeye; zulüm ve harama yol açmış.” Said Nursî, **Emirdağ Lâhikası-II**, s. 100. “Beşerin saadet-i hayatiyesi, iktisad ve sa’ye gayrette olduğunu ve onunla beşerin havas, avâm tabakası birbiriyle barışabilir.” Said Nursî, **Emirdağ Lâhikası-II**, s. 99. “Kur’an’ın kanun-u esasîsi olan “vücub-u zekât, hürmet-i riba” vasıtasıyla avâmın havassa karşı itâatini ve havassın avâma karşı şefkatini te’min eden o kudsî kanunu bırakıp burjuvaları zulme, fukaraları isyana sevk etmeye mecbur etmiş. İstirahat-ı beşeriyeyi zir ü zeber etti!...” Said Nursî, **Emirdağ Lâhikası-II**, s. 99.

teşkil ederken, eseri yapan ve yönetene engel olan bir şey yoktur”; “seküler iktisat teorisinde” para piyasaları açısından Merkez Bankalarının hükümetin para basma taleplerinden bağımsız çalışması gereği de buna bir misal olabilir. Ayrıca “insan başıboş bırakılmış bir mahluk da değildir”. Kainat bir tek İlah tarafından yönetildiği gibi, yaratılmasındaki hikmetler gereği iktisadi yaşam da bu hikmetlere dahildir. Dolayısıyla insan eylemlerinin dokusunda taşıdığı bencilliğin doğrultusunda hareket ettiği müddetçe söz konusu hikmetlere de aykırı hareket etmiş olacaktır. İktisadi yaşamın bir takım tesadüflerle kendi kendine yürüdüğüne yönelik inanca binaen insanın doğası gereği egoist eğilimlerini geliştirmesi ve bunun doğanın emri olması, hayatta kalmasının ve dünyevi başarısının egoist eğilimlerini tatmin etmesine bağlı olması iddiası yukarıda silsile ile verilen ifadelerden anlaşılabilir gibi “mümkün değildir”.⁶¹³

Bu nedenlerle insanın dünyevi hazlarını bencilce tatmin peşinde hareket etmesinin doğanın emri olduğu inancı Semavi dinler açısından iktisadi hayatın gayesine aykırıdır. Zira, gerçek zevkler ve üzüntüsü olmayan lezzetler ve refah îman hakikatleri dairesinde olduğu için hayat (ve iktisadi yaşam) kısa ve peşin hazlar tatmini peşinde olan aktörler için haz yerine acı getirir. “Doğada hayatta kalmanın şartı güçlü olmaktır” zihniyetinin aksine insan, peşin hazzı gelecekte acı getirirse bile tercih eden şuursuz hayvandan farklı olarak zamanın işleyişine bağlı yaşamaktadır. Bu nedenle zamanın işleyişine insanın duyarlı olması ve “yalnızca kendi hazlarını/faydasını tatmin için değil, iktisadi hayatını Allah’ı razı etmek amacıyla yaşaması” gerekmektedir. Çünkü hazların tatmini arzusu da mülkler de insanlara emanet olarak verilmiştir. İktisadi yaşamın da bu emanetin Sahibinin isteğine göre düzenlenmesi gereklidir.⁶¹⁴

⁶¹³ “İşte, O Vâhid-i Ehad’ı kabûl etmeyen, ya nihayetsiz ilâhları kabûl edecek veyahut ahmak sofestâi gibi; hem kendini, hem kâinatın vücudunu inkâr edecek.” ; “Bütün mevcudat birtek Sâni’a verilse, birtek mevcud gibi kolay ve sühuletlî olur. Eğer müteaddid esbaba ve tabiata isnad edilse; birtek sinek, semâvat kadar; bir çiçek, bir bahar kadar; bir meyve bir bahçe kadar müşkilâtli ve suûbeli olur.”; “Taşlar ve neferler birbirine mâni’ olurlar; usta ve zabıt ise, mânisiz her noktaya bakar, idare eder.” Said Nursî, **Mektûbât**, s. 229, 250, 254.

⁶¹⁴ “Hakikî zevk ve elemsiz lezzet ve kedersiz sevinç ve hayattaki saadet yalnız îmandadır ve îman hakikatleri dairesinde bulunur.” ; “Hayat ise, eğer îman olmazsa veyahut isyan ile o îman te’sir etmezse; hayat, zâhirî ve kısacık bir zevk ve lezzetle beraber, binler derece o zevk ve lezzetten ziyade elemeler, hüznler, kederler verir. Çünkü, insanda akıl ve fikir olduğu için, hayvanın aksine olarak hazır zamanla beraber geçmiş ve gelecek zamanlarla da fitraten alâkadardır. O zamanlardan dahi hem elem, hem lezzet alabilir. Hayvan ise, fikri olmadığı için, hazır lezzetini, geçmişten gelen hüznler ve gelecekte gelen korkular, endişeler bozmuyor.” Said Nursî, **Sözler**, s. 145, 150. ; “...ve zamanınızın daha iyi bölümünü Allah’ı memnun etmek için değil de, kendinizi memnun etmek için harcadığımızda daha büyük hırsız olursunuz ve daha kötü bölümünü Allah’a kulluk için harcadığımızda, o zaman da kuşkusuz hırsız olursunuz.”; “Kim günah işlerse, hangi şekilde olursa olsun bir hırsızdır; çünkü o Allah’a kulluk etmesi gereken zamanı, ruhu ve kendi hayatını çalıp Allah’ın düşmanı Şeytan’a vermiş olur.” **Barnabas İncili**, 153. Bölüm, s. 281. ; “Ey insan! Senin elinde bulunan nefis ve malın senin

16) “Tanrı kendisine inananların düşündükleri gibi ise, böyle bir Tanrı’nın olmaması daha iyi olurdu” diyen, “*“Tanrı” sözünü kaldırarak yerine kendi kendine işleyen büyük bir makine olan “doğa”yı koyan, Hıristiyanlığa, Fransız Aydınlanmasından gelen en sert saldırılardan birini yapan, Gökberk’in deyişiyle “daha çok pantheist olan” Denis Diderot ve düşüncesine (bu çalışmanın konusuna ilişkili olarak) cevaben:*

İnsan “kendi kendine işleyecek şekilde tesadüfen oluşmuş bir kainat varsayımının başboş, serseri, şuursuz bir parçası” değildir. Var olma durumu işsiz değildir; ya da var olmada hiçlik ya da yokluk gibi olan *serseriliktir*. “Serseri”, Lûgat’te, “başboş, işsiz güçsüz”⁶¹⁵ anlamındadır. İşsiz-serseri olan ya da *çalışmayan*, kötü talihli, sıkıntılı ve *acı çeken* bir durumdadır; çünkü tembellik ya da *rahatını bozmama*, çalışmama, yaşam içinde ölüme benzer. Çalışma ise yaşamda uyanık olduğunu gösterir. *Keyfi için rahatını bozmayan adam aslında acı çeker.*⁶¹⁶ *Keyfi için rahatını bozmayan birey, bir başka deyişle, minimum zahmet ile maksimum haz peşinde ve bu nedenle bencil olan adam, bütün kainatın “tesadüfen, düzensiz kargaşa içinde ve kendi kendine işlediğine inanan” bireydir. Farklı biçimde ifade etmek gerekirse, tüm kâinatın “tesadüfen bir kargaşa içinde kendi kendine işlediğine inanmayan, ‘Allah vardır ve birdir’ diye inanan ve bu kâinatı düzen içinde yönettiğine inanan birey, “keyfi için yaşamaz, hayatının hedefini kendi hazzının peşinde koştuktan ibaret görmez ve bencil ya da kendinden başkasına kayıtsız değildir” .Bununla birlikte, “keyfi için rahatını bozmayan birinin ‘keyfi kaçtığına (dünyevi hazzına ulaşamadığında)’dünyevi hayatının yönetimini de elinden kaçırdığını ve daha çok zahmet çekerek haz yerine acı yaşadığını gözlemlemek mümkündür. Özetle, iktisadi faaliyetlerin amacı “keyif ya da haz almak” olduğunda neticesinin olumlu olmayacağı anlaşılabilir.*

Mevcut olan herşey “tesadüfen, bir kargaşa içinde ve kendi kendi oluyor” ise, bu “herşey”in kendi içinde mükemmel derecede ve kendisine diğer “herşey”in engel olamayacağı şekilde yine kendisine kolaylık sağlayan bir gücü, “herşey”in arzu ettiği “herşey”i yapabilme kabiliyeti, “herşey”in mükemmel derecede bilgisi ve manaları ve

mülkün değil, belki sana emanettir. O emanetin mâliki, her şeye kadir, her şeyi bilir bir Rahîm-i Kerîmdir.” Said Nursî, **Lem’alar**, s. 119.

⁶¹⁵ **Yeni Cep Lûgat**, Dördüncü Baskı, Envâr Neşriyat, İstanbul, 2006, s.213.

⁶¹⁶ “Şu kâinatın Hâlik-ı Hakîmi, kâinatı bir ağaç hükmünde halkedip, en mükemmel meyvesini zîşuur ve zîşuurun içinde en câmi meyvesini insan yapmıştır.” Said Nursî, Tabiat Risalesi (Yirmiüçüncü Lem’a), s. 33. “O serseri adam dedi: “Ben bütün rahatımı, keyfimi; onu düşünmemekte görüyorum. Hem böyle aklıma sığışmayan şeylerle uğraşmayacağım. Bütün bu işler, tesadüfi ve karmakarışık işlerdir, kendi kendine dönüyor; benim neme lâzım.” Said Nursî, **Sözler**, s. 280. “Vücutta Atâlet Yok. İşsiz Adam, Vücutta Adem Hesabına İşler En bedbaht sıkıntılı muzdarib, işsiz olan adamdır; zira ki atâlet: Vücut içinde adem, hayat içinde mevttir. Sa’y ise: Vücutun hayatı, hem hayatın yakazasıdır elbet!” Said Nursî, **Sözler**, s. 730.

faydaları taşıyabilmesinin mümkün olduğunu kabul etmek gerekir. Ve böyle bir kabulün son derece çelişkili ve gerçek dışı olduğu açıktır. Dolayısıyla “herşey”in içinde “herşey”i kendi yönetimi altında tutan bir egemenliği olamayacağına göre, doğaya “yoktan var etme”yi vermenin imkansız ve akıl dışı olduğu görülebilir. Her bir mevcut ayrı programlanmıştır. Ve “hissetme, bilme”den yoksun olan doğaya “yoktan var etme”nin bırakılmış olması manasızdır. “Kendine kendine tesadüfen olduğu” varsayılan doğal kanunlar ile işleyen ve kargaşa içinde bir şekilde “olup biten” tüketim ve üretim faaliyetlerini yapan yani “eylem sahibi” olan üreten ve tüketenler “var”dır. Ayrıca yukarıda verilen örnekteki gibi, nasıl Merkez Bankası’nın para piyasalarında hükümetin taleplerinden bağımsız işleyebilmesinin hikmeti, para piyasalarının istikarı için hakimiyetini sağlayabilmesi için ise, Merkez Bankası’nın hakimiyetine müdahale edilmesi para piyasalarında bağımsız işlemediğine yani hakimiyeti olmadığına bir göstergedir. Bununla birlikte parasal istikrar için Merkez Bankası’nın bağımsız işleyişi, “her iktisadi faaliyetin kargaşa içinde, tesadüfen ve kendi kendine işleyişi” anlayışına kendi dünya görüşü içinde çelişki teşkil etmektedir. Hakimiyetine “bir şey”in mani olabildiği “kainatın bir parçası/kainatta mevcut bir şey” var ise, birinin gücü diğerine “görelî yüksek”tir. O halde hakimiyetine “bir şey”in mani olabileceği “başka her diğerine görelî şey” kainatın içindedir. Bu demektir ki, “kâinatı yaratan kainatın Hâkim’i var ve “Bir”dir” ve O’nun kudretine hiçbir şey mani olamaz. Bu da demektir ki, *Vahdet ve Tevhid olmazsa, belki hayatlı hiçbir şey olmayacaktı...*⁶¹⁷

⁶¹⁷ “.....mevcudat ve zihayat doğrudan doğruya Şems-i Ezelin cilve-i esmâsına verilmezse, her bir mevcuda, hususan her bir zihayatta hadsiz bir kudret ve irade ve nihayetsiz bir ilim ve hikmet taşıyacak bir tabiatı, bir kuvveti âdetâ bir İlâhî içinde kabul etmek lâzım gelir. Bu tarz-ı fikir ise, kâinattaki muhalâtın en bâtili, en hurafesidir.” Said Nursî, **Tabiat Risalesi (Yirmiüçüncü Lem’a)**, s. 17-18. “..... bir köyde iki müdür, bir şehirde iki vali, bir memlekette iki padişah bulunsa, karıştırır. Nerede kaldı, hadsiz hâkim-i mutlak beraber bulunsun!” Said Nursî, **Sözler**, s. 282. “Vâcib-ül-Vücuda her mevcudu vermek, vücub derecesinde bir suhûleti var. Ve tabiata îcad cihetinde vermek, imtina’ derecesinde müşkil ve hâric-i daire-i akliyedir.” Said Nursî, **Tabiat Risalesi (Yirmiüçüncü Lem’a)**, s. 23. “Veyahud bir kâtib; mürekkebe, kalem, kâğıdı getirdi. Onunla kendi bizzat o kitabı yazsa, daha mı kolaydır.. yoksa; o kâğıd, mürekkebe, kalem içinde, o kitaptan daha san’atlı, daha zahmetli, yalnız o tek kitaba mahsus olarak bir yazı makinesi îcad etsin; sonra o şuursuz makineye: “Haydi sen yaz” desin de kendi karışmasın, daha mı kolaydır? Acaba yüz def’a yazıdan daha müşkil değil midir?” Said Nursî, **Tabiat Risalesi (Yirmiüçüncü Lem’a)**, s. 28-29. “...hiçbir mektub-u Samedânî ve hiçbir kitab-ı Rabbânî, diğer kitapların aynı aynına olamıyor..... Bunun için her bir sîmâ, ayrı bir kitaptır.” Said Nursî, **Tabiat Risalesi (Yirmiüçüncü Lem’a)**, s. 29-30. “Yalnız san’atın tanzimi için ayrı bir yazı takımı ve ayrı bir tertip ve tel’if ister. Ve maddelerini hem getirmek, hem yerleştirmek ve hem de vücuda lâzım olan herşey’i dercetmek için, bütün bütün başka bir tezgâh ister.” Said Nursî, **Tabiat Risalesi (Yirmiüçüncü Lem’a)**, s. 30. “Demek bu matbaalık ihtimali ve farzı, bütün bütün mânasız bir hurafedir.” Said Nursî, **Tabiat Risalesi (Yirmiüçüncü Lem’a)**, s. 30. “Tarla kimin ise, mahsulât da onundur. Deniz kimin ise, içindekiler de onundur.” Said Nursî, **Sözler**, s. 285. “Hâkimiyetin şe’ni, müdahaleyi reddetmektir.” Said Nursî, **Tabiat Risalesi (Yirmiüçüncü Lem’a)**, s. 32. “Öyle ise bütün nescolan san’atlı şeyler, ona mahsustur.” Said Nursî, **Sözler**, s. 285. “ Bir şey zâtî olsa, onun zıddı o zâta ârız olamaz. Çünkü: “İçtimâ-üz-zıddeyn” olur, o da muhâldir. İşte bu sırâ binâen, mâdem kudret-i İlâhiyye zâtîyedir ve zât-ı akdesin lâzım-ı zarurîsidir. Elbette, o kudretin zıddı olan acz o Zât-ı Kadîre ârız olması mümkün olmaz.” Said Nursî, **Şuâlar**, s. 158-159. “Ve mâdem bir şeyde mertebelerin

17) *Eğitimin* egoizmi toplumun yararına göre düzenlemesi ile “işe yarayacak bencil menfaatlerden doğallıkla yararlanabileceğini” iddia eden *Helvétius*’a ve ; “toplumda kurumlarda ve hukuki yapıda bireyin kendisine en yüksek çıkar getiren tercihi yapmasının diğer kişilere de en yüksek çıkar getirmesini sağlayacak şekilde düzenlenme yapılmalıdır diyen Benthamizm’e cevaben:

Bencillik tanım olarak çeşitli biçimlerde şöyle ifade edilmiştir: “Kendi menfaatını ön plâna alma. Her işi ve davranışta kendini düşünme.”⁶¹⁸; “Bencil olma durumu, hodbinlik, hodkâmlık, egoistlik, egoizm, enaniyet” □ (Güncel Türkçe Sözlük); “Ben düşkünlüğü; kendine düşkünlük, başkalarını göz önüne almadan yalnız kendini, kendi çıkarını düşünme (BSTS / Felsefe Terimleri Sözlüğü); “Kendi ben’ini ve çıkarını yaşamın mutlak ilkesi yapan anlayış (BSTS / Felsefe Terimleri Sözlüğü); “Kendi çıkarını düşünmenin bütün bilinçli eylemlerin temel güdüsü olması durumu” (BSTS / Ruhbilim Terimleri Sözlüğü); “Bireyin etkinliklerini yalnızca kendi kişisel çıkarına yöneltmesi, başkalarının ya da toplumun hak ve çıkarlarını bilmezlikten gelmesi tutumu; Bütün insan tutum ve davranışlarının, insanın kendi kendisine karşı beslediği sevgi ve ilgi ile açıklanabileceğini ileri süren öğretisi.” (BSTS / Toplumbilim Terimleri)⁶¹⁹. Buna göre, “bencillik egoizm ya da hodgamlık, enaniyet ya da “kendi benliğini ve menfaatini hayatın mutlak ilkesi yapma” ya da “kendi menfaatini düşünmenin tüm davranışlarının temel güdüsü yapma” ya da “kendinden başkalarının veya toplumun hak ve menfaatlerini görmezlikten gelme” ya da “ bireyin kendine beslediği sevgi ve ilginin tüm tutum ve davranışlarını açıklaması” vs. hangi derecede ve nasıl ayrıca hangi mantıksal açıklama ile “ eğitim ile toplumun yararına göre düzenlenebilir ve “işe yarayacak bencil çıkarılardan doğallıkla yararlanabilir? Veya bu temel güdü ile bireyin kendisine en yüksek menfaat getiren tercihi yapmasının diğer kişilere de en yüksek menfaat getirmesini sağlayacak şekilde düzenlenme yapılabilir? Farklı biçimde ifade edilirse, kendinden başkalarının veya toplumun hak ve menfaatlerini görmezlikten gelen, hodgam ve enaniyetini

bulunması, o şeyin içinde zıddının tedâhülü iledir.” Said Nursî, **Şuâlar**, s. 159. “Elbette o kudret-i zâtiyede mertebeler bulunmaz. Bütün eşyayı, birtek şey gibi icad eder.” Said Nursî, **Şuâlar**, s. 159. “Ve madem o kudret-i zâtiyede mertebeler bulunmaz ve zaaf ve noksan olamaz. Elbette hiçbir mâni onu karşılayamaz ve hiçbir icad ona ağır gelmez.” Said Nursî, **Şuâlar**, s. 159. “Ve madem hiçbir şey ona ağır gelmez,bir çiçeği bir ağaç kadar san’atlı, bir ağacı bir bahar kadar mu’cizatlı ve bir baharı bir haşr gibi cemiyetli ve hârikalı halkeder ve gözümüzün önünde halkediyor.” Said Nursî, **Şuâlar**, s. 159. “....Eğer vahdet ve tevhid olmazsa, bir çiçek, bir ağaç kadar, belki daha müşkilâtlı ve bir ağaç, bir bahar kadar, belki daha suubetli olmakla beraber; kıymet ve san’atça bütün bütün sukut edeceklerdi.” Said Nursî, **Şuâlar**, s. 159. “Ve şimdi bir dakikada yapılan bir zihayat, bir senede ancak yapılacaktır. Belki de, hiç yapılmayacaktır.” Said Nursî, **Şuâlar**, s. 159.

⁶¹⁸ <http://www.seslisozluk.net/egoizm-nedir-ne-demek/>

⁶¹⁹ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.55b118688dd141.80501628

ve çıkarını yaşamının mutlak ilkesi yapan birileri ile toplumun menfaatine göre düzenleme yapılamaz; bu tip bireylerin tercihleri ile topluma en yüksek çıkar sağlanamaz. Son derece çelişkili iddialar olduğu zahirdir!

Ayrıca bencillik ile beslenen bireylerden oluşan bir toplumun faydasının maksimum olacağı varsayımına “yoksullar” cihetinden de bakmak gereklidir. İktisadi hayatta *işsizlik, yoksulluk, adil gelir dağılımı gibi problemlerin aşılması için ilk olarak bireyin itici gücü ve motivasyonu sorgulanmalıdır*. Bu sebeple “seküler iktisad”ın insanının davranışlarının egoizm ilkesi, iktisadi hayatın dünyevi ve uhrevi saadet sağlamasına engeldir.

Hıristiyanlıktan “yalnızca insan aklına güvenmeli” gibi nedenlerle “Külli akıl”dan sapan zihniyete cevaben: “Yuhanna dedi: “Muallim, çalışmak yerinde olan bir şey, ama bunu yoksullar yapmalı.” İsa karşılık verdi: “Yaa, çünkü onlar başka türlü yapamaz. Ama bilmez misin ki, iyilik iyi olmak için gereklilikten azade olmalıdır? Böyle de, güneş ve diğer gezegenler, başka türüsünü yapmasınlar diye Allah’ın hükümleriyle güçlendirilmişlerdir ve bu nedenle de, herhangi bir liyakatleri yoktur. Söyleyin bana, Allah çalışma hükmünü koyduğu zaman, “Yoksul insan yüzünün teriyle yaşayacaktır” mı dedi? Ve, Eyüp, “Kuş uçmak için doğar, yoksul insan da çalışmak için doğar” mı dedi? Hayır, Allah insana, “Ekmeğini yüzünün teriyle yiyeceksin” ve Eyüp de “İnsan çalışmak için doğmuştur” demiştir. Bu bakımdan, (yalnızca) insan olmayan bu hükmün dışındadır. Emin olun ki, her şeyin pahalı olmasının nedeni, pek çok haylaz insanın bulunmasıdır. Eğer, bunlar çalışacak olsalar, bazısı toprağı sürse, bazısı da sular da balıkçılık yapsa, dünyada bolluk üstü bolluk olur. Ve, yokluklar nedeniyle, korkunç Hüküm Günü’nde hesap vermek gerekecektir.”⁶²⁰ Ayetlerinden çalışmanın iddiasıyla bağlantılı olarak çıkarılabilecek hususlardan bazıları şunlar olabilir: Birincisi, “...Allah insana, “Ekmeğini yüzünün teriyle yiyeceksin” ve Eyüp de “İnsan çalışmak için doğmuştur” demiştir. Bu bakımdan, (yalnızca) insan olmayan bu hükmün dışındadır” ayetlerinden anlaşılabilir ki, yoksul ya da zengin her insan kazancını emeğiyle sağlamalıdır. Kazancını emeksiz sağlayan hakkında “(yalnızca) insan olmayan bu hükmün dışındadır” denmiştir. O halde, insan olmayan emeksiz kazanç sağlayabilir. Buradan en az iki mana çıkarılabilir: Biri, bitkiler, hayvanlar rızkını emeksiz elde edebilir. (Elde eder demek yanlış olur; elde edemediği durumlar olabilir). Diğeri, Emeksiz kazanç sağlayan insanlar “insan” niteliğinde değildir. Ya da “insanlıktan çıkmıştır” ya da “insan olma özelliğini taşıyamıyordu”. Ayrıca Risale-i Nur’da “beşerin hayat-ı içtimaîsinde bütün

⁶²⁰ Barnabas İncili, 114. Bölüm, s.221.

ahlâksızlığın ve bütün ihtilalatın menşe'i iki kelimedir: Birisi: "Ben tok olduktan sonra, başkası açlıktan ölse bana ne?" İkincisi: "Sen çalış, ben yiyeyim." Bu iki kelimeyi de idame eden, cereyan-ı riba ve terk-i zekattır.”; “...belki umum nev'-i beşerin saadet-i hayatı için en mühim bir rükün belki devam-ı hayat-ı insaniye için en mühim bir direk, zekattır.”⁶²¹ denildiğinden bahsedilmişti. *İnsanı “insan” yapan merhamet duygusunun devamı için zekât vererek yoksullara karşı bencil olmamak halini gösterir.* İkincisi, “Emin olun ki, her şeyin pahalı olmasının nedeni, pek çok haylaz insanın bulunmasıdır. Eğer, bunlar çalışacak olsalar, bazısı toprağı sürse, bazısı da sulara balıkçılık yapsa, dünyada bolluk üstü bolluk olur.” ayetinden anlaşılabilir ki: İlk olarak, “pek çok haylaz insanın bulunması”ndan, fazla sayıda çalışma gücü olmasına rağmen çalışmayan işgücü olduğu anlaşılabilir. İkinci olarak, çalışma gücü olmasına rağmen çalışmayan işgücünün ihtiyaçları olması nedeniyle birçok mal ve hizmete talebi vardır. Üçüncü olarak, çalışma gücü olmasına rağmen çalışmayan işgücünün pek çok sayıda olması taleplerinin de çok olmasını gerektirir. Dördüncü olarak, talep miktarı çok sayıda olan çok sayıda haylaz kişi nedeniyle talebi karşılayacak miktarda üretim yapılmadığından (haylazlıkları gereği), fiyatların yüksek olması beklenir bir durumdur. Beşinci olarak, pek çok sayıdaki haylaz kimsenin işgücüne katılım oranı arttıkça üretim de arttığı için fiyatlar da düşer. Altıncı olarak, “pek çok sayıdaki haylaz” kimselerin içinde rıziksız yaşamayacakları gereği faizli kazanç sağlayanların da olması muhtemeldir. Bu kimseler emeksiz kazanç sağladıkları için “İnsan çalışmak için doğmuştur” hükmünün dışında yer almakta hem de üretim dışında kaldıkları için “bolluğu engellemekte” hem de fiyatların yükselmesine neden olmaktadır. İktisat teorisinde “faiz haddi –genel fiyat haddi ilişkisi”ni de unutmamak gerekir.

Belirtmek gerekir ki, en kıymetli şeyler çaba ve yüksek performans/emek ile elde edilir. Bir güç çabasız, emeksiz elde etme imkânı tanıyorsa insan aklını çeler. Bencillik ya da kendi çıkarını hayatın mutlak ilkesi yapma ve kendinden başkalarının haklarını ve menfaatlerini görmezlikten gelerek davranma ile kıymetli (dünyevi anlamda) şeylerin elde edinimi daha kolay hale gelebilir. Dolayısıyla bencillik “*emeksiz elde etmeyi sağladığı için insan aklını çelen bir niteliktir*” denilebilir. Bu silsile ile *bencilliğin ne bireye ne de topluma fayda getirmeyeceği, aksine mutlak zarar getireceği görülebilir ve “bencilliğin toplumsal saadet açısından hem dünyevi hem de uhrevi çok büyük zarar getiren bir av aracı(!)” olduğu görülebilir.* Bununla birlikte “faizle başkalarının emeğini sömürerek alın teri dökmeden

⁶²¹ Said Nursî, **Mektûbât**, s. 273-274.

kazanç sağlama” da çabasız elde etme imkanı sağlayan ve seküler insanın motivasyon aracı olan para kazanma arzusu ile birleşen bir durum oluşturmakta; dolayısıyla “insan aklını çelen” bir güç oluşturmaktadır. Faizli kazancın bencilliği ve açgözlülüğü tetiklediği açıktır.

18) “Hiçbir birey, sonunda beklediği bir takdirin kibrini okşamaması durumunda, rahat ve keyfini bütünü için feda etmez, başkalarına iyilik yapmak bireyin kendi kibrini kandırması içindir” diyen *Bernard de Mandeville*’e ve “her devirde her insana uygulanabilecek olan soyut bir adalet duygusu yoktur” diyen *David Hume*’a ve “toplumsal bilimlerde temel esas” “zevk-zahmet hesabı” ve “en büyük sayı için en büyük mutluluk” olmalıdır” diye iddia eden Benthamizm (Faydacılık ekolü) ve kurucusuna cevaben:

Öncelikle *evrensel* yani her devirde her insana uygulanabilecek soyut bir adalet duygusunun ne olduğu düşünülmelidir. Bundan evvel “*ne olmadığını*” düşünelim. Bir kimseyi bütünü için feda etmek (ancak kişinin rızası dışında) her devirde (her vakitte ve her koşulda) ve her insana (en azından sözünü ettiğimiz feda edilen insana) uygulanabilecek bir adalet duygusu değildir. Ya da “çirkin” ya da “kötü”yü ifade eden bir “bütünlüğü” ortadan kaldırmak istesek ancak bu bütünlük içinde ufak bir parça “iyi” olsa ve bu bütünü, kötülük barındırdığı gerekçesiyle içindeki “ufak iyi” ile birlikte ortadan kaldırsak yine bu karar da her devirde ve her insana uygulanabilecek bir soyut adalet duygusu olamaz. Bu demektir ki , “her devirde her insana uygulanabilecek bir soyut adalet duygusu” ilk olarak “bütünü iyiliğini ‘bütün’ olarak korumalıdır”. Bunun sağlanamadığı bir durumun olması farklı bir şeydir. O halde “soyut adalet duygusu”nun evrensel olması ve “soyut” olması gereği *her duruma yanıt verebilecek nitelikte* olması gerekir. Her duruma yanıt verebilecek bir adalet duygusunun ise ancak “*insandan insana değişmeyen, görelî olmayan bir adalet anlayışı*” olması beklenir. O nedenle “*insan-üstü bir aklın kanunlarına*” ihtiyaç vardır. Bununla birlikte “her devirde her insana uygulanabilecek soyut bir adalet duygusunun olmadığı” varsayımının kabulünün de bireye ve topluma ne gibi sonuçlar getirebileceğini tahlil etmek gerekir: Öncelikle herhangi bir tarihte yaşayan 2 kişilik bir toplum varsayalım. Her iki kişi de bu kabulü (“*her devirde her insana uygulanabilecek soyut bir adalet duygusunun olmadığı*” varsayımı) aldığı takdirde birinin adalet duygusunun diğeri ile uyuşmayacağı baştan kabul edilmiştir. *Çıkar çatışması* yaşandığı takdirde ise *hak kuvvetten yana* olacaktır. Bir başka deyişle, kim güçlü ise ötekini ezer. Bu gerçeğe istinaden *güçlü olmak isteyen egoist davranıp kendi çıkarlarını koruması* gerekir. Önce kendi bencilliklerini geliştirme peşinde olan 2 kişilik bu toplumda (örneğin aile olabilir)-yalnızca iktisadi hayatı olmadığı kesinliği ile birlikte- *mübadele*nin, *bencil*

eğilimlerin ve ihtiraslarının tatmini peşinde gitme davranışlarının yönlendiriminde gerçekleşeceği açıktır. Bu 2 kişilik toplumun bir “ada”da yaşadığını varsayarsak, “birinin diğerinin aleyhinde davranarak adanın tamamını eline geçirme gayretinde olması”nı engelleyecek hiçbir (hakka, hukuka dair) mekanizma kalmamıştır. Bu ise “*insandan insana devirden devire değişen bir adalet duygusu değil apaçık bir zulümdür*”. Dolayısıyla, iktisadi hayatta da her devirde her insana uygulanabilecek soyut adalet duygusunun, toplumun bütününün iyiliği için bile olsa bir tane bireyin hakkını feda etmeme temelinde olmalıdır. Aksi takdirde her bireyin kendi yöntemleriyle azami mertebede bencilliklerini geliştirme eğilimlerine başlayacakları ve neticenin zulüm ve korkunç sonuçlar doğuracağı tahmin edilebilir. Bununla birlikte, eğer “toplumun bütününün iyiliği için bile olsa bir tane bireyin hakkını feda etmeme” kaidesi sağlanamıyor ise o vakit “görelî çözümlere (en az zarar seçimine) gidilir”; fakat ilk kaide sağlanabildiği halde görelî çözümlere gitmek de yine zulümdür. Ayrıca “bütünün iyiliği için kendini feda etme rızasını gösterenler” de olabilir, bu da ayrı bir şeydir. Ancak “hiç kimsenin bir takdirin kendi kibrini okşamayacağı bir durumda rahatını bütünün iyiliği için feda etmemesi” meselesi zaten kendi içinde çelişkili bir düşüncedir. Zira, takdir bekleyen “bir karşılık neticesinde bir tercih” yapmıştır. Bu ise “kendini feda etmek demek değildir”. Ayrıca, “takdir için kibrini kandırıp rahat ve keyfini bozan kimsenin başkasının iyiliği için hareket etmesi” de çelişkili bir tanımdır; çünkü rahat ve keyif düşkününü biri, rahatını ve keyfini başkasının rahatına ve keyfine tercih eder. Başkasının iyiliği için feda etmesi gibi gözüken bir durumda bile mutlaka kendi keyfi ve rahatına pozitif katkı getirecek bir beklentisi vardır, ki bu da “kıymak, gözden çıkarmak”⁶²² anlamındaki “feda etmek” demek değildir; aksi takdirde “gözden çıkarılmış ya da kıyılmış bir pozitif marjinal fayda beklentisi gibi anlamsız bir ifade” meydana gelir. Belirtmek yararlı olabilir: Hayatta kalma kuralının “*mücadele*” olduğu ve dayanağının “*güç, kuvvet*” olduğu görüşte, güçlü olanın hakkı zayıf olana göre daha fazladır, bu da adalet değil, hak *tecavüzü*dür ve ortaya çıkması için *çarpışmak gereklidir ki güçlü taraf belirsin*. Bu zihniyette *iktisadi aktörün amacı “çıkarmak (kâr/fayda)” ve gayesi “hazlarını tatmin (maksimum kâr/fayda)”*dir, iktisadi aktör(ler)in, *toplumdan beklentisi menfaattir*; her arzunun dünyevi hayatta tatmin olmasının imkansızlığı nedeniyle *bireyler birbirleriyle mücadele ederler*. İktisadi hayatta gelir dağılımında adaletsizlik, kaynak dağılımında adaletsizlik gibi meselelerin nedenini iktisadi

⁶²² http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.562a0776c84772.47704291

hayata bakış açısında, zihniyet esaslarında, kainat ve insan-toplum görüşünde aramak gerekir.⁶²³

Umumun selameti için bile bir bireyi feda etmeyen adâlet-i mahza'ya göre “zayıf”ın da “güçlü”nün de hakkı vardır. “Küllün selâmeti için, cüz’ün feda edilmesi” meselesine ise “adâlet-i mahzâ kabil-i tatbik ise, adâlet-i izâfiyeye gidilmez, gidilirse zulümdür” kaidesi⁶²⁴ ile, böyle bir *Adalet* anlayışına göre hayatın kuralında *mücadele* yerine “yardımlaşma”nın, dayanak için ise “güç yerine *Hakkın*” kabul edildiği anlaşılabilir. Bu görüşte bireylerin tavırları birbirlerini güç kavramına göre ezmeleri değil, birbirleri ile “*BİRLEŞMELERİ*”, birbirlerinin *yardımına koşmalarıdır*. Bu zihniyette iktisadi aktör (ler)in amacı *insan-ı kâmil olma hedefine yöneliktir. Bencil eğilimlerin engellenmesi ile kardeşliğin, dayanışmanın ve birleşmenin mümkün olabileceği Adalet dairesi budur. Bu Adalet anlayışının “kuvveti” diğeri gibi “görelî” değildir ve hiçbir dayanak, karşısında duramaz, daima zindedir. O sebeple her devirde her insana uygulanabilecek soyut ayrıca somut çözüm sağlayabilecek evrensel adalettir.*⁶²⁵

⁶²³ “Adâlet-i mahza-i Kur’aniyye; bir mâsumun hayatını ve kanını, hattâ umum beşer için de olsa, heder etmez. İki nazar-ı kudrette bir olduğu gibi, nazar-ı adâlette de birdir. Hodgâmlık ile, öyle insan olur ki; ihtirasına mâni herşey’i, hattâ elinden gelse dünyayı harap ve nev’i beşeri mahvetmek ister.” Said Nursî, **Mektûbât**, s. 474. “Adâlet-i mahzâ ile adâlet-i izâfiyenin iz’ahı şudur ki:.....Bir masumun hakkı, bütün halk için dahi ibtal edilmez. Bir ferd dahi, umumun selâmeti için feda edilmez. Cenâb-ı Hakkın nazar-ı merhametinde hak haktır, küçüğüne büyüğüne bakılmaz. Küçük, büyük için ibtal edilmez. Bir cemaatin selâmeti için, bir ferdin rızası bulunmadan hayatı ve hakkı feda edilmez. Hamiyyet namına rızasıyla olsa, o başka mes’eledir. Adâlet-i izâfiye ise: Küllün selâmeti için, cüz’ü feda eder. Cemaat için, ferdin hakkını nazara almaz. Ehvenüşşer diye bir nevi adâlet-i izâfiyeyi yapmağa çalışır. Fakat adâlet-i mahzâ kabil-i tatbik ise, adâlet-i izâfiyeye gidilmez, gidilirse zulümdür.” Said Nursî, **Mektûbât**, s. 53-54. “İşte, medeniyet-i hâzıra, felsefesiyle hayat-ı içtimaiyye-i beşeriyyede nokta-i istinadı “Kuvvet” kabûl eder. Hedefi “Menfaat” bilir. Düstur-u hayatı “Cidâl” tanır. Cemaatlerin râbitasını “Unsurîyyet ve menfi milliyet” bilir. Gayesi, hevesat-ı nefsanîyyeyi tatmin ve hâcât-ı beşeriyyeyi tezyid etmek için bazı “Levhiyyat”tır. Halbuki: Kuvvetin Şe’ni, tecâvüzdür. Menfaatin şe’ni, her arzuya kâfi gelmediğinden üstünde boğuşmaktır. Düstur-u cidâlin şe’ni, çarpışmaktır. Unsurîyyetin şe’ni, başkasını yutmakla beslenmek olduğundan tecâvüzdür. İşte şu medeniyetin şu düsturlarındandır ki, bütün mehâsiniyle beraber beşerin yüzde ancak yirmisine bir nevi sûri saadet verip seksenini rahatsızlığa, sefalete atmıştır.” Said Nursî, **Sözler**, s. 407-408.

⁶²⁴ “Adâlet-i mahza-i Kur’aniyye; bir mâsumun hayatını ve kanını, hattâ umum beşer için de olsa, heder etmez.”; “Bir ferd dahi, umumun selâmeti için feda edilmez.Adâlet-i izâfiye ise: Küllün selâmeti için, cüz’ü feda eder. ... Fakat adâlet-i mahzâ kabil-i tatbik ise, adâlet-i izâfiyeye gidilmez, gidilirse zulümdür.” Said Nursî, **Mektûbât**, s. 53,54,474.

⁶²⁵ “Amma Hikmet-i Kur’aniyye ise, nokta-i istinadı, kuvvet yerine “Hakkı” kabûl eder. Gayede, menfaat yerine “Fazilet ve Rıza-yı İlâhî”yi kabûl eder. Hayatta, düstur-u cidâl yerine “Düstur-u teâvünü” esas tutar. Cemaatlerin râbitalarında, unsurîyyet ve milliyet yerine “Râbita-i dînî ve sınıflı ve vatan’i” kabûl eder. Gayâtı, “Hevesat-ı nefsanîyyenin nâmeşru tecâvüzâtına sed çekip ruhu maâliyyâta teşvik ve hissiyât-ı ulviyyesini tatmin etmektir ve insanı kemalât-ı insaniyyeye sevk edip insan etmektir”. Hakkın şe’ni ise, ittifaktır. Faziletin şe’ni, tesanüttür. Teâvünün şe’ni, birbirinin imdadına yetişmektir. Dînin şe’ni, uhuvvettir, incizabdır. Nefs-i emareyi gemlemekle bağlamak, ruhu kemâlâta kamçulamakla serbest bırakmanın şe’ni, saadet-i dâreyndir. İşte, medeniyet-i hâzıra, edyân-ı sâbika-i semâviyyeden, bâhusus Kur’anın irşâdâtından aldığı mehâsinle beraber Kur’ana karşı böyle hakikat nazarında mağlûb düşmüştür.” Said Nursî, **Sözler**, s. 408. “Evet, Kur’anın düsturları, kanunları, ezelden geldiğinden ebede gidecektir. Medeniyetin kanunları gibi ihtiyar olup ölüme mahkûm değildir. Daima gençtir, kuvvetlidir.” Said Nursî, **Sözler**, s. 408.

Hayatını peşin dünyevi zevk ve menfaat elde etme mücadelesi olarak gören *hazcı insan doğası ve toplumun bireyci anlayışına*⁶²⁶ dayalı “seküler iktisad”ın *bencil iktisadi insanı*, Ahiret inancına kapalı yaşam görüşü nedeniyle “keyfi ve rahatını bozmaz”. *Aklını nefsi için çalıştırır*, (homo economicus’un *akılcılık aksiyomu* rasyonel insanların tercih yaparken “*kendilerine yararlı olanı seçtiklerini*” ifade eder⁶²⁷) bir başka deyişle “fayda getiren bir tercih yaparken hedefi kendi nefsidir, bir başkasına fayda getirip getirmediğine değil kendine fayda getirip getirmediğine” bakar. Bu nedenle *akılcı iktisadi insan nefsinin emrinde çalışmaktadır*. Ancak bir alet olan akıl, arzuların/hazların tatmini için istihdam edildiğinde, insana geçmiş ve gelecek zaman hakkında ciddi yükler getirir. Bu yüklerden kurtulamayan insan çaresiz şekilde “hazır keyif düşkünlüğüne, aklını aldatmalara yönelik hazlara” kaçar. Bu tarz bir yaşam yolu ise “mutluluk ve maddi kazanç” peşinde olan insan varsayımının istediğinin aksine “eziyet ve maddi kayıp” getirir. *Anlaşılabileceği üzere, akıl şayet bencil hazların yönetiminde ise “en büyük mutluluk getirmez”*.⁶²⁸

3.2.2.2.1. Ortadoğu-İslâm Toplumunun Ekonomik Entegrasyonunun Esasları ve Sonuçları

Yukarıda ifade edilen çıkarımlardan elde edilebilecek netice için şunlar söylenebilir: Çalışmanın bütünlüğü ile ilgili Risale-i Nur’a başvurularak “yanıt” niteliğinde alınan ve yorumlanan ifadelerden bazıları ve Barnabas İncili’nden de alınarak yorumlanan ayetlerden bazıları bir arada incelendiğinde “seküler iktisad”ın insanı ve ve “seküler iktisadi insan”ın niteliği, kâinatın mânası, insanın kâinattaki vazifesi hakkında kısaca neticeler çıkarılabilir ve “Ortadoğu-İslâm toplumunun ekonomik entegrasyonunun esaslarının neden ‘seküler iktisadi doktrin’e bağlı kaideler ile kurulamayacağını ve bu kaidelerin umumun “dünyevî ve uhrevî

⁶²⁶ Clark, C.M.A., “*Catholic Social Thought and Economic Theory: Some Preliminary Reflections*”, **Paper to be presented at the Second Catholic Social Thought and Management Conference**, Antwerp, Belgium, July 27-29, 1997, First Draft, July 1997, s. 10-12.

Çevirisi için: Madi, **Ortadoğu Dinleri Açısından Homo Economicus’un Analizi**, s. 10.

⁶²⁷ Madi, **Ortadoğu Dinleri Açısından Homo Economicus’un Analizi**, s. 115.

⁶²⁸ “Bir zaman bir padişâh, raiyyetinden iki adama, her birisine emaneten birer çiftlik verir ki; Gayet merhametkâr bir ferman ile onlara diyordu: Elinizde olan emanetimi bana satınız. Tâ, sizin için muhafaza edeyim. Beyhûde zâyi olmasın. ... Diğeri mağrur, nefsi fir’avunlaşmış, hodbin, ayyaş, güya ebedî o çiftlikte kalacak gibi, dünya zelzelelerinden, dağdağalarından haberi yok. Dedi: -Yok! Pâdişâh kimdir? Ben mülkümü satmam, keyfimi bozmam... Hatâsının neticesi olarak, hem saadeti ve mülkü gitmiş, hem ceza ve azab çekiyor.” Said Nursî, **Sözler**, s. 25-26. “Meselâ: Akıl bir âlettir. Eğer Cenab-ı Hakk’a satmayıp belki nefis hesabına çalıştırsan, öyle meş’um ve müz’ic ve muacciz bir âlet olur ki: Geçmiş zamanın âlâm-ı hazinânesini ve gelecek zamanın ehvâl-i muhavvifânesini senin bu biçare başına yükletecek, yümünsüz ve muzır bir âlet derekesine iner. İşte bunun içindir ki: Fâsık adam, aklın iz’ac ve tâcizinden kurtulmak için, galiben ya sarhoşluğa veya eğlenceye kaçar.” Said Nursî, **Sözler**, s. 27. “Bundan sonra birden gördü ki: Sol cihetinden Şeytan gibi dessay, ayyaş, aldatıcı bir adam, çok zînetler, süslü suretler, fantâziyeler, müskirler beraber olduğu halde geldi. Karşısında durdu. Ona dedi: ... -Bırak şu anlaşılmaz işi. Hazır keyfimizi bozmayalım...” Nursî, **Sözler**, s. 30-31.

saadetini” neden maksimum seviyeye getirecek nitelikte olmadığını ve bununla birlikte Ortadoğu-İslâm toplumunun ekonomik entegrasyonunun doktriner açıdan ‘çekirdek hükmünde hangi kaidelere bağlı olması gerektiği’ ortaya konabilir. (Hatırlatma ve irtibat gösterme amacıyla aşağıda kısaca tekrarı yapılmıştır)

Birincisi, Ortadoğu-İslâm toplumunun ekonomik entegrasyonunun ilk esası *Tevhid* inancıdır (çalışmanın sonraki bölümünde özet halinde açıklanmıştır). İlk esastan sonra söz konusu bütünleşmenin kanunları ve kaideleri “umumun dünyevî ve uhrevî saadetini sağlama” amacına bağlıdır. Bunu sağlayacak ikinci esas ise “*Adalet ve Merhamet*” olabilir. Hatırlatmak yerinde olacaktır: “*Seküler iktisadî doktrin*” *Tevhid inancına bağlı değildir; Doğal Kanun ve materyalist esasları benimsemiştir*. Çalışmada bir derece ispatına girildiği üzere, anlaşılabilir ki, “*seküler iktisadî doktrin*” *esasları zalim ve acımasızdır*. Buna göre, Allah’ın kanunlarının, oluşturulabilecek ekonomik entegrasyonun hukukî esasları olması gerekir. Çünkü bu hukukî esaslar, aslında “tüm insanların dünyevî ve uhrevî saadetini temin edecek esaslar”dır. *Böyle olmaları (“tüm insanların dünyevî ve uhrevî saadetini temin edecek esaslar”) gereği, “umumun da dünyevî ve uhrevî saadetini temin edecek esaslar”dır*. Barnabas İncili’nden şu ayet gösterilebilir: “Belki de, Allah’ın kanun sevgisi için kanun verdiğini düşünüyorsunuz. Kesinlikle böyle değil, ama, gerçekte Allah kanununu, insan Allah sevgisi için iyilik yapсын diye verir.”⁶²⁹ Buna göre, tüm insanların “Allah sevgisi için iyilik yapması gerekir”; insanlar tüm toplumun dünyevî ve uhrevî saadetinin temini için çalışmalıdır. Bunun için tüm insanlar çalışmalıdır.

“Tüm insanlar çalışmalı” denildiğine göre *bencillik, acımasız rekabet, maksimum haz için minimum zahmetsizlik* gibi esaslara yer yoktur. Yine Barnabas İncili’nden şu ayete bakılabilir: “Yuhanna dedi: “Muallim, çalışmak yerinde olan bir şey, ama bunu yoksullar yapmalı.” İsa karşılık verdi: “Yaa, çünkü onlar başka türlü yapamaz. Ama bilmez misin ki, iyilik iyi olmak için gereklilikten azade olmalıdır? Böyle de, güneş ve diğer gezegenler, başka türüsünü yapmasınlar diye Allah’ın hükümleriyle güçlendirilmişlerdir ve bu nedenle de, herhangi bir liyakatleri yoktur⁶³⁰. “Söyleyin bana, Allah çalışma hükmünü koyduğu zaman,

⁶²⁹ **Barnabas İncili**, 79. Bölüm, s.171.

⁶³⁰ “Sonra o müddeî, kalbinden der ki: “Yıldızlar çok kalabalıktırlar. Hem dağınık, karmakarışık görünüyorlar. Belki onların içinde, müekkillerim namına bir şey kazanırım” der. Onların içine girer. Onlara esbab namına, şerikleri hesabına ve tuğyan etmiş felsefe lisaniyle, nücumperest olan sâbiyyunların dedikleri gibi der ki: “Sizler, pek çok dağınık olduğunuzdan, ayrı ayrı hâkimlerin taht-ı hükmünde bulunuyorsunuz.” O vakit yıldızlar namına bir yıldız der ki: “Ne kadar sersem, akılsız ve ahmak ve gözsüzsün ki; bizim yüzümüzdeki sikke-i vahdeti ve tura-i Ehadiyeti görmüyorsun, anlamıyorsun. Ve bizim nizamât-ı âliyemizi ve kavânin-i ubüdiyetimizi bilmiyorsun. Bizi intizamsız zannediyorsun. Bizler öyle bir zâtın san’atıyız ve hizmetkârlarıyız

“Yoksul insan yüzünün teriyle yaşayacaktır” mı dedi? Ve, Eyüp, “Kuş uçmak için doğar, yoksul insan da çalışmak için doğar” mı dedi? Hayır, Allah insana, “Ekmeğini yüzünün teriyle yiyeceksin” ve Eyüp de “İnsan çalışmak için doğmuştur” demiştir. Bu bakımdan, (yalnızca) insan olmayan bu hükmün dışındadır. Emin olun ki, her şeyin pahalı olmasının nedeni, pek çok haylaz insanın bulunmasıdır. Eğer, bunlar çalışacak olsalar, bazısı toprağı sürse, bazısı da sulara balıkçılık yapsa, dünyada bolluk üstü bolluk olur. Ve, yokluklar nedeniyle, korkunç Hüküm Günü’nde hesap vermek gerekecektir.”⁶³¹ İnsanın “çalışmak için doğmuş” olduğu belirtilmiş ve insan olmayanın bu hükmün dışında olduğu söylenmiştir. “Çalışmıyorsa ‘insan’ olmadığı” anlamı çıkarılabilir ve çalışmayanın “haylaz” olduğu yani işsiz, güçsüz-(“serseri”) olduğu anlaşılabilir. Çalışmada, daha evvelinde iktisadi açıdan – “Talep miktarı çok sayıda olan çok sayıda haylaz kişi nedeniyle talebi karşılayacak miktarda üretim yapılmadığından (haylazlıkları gereği), fiyatların yüksek olması beklenir bir durumdur.” yorumu verilmişti. Bu noktada yine Risale-i Nur’dan alıntı vererek yorumlara kuvvet kazandırılabilir: ““Vücutta Atâlet Yok. İşsiz Adam, Vücutta Adem Hesabına İşler En bedbaht sıkıntılı muzdarib, işsiz olan adamdır; zira ki atâlet: Vücut içinde adem, hayat içinde mevttir. Sa’y ise: Vücutun hayatı, hem hayatın yakazasıdır elbet!”⁶³² *Serseriliğin-işsiz güçsüzlüğün-* var olmada hiçlik ya da *yokluk* gibi olması; (İnsanın çalışmak için doğması gibi...) işsiz-serseri-haylaz ya da *çalışmayanın*, kötü talihli, sıkıntılı ve *acı çeken* bir durumda olması, dolayısıyla, “*Keyfi için rahatını bozmayan serseri ya da haylaz insanın aslında acı çekeceği anlaşılabilir.*” Yine Risale-i Nur’dan şu ifadeler yer vererek; “...beşerin hayat-ı içtimaîsinde bütün ahlâksızlığın ve bütün ihtilalatın menşe’i iki kelimedir: Birisi: "Ben tok olduktan sonra, başkası açlıktan ölse bana ne?" İkincisi: "Sen çalış, ben yiyeyim." Bu iki kelimeyi de idame eden, cereyan-ı riba ve terk-i zekattır.”; “...belki umum nev'-i beşerin

ki, bizim denizimiz olan semâvatı ve şeceremiz olan kâinatı ve mesiregâhımız olan nihayetsiz fezâ-yı âlemi kabza-i tasarrufunda tutan bir Vâhid-i Ehad’dır.hey’et-i mecmuamızda sükûnet içinde bir sükût ve hikmet içinde bir hareket ve haşmet içinde bir zînet ve intizam içinde bir hüsn-ü hilkat ve mevzûniyyet içinde bir kemâl-i san’at bulunduğundan Sâni-i Zülcelâlimizi, nihayetsiz dilleri ile Vahdetini, Ehadiyyetini, Samediyetini ve evsâf-ı cemâl ve celâl ve kemâlini bütün kâinata ilân ettiğimiz halde, bizim gibi nihayet derecede sâfi, temiz, mutî, müsahhar hizmetkârları, karmakarışıklık ve intizamsızlık ve vazifesizlik hattâ sahipsizlik ile ittiham ettiğinden tokata müstehaksın” der. O müddeînin yüzüne recm-i şeytan gibi, bir yıldız öyle bir tokat vurur ki, yıldızlardan tâ cehennem dibine onu atar. Ve beraberinde olan tabiatı {*Hâşiye: Fakat, sukuttan sonra tabiatı tevbe etti. Hakikî vazîfesi, te’sir ve fiil olmadığını, belki kabûl ve infi’al olduğunu anladı. Ve kendisi Kader-i İlâhînin bir nevi defteri-fakat, tebeddül ve tegayyüre kabil bir defteri- ve Kudret-i Rabbâniyyenin bir nevi programı ve Kadîr-i Zülcelâl’in bir nevi fitrî Şeriatı ve bir nevi mecmua-i kavânîni olduğunu bildi. Kemâl-i acz ve inkıyâd ile vazife-i ubûdiyyetini takındı. Ve fitrat-ı İlâhiyye ve san’at-ı Rabbâniyye ismini aldı...*} evham derelerine ve tesadüfî adem kuyusuna ve şerikleri, imtina’ ve muhaliyyet zulûmatına ve din aleyhindeki felsefeyi, Esfel-i Sâfilinin dibine atar.” Said Nursî, **Sözler**, s. 597-598.

⁶³¹ **Barnabas İncili**, 114. Bölüm, s.221.

⁶³²Said Nursî, **Sözler**, s. 730.

saadet-i hayatı için en mühim bir rükün belki devam-ı hayat-ı insaniye için en mühim bir direk, zekattır.”⁶³³ Ve İncil’den şu ayetlere yer vererek, “ Onlara şöyle de: Yararlı işlerle uğraşınlar, sağlıklı işlerde zenginlik bulsunlar, cömert olsunlar, zenginliklerini paylaşınlar. İlerisi için kendilerine sağlıklı bir temel atsınlar. Böylece, gerçek anlamda yaşamı oluşturan değere sarılınsınlar.”⁶³⁴, Ortadoğu-İslâm toplumunun ekonomik entegrasyonu için ikinci esasın birinci alt esası insan hayatının devamı ve saadeti için en ehemmiyetli direğin, gerçek manada hayatı oluşturan değerın zenginlikleri paylaşmak yani *zekât* olduğu gösterilebilir. Çünkü Risale-i Nur’da “belki umum nev'-i beşerin saadet-i hayatı için en mühim bir rükün belki devam-ı hayat-ı insaniye için en mühim bir direk, zekattır”; ve İncil’de “zenginliklerini paylaşınlar. İlerisi için kendilerine sağlıklı bir temel atsınlar. Böylece, gerçek anlamda yaşamı oluşturan değere sarılınsınlar” denilmiştir. Adım adım analiz edilirse şu neticeler çıkarılabilir: *Zenginlikleri paylaşmak gereklidir. Zenginlikleri paylaşmak gelecek yaşam için (dünyevi de olabilir uhrevi de) kendilerine verilenlerin dışında paylaşılanlar için sağlam bir temel hazırlığıdır. Zenginlikleri paylaşmak “gerçek anlamda yaşamı oluşturan değere sarılmak” ile eşdeğer görülmüştür. Umum insanların yaşamlarının saadeti için en önemli rükün zekattır. Umumun selameti için iktisadi hayatı düzenleyen zekat en önemli rükündür. İnsan hayatının devamı için en önemli direk zekattır. Merhamet duygusu, insanı “insan” yapan özelliklerden biridir. “Gerçek anlamda insan olma” durumunun devamı için en önemli direk zekattır. Zekat, iktisadi hayattan çıkarılırsa en önemli direk yıkıldığından, iktisadi hayatın çökmesine, dolayısıyla insan olma özelliğinin yitirilmesine ve umumun saadetinin kaybına yol açar. Zekatın terkinin içtimaî hayatta ahlaksızlığın ve ayaklanmaların nedeni olduğu belirtilmiştir. Bu nedenle Ortadoğu-İslâm toplumunun ekonomisinin “acımasız rekabetçi değil, paylaşım odaklı” olması gerekir.*

Yine Risale-i Nur’da, “Riba, İslâm’a Zarar-ı Mutlaktır Riba atâlet verir, şevk-i sa’yi söndürür.”⁶³⁵ denilmesi ve cereyan-ı ribanın da içtimaî hayatta ahlaksızlığın ve ayaklanmaların nedeni olduğunun belirtilmesi ile şu neticelere ulaşılabilir: *Riba, emeksiz kazançtır, sömürüdür. Riba, çalışmaya zıddır; tembellik verir. Çalışma hayatta uyanık kalmaktır. İnsan çalışmak için doğmuştur. (Yalnızca) insan olmayanlar için, “çalışmak için doğmuştur” denilmez. Çalışmayan-işsiz-güçsüz-serseri-haylaz insan yaşam içinde ölü gibidir. Emeksiz kazanç ve sömürü, yaşam içinde insanın ölü gibi olmasıdır. Emeksiz kazanç ve*

⁶³³ Said Nursî, **Mektûbât**, s. 273-274.

⁶³⁴ **Kutsal Kitap ve Deuterokanonik (Apokrif) Kitaplar**, Kitabı Mukaddes Şirketi, 1. Basım, Yeni Antlaşma (İncil), Pavlos’tan Timoteos’a 1. Mektup 6:18-19, İstanbul, Ekim 2003, s. 305.

⁶³⁵ Said Nursî, **Sözler**, s. 730.

sömürü, “insan olma” durumuna aykırıdır. Faizli iktisat, insanın “insan olma” durumuna ters düşmektedir. İnsanı “insan” yapan özelliklerden biri merhamet duygusudur. Sömürü ve haksız kazanç merhamet ve adalet anlayışına aykırıdır. Ribanın mutlak zarar getireceği açıktır. İctimaî hayatta ahlaksızlığın ve ayaklanmaların kaynaklarının *bencilik, açgözlülük, yalnız insan aklına dayanarak hareket etme, minimum zahmet ile maksimum hazcılık* esaslarına bağlı olduğu söylenebilir. Buna göre, Ortadoğu-İslâm toplumunun ekonomik entegrasyonunda ikinci esasın ikinci alt esası “*ekonominin faizsiz işleme*” olmalıdır.

İncil’de, ““Ama beni dinleyen sizlere şunu söylüyorum: Düşmanlarınızı sevin, sizden nefret edenlere iyilik yapın, size lanet edenler için iyilik dileyin, size hakaret edenler için dua edin. Bir yanağınıza vurana öbür yanağınızı da çevirin. Abanınızı alandan mintanınızı da esirgemeyin. Sizden bir şey dileyen herkese verin, malınızı alandan onu geri istemeyin. İnsanların size nasıl davranmasını istiyorsanız, siz de onlara öyle davranın. “Eğer yalnız sizi sevenleri severseniz, bu size ne övgü kazandırır? Günahkârlar bile kendilerini sevenleri sever. Size iyilik yapanlara iyilik yaparsanız, bu size ne övgü kazandırır? Günahkârlar bile böyle yapar. Geri alacağınızı umduğunuz kişilere ödünç verirsiniz, bu size ne övgü kazandırır? Günahkârlar bile verdiklerini geri almak koşuluyla günahkârlara ödünç verirler. Ama siz düşmanlarınızı sevin, iyilik yapın, hiçbir karşılık beklemeden ödünç verin.””⁶³⁶ buyrulmuştur.

Risale-i Nur’da, “Yani: “İki cihanın rahat ve selâmetini iki harf tefsir eder, kazandırır: Dostlarına karşı mürüvvetkârane muâşeret ve düşmanlarına sulhkârane muamele etmektir.”⁶³⁷ denilmiştir.

İlk iki esasa bakıldığında –Tevhid, Adalet ve Merhamet: zekât, faizin terki- şunlar söylenebilir: “Ortadoğu-İslâm toplumunun iktisadî hayatında *bireyler* açısından “*Bana ne*”ye ya da “*Yalnız benim*”e yer yoktur. *Ülkeler* açısından ele alındığında, uluslar arası iktisadi ve ticari ilişkilerin, Aydınlanma düşüncesine bağlı iktisatçıların “doktriner çekirdeği” olan “*daha fazlasını tüketebilmeyi amaçlayan insanların hazlarının ve zevklerinin toplamını maksimum seviyeye ulaştırılma esası*”na yönelik olması kabul edilebilir bir kaide olamaz. “*Aşırı derecede bireye güvenen, bireyin zevki ve hazzından başka hiçbir şeyi önemli görmeyen*” bu doktrinin, *anayurdun refahından başka hiçbir şeyi önemli görmeyen gerekirse “güvenilmez bireyleri feda eden” servet düşkününü* Merkantilist öğretiyeye karşılık tepki olduğunu ve aslında her

⁶³⁶ Luka 6: 27-35

⁶³⁷ Said Nursî, **Uhuvvet Risalesi**, s. 15.

ikisinin de aynı dünya görüşünü paylaştığını hatırlatmak faydalı olacaktır. Zira, Ortadoğu-İslâm toplumunun iktisadi esaslarında “ne aşırı derecede bireyin hazzını hedef alan bir liberal görüş” ne de “bireylere güvenmeyerek onları feda eden görüşler (*Sosyalizm* gibi)” ekonomik entegrasyon kaideleri olmamalıdır.

“Herşeyi doğa yapıyor” / “herşey’i sebepler oluşturmuştur” / “kendi kendine oluyor” gibi kâinatı nizamdan yoksun ve kaos ve karmaşıklık içinde gören, dolayısıyla her şeyin ayrı ayrı hükmün altında olduğunu da düşünme ile aynı manayı esas alan zihniyet, kâinatın nizamını ve içindeki herşeyin ubûdiyyetini, her şeyde bulunan sikke-i vahdeti ve tura-i Ehadiyeti anlama ve düşünmeye gücü ve yeteneği yetmeyen, gerçekleri anlamayan bir durumu sergilemektedir. Kâinattaki eşya intizamsız, karışık, vazifesiz veya sahipsiz olmadığı gibi; her şey birer san’attır ve hizmetkârdır. Doğa, etki eden değil, etkilenen Kudret sahibi Allah’ın kanunlarını O’nun sanatlarıyla gösterir bir defter gibidir. Bu nedenle *tabiat bir kuldur, kulluk vazifesi vardır*. Kâinatta bir şeye mâlik olma iddiasında bulunma (dolayısıyla nefsine de); “kâinatı tabiat yapmıştır” veya “tesadüf yapmıştır, sebepler yapmıştır” veya “kendi kendine oluyor” diye hükmedenler ile aynı dairededir⁶³⁸. Çünkü tabiat, tesadüf, sebepler ya da kendi kendine olma durumuna “bir mâlik olma” durumu verilmektedir.

Eğer Allah inancı inkâr edilirse, o vakit insan aklına taparcasına akılcılık prensibine bağlı oldukları halde akıldan uzak olmak hükmünde, kâinatta hüküm süren birbirine zıtlıklar da benzerlikler de olan ve birbirleri içinde bulunan üstelik intizamı bozmayan, karışıklık yapmayan varlıkların hâkimiyeti kabul edilmiş olur. Akıldan uzak olduğu halde, akılcılık prensibi adı altına, kâinatta hüküm süren birbirine zıtlıklar da benzerlikler de olan ve birbirleri içinde bulunan üstelik intizamı bozmayan, karışıklık yapmayan varlıkların hâkimiyeti kabul edilirse,

- ❖ tüm işlerin tesadüfen ve karmakarışık olması
- ❖ birbirine hem benzer hem de zıd hâkim varlıkların olması
- ❖ birbirine hem rakip hem de mâlik olan hâkim varlıkların olması

⁶³⁸ “Ey insan! Bil ki, insanların ağızından çıkan ve dinsizliği işmam eden dehşetli kelimeler var. Ehl-i iman, bilmiyerek istimal ediyorlar. Mühimlerinden üç tanesini beyan edeceğiz.

BİRİNCİSİ: “*Evcedethu-l Esbâb*” Yâni: “Esbab bu şey’i îcad ediyor.”

İKİNCİSİ: “*Teşekkele Binefsihi*” Yâni: “Kendi kendine teşekkül ediyor, oluyor, bitiyor.”

ÜÇÜNCÜSÜ: “*İktezathü-t-Tabiat*” Yâni: “Tabii’dir, tabiat iktiza edip îcad ediyor.”” Said Nursî, **Tabiat Risalesi (Yirmüçüncü Lem’a)** s. 7.

❖ tesadüfi ve karışık işlere hükmettiği farzedilen bu birbirine hem benzer, hem zıd, hem mâlik hem de rakip varlıkların yarattığı ve yönettiği farzedilen şeylerin (kâinata) içinde bulunması

❖ karışıklık içinde bir hâkimiyetin bulunabilmesi

❖ tesadüf ile hâkimiyetin bir arada bulunabilmesi

❖ birden fazla hâkimiyetin bulunabilmesi

❖ karışıklık ve tesadüf içinde birden fazla hâkimiyetin bulunabilmesi

❖ karışıklık ve tesadüf içinde “kendi kendine olabilmesi”

❖ karışıklık ve tesadüf içinde birden fazla hâkimiyetin bulunabilmesine rağmen “kendi kendine” de olabilmesi

❖ tüm bunların akılcılık’a dayandırılması

hayli ilginç olmakla birlikte son derece imkansızdır...

Buna göre, tüm bu âlemi tek başına idare eden bir Zât olduğuna inanmayan ve her şeyin “kendi kendine “olduğuna inanan “çalışmak ve O Zât’ı tanımak gerektiği”ni de kabul etmediğinden *serseridir* veya *haylazdır*. Çünkü serseri adamın “Ben bütün rahatımı, keyfimi; onu düşünmemekte görüyorum.”⁶³⁹ dediği ifade edildiğinden

❖ “maksimum zevk-minimum zahmet anlayışındadır, hedefi maksimum tatmin, iktisadi yaşamda maksimum fayda/kârdır;

❖ iktisadi yaşamın da O Zât’ın emir dairesinde olduğunu kabul etmez;

❖ üstelik iktisadi hayatta her kanun “görülmeyen bir el tarafından idare edilmekte ve piyasalar kendi kendine işlemektedir. (Bu durumun mantıksızlığına daha evvel değinilmiştir)

❖ Kendi kendine işleyen piyasalar görülmeyen bir el tarafından yönetilir ve iktisadi yaşam Doğal Kanuna bağlı bir yaşam mücadelesidir

❖ İktisadi yaşam mücadelesinde başarı “maksimum derecede kendine mâlik olmak/yalnız kendi çıkarının tatminini düşünmek”tir ”

“Bireylerin iktisadi başarı, maddi kazanç” hedefi eğer “yalnız kendi çıkarının tatmini uğruna” ise, keyfi ve rahatı için her şeyi feda eden bir toplum vardır. Tam bu noktada, *Kur’an’ın iktisadi hayatı insanlığın dünyevi ve uhrevi selameti için mükemmel esaslarla düzenlediğini* hatırlatmada yarar vardır:

⁶³⁹ O serseri adam dedi: "Ben bütün rahatımı, keyfimi; onu düşünmemekte görüyorum. Hem böyle aklıma sığışmayan şeylerle uğraşmayacağım. Bütün bu işler, tesadüfi ve karmakarışık işlerdir, kendi kendine dönüyor; benim neme lâzım." Said Nursî, *Sözler*, s. 280.

“Ben tok olayım, başkası açlıktan ölse bana ne.”⁶⁴⁰ diyenlerden olan “seküler *iktisadi insan*” kendinden başkasını umursamadan kendi menfaatinin maksimizasyonu hedefinde olma” karakteristiğini ifade ettiğinden İslami iktisadi doktrin prensiplerine aykırı düşmektedir. Zengin homo economicus’ların egoizmini ve açgözlülüğünü ifade etmektedir.⁶⁴¹ Toplumda kendi menfaatinin doyumundan başka hiçbir şey umursamayan *bencil ve tatminsiz* “seküler *iktisadi insan*”ın *kendi nefsinden başka her şeye kayıtsız-lâkayd* kalmasını ifade etmektedir. Dolayısıyla Risale-i Nur’da belirtildiği üzere zenginleri zulme, ahlâksızlığa, merhametsizliğe sevketmiştir.⁶⁴²

“Sen çalış, ben yiyeyim.”⁶⁴³ diyen zengin homo economicus’ların minimum zahmet ile maksimum zevk anlayışına dayanarak, yalnız kendi çıkarlarının tatmini uğruna toplumda diğerlerinin sömürmesi yani diğerlerine zulmetmesi anlaşılabilir.⁶⁴⁴ Risale-i Nur’da açıklanmış olduğu üzere, yoksul kesimi kine, hasede, mübarezeye sevketmektedir. Çatışma ve kargaşaya neden olmaktadır.⁶⁴⁵

Medeniyet, ahlâki okulları kullanarak toplumda zengin ve yoksul kesimi birbirine çarpıştırmıştır. Çalışmanın “seküler iktisadi” doktrinin eleştirisi çerçevesinde olması ve iktisadi ekolleri etkileyen felsefi akımların analiz edilmesi göz önüne alındığında ve Risale-i Nur’da, “Kavga kapısını kapamak için banka kapısını kapayınız”⁶⁴⁶ denilmesi sebebi ile şu söylenebilir: “*seküler iktisadi esaslar*” toplumda kavgaya, çarpışmaya neden olmakta, ve “*hayat- beşeri yaralamaktadır*”.

⁶⁴⁰ Said Nursî, *Sözler*, s. 409.

⁶⁴¹ Madi, İ., *Ortadoğu Dinleri Açısından Homo Economicus’un Analizi*, s.260-261.

⁶⁴² “İşârât-ül-İ’câz”da isbat edildiği gibi bütün ihtilâlât-ı beşeriyyenin mâdeni, bir kelime olduğu gibi bütün ahlâk-ı seyyienin menbâi dahi, bir kelimedir.

Birinci kelime: “Ben tok olayım, başkası açlıktan ölse bana ne.”

İkinci kelime: “Sen çalış, ben yiyeyim.”

Evet hayat-ı içtimaiyye-i beşeriyyede havas ve avâm yâni, zenginler ve fakirler, müvazeneleriyle rahatla yaşarlar. O müvazenenin esası ise: Havas tabakasında, merhamet ve şefkat; aşağısında, hürmet ve itaattir. Şimdi, birinci kelime, havas tabakasını zulme, ahlâksızlığa, merhametsizliğe sevketmiştir. İkinci kelime, avâmı; kine, hasede, mübarezeye sevkedip rahat-ı beşeriyyeyi birkaç asırdır selbettiği gibi, şu asırda sa’y, sermaye ile mübareze neticesi herkesce malûm olan Avrupa hâdisat-ı azîmesi meydana geldi. İşte medeniyet, bütün cem’iyyat-ı Hayriye ile ve ahlâkî mektepleriyle ve şedit inzibat ve nizâmâtıyla, beşerin o iki tabakasını musâlâha edemediği gibi, hayat-ı beşerin iki müthiş yarasını tedavi edememiştir. Kur’an, birinci kelimeyi, esasından “Vücub-u zekât” ile kal’eder, tedavi eder. İkinci kelimenin esasını “Hurmet-i ribâ” ile kal’edip, tedavi eder. Evet, âyet-i Kur’aniyye âlem kapısında durup ribâyâ yasaktır der. “Kavga kapısını kapamak için banka kapısını kapayınız” diyerek insanlara ferman eder. Şâkirdlerine “Girmeyiniz” emreder.” Said Nursî, *Sözler*, s. 409.

⁶⁴³ Said Nursî, *Sözler*, s. 409.

⁶⁴⁴ Madi, İ., *Ortadoğu Dinleri Açısından Homo Economicus’un Analizi*, s.260-261.

⁶⁴⁵ “İşârât-ül-İ’câz”da isbat edildiği gibi bütün ihtilâlât-ı beşeriyyenin mâdeni,İkinci kelimenin esasını “Hurmet-i ribâ” ile kal’edip, tedavi eder. Evet, âyet-i Kur’aniyye âlem kapısında durup ribâyâ yasaktır der. “Kavga kapısını kapamak için banka kapısını kapayınız” diyerek insanlara ferman eder. Şâkirdlerine “Girmeyiniz” emreder.” Said Nursî, *Sözler*, s. 409.

⁶⁴⁶ Said Nursî, *Sözler*, s. 409.

3.3. “Ortadoğu-İslâm Toplumu Ekonomik Entegrasyonu” Esaslarının Topluca Değerlendirilmesi

İslam ülkeleri için ekonomik entegrasyon “kendi kimliklerini bulmalarına bağlı”dır. İslam ülkelerindeki “kimlik bunalımı” kendi işlerinde ve birbirleri arasındaki ilişkilerdeki kopuklukları, ekonomik ve kültürel sahada Batı menfaatleri istikametine yönelmeleri ve bağımlı olmaları ile ilgilidir.⁶⁴⁷

3.3.1. *Din ve Ümmet anlayışı- (Dinsizlik ve Bencillik-bireyciliğin zıddı)*

3.3.1.1. *Tevhid- (Dinsiz, pantheist ya da doğa-perest veya maddeci anlayışa zıt)*

Kur’ân, Allah’ın Birliği ile ilgili ayetler içerir (*Tevhid*). Allah’ın Tek olması ve Birliği doktrini, O’nun Bir, Hâkim, Azîm, Mükemmel ve Bölünmez olmasıyla ilgilidir. Yarattığı kâinat içinde insanların iyi ilişkilerde olması gereken bir yapı ve düzen oluşturmuştur . İslam Peygamberi Hz. Muhammed (A.S.M.), Hz. İbrahim (A.S.), Hz. Musa (A.S.) ve Hz. İsa (A.S.)’a gelen vahiyleri tamamlamıştır. Ayrıca Monoteistik yaşam yönteminin esaslarını hazırlamıştır. Tek Bir Allah inancı, merhamet ve adalet kavramları, uhuvvet ve eşitlik fikirlerine vurgu yapılması ile belirgin hale gelir. Ülke, etnisite, ırk, renk ya da mezhep ayrımı olmaksızın “İslam milleti” tek kabul edilir ve tüm insanlığa evrensel olarak hizmet eder.⁶⁴⁸

Kâinattaki her şey birer san’attır ve hizmetkârdır. Eşya intizamsız, karışık, vazifesiz veya sahipsiz değildir. Doğa, etki eden değil, etkilenendir. Doğa, Kudret sahibi Allah’ın kanunlarını O’nun sanatlarıyla gösteren bir defter gibi olduğu için, *bir kuldur, kulluk vazifesi vardır. Tevhid olmazsa*, insan, aklına taparcasına akılcılık ilkesine bağlı olur. Buna rağmen, akıldan uzak olmak hükmünde, kâinatta hüküm süren birbirine hem zıtlıklar hem benzerlikler olan ve birbirleri içinde bulunan ayrıca intizamı bozmayan, karışıklık yapmayan varlıkların hâkimiyetini kabul etmiş olacaktır.

Kur’an’da, Âl-i İmrân Sûresi’nde şöyle buyrulmuştur: ““De ki: "Ey kitap ehli! Bizimle sizin aranızda ortak bir söze gelin: Yalnız Allah'a ibadet edelim. Ona hiçbir şeyi ortak koşmayalım. Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilah edinmesin."”

⁶⁴⁷ Tabakoğlu, **Toplu Makaleler İslam İktisadı II**, s.121.

⁶⁴⁸ Turfe, a.g.e., s. 35-36.

3.3.1.2. *Dayanışma ve Yardımlaşma- (“Güç Hakkı Doğurur, Güçlü Zayıfı Ezer” Düsturuna Zıt)*

“Yaşam doğal seleksiyondan ibarettir ve zayıflara yer yoktur” görüşüne dayanan Geleneksel İktisadın zihniyet esasına karşılık, “zayıfa, yoksula yardımı emreden” Semavi dinlerinin kâinat görüşü , “doğa kanunlarına göre yaşam bir mücadeledir, bu mücadelede kişisel haz ve maksimum tatmin almak esastır; insanın tatminsizliğini kabul ederek kendi menfaatini maksimumlaştırması gereklidir” zihniyetine aykırıdır. “Doğal ve Toplumsal Kanunların evrenselliği” iddiası iktisada “gerçekte evrensel olan Semavi dinlerin iktisadi doktrinlerine” *karşıt alternatif* gibi bir görünümle yansımıştır.⁶⁴⁹ Doğa felsefesi, materyalist görüş ya da *Tevhid inancına dayanmayan dünya görüşleri, yaşamda “güç hakkı doğurur” esasını kabul eder.* Ancak Allah inancı, “hakkı kuvvette görmez”. “Güçlü olanın zayıfı ezerek hayatta kalması” esasına zıt olarak “*dayanışma, ittifak ve birbirleriyle yardımlaşma*” esasları olmalıdır.

Dayanışma ve yardımlaşma esası, düşmanca rekabet esasına zıt olarak, “kendi çıkarının maksimizasyonu peşinde olma” eğilimine de aykırıdır. Bu sebeple egoizme zıt olduğu görülebilir. Ayrıca İslam’da “kardeşlerin nefsinin kendi nefsinin tercih etme” gibi yüksek faziletler vardır.

İktisadi boyutta “bireyciliğe ve düşmanca rekabete dayanan kapitalizm” ile “aynı çarpık, yetersiz ve eksik insan anlayışına sahip sosyalizm” olarak zuhur eden “Newtoncu fiziğe ve Descartesçı felsefeye bağlı görüş, kâinatın birbirinden ayrı, “tek” parçaları olan insanların birbirine “rakip ve düşman” olduklarını; beraber yaşamak zorunda olunan insanlarla “sahte ve zorunlu” bir beraberlik içinde bulunulduğunu ileri sürmektedir.⁶⁵⁰

3.3.2. *Adalet –(Zulüm ve İsrâf Zıddı)*

Adalet, barış ve refah arasındaki bağlantıyı sağlar. Bu nedenle İslami toplumun yapısının temelidir. Tevhid inancı ile, Müslümanlar ayrıca Adil Allah’a inanırlar. Allah mükemmelliğin her yönüne sahiptir ve adalet kemalâtın gereğidir. Olabilecek en iyi ve en kâmil sistemle yaratılmış dünyanın varlığının incelenmesi ile Allah’ın Adaleti kavramını vurgulayabiliriz. Çok manaları ve uygulamaları olan kapsamlı bir terim olan Adalet için en kapsamlı *Adalet Kanunu*’nu Kur’ân sağlar.⁶⁵¹ “Adâlet-i mahza-i Kur’aniyye; bir mâsumun hayatını ve kanını, hattâ umum beşer için de olsa, heder etmez. İki nazar-ı kudrette bir

⁶⁴⁹ Madi, *Ortadoğu Dinleri Açısından Homo Economicus’un Analizi*, s. ii,1.

⁶⁵⁰ Kirschner, *a.g.e.*, s.14-16, 18-19.

⁶⁵¹ Turfe, *a.g.e.*,s. 38-40.

olduğu gibi, nazar-ı adâlette de birdir. Hodgâmlık ile, öyle insan olur ki; ihtirasına mâni herşey’i, hattâ elinden gelse dünyayı harap ve nev’i beşeri mahvetmek ister.”⁶⁵²

Buradan anlaşılabilir ki, Adâlet-i mahza-i Kur’aniyye’ye göre, “umum beşer için de olsa, bir bireyin hakkı feda edilmez. Göreli kötü bir durumda, zararın minimize edilmesi için, bireysel çıkarın toplumsal çıkar için feda edilmesi adâlet-i izâfiyeye girer. Ancak her bireyin hakkı korunabilir durumu var ise bireysel çıkarın feda edilmesi zulümdür.”⁶⁵³

"İslâm iktisadı" esasları, Kur’ân ve Sünnet’e dayanır. Bu esaslar “ *kul hakkına* dayanan bir sistem”i amaçlar. İnsanda denge için “aşırılıklardan kaçınma” sağlanmalıdır. “Adalet” ilkesi, İslâm iktisadı ilmini çevreleyen en önemli unsurdur ve kelime anlamıyla denge demektir. İnsanın dengesindeki adalet-aynı köke bağlı ve isrâf ve taktîrden kaçınma manasına gelen itidal ile sağlanır. “Kâinat ile ilgili adaletin sağlanması” çerçevesinde “maddenin mananın emrine verilmesi” esası ehemmiyetlidir. Dünyevi ve maddî ilişkiler, Ahiret için hazırlık dönemidir. Bu nedenle dünya nimetleri “meşru yollardan elde edilmelidir”.⁶⁵⁴

“İsrafa yönelik” girişimlerde bulunmak “seküler iktisadi dairede” olağandır. Ayrıca itidalli- “adaletli” yoldan ayrılarak maksimum bireysel çıkar peşinde olma davranışı “İslam’da tevekkül anlayışına da ters”tir.⁶⁵⁵“Seküler iktisadi zihniyet”, “hakkı güçte kabul ettiği için” bir kimsenin çıkarı diğeri ile çatıştığında kuvvetli taraf hak kazanır. Bu durum da sömürüye yol açar. Sömürü ise zulümdür. Bir başka deyişle, İslami zihniyetin aksine “zayıfın mücadelede ezilip, tasfiye olmasına müsaade eder”.

Faiz esaslı İslam’ın bütünüyle görüşü dışındadır. İslam’ın iktisadi temelleri Allah’ın adaletine dayanır ve iktisadi alanda hak prensipleri, özgürlük ilkeleri tüm insanlığın selamet ve huzuru içindir. İnsan bir bütün olduğu gibi toplum da bir bütün olduğu için, toplumun yalnızca maddi yapısı ele alınmaz. Toplumun ekonomik ve kültürel açıdan gelişmesi hedefi ile birlikte manevi, ahlaki ve hukuki açıdan da gelişmesi amaçlanır.⁶⁵⁶

⁶⁵² Said Nursî, **Mektûbât**, s. 474.

⁶⁵³“ Adâlet-i izâfiye ise: Küllün selâmeti için, cüz’ü feda eder. Cemaat için, ferдин hakkını nazara almaz. Ehvenüşşer diye bir nevi yapmağa çalışır. Fakat adâlet-i mahzâ kabil-i tatbik ise, adâlet-i izâfiyeye gidilmez, gidilirse zulümdür.” Said Nursî, **Mektûbât**, s. 53-54.

⁶⁵⁴ Tabakoğlu, “**İslam İktisadı**”na Giriş, s.38, 45-46.

⁶⁵⁵ Madi, **Ortadoğu Dinleri Açısından Homo Economicus’un Analizi**, s. 283-284.

⁶⁵⁶ Zehra, **a.g.e.**, s. 10-13.

3.3.3. *Merhamet-(Gaddarlık Acımasızlık Zıddı)*

Adam Smith'in görüşleriyle büyük oranda inkişaf eden Batı kapitalizminin, “*ne şekilde olursa olsun serbest rekabetin ve tüm faaliyetlerin etrafında cereyan ettiği faiz müessesesinin tek kanunu olduğu bir rejim*” olması ve bu rejimde “bireylerin başkalarının durumlarına aldirmaksızın kendi menfaatleri peşinde oluşlarının doğal sonucu olan sömürgecilik ve tefecilik”in azami derecede çoğalması; *tatbikatında, pozitivist ve materyalist felsefeye dayanması*; manevi ve ahlaki değerlere uzak olduğu için “milletlerin bünyesinde gayr-i ahlaki bir tavır” meydana getirmesi; “haksızlıklar birbirini kovalarken insanların manevi ve ahlaki duygulardan bütünüyle uzak biçimde birbirlerini yeme durumuna” gelmeleri⁶⁵⁷ *Doğal Kanun* gereği, bencil ve acımasızca davranışın “akılcı” yani menfaat sağlayan tercih olduğunun kabulü gereğidir. Bir başka deyişle, *doğal kanun felsefesinin iktisada yansımaları ile iktisadi aktörler bencil ve acımasız yani merhametsiz davranış ilkesini kabul alırlar*. Faiz müessesesinin olması ile sömürü, zekat müessesesinin olmaması ile “yoksulun tasfiyesine göz yumma” insanlık dışı eylemlerdendir. *Zira merhamet insanlık gereğidir*.

İslami ekonomik entegrasyon dahilindeki ülkelerde iktisadi sistemde faizin olmaması, zekatın olması “merhamet” esasının gereğidir denilebilir.

3.3.4. “Fazilet ve Rıza-yı İlâhi”-(Menfaatçilik, Hırs ve Hazcılık Zıddı)

Menfaatçilik, iktisadi aktörlerin kendi faydalarının maksimizasyonu için hareket etme hedefini içerir. Bunun esas kabul edilmesi ile, “kendine menfaat sağladığı” gerekçesiyle gayri meşru hazların tatmini peşinde olmak da meşru hale gelir. Ayrıca bir tarafa haz sağlayan bir tercih diğer tarafa zarar getirebilir. Bu durumda menfaatleri çatıştığı halde zevklerinin ve hazlarının tatmini için çabalayan birimlerin birbirleri ile mücadeleye girmesi kaçınılmazdır. Halbuki İslami zihniyete göre çatışma değil dayanışma esastır. Buna göre menfaatçilik esasının dayanışma ve yardımlaşma esasına da zıt olduğu görülebilir. Bu demektir ki menfaatçilik esası da egoizmden kaynaklanmaktadır.

“Seküler iktisadi doktrin”e dayalı bireysel tercihlerde, akılcılık ilkesi “kendine menfaat getireni tercih etme” anlamına gelir. Kendinden başkasına zarar verse de kendine menfaat getireni tercih etme rasyonel davranıştır. Nitekim herkesin kendi menfaatini kollaması ile toplumun optimal refah seviyesini yakalayacağı iddia edilmektedir. Ancak menfaatçilik esasının dayanışmaya zıt çatışma getirdiği gerçeği ile çatışma ve mücadele

⁶⁵⁷ Zehra, a.g.e., s.9-11.

içindeki bir toplumun maksimum refah seviyesini yakalayacağı iddiasının “hayalcilik” olduğu söylenebilir.

İslami ekonomik entegrasyon’da iktisadi aktörler menfaatçilik esasına değil “daha büyük yani umum gayeler-umumun menfaati için kendi bireysel menfaatinden vazgeçme gibi yüksek fazilet taşınmalıdır. Zira umumun gayesi, umumun selametinin ve saadetinin sağlanmasıdır. Bireysel menfaatin maksimizasyonu peşinde olmak egoizm kaynaklı olduğu için hiçbir cihetle İslami açıdan kabul edilebilir bir esas olamaz.

Ayrıca, İslâm dininin gereği olarak toplumun *ruhıyla, canıyla, vicdaniyla, fikriyle ve bütün kuvvetiyle* “*sevâb-ı uhrevîyi ve âlem-i ulvîdeki lezzeti*” tercih etmesi, “daha büyük gayeler için küçük gayelerinden fedakârlık yapması” hazzıcılık karşıtıdır. Zira, hazzıcılık esası dünyevi zevklerin maksimum derecede tatminini arzulamaya yöneliktir.

İslam’a göre, tüm insanların, Allah karşısında ve toplum karşısında bireysel sorumluluğu vardır. İnsanlar birbirine karşı merhamet göstermeli ve yardım etmelidir. “insanlığa ve insanlara aldırma yolu olan *menfaatçilik*” insanı tahrik eden *hırsın* sürüklediği yoldur. Hırs *İlahi emre itaatsizliğe* sürükleyen bir takım arzulara sevk ettiği için, insanın diğer yaratılmışlarla ilişkisinde “tahrib, yağma ve düşmanlık ilişkisi” üzerine çalışmasına neden olur.⁶⁵⁸ Risale-i Nur’da, “Beşerin saadet-i hayatiyesi, iktisad ve sa’ye gayrette olduğunu ve onunla beşerin havas, avâm tabakası birbiriyle barışabilir.”⁶⁵⁹; ve “Kur’an’ın kanun-u esasîsi olan “vücub-u zekât, hürmet-i riba” vasıtasıyla avâmın havassa karşı itâatini ve havassın avâma karşı şefkatini te’min eden o kudsî kanunu bırakıp burjuvaları zulme, fukaraları isyana sevk etmeğe mecbur etmiş. İstirahat-ı beşeriyeyi zir ü zeber etti!..”⁶⁶⁰ ifade edildiği üzere, toplumun her kesimi açısından mutlak fayda, “Kur’an’ın kanun-u esasîsi olan “vücub-u zekât, hürmet-i riba” vasıtasıyla” her yönle elde edilebilir. İsrâf, hırs ve tama’nın ziyadeleştiği daire İslam dairesinin dışıdır. *İslam dairesi dışına çıkmak zulüm ve harama yol açmak anlamındadır.*

⁶⁵⁸ Kâmil, A.A.A., **İslâm’a Göre İnsan ve Birey**, Çev. Cemal Arzu, Çeşme Yayınları, İstanbul, s. 20,21,24,27,30,32.

⁶⁵⁹ Said Nursî, **Emirdağ Lâhikası-II**, s. 99.

⁶⁶⁰ Said Nursî, **Emirdağ Lâhikası-II**, s. 99.

SONUÇ

Batı zihniyetinin “medenileştirme” anlayışı, sömürgeleştirme faaliyetlerinden ibaret olup,” “kendi standartlarına uygun olma sürecini” büyüme, gelişme ve kalkınma olarak ifade etmektedir. Ancak, birçok Batılı ülke, başka birtakım kriterler (istihdam, adil gelir dağılımı, sosyal refah gibi) ele alındığında az gelişmiş ülkeler kategorisinde değerlendirilecektir. Batı, az gelişmiş diye nitelendiği ülkelerle kendine bağımlılığı sürdürme ve bu bağımlılığı güçlendirme doğrultusunda ilişki kurmuştur. “Kalkınma denilen sanayi kapitalizmin güçlendirilmesi”, yatırım malları ithalatında artış sağlanarak ihraç malları nisbetinde fiyatlarında artış meydana gelen bu malların Batı’nın sömürüsüne bağımlılığı kuvvetlendirici etkisini hedeflemiştir. Batı’nın sömürü mekanizmasına bağımlılığa kapılan ülkelerde, Batı’nın sanayileşmiş olması nedeniyle dünyada hâkimiyet sağladığına dair inanç oluşmuş; böylelikle “*Batı ’ya uymak ve sanayileşmek tek çare*” olarak algılanmıştır.⁶⁶¹

İleri sanayileşmiş ülkelerin dünya nüfusunun üçte birini oluşturması ile birlikte, dünya nimetlerinin dörtte üçünü tekellerine almış olmaları; “modern teknoloji kullanan ülkelerin gelirleri daha da artarken, emeğiyle geçinen kesimin gelir düzeyinin düşmesi; dünya çapındaki eşitsizliklerin daha da artması, bu sürece katılamayan insanlara nasıl gelir sağlanacağı gibi sorunlara, “zengini daha da zengin yoksulu daha da yoksul yapan modern iktisat” bir çözüm bulamamaktadır. Ayrıca dünya çapındaki eşitsizlik, İslâm ülkelerinde daha da artış göstermektedir.”⁶⁶²

Batı zihniyetine dayalı Geleneksel iktisadi öğretisi, ticaretin hedefini “*daha çok tüketmek*” olarak ele almaktadır. Toplumda refah maksimizasyonu tüketicinin refahındaki artışa bağlıdır. Daha çok tüketimin refah artışı olarak ele alınması tüketimden kimin ne kadar pay aldığı ve adaletli olup olmadığı meselesine “esas sorun” olarak bakmamaktadır. “Hazların ve zevklerin toplamı ya da daha çok tüketmek” ehemmiyetli olduğu için maneviyatın göz ardı edildiği bir yaşayış ortaya çıkmaktadır. Bunun sebebi ise, iktisadi ilişkilerin “insan” varsayımına bağlı olmasındandır. Her vakit daha çok tüketmek ve hazlarını maksimize etmek isteyen ve bu amaçla yaşayan “*seküler iktisadi insan*”lardan oluşan toplumda “*neye hizmet ettiği belirsiz bir tüketim savaşı*” ortaya çıkmaktadır. “Seküler iktisadi zihniyet” esasları *bireylerin birbiriyle mücadele içinde olduğu bir hayat* tasvir etmekte ve iktisadi ve ticari ilişkilerde tek gayenin her karar vericinin kendi hazzını/refahını maksimize etmesi olarak

⁶⁶¹ Tabakoğlu, **Toplu Makaleler İslam İktisadı II**, s. 160-162.

⁶⁶² Tabakoğlu, A., “**İslam İktisadı**”na Giriş, s. 251,273.

kabul etmektedir. Akılcı varsayılan bu iktisadi davranış biçimi neticesinde toplumun refahının optimal seviyeye geleceği iddia edilmektedir.

Klasik iktisatçıların çok önem verdiği, Mikroiktisadın hedefi, en etkin mal ve hizmet bölüşümünü gerçekleştirmektir. Bunun için bölüşümün özel şartlarının bilinmesi ve etkililiğe ilişkin değerlendirme yapabilmeyi gerektirir. Bu gereksinimin yanıtlanması için mikroekonomi iki önemli kavrama dayanmıştır: *Piyasa* ve *bireysel akılcılık*. Bireysel akılcılıkta iki görünüm söz konusudur: İlki, bireyi öne çıkarır. Kolektif davranışların anahtarı bireysel davranışlardadır. İkinci olarak, “bireyin çoğu aza tercih ettiği andan itibaren akılcı olduğu cihetle” bireysel davranışlarda akılcılığı öne sürer. İktisadi öznelere belirli kısıtlar altında gerçekleşebilecek en yüksek çıkarı hedeflemesi ile tanımlanabilen bir maksimizasyon davranışını mikroekonomik analizin “can alıcı noktası” yapar. Mikroekonomik analiz bireysel davranışları akılsallık ilkesine dayanarak açıklar. Tüketici davranışında tercihlerin akılsallığı, birtakım şartların gerçekleşmesi kayıt ve koşuluyla doğrulanır; tüketicinin bir tüketim sepetini başka bir tüketim sepeti ile karşılaştırabiliyor olması gerekir. Tüketici de üretici de iktisatçılar tarafından “tümüyle rasyonel davranan insanlar” biçiminde tanımlanmıştır.⁶⁶³

İktisadi davranış ilkesi olan “akılcılık”, Avrupa Aydınlanması’na dayanmaktadır. Aydınlanma ile Hıristiyanlık’tan sapma süreci yaşayan Batı’nın, zihniyet esasları Geleneksel iktisada *laisser-faire* olarak yansımıştır. “*Hıristiyanlığa karşı aklın üstünlüğü, Allah inancının yerine insanperestlik*” yerleşik hale gelmiştir. *Doğal bilimler* ve *doğal düzen* toplumunda ve toplumsal bilimlerde “model” kabul edilmiş; *doğal düzen* teşekkülü “*büyük balık küçük balığı yutar*” kanununu esas almıştır.⁶⁶⁴ Örneğin “*doğanın insanları fiziksel ve bilişsel olarak eşit yarattığını*” söyleyen Hobbes’a göre iki birey şayet eş zamanlı olarak elde etmelerinin mümkün olmadığı bir şeye arzu duyarsa birbirlerine düşman olurlar. *Bireylerin*, “*esas gayeleri “varlıklarını sürdürmek ve zaman zaman yalnızca zevk almak” olduğu için, birbirlerini yok etmeye yönelirler veya birbirlerini egemenlikleri altına almaya çalışırlar.* Bireyin bir diğerine olan güvensizliğinden kurtulmasının “*tek akla yatkın yolu*”, kendisine risk oluşturabilecek derecede başka bir güç kalmadığına kanaat getirinceye dek “*“cebren veya hileyle” mümkün olan en fazla sayıda kişiyi egemenliği altına almaktır.* Rekabet, insan doğasında kavga sebebidir. İnsan, kazanç amacıyla mücadeleye teşvik edilir. Ona göre, doğanın insanları birbirlerini yok etmelerini teşvik etmesi, bu meseleleri derinlemesine

⁶⁶³ **Théma Larousse**, Ülkeler Coğrafyası, Demografi, İktisadi Coğrafya, Ekonomi, Jeostrateji, Toplum, Diller, s. 342.

⁶⁶⁴ Tabakoğlu, “**İslam İktisadı**”na Giriş, s. 22-23.

düşünmemiş olanlara tuhaf gelebilir. Herkesin herkese karşı mücadelede olduğu durumda hiçbir şey adalete aykırı olmaz. Ayrıca mücadelede en büyük iki erdem cebir ve hiledir.⁶⁶⁵

Aydınlanma Fikrinin economicileri, evrende *doğal düzen* olduğunu; hayatın insanların değil doğanın kanunlarıyla yönetildiğini; insanlar bu düzene karışmaması gerektiğini-bırakınız yapsınlar (*laisser-faire*) iddia etmişlerdir.⁶⁶⁶ 18.yüzyılda, *Adam Smith* yaşam şartlarında devamlı iyileşme sağlanmasında, iktisadi faktörlerin “özgür hareketlerinin ve süreçlerin kendi kendilerine düzenlemelerinin-*the invisible hand* (görünmez el) etken olduğunu söyleyerek ekonomik evrim düşüncesine değinen iktisatçılardan olmuştur. Ekonomi politik düşüncenin ekonomik evrimi izlediği ifade edilir. Bir düşünce akımı kendine bağlı olan ekonomi bunalıma girdiği vakit bunalıma girer; ancak istikrar dönemlerinde modellerinin yerleşik bir hal aldığı görülmektedir. Dolayısıyla ekonomi politiğin tarihe bağlı olduğu görülmektedir. Her dönemde farklı kuramın incelediği aynı alan, “egemen ekonomik gücün eriştiği gelişme düzeyi” olmuştur. Bulunan iktisadi çevreye bağlı olarak gerçek, farklı şekillerde çözümlenmeye çalışılır. Ekonomistlerin egemen iktisadi kutba yakın olmaları derecesinde liberal, uzak olmaları derecesinde müdahaleci yaklaşımlar benimsedikleri ifade edilmiştir. Ekonomisi gelişmekte olan ülkelerde, acil önlemlerin gerekli görülmesi nedeniyle müdahalecilik söz konusu olmuştur. Dolayısıyla kuramsal düşünceyi çevreleyen iktisadi düşünce yere ve zamana bağlı hale gelmiştir.⁶⁶⁷ Bu da Geleneksel iktisadın dayandığı zihniyet yapısının “evrensel” olmadığı ispat etmektedir. İroniktir; hem ekonomi politik evrime bağlanmıştır, hem *gerçek* ekonomik çevreye bağlı olarak değişik biçimlerde yorumlanır, hem iktisadi düşünce yere ve zamana göre değişmektedir, hem de iktisadi düşüncenin bağlı olduğu zihniyet yapısının“evrensel” olduğu iddia edilmektedir.

Aydınlanma Çağı, insan mutluluğu açısından ahlaki davranışlarda *iyiliği faydası ile özdeş* tutmuştur. Klasik serbest dış ticaret teorisinde “ekonomide, *kendiliğinden* dış dengeyi sağlayacak piyasa güçlerinin bulunduğu savunulduğunu”; “gerçekte, liberal felsefenin bu ilkelerin kaynağı” olduğu ifade edilmiş; liberal iktisadi doktrinin, Fizyokrasi, Klasik Okul, Neo-klasik Okul olmak üzere üç iktisat okulunda toplanan iktisatçıların kabulü olan bir öğreti

⁶⁶⁵ **Batıda Siyasal Düşünceler Tarihi:** Seçilmiş Yazılar-Yeni Çağ, s.209-213.

⁶⁶⁶ Kaya, **Aydınlanma Çağı ve Felsefesi**, s.26-27.

⁶⁶⁷ **Théma Larousse Tematik Ansiklopedi**, Bugünün Dünyası, Ülkeler Coğrafyası, Demografi, İktisadi Coğrafya, Ekonomi, Jeostrateji, Toplum, Diller, Larousse 1993, Milliyet 1993-1994, s.332-334.

olduğu söylenmiştir. Klasik serbest ticaret teorisi, “bireysel menfaatlerin daima uyduğuna dair tezinin ülkelerarası ticarete de uygulanmasıdır”.⁶⁶⁸

“İktisadi faktörlerin “özgür hareketlerinin ve süreçlerin kendi kendilerine düzenlemelerinin etken olduğunun iddiası ile ekonomik evrim düşüncesine bağlanması *-the invisible hand* (görünmez el) meselesine ise, Risale-i Nur’dan şöyle cevap verilebilir: “Evet görünüyor ki; şu âlemde tasarruf eden zât, nihayetsiz bir hikmetle iş görüyor. Ona bürhan mı istersin? Her şeyde maslahat ve faidelere riayet etmesidir. Görmüyor musun ki: İnsanda bütün aza, kemikler ve damarlarda, hattâ bedenin hüceyratında, her yerinde, her cüz’ünde faydalar ve hikmetlerin gözetilmesi, hattâ bazı âzası, bir ağacın ne kadar meyveleri varsa, o derece o uzva hikmetler ve faydalar takması gösteriyor ki; nihayetsiz bir hikmet eliyle iş görülüyor.” “Hem her hak sahibine istidadı nisbetinde hakkını vermek, yani vücudunun bütün levazımâtını, bekasının bütün cihazatını en münasib bir tarzda vermek; nihayetsiz bir adalet elini gösterir.”⁶⁶⁹

Ülkelerin neden ticaret yaparak kazançlı çıktığını tartışan Uluslararası İktisat literatüründe uluslararası ticaretin temel problemleri ile ilgili teoriler genellikle David Ricardo ile ilişkilendirilmiştir. Liberalizm ve Aydınlanma ürünü İngiliz klasik iktisadı, genel olarak *bireyin önemine vurgu yapan ve ulusun, ikamet edenlerin toplamından daha fazla bir şey olmadığını* ileri süren bir düşünceyi izlemiştir; “*dış ticaretin tüketici zevklerine odaklanması*” gerektiği üzerinde durmuştur. Smith ve Ricardo’ya göre, iktisadın en üstün öznesi *tüketici* olduğundan, “hazların/zevklerin toplamı”nı artıracabilecek herhangi bir şeyin lehine yol izlenmesi gereklidir.⁶⁷⁰ Genellikle Aydınlanma düşüncesi ile ilişkilendirilen teoriler maksimum haz almak için daha fazlasını tüketmek; tüketmek için üretmek yani maksimum haz için çalışmak eyleminde bulunan, daha fazla zevk ve haz için yaşayan iktisadi insanların toplamından oluşan bir toplumun refahını tartışmaktadır.

İslam ise, “çalışmak için çalışmayı fazilet olarak saymaz”. İslam’da çalışma ahlakı, İlahi emirler dairesinde kazanılan maneviyat ile bir bütün olarak ele alınmıştır. Çalışma insanın kendi yaşamında ve sosyal yaşamında oluşması gereken denge prensibine göre bir fazilet olabilir. Bir *Müslüman’ın çalışma yaşamı, yalnızca iktisadi maksatla değildir*; çünkü Allah’a karşı sorumlu olduğunun bilincinde olarak, Ahireti için çalışır. Hırs ve tamahın tehlikeli olduğuna, çalışmanın aşırıya kaçmadan kontrollü biçimde yürütülmesi gerektiğine

⁶⁶⁸ Kazgan, *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, s. 51,60-61,106.

⁶⁶⁹ Said Nursî, *Risale-i Nur Külliyyatından Sözler*, s. 66.

⁶⁷⁰ Södersten and Reed, *International Economics*, s.xxxvi, 3-4.

değnilmiştir. Serveti artırma maksadı ile Peygamber'in ve şeriatın gösterdiği yolun dışında çalışmak, dini bakımdan değeri olmayan bir eylemdir. İslam'da, Musevilik ve İsevilikte de, insanın davranışlarının neticeleri olacağı ve kıyamet gününde bu neticelerin sorumlulukları olduğu belirtilmiştir.⁶⁷¹

“Hazcılık” ya da “zevkçilik” arzularının doğrultusunda eğlenip bu arzularını tatmin etme peşinde olan ve her zevkten tad almak isteyen kısmi bir azınlığa hitap etmektedir. Hazcılık toplumun ekseriyetini hariçte bırakmaktadır. Ancak toplum birbirine bağımlı bireylerden meydana gelir. Çevre koşullarına karşı duyarlı olan merhametli insanlarla ve karşılıklı yardımlaşmalarla devam edebilen toplumsal hayat, kalp, akıl ve vicdan sahibi insanlar ile mümkün olan ilişkilere bağlıdır. Zevk, “insanın hayatının devamı için vasıta”dır. Ancak zevkin, “yaşamın gayesi” yerine konması, “insanın eşeğini doyurup, kendisinin açlıktan ölmesi” gibidir ve bu insanların “beyinleri midelerine inmiş gibi”dir. Yalnız ve tek zevkin “maddesel zevk” olduğuna inandıkları için yoksula yardım etmek, aç doyurmak, yetimle ilgilenmek anlayabilecekleri bir lezzet değildir. Bununla birlikte “*devamı olmayan bir şeyde lezzet yoktur ve bu nedenle hazcılığın sonu karamsarlıktır*”. Maddi hazlarla tatmin sağlamaya çalışan Batı zihniyeti toplumlarında bazı insanlar akıllarını uyuşturucu maddelerle uyutmakta ya da intihar etmektedir. Ancak maddesel hazdan tatmin sağlamış, mutlu bir kimsenin aklını uyutması veya bilerek isteyerek ölüme gitmesinde bir neden yoktur. İnsanın elemsiz zevkleri ve üzüntüsüz sevinçleri iman hakikatları dairesinde arayarak meşru zeminde hareket etmesi gerekmektedir.⁶⁷²

Uluslararası boyutta, ticaret yapmanın gayesi Geleneksel iktisada göre “maksimum haz alma nedeniyle amansız bir tüketim savaşına girmek”tir. Bunun nedeni ise şöyle açıklanabilir: *Rekabetçi, acımasız, gaddar, düşmanca* davranışlarla toplumun bir kısmının en yüksek çıkar elde ettiği bir durumda bile diğer kısmının “gücün hak oluşturduğu” bu zihniyet altında “zayıf olması nedeniyle hak sahibi olamaması” ve menfaat elde edememesi ve zulüm görmesi söz konusudur. O sebeple, *doğal kanunlara* uyulması durumunda her bireyin acımasız, bir diğerinin düşmanı ve rakibi olması ve *düşmanlıkla, gaddarlıkla merhametsiz davranışların iktisadi hayata optimal netice getirmesi* Ortadoğu-İslâm toplumu için anlamsızdır. Ayrıca, rekabet yerine yardımlaşma ile daha yüksek menfaat elde edilebildiği bilinen bir gerçektir. Yalnızca insan aklının doğrularına inanan *bencil* bireylerin oluşturduğu toplum düzeni *doğaperest* ve *maddeci* bir anlayışa dayanmaktadır. *Egoizm* prensibi ile

⁶⁷¹ Nasr, S. H., “İslami Çalışma Ahlakı”, *İş Ahlakı Dergisi*, Cilt 2, Sayı 3, Mayıs 2009, s.144-146.

⁶⁷² Sevinçgül, Ö., *Kulluğum Sultanlığımdır*, Zafer Yayınları, İstanbul, 1996, s. 59-61.

toplumda bireyin en yüksek hazza ulaşabileceği, en çok mutluluğu bu yolla elde edebileceği iddia edilmektedir. Zira, yaşamın amacı “en yüksek hazlara ulaşmak”tır. Maksimum menfaat seviyesine ulaşması için her yöntemi denemesinin mübah sayılması, diğer insanlarla münasebetinin “sahte ve zorunlu bir beraberlik olması” gereği toplumda *dayanışma* halinin bireye haz vermeyeceği ve doyuma ulaştırmayacağı ileri sürülmektedir. Ve birbirlerine *rakip* ve *düşman* iktisadi karar vericilerin oluşturduğu iktisadi düzenin “doğal ve en iyi düzen olduğu” gereğince kâr ya da fayda güdüsü için birbirleriyle mücadele içinde olmaları, “yalnız kendi çıkarları için çabalamaları”, buna yönelik her yolun ahlaki açıdan problem olmaması, iktisadi dayanışma içinde olmanın iktisadi karar vericilere haz ve mutluluk getirmeyeceği, “*toplum için optimal olanın karar vericiler açısından doğa kanunları gereği çatışma halinde olmak*” olduğu; dolayısıyla iktisadi hayatta “*pantheist*” anlayışın kabul edildiği çıkarımları yapılabilir.

İktisadi karar vericilerin, bencillik geliştirerek dünyevi saadete ulaşacağı iddiası, karar vericilerin bencilliklerini geliştirdikleri takdirde diğerlerinin ne yaptıklarına bakılmaksızın daha yüksek netice elde edeceklerinin ileri sürülmesi; her bireyin, her kurumun, firmanın, hatta ülkenin ve her karar vericinin davranış ilkesinin bu olduğu; çünkü şayet bencilliği geliştirmez de kendisi dışındakiler bencilce (ve rasyonelce) hareket ederse zarara uğrayacağı; bununla birlikte şayet bencilliğini geliştirir de diğerleri bencilce hareket etmezse maksimum menfaat sağlayacağı ileri sürülmektedir. Bu zihniyete göre, hiçbir karar vericinin bencilce davranmadığı, her karar vericinin toplumun çıkarı için hareket edeceği toplumsal optimum-*socially optimum level*- düzeyinin diğer neticelerden daha üstün olması için bir itici güç yoktur. Zira Allah inancı, *Âhirete iman*ı gerekli kılar. Âhiret inancı ise “bencilliklerin geliştirilip kendinden başkasını düşünmeme ile zulme yol açma” tercihine ağır sorumluluklar getirir. Ancak “seküler iktisat” Doğal Kanun felsefesine dayandığı için, “*düzen Tanrısal değildir*” görüşüne bağlıdır. Birey ya da “iktisadi karar vericilerin” birbirlerini düşmanca rekabet içinde görerek bundan *bencillik* esasına bağlanmasının “bilinç sahibi olanlara” bir kazanç sağlamayacağı, tersine çatışma ortamı ve huzursuzluk getireceği açıktır. Bu nedenle “*doğal ve materyalist İktisat anlayışı*” ile “*Ortadoğu-İslam toplumunun saadetini maksimize edecek davranış ilkesi açıklamaya gidilemeyeceği gibi; ekonomik birlik önerisi ve bunun sürdürülebilirliği için stratejik öneriler*” verme yoluna girmek “*hiçbir cihetle akılcı olmayacaktır*”.

İslami birlik ya da işbirliği düşüncesinin pratik şekli 20. yüzyılın ikinci yarısında şekillenmeye başlamıştır. “Evrensel ekonomik ve sosyal refah sağlamayı hedefleyen kurumlar” kurulmuştur. 1970’ten itibaren sanayileşmiş ülkelerin tercih ettiği ekonomik ve sosyal ilerleme metodunun üçüncü dünya ülkeleri için gerçekleşmediği; sanayi gelişiminin anahtarı olan teknolojinin *sadece zengin ülkelerin lehine* işlediği; varlıklı bir ülkenin genellikle “*en egoist sebeplerle*”, memnuniyetsiz kaldığı bir ülkedeki yatırımlarını ertelemesi veya geri çekmesinin sıklıkla görülür olduğu farkedilmiştir. Ayrıca, uluslararası ekonomik ilişkilerin varsayılan ilkeleri ağır ihlallere uğramıştır. “Az gelişmiş ülkelerin ürettiklerinden daha azına sahip olmaları”, *uluslararası ekonomik ilişkilerin yeniden şekillendirilmesinin bir ihtiyaç* olduğunu ortaya koyan faktörlerdendir.⁶⁷³ Uluslararası ekonomik ilişkilerin yeniden yapılandırılması “ihtiyacı”, Ortadoğu-İslâm toplumunda, İslam’ın iktisadi sorunlar hakkındaki prensiplerinden kaide çıkarma ve uygulama zaruretini ortaya koymaktadır. “*İslamın yalnızca ahlaki kaideler manzumesinden ibaret olmadığı*”; *içtimai ve siyasi görüşü ile dünya düzeni kurma yönünde ilkeleri olduğu açıktır.*⁶⁷⁴

İslami kurallar altındaki bir iktisadi düzende sürdürülebilecek “toplumsal saadet ve refahın” başka hiçbir sistemde mümkün olmadığı anlaşılmıştır. Ortadoğu-İslam toplumu açısından “ekonomik entegrasyon” tercihinin, entegrasyona dahil ülkeler ve İslam Dünyası için “en iyi strateji” olacağı ifade edilmiştir. İslâmi açıdan davranışların umumî maksat için destek vermiş olması ve hakikî bir dayanışma içinde ittifak etmiş olması gerekmektedir. İslâm dininin iktizası olarak toplumun ruhuyla, canıyla, vicdanıyla, fikriyle ve bütün kuvvetiyle “sevâb-ı uhrevîyi ve âlem-i ulvîdeki lezzeti” tercih etmesi, “daha büyük gayeler için küçük gayelerinden fedakârlık yapması” gerektiği anlaşılabilir. Egoist, rasyonel ve tatminsiz bireylerin davranış biçimlerinin toplum çıkarını “kendiliğinden optimal düzeye getirmedeği”; “seküler iktisadi zihniyetin” tabiatperest ve materyalist inancının iddia ettiği gibi “rasyonel insanlar içinde bir cennet oluşmadığı” anlaşılabilir.

İnsanların dünyevi ve uhrevi hayatı için saadetini temin için ilkeler, esaslar getiren Semavi dinlerde, insanların egoist ve merhametsiz davranışlarda bulunarak kendi çıkarını izlemesi gerektiğine ve toplumun kendiliğinden doğal bir dengeye geleceğine dair uyarı

⁶⁷³ Kureşî, A., **İslam Ülkeleri Arasında Ekonomik ve Sosyal İşbirliği**, Furkan Yayınları, İstanbul, 1983, s.17-22.

⁶⁷⁴ Zehra, M.E., **İslâmda Sosyal Dayanışma**, Çev. E. Ruhi Fırlalı, Osman Eskicioğlu, 3. Baskı, Yağmur Yayınevi, İstanbul, 1981, s. 8-9.

yapmamıştır. Dolayısıyla “egoizmin bilinç sahiplerinin bütün ya da bir olmasının önündeki en büyük engel” olduğu açıktır.

İncil girişinde, “...Şeytan tarafından aldatılan pek çokları, dindarlık maskesi altında en dinsiz akideyi va’z ederek İsa’yı Allah’ın oğlu demekte, Allah’ın sonsuza, değin emrettiği sünnet olmayı reddetmekte ve her türlü kirli etin yenmesine izin vermekte olduğundan-bunlar arasında bulunan, kendisinden üzüntü duymadan söz edemediğim Pavlos da aldatılmıştır-kurtulasınız, Şeytan tarafından aldatılmayasınız ve Allah’ın hükmü önünde hüsrana uğramayasınız diye, İsa ile yaptığım konuşma ve görüşmelerde gördüğüm ve duyduğum gerçeği yazıyorum.” diyen Barnabas’ın İncili’nde, ‘Kanonik İncil’ler’de Havariler arasında Barnabas’ın isminin bulunmadığı belirtilmektedir. ‘Rasuller’in İşleri’nden anlaşıldığı üzere, Pavlos’un Yunanistan’da Epikürcü ve Stoacı filozoflarla görüşmeleri olmuştur. “Tevhid’den kopmayan Barnabas’ın” ise, El-İslâm’ın peygamberlerinden Hz. İsa’ya inanan bir mü’min olduğu ve ‘Kanonik İnciller’in yazılmasından evvel ‘İncil’ini kaleme aldığı ifade edilmiştir. Ve yine ‘Rasuller’in İşleri’nden anlaşıldığı üzere, “çok erken bir dönemde Hakk dini kabul etmiş olsa gerektir”. Rasul’ler’in İşleri, 4’te, “İman edenlerin cemaati tek yürek ve tek can idi; ve hiç biri kendisinin olan şeyler için ‘benimdir’ demiyordu; fakat her şey onlar için müşterektir.” denildiği belirtilmiştir. Barnabas İncili 62. Bölümde “...ve insan madem ki sahip olduğu her şeyi Allah’tan almıştır; öyle de, her şeyi Allah’ın sevgisi uğrunda harcamalıdır.” buyrulmuştur.⁶⁷⁵ Ayrıca, 122. Bölümde “ “Hırs ve tamaha gelince, bu da sadaka vermeğe çevrilmelidir. Bakın, size diyorum ki, nasıl çekülün denge olarak merkezi varsa, tamahkârın da sonunda varacağı yer olarak Cehennem vardır. Neden biliyor musunuz? Anlatacağım size: Ruhumun huzurunda durduğu Allah sağ ve diridir ki, tamahkâr diliyle sessiz bile olsa yaptıklarıyla der: “Benden başka Allah yoktur.” Sahip olduğu ne varsa, başını, sonunu, çıplak doğup, her şeyi (ardında) bırakarak öleceğini düşünmeden istediği gibi harcar.” “Şimdi söyleyin bana, Hirodes size bakmanız için bir bahçe verse, siz de kendinizi hemen sahip yerine koyup, Hirodes’e hiç meyve göndermeseniz ve Hirodes size adam gönderip meyve istediğinde elçileri kovsanız, söyleyin bana, kendinizi bu bahçenin kralları yapmış olmaz mısınız? Mutlaka, öyle. Şimdi, diyorum ki, size; aynen tamahkâr adam da böyle, Allah’ın kendine vermiş olduğu zenginliği üzerinde kendini ilâh yapar. “Hırs ve tamah, zevkine göre yaşamasının günahıyla Allah’ı yitiren ve kendinden gizli olup, çevresini iyilikleri yerine

⁶⁷⁵ Barnabas İncili, s. 39, 49-51,147

koyduğu geçici şeylerle kuşatan Allah'tan memnun olmayan nefsin bir susuzluğudur; ve bu (susuzluk) arttıkça, kendini o kadar çok Allah'tan uzaklaşmış bulur.”⁶⁷⁶

Risale-i Nur'da, “Hakikaten, insanda en tehlikeli damar, enaniyettir. Ve en zaif damarı da odur. Onu okşamakla, çok fena şeyleri yaptırabilirler. Ey kardeşlerim! Dikkat ediniz; sizi enaniyette vurmasınlar, onunla sizi avlamasınlar. Hem biliniz ki: Şu asırda ehl-i dalâlet; ene'ye binmiş; dalâlet vâdilerinde koşuyor. Ehl-i hak, bilmeceburiye ene'yi terk etmekle hakka hizmet edebilir. Ene'nin istimalinde haklı dahi olsa; mâdemki ötekilere benzer ve onlar da onları kendileri gibi nefspereş zannederler, hakkın hizmetine karşı bir haksızlıktır. Bununla beraber etrafına toplandığımız hizmet-i Kur'aniyye, ene'yi kabûl etmiyor. “Nahnü” istiyor. “Ben demeyiniz, biz deyiniz” diyor.”⁶⁷⁷ denilmiştir.

Kendi çıkarını yaşamının mutlak esası yapan iktisadi karar verici, sadece kendi çıkarını izleyen egoist birim olması gereği, bu egoist birimin eline fırsat geçtiğinde tüm kaynakları sadece kendi çıkarı için kullanacağı ve toplumun geri kalanının hakkını, çıkarını veya mahvını düşünmeyeceği anlaşılabilir. Egoizmi gereği, ihtiraslarının peşinde olması yani açgözlü olması, kendisi ve diğer insanlar için de en tehlikeli tuzaklara yöneldiğini gösterir. Bununla birlikte, “kendinden başkasının iyiliğini düşünmeyen”- ve “başkasının gayretini kendi menfaati için sömüren”- egoist- karar verici, içtimai hayatta insanların birbiri ile çatışmasının ve ahlaksızlığın nedenidir. İslâm'da zekat, umumun selameti için egoizmin tersine dayanışmacı davranış niteliğine önem verilmesinin göstergesidir. Zekatın insanlığın hayatının devamı için olduğu vurgulanarak insan olmanın gerektirdiği merhamet duygusuna dikkat çekilmiştir. Böylelikle, doğal kanunlara tabi iktisadın merhametsiz, acımasız, bencil bireylerinin oluşturacağı “optimal toplumu” nun aksi tarif edilmektedir.

İslâmi toplumsal düzenin bekası için zekatın kaide olarak ele alınması gerekliliktir. Zekatın bir kaide olmasıyla birlikte ribadan dolayısıyla başkalarını kendi çıkarı için kullanma anlamındaki egoizm kaynaklı olan sömürüden kaçınılması şarttır. Ayrıca, bencil insanların oluşturduğu bir toplumun başına zulüm ve tahakküm inecektir. Egoizm nedeniyle, kin ve isyan çıkacak “egoist insanlardan ‘doğal ve optimal’ bir toplum oluşacağı yerde kaos oluşacaktır. Ayrıca, “seküler iktisad”ın “egoizm, menfaatçilik ve tatminsizlik” prensiplerinin insanlığın içtimai hayatında tüm ahlaksızlığının ve tüm kargaşanın ya da kaosun kaynağı olduğu ifade edilebilir.

⁶⁷⁶ Barnabas İncili, 122. Bölüm, s. 230-231.

⁶⁷⁷ Said Nursî, Mektubat, s.424-425.

Din ve ümmet anlayışının en önemli sebep olduğu “Ortadoğu-İslam Toplumu Ekonomik Entegrasyonu” için İslâmi iktisadi zihniyet kaidelerine bağlı bir sistem oluşturulması bir “gereklik”tir. Orta Doğu-İslam dünyasının bir kaynaşma içerisinde olması, ekonomik bütünleşmeye doğru gitmesi için, İslâm ruhuna ve kültürüne uygun düsturları hayata geçirmesi gerekmektedir. “Umumun dünyevî ve uhrevî saadetini ve selâmetini tesis ve temin edecek ekonomik entegrasyon, adalet ve barış açısından tek ve mükemmel çıkar yol olan İslamiyet’in temin edeceği toplumsal refah anlayışına dayalı “İslami iktisadi doktrin”e bağlı olmalıdır.

KAYNAKÇA

KİTAP VE MAKALELER

Ada, Mustafa, Serbest Ticaret Anlaşmaları Çerçevesinde Türkiye-K.Afrika Ülkeleri Ticari İlişkileri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, MÜ, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü., 2014

Akat, Asaf Savaş, **İktisadi Analiz**, Eflatun Yayınevi, 2. Basım, Ankara, Mayıs 2009.

Akgündüz, Ahmet, “*The Islamic Approach to Development*”, **Studies in Islamic Economics**, Edited by Ahmet Akgündüz, IUR Press, 2009.

Aren, Sadun, **100 Soruda Ekonomi El Kitabı (Türkiye Ekonomisinden Örneklerle)**, Birinci Baskı, Gerçek Yayınevi, Ekim 1968.

Arı, Tayyar, **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 2002.

Arı, Tayyar, **Uluslararası İlişkiler Teorileri, Çatışma, Hegemonya, İşbirliği**, 5. Baskı, MKM Yayıncılık, Bursa, Ekim 2008

Ataç, C.Akça, “*Britanya İçin İmparatorluk Dersleri: Sparta ve Atina*”, **Doğu Batı Düşünce Dergisi**, Doğu Batı Yayınları, Yıl:10, Sayı: 40 Antik Dünya Bilgeligi, Şubat, Mart, Nisan 2007.

Ayfer, Murat Özgen, **Tapınakçılar, Siyonistler ve Masonlar**, Pentagram Tekno Finansal Danışmanlık Ltd. Şti., Ocak 2006.

Balassa, Bela, ‘*The Theory of Economic Integration*’, **The Economic Journal**, Vol. 72, No. 286 Jun., 1962.

Barnabas İncili, İngilizceden Çeviren: Mehmet Yıldız, 8. Baskı, Elif Kitabevi, İstanbul, 2009.

Batıda Siyasal Düşünceler Tarihi: Seçilmiş Yazılar-Yeni Çağ, Der. Mete Tuncay, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 27, İstanbul, Eylül 2002.

Bayraktutan, Yusuf, **Global Ekonomide Bütünleşme Trendleri Bölgeselleşme ve Küreselleşme**, Geliştirilmiş 2. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, Eylül 2004.

Bayraktutan, Yusuf, **Global Ekonomide Bütünleşme Trendleri, Bölgeselleşme ve Küreselleşme**, 7. Baskı, Nobel Yay., Ankara, Ekim 2013

Berthelot, Anne, Bury, Emmanuel, vd., **Langue et Littérature, Anthologie Moyen Âge XVIe –XVIIe-XVIIIe Siècles**, Editions Nathan, Paris, 1992.

Braima, M. E., “*A Qur’anic Model for a Universal Economic Theory*”, **JKAU: Islamic Econ.**, Vol. 3, (1411 A.H./1991 A.D.).

Chauffour, Jean Pierre, Maur J.C., **Preferential Trade Agreement Policies for Development: A Handbook**, The World Bank, 2011

Clark, Charles, M.A., “*Catholic Social Thought and Economic Theory: Some Preliminary Reflections*”, **Paper to be presented at the Second Catholic Social Thought and Management Conference**, Antwerp, Belgium, July 27-29,1997, First Draft, July 1997.

Coleman, William D. and Underhill, Geoffrey R.D., “*Introduction- Demestic politics, regional economic co-operaiton, and global economic integration*”, **Regionalism and global economic integration**, edited by Coleman, W.D. and Underhill, G.R.D., Routledge, first published 1998, London.

De Libera, Alain, **Ortaçağ Felsefesi**, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2005.

Demir Ömer, **Din Ekonomisi**, Sentez Yayıncılık, Ankara, Nisan 2013.

Demirbaş, Çağrı Emin, Aydın, Gülşen, “*Bir Örgütlenme Çerçevesi Olarak ‘ASEAN Yolu’nun Başarısı*”, **Uluslararası Hukuk ve Politika**, Cilt: 10, Sayı: 37, ss.71-107, 2014.

Descartes, R., **Felsefenin İlkeleri**, Özgün adı: Principia Philosophiae, Fransızcadan Çeviren: Mesut Akın, Say Yayınları, 13. Baskı, İstanbul, 2014.

Descartes, R., **Tabiat Işığı ile Hakikatî Arama**, Orijinal Adı: La recherche de la vérité par la lumière naturelle, Çev. Mehmet Karasan, İkinci Baskı, Maarif Basımevi, Ankara, 1960.

Deutsch, Karl W., “*Transaction Flows as Indicators of Political Cohesion*”, (der.) Philip E. Jacob ve James V. Toscano, **The Integration of Political Communities**, J. B. Lippincott Company, Philadelphia, 1964.

Deutsch, Karl W., **Political Community and the North Atlantic Area**, Princeton University Press, Princeton, NJ, 1957.

Deutsch, Karl W., **The Analysis of International Relations** , Englewood Cliffs, Prentice-Hall International, 1988.

Doğan, Naci, “*On Yıllık Donemde Gumruk Birliği’nin Etkileri ve Sonuçları zerine Bir Değerlendirme*”, **Mevzuat Dergisi**, Sayı: 79, Temmuz 2004.

Dougherty, James E., Pfaltzgraff, Robert L., **Contending Theories of International Relations**, Addison Wesley Longman, 5.Baskı, New York, 2001.

Einstein, Albert, **Fikirler ve Tercihler**, Arion Yayınevi, ev. Z.Elif akmak, İstanbul, Kasım 1999.

En-Nevevı Muhyiddin, **Riyz’s Sâlihîn (Aslı ve Tercümesi)**, ev. Mehmed Emre, Bedir Yayınevi, Kasım 2011.

Erbaş, Ali, **Hristiyanlık’ta Reform Ve Protestanlık Tarihi**, 2. Baskı, İnsan Yayınları, 2007.

Eren, Ercan, “*“Yeni” İktisatta Ortak Noktalar*”, **İktisatta Yeni Yaklaşımlar**, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

Erim, Neşe, **İktisadi Düşünce Tarihi**, Palme Yayıncılık, Ankara 2007.

Ermağan, İsmail, “*Avrupa Birliği Entegrasyonunda Sphecilik*”, **Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi**, (7:2) 2012.

Erol, Aslı, **Yeni-İşlevselcilik Işığında Avrupa Birliği**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007.

Ertürk, Emin, **Ekonomik Entegrasyon Teorisi ve Türkiye’nin İçinde Bulunduğu Ekonomik Entegrasyonlar**, Ezgi Kitabevi, Bursa, 1991.

Ertürk, Emin, **İktisadi Birleşmeler Teorisi**, Alfa Yay., İstanbul, 1998.

Gokberk, Macit, **Felsefe Tarihi**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, nc Basım, Aralık 1974.

Grief, Avner, **Institutions and the Path to the Modern Economy-Lessons From Medieval Trade**, Cambridge University Press, 2007.

Groom, A.J.R. ve Taylor, Paul, **Functionalism: Theory and Practice in International Relations**, Crane Russack, 2. Baskı, New York, 1994

Gbe, Yalçın, “*Uluslararası Bütünleşme: Siyasal ve Ekonomik Değerlendirme*”, **Hazine ve Dış Ticaret Dergisi**, Ankara, Haziran 1993.

Güran, Nevzat, Aktürk, İsmail, **Uluslararası İktisadi Kuruluşlar**, 2. Baskı, İzmir, 1995.

Haas, Ernst B., **Beyond the Nation-State**, Stanford University Press, Stanford, 1964.

Haas, Ernst B., **The Uniting of Europe**, Stanford University Press, California, 1958.

Hançerlioğlu, Orhan, **Ekonomi Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, 6. Basım, İstanbul, 1993.

Hopkins, Raymond F., Mansbach, Richard W., **Structure and Process in International Politics**, New York : Harper & Row, 1973.

İncekara, Ahmet, **Globalleşme ve Bölgeselleşme Sürecinde NAFTA ve Etkileri**, İTO Yayınları, No: 1995-14, İstanbul, 1995.

İncekara, Ahmet, Savrul, Mesut, *Küreselleşme, Büyüme ve Ekonomik Entegrasyonlar: Türkiye Açısından Bir Değerlendirme*, **İktisat Fakültesi Mecmuası**, İÜ yay., Cilt 61, Sayı 2(2011), 75. Yıl Özel Sayısı.

İncil, New Testament, The Holy Bible, New International Version, International Bible Society 1999, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul.

İşler, Ozan, “*Anaakım İktisadın Temelden Eleştirisine Doğru: Gizli Felsefi Varsayımların Somutlaşması Üzerine Bir Deneme*”, Der. Ozan İşler-Feridun Yılmaz, **İktisadi Felsefeyle Düşünmek**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011

Kahf, Monzer “*İslam Toplumunda Tüketici Davranışı Teorisine Bir Katkı*”, Çev. Huner Sencan, **İslam İktisadi Araştırmaları I**, Dergah Yayınları, Çağdaş İslam Düşüncesi, Birinci Baskı, 1988.

Kâmil, Abdulkadir A.A., **İslâm’a Göre İnsan ve Birey**, Çev. Cemal Arzu, Çeşme Yayınları, İstanbul.

Kara, Mine, “*Heterodoks Bir Yaklaşım Olarak Oyunlar Teorisi ve Ortodoks İktisatla Bir Karşılaştırma*”, **İktisatta Yeni Yaklaşımlar**, Der: Ercan Eren, Metin Sarfati, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2011.

Kara, Şinasi, **Uluslararası Politika**, met/er matbaası, İstanbul, 1989.

Karakaş, Yusuf, **Avrupa Birliği’nde Siyasal Entegrasyon**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2002.

Karluık, Rıdvan, **Uluslararası Ekonomi Teori Politika**, 10. Baskı, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul, Mart 2013.

Kaya, Yalçın , **Aydınlanma Çağı ve Felsefesi**, Tıglat Matbaacılık, 1. Baskı, İstanbul, 2000.

Kazgan, Gülten, **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, Remzi Kitabevi, Haziran 2004.

Kazgan, Gülten, **Küreselleşme ve Ulus-Devlet**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 3, Ekonomi 1, 5. Baskı, İstanbul, Şubat 2009.

Kıraç, Selda, İlhan, Buket, “*Avrupa Birliği Oluşum Süreci ve Ortak Politikalar*”, **Millî Eğitim**, Sayı: 188, Güz/2010

Kirschner, Joseph, **Egoist Olma Sanatı**, Arıtan Yayınevi, Çev: Aydın Arıtan, Semra Günay, İstanbul, Kasım 1996.

Kureyşi, Abdurrahman, **İslam Ülkeleri Arasında Ekonomik ve Sosyal İşbirliği**, Furkan Yayınları, İstanbul, 1983.

Kutsal Kitap ve Deuterokanonik (Apokrif) Kitaplar, Kitabı Mukaddes Şirketi, 1. Basım, Yeni Antlaşma (İncil), İstanbul, Ekim 2003.

Küçükahmetoğlu, Osman, “Reel Entegrasyon Teorisi”, **Ekonomik Entegrasyon Küresel ve Bölgesel Yaklaşım**, (Der: O. Küçükahmetoğlu-H. Çeştepe-Ş. Tüylüoğlu), Ekin Kitabevi, Bursa, 2005.

Layiktez, Celil, **Ortaçağın Aydınlığı**, Tukan Yayınları, İstanbul, 1998.

Machiavelli, Niccolo, **Hükümdar**, Çev. Selahattin Bağdatlı, Derin Yayınları, Eylül 2012.

Madi, İpek, “*Homo Economicus ’un Doyumsuzluk-“Açgözlülük” Aksiyomunun Semavi Dinler Perspektifinden Değerlendirmesi*”, **Dergipark-Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, 2015, Cilt 14, Sayı 53.

Madi, İpek, **Ortadoğu Dinleri Açısından Homo Economicus’un Analizi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2014.

Manısalı, Erol, **Uluslararası Ekonomi**, İstanbul Üniversitesi yayınları, 1971.

Marrs, Texe, **İlluminati Entrika Çemberi**, Çev. Ali Çimen, Petek Demir, Timaş Yayınları, 20. Baskı, İstanbul, Aralık 2011.

McCormick, John, **Avrupa Birliği'ni Anlamak**, 1. Baskı, Çev: Yusuf Şahin, Hasan Hüseyin Şahin, BigBang Yayınları, Mart 2014.

Mercül, Abdülkadir, *Ekonomik-Parasal Birlik Süreci ve Türkiye*, İÜ İktisat Fakültesi, **Maliye Araştırma Merkezi Konferansları**, 40. Seri, Yıl 2001.

Mill, John Stuart, **Principles of Political Economy**, Abridged, with Critical, Bibliographical, and Explanatory Notes, and a Sketch of the History of Political Economy, By J. Laurence Laughlin, Ph. D. Assistant Professor of Political Economy in Harvard University, 1885, The Project Gutenberg EBook, Release Date: September 27, 2009.

Mitrany, David, **A Working Peace System: An Argument for the Functional Development of International Organization**, 1944.

Molle, Willem, **The Economics of European Integration**, Dartmouth, Aldershot, 1990

Nasr, Seyyid Hüseyin, “İslami Çalışma Ahlakı”, **İş Ahlakı Dergisi**, Cilt 2, Sayı 3, Mayıs 2009.

Nye, Joseph S., **Integration and Conflict in Regional Organization**, Little, Brown and Company, Boston, 1971.

Orman, Sabri, **Gazali'nin İktisat Felsefesi**, İnsan yayınları, Üçüncü Baskı, İstanbul 2007.

Özel, Mustafa, “*Aklıbaşında Bir “İktisatçı”nın Delâletü'l-Hâirîn'i*”, **İş Ahlakı Dergisi**, Cilt I, Sayı7, Mayıs 2011.

Özgüler, Verda Canbey, **Avrupa Birliği ve Türkiye İşgücü Piyasalarının Karşılaştırmalı Analizi**, Birinci Baskı, Cinius Yayınları, Ağustos 2013.

Özkazanç Önder, Berberoğlu C. Necat, vd., **İktisat Teorisi**, Editorler: Kemal Yıldırım, Mustafa Özer, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskisehir, 2003.

Öztürk Filiz, **Bazı İslam İktisat Kaynaklarının Çağdaş İktisat Yönünden Değerlendirilmesi**, Yüksek Lisans Tezi, F.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2006.

Öztürkler, Harun, “*Ortadoğu Ülkelerinin Ekonomik Yapılarının Temel Özellikleri*”, **Ortadoğu Analiz**, , Cilt 1 - Sayı 6, Haziran 2009.

Persky, Joseph, “*Retrospectives: The Ethology of Homo Economicus*”, **Journal of Economic Perspectives**, Volume 9, Number 2, Pages 221–231, Spring 1995.

Porter, Roy, **The Enlightenment**, Second Edition, Palgrave Macmillan, First Published by 2001, Great Britain.

Robertson, David, **Uluslararası Ticaret Politikası**, Ak Yayınları, İstanbul, 1972.

Rosamond, Ben, **Theories of European Integration**, Palgrave, New York, 2000.

Sabır Hasan, “*Gelişmekte Olan Ülkeler Arasında Ekonomik Entegrasyon: Mercosur Örneği*”, **Dış Ticaret Dergisi**, no.7, Yıl. 2002.

Said Nursî, (**Onbeşinci Şua**) **Elhüccetü’z-Zehra**, Birinci Baskı, Envâr Neşriyat, İstanbul, 2003.

Said Nursî, **Emirdağ Lâhikası**, Beşinci Baskı, Envâr Neşriyat, İstanbul, 2010.

Said Nursî, **Hutbe-i Şamiye**, Envâr Neşriyat, İstanbul, 2012.

Said Nursî, **İşarat-ül İ'caz**, Envâr Neşriyat, İstanbul, 2004.

Said Nursî, **Lem'alar**, Envâr Neşriyat, Çemberlitaş-İstanbul, 2010.

Said Nursî, **Mektûbât**, Beşinci Baskı, Envâr Neşriyat, İstanbul, 2006.

Said Nursî, **Mesnevi-i Nuriye**, Envâr Neşriyat, İstanbul, 2008.

Said Nursî, **Münâzarât**, İkinci Baskı, Envâr Neşriyat, İstanbul, 2011.

Said Nursi, **Ramazan İktisad Şükür Risaleleri**, Envâr Neşriyat, İstanbul, 2011.

Said Nursî, **Sözler**, Envâr Neşriyat, İstanbul, 2008.

Said Nursî, **Tabiat Risalesi**, Envâr Neşriyat, İstanbul, 1993.

Said Nursî, **Uhuvvet Risalesi**, Üçüncü Baskı, Envâr Neşriyat, İstanbul, 2011.

Sarı, Aydın, “*Bölgeler Arası Ekonomik Entegrasyonlar ve Türkiye'nin Ödemeler Bilançosuna Etkileri*”, **Süleyman Demirel Üniversitesi, İ.İ.B.F Dergisi**, , C. 10, Sayı. 1, 2005.

Selik, Mehmet, **100 Soruda İktisadi Doktrinler Tarihi**, Gerçek Yayınevi, 3. Baskı, Şubat 1980.

Sevinçgöl, Ömer, **Kulluğum Sultanlığımdır**, Zafer Yayınları, İstanbul, 1996.

Seyidoğlu, Halil, **Uluslararası İktisat, Teori Politika ve Uygulama**, Güzem Can yay., 15. Baskı, İstanbul, 2003.

Smith, Adam, **Wealth of Nations**, Scotland, London, 1776.

Södersten, Bo and Reed Geoffrey, **International Economics**, Third Edition, Macmillan Press Ltd, London, UK, 1994.

Sönmezoğlu, Faruk, **Uluslararası İlişkilere Giriş**, İstanbul, Der Yayınları, 2008.

Şahin, Mehmet, **Karadeniz Ekonomik İşbirliği ve Şanghai İşbirliği Örgütünün Ekonomik Entegrasyon Bağlamında Karşılaştırılması**, TÜBAV Bilim 4(2) 2011.

Tabakoğlu, Ahmet, **İslam İktisadına Giriş**, Dergâh Yayınları, Ekim 2008.

Tabakoğlu, Ahmet, **Toplu Makaleler II İslam İktisadı**, Kitabevi, İstanbul, Kasım 2005.

Tiltay, Muhammed Ali, Torlak, Ömer, “*Materyalist Eğilim, Dini Değerler, Marka Bağımlılığı ve Tüketici Ahlakı Arasındaki İlişkiler*”, **İş Ahlakı Dergisi**, Sayı7, Mayıs 2011.

Tunalı, İsmail, **Felsefe**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1993.

Tuncer, Selahattin, “*Korumacılık Teori ve Uygulama*”, **İstanbul Üniversitesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları Dergisi**, 1994.

Turfe, Tallal Alie, **Unity in Islam Reflections and Insights**, First U.S. edition, Tahrike Tarsile Qur’an, Inc., Elmhurst, New York, U.S.A., 2004.

United Nations Monetary and Financial Conference, *Final Act* (London et al., 1944), Article IV.

Ülger, İrfan Kaya, **Avrupa Birliği’nde Siyasal Bütünleşme**, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2002.

Viner, Jacop, **The Customs Union Issue**, Carnegie Endowment for International Peace, New York: 1950.

Yalçın, Aydın, **İktisadi Doktrinler ve Sistemler Tarihi**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1976.

Yaşar, Rüstem, “*Türkiye ’nin Suriye, Lübnan ve Ürdün İle Ekonomik Entegrasyonu*”, **SDE Analiz**, Mayıs 2011.

Yeni Cep Lûgat, Dördüncü Baskı, Envâr Neşriyat, İstanbul, 2006.

Yuengert, Andrew M., “*Elements of a Christian Critique of Consumer Theory*”, **Faith&Economics**, Number 54, Fall 2009.

Zehra, Muhammed Ebu, **İslâmda Sosyal Dayanışma**, Çev. E. Ruhi Fığlalı, Osman Eskicioğlu, 3. Baskı, Yağmur Yayınevi, İstanbul, 1981.

Zeytinoğlu, Erol, **Ekonomik Sistemler**, İ.İ.T.İ.A. Ekonomi Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1981.

Zeytinoğlu, Erol, **İktisat Tarihi**, Süryay Sürekli Yayınlar, İstanbul, 1993.

RAPOR VE ANSİKLOPEDİ

“AB-Türkiye Gümrük Birliği Değerlendirmesi”, Rapor No: 85830-TR, 28 Mart 2014.

“Gümrük Birliği’nin Türk Ekonomisine Etkileri”, Antalya AB Bilgi Merkezi, Ocak 2010.

DPT, **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara, 2000.

Genel Ekonomi Ansiklopedisi, Hazırlatan: Akbank, Basım: Milliyet Tesisleri, Mart 1988, Cilt 2.

Mercosur 2012 Yılı Raporu, T.C. Buenos Aires Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, (Mart 2013).

TC Başbakanlık DPT, **Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Bütünleşmeler**, Özel İhtisas Komisyonu, Alt Komisyon Rapor, Kitap 2, Ocak 1995.

TDV İslâm Ansiklopedisi. yıl: 1991, cilt: 3.

Théma Larousse Tematik Ansiklopedi, Bugünün Dünyası, Ülkeler Coğrafyası, Demografi, İktisadi Coğrafya, Ekonomi, Jeostrateji, Toplum, Diller, Larousse 1993, Milliyet 1993-1994.

İNTERNET

“About NAFTA”, http://www.naftanow.org/about/default_en.asp. [21 Ocak 2015].

“Australian Government: Department of Foreign Affairs and Trade” : <http://www.dfat.gov.au/fta/anzcerta/>. 22 Ocak 2015

“New Zealand Ministry of Foreign Affairs & Trade”: <http://mfat.govt.nz/Trade-and-Economic-Relations/2-Trade-Relationships-and-Agreements/Australia/index.php#cerip>. [22 Ocak 2015].

“North American Free Trade Agreement (NAFTA)”: <http://www.ustr.gov/trade-agreements/free-trade-agreements/north-american-free-trade-agreement-nafta>, 21 Ocak 2015

“The European Free Trade Association”: <http://www.efta.int/about-efta/european-free-trade-association>. [24 Ocak 2015].

“The Federation of American Scientists (FAS)”: <https://www.fas.org/sgp/crs/row/R42965.pdf>. [26 Ocak 2015].

Barnabas İncili, Tam Metni, <http://www.girgin.org/ansiklopedi/Barnabasincili.htm>

Bilgen, Mustafa, “*Uluslararası Birlikler: Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (Asean)*”, <http://www.tv5haber.com/> [01.02.2015]

<http://abuja.be.mfa.gov.tr>ShowInfoNotes.aspx?ID=121415> 23.01.2015

<http://avrupa.info.tr/tr/ab-ve-turkiye.html> [04.02.2015]

http://en.wikipedia.org/wiki/Economic_Community_of_the_Great_Lakes_Countries
23.01.2015

http://en.wikipedia.org/wiki/Mano_River_Union 23.01.2015

<http://incil.info/>

<http://mushaf.diyenet.gov.tr/#>

http://tasam.org/tr-TR/Icerik/2417/ucuncu_uluslararası_guc_afrika_birligi

<http://tr.wikipedia.org/>

http://unityofislam.com/default.asp?kat_no=133 [03.02.2015]

<http://www.ab.gov.tr/index.php?p=3> [04.02.1015]

<http://www.asean.org/> [01.02.2015]

<http://www.au.int/>

<http://www.bilgesam.org/incele/90/-latin-amerika-devletlerinin-butunlesme-cabalarive-ab-modeli/#.VLkcMk3Nu00> [31.02.2015]

<http://www.bsec-organization.org/Pages/homepage.aspx> [03.02.2015]

<http://www.caricom.org/> [31.02.2015]

<http://www.cemac.int/> 24.01.2015

http://www.comcec.org/TR_YE/default.aspx [02.02.2015]

<http://www.developing8.org/> [02.02.2015]

http://www.eac.int/index.php?option=com_content&view=article&id=1525:great-lakes-economic-community-cepgl-and-eac-sign-memorandum-of-understanding&catid=146:press-releases&Itemid=194 23.01.2015

<http://www.ecowas.int/> 23.01.2015

http://www.ekodialog.com/ekonomi_kurumlari/merkezi_amerika_ortak_pazari.html [31.02.2015]

<http://www.international.gc.ca/trade-agreements-accords-commerciaux/agr-acc/us-eu.aspx?lang=eng> 21.01.2015

http://www.isdb.org/irj/portal/anonymous?guest_user=idb_en [03.02.2015]

<http://www.lasportal.org/Pages/Welcome.aspx> [03.02.2015]

<http://www.manoriverunion.int/> 23.01.2015

<http://www.mfa.gov.tr/afrika-birligi.tr.mfa>

http://www.mfa.gov.tr/buyuk-arap-serbest-ticaret-bolgesi-_gafta__-araplarin-ekonomik-butunlesme-cabalarinin-bugunku-duzeyi_.tr.mfa [03.02.2015]

<http://www.mfa.gov.tr/guney-asya-bolgesel-isbirligi-orgutu.tr.mfa> [02.02.2015]

<http://www.mfa.gov.tr/islam-isbirligi-teskilati.tr.mfa> [02.02.2015]

<http://www.mfa.gov.tr/karayıpler-toplulugu.tr.mfa> [31.02.2015]

<http://www.oecd.org/about/history/> - 19.01.2015

<http://www.rekabet.gov.tr/word/Oguzkarakoc.doc> [03.02.2015]

<http://www.saarc-sec.org/> [02.02.2015]

<http://www.sectsco.org/EN123/> [01.02.2015]

<http://www.seslisozluk.net>

http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/831/arap_birligi_ne_ise_yarar [02.02.2015]

<http://www.tasamafrika.org/pdf/afk4/05-ECOWAS.pdf> 16.01.2015

<http://www.tdk.gov.tr/>

<http://www.ziraattube.com/ders-notlari/bitki-koruma/entomoloji/entosunu4.pdf>

İİT, <http://www.oic-oci.org>, 20.04.2015

Karaca, Nil, “*Gatt’tan Dünya Ticaret Örgütü’ ne*”,
<http://www.maliye.gov.tr/apk/md144/gatt.pdf>, [01.02.2015]

Küçükkoçaoğlu, Güray, “*Dünya’daki Gümrük Birlikleri, Milletlerarası Yapılan İktisadi ve Ticari Anlaşmalar*” <http://www.baskent.edu.tr/~gurayk> [01.02.2015]

Pehlivan, Gülçin Güreşçi, “*Ekonomik Entegrasyonlar “Büyüme Etkisi”*”.
<http://www.deu.edu.tr/userweb/dilek.seymen/uluslararasıiktisat.pdf> [24.01.2015]

Tabakoğlu, Ahmet, “*“İslam İktisadı ve Modern Kapitalizm”-Sosyal Piyasa Ekonomisi ve İslam’daki Algılanışı*”, 23-24 Eylül 2010, Ankara, Konrad-Adenauer-Stiftung e.V, Baskı 2011. http://www.kas.de/wf/doc/kas_23417-1522-12-30.pdf?110816144632

The World Bank, <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD>

The World Bank, <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD>